548
346

EDUARDO GALEANO

venele deschise ale americii latine

editura politică

Apariția acestei cărți nu ar fi fost posibilă fără contribuția adusă, într-un fel sau altul, de Sergio Bagú, Luis Carlos Benvenuto, Fernando Carmona, Adicea Castillo, Alberto Couriel, André Gunder Frank, Rogelio García Lupo, Miguel Labarca, Carlos Lessa, Samuel Lichtensztejn, Juan A. Oddone, Adolfo Perelman, Artur Poerner, Germán Rama, Darcy Ribeiro, Orlando Rojas, Julio Rossiello, Paulo Schilling, Karl-Heinz Stanzick, Vivian Trías și Daniel Vidart.

Lor și acelor mulți prieteni care m-au încurajat în activitatea mea din ultimii ani le dedic rezultatul, pentru care ei, firește, nu sînt răspunzători.

Montevideo, sfîrșitul anului 1970

94(8)
G15

EDUARDO GALEANO

Venele deschise ale Americii Latine

Traducere din limba spaniolă și note:
NINA ECATERINA POPESCU

I
206290 I F

1983
EDITURA POLITICĂ
București

93(8=60)
=91(498)

Redactor :
SANDA MIHAESCU-BOROIANU

Coperta :
MIHAIL BOITOR

EDUARDO GALEANO
LAS VENAS ABIERTAS DE AMÉRICA LATINA

Siglo Veintiuno Editores, SA
Ediția a IV-a, 1973, Mexico

„...Am păstrat o tăcere destul de asemănătoare cu prostia..."

(Proclamația insurecțională a Juntei de apărare, La Paz, 16 iulie 1809)

INTRODUCERE

O sută douăzeci de milioane de copii în ghearele nenorocirii

Diviziunea internațională a muncii constă în faptul că unele țări se specializează în a cîștiga, iar altele în a pierde. Colțul nostru de lume, pe care astăzi îl numim America Latină, a fost precoce : s-a specializat în a pierde din timpuri străvechi, încă de pe vremea Renașterii, cînd europenii s-au năpustit de pe celălalt țărm al oceanului înfigîndu-și colții în beregata ei. Veacurile au trecut, iar America Latină și-a perfecționat funcțiile. Ea nu mai reprezintă împărăția minunilor, în care realitatea punea în umbră basmul, iar închipuirea era umilită de trofeele conchistadorilor, de zăcămintele de aur și de munții de argint. Regiunea continuă însă să fie aservită. * Continuă să fie în slujba intereselor străine, ca sursă și rezervă de petrol și fier, de cupru și de carne, de fructe și de cafea, de materii prime și produse alimentare destinate țărilor bogate, care, consumîndu-le, cîștigă mult mai mult decît cîștigă America Latină producîndu-le. Cîștigurile pe care le încasează cumpărătorii ** sînt mult mai ridicate decît prețurile pe care le primesc furnizorii ; dar, la urma urmei, așa cum declara în iulie 1963 Covey T. Oliver, coordonator al Alianței pentru Progres, „a vorbi de prețuri juste în prezent este o idee medievală. Sîntem în plină epocă a comerțului liber..." Cu cît se acordă mai multă libertate comer-

*Toate datele și aprecierile existente aparțin autorului și perioadei în care a fost scrisă și retipărită cartea. — *Nota trad.*

**Este vorba de țările industrializate care importă aceste produse din America Latină, vînzîndu-le apoi pe piața internă la prețuri ridicate. — *Nota trad.*

ţului, cu atît mai mare devine necesitatea de a construi închisori pentru cei ce pătimesc de pe urma comerţului. Sistemele noastre de inchizitori şi călăi nu funcţionează numai pentru piaţa externă dominantă, ci constituie şi abundente surse de cîştiguri datorate împrumuturilor şi investiţiilor pe pieţele interne dominate. „Am auzit vorbindu-se despre concesii făcute de America Latină capitalului străin, nu însă şi despre concesii făcute de Statele Unite capitalului altor ţări... Asta pentru că noi nu facem concesii", atrăgea atenţia, prin anul 1913, preşedintele nord-american Woodrow Wilson. El era sigur : „O ţară — spunea el — este posedată şi dominată de capitalul investit în ea". Şi avea dreptate. Cu timpul, am ajuns să pierdem pînă şi dreptul de a ne numi *americani*, deşi haitienii şi cubanezii au apărut în istorie, ca popoare noi, cu un secol mai înainte ca pelerinii de pe *Mayflower* * să se fi stabilit pe ţărmurile de la Plymouth. În prezent, în ochii lumii, America nu înseamnă nimic altceva decît Statele Unite. În cel mai bun caz, noi populăm o sub-Americă, o Americă de calitatea a doua, cu o identitate nebuloasă.

America Latină este o zonă cu venele deschise. De cînd a fost descoperită şi pînă în zilele noastre, totul s-a convertit permanent în capital european, iar mai tîrziu nord-american, care s-a acumulat şi se acumulează ca atare în îndepărtatele centre ale puterii. Totul : pămîntul, roadele lui şi măruntaiele-i bogate în minereuri, oamenii cu forţa lor de muncă şi cu puterea lor de consum, respectiv resursele naturale şi resursele umane. Modul de producţie şi structura de clasă au fost în fiecare loc determinate succesiv din afară de încorporarea acestora în angrenajul universal al capitalismului. Ambelor le era destinată o funcţie, întotdeauna în folosul dezvoltării metropolei străine care venea la rînd, lanţul dependenţelor succesive devenind nesfîrşit. Acest lanţ nu are numai două verigi, căci în cadrul Americii Latine el cuprinde, firesţe, şi oprimarea ţărilor mici de către vecinii lor mai mari, şi exploatarea între graniţele fiecărei ţări pe care marile oraşe şi porturi o exercită asupra propriilor lor resurse de hrană şi mînă de lucru. (În urmă cu patru secole, luaseră deja fiinţă şaisprezece din cele douăzeci de oraşe latino-americane mai populate cîte există în prezent.)

* Numele vasului cu care au sosit în America emigranţii englezi, întemeind, în 1620, colonia Noua Anglie. — *Nota trad.*

Pentru cei ce concep istoria ca o competiţie, rămînerea în urmă şi mizeria Americii Latine nu sînt altceva decît rezultatul eşecului acesteia. Noi am pierdut, alţii au cîştigat. Adevărul este însă că cei ce au cîştigat, au cîştigat datorită faptului că noi am pierdut : după cum s-a spus, istoria subdezvoltării Americii Latine face parte din istoria dezvoltării capitalismului mondial. *Înfrîngerea noastră a făcut implicit parte din victoria altora ; propria bogăţie ne-a generat întotdeauna propria sărăcie, care a alimentat prosperitatea altora : a imperiilor şi a vătafilor lor indigeni. În alchimia colonială şi neocolonială, aurul se transformă în tinichea, iar hrana în otravă.* De pe culmile strălucitoare ale metalelor preţioase, Potosí, Zacatecas şi Ouro Preto s-au prăbuşit în picaj în adînca prăpastie lăsată de săpături, iar destinul pampasului chilian gemînd de salpetru şi al selvei amazoniene pline de cauciuc a fost ruina ; plantaţiile de trestie de zahăr din nord-estul Braziliei, pădurile argentiniene de *quebracho* * sau anumite aşezări petrolifere de pe malurile lacului Maracaibo păstrează dureroase dovezi despre caracterul trecător al bogăţiilor, pe care natura le dăruieşte, iar imperialismul le jefuieşte. *Ploaia care fertilizează centrele puterii imperialiste îneacă întinsele regiuni periferice ale sistemului. În acelaşi mod, şi paralel cu aceasta, bunăstarea claselor noastre dominante — dominante pe plan intern, dar dominate din afară — constituie blestemul popoarelor noastre condamnate la o viaţă de animale de povară.*

Breşa ia proporţii. Spre mijlocul secolului trecut, nivelul de viaţă în ţările bogate din lume depăşea cu 50% nivelul ţărilor sărace. Dezvoltarea duce la inegalitate : în discursul rostit în cadrul Organizaţiei Statelor Americane (OSA), în aprilie 1969, Richard Nixon a anunţat că, la sfîrşitul secolului al XX-lea, venitul pe cap de locuitor în Statele Unite va fi de 15 ori mai ridicat decît cel din America Latină. *Forţa sistemului imperialist, în ansamblul său, rezidă în mod necesar în inegalitatea părţilor sale componente, inegalitate care atinge valori din ce în ce mai dramatice.* Ţările asupritoare devin pe zi ce trece mai bogate atît în expresie absolută, cît şi în expresie relativă, datorită creşterii dinamice şi disparităţii. Capitalismul *de centru* îşi poate permite luxul de a crea şi de a crede în propriile-i mituri de opulenţă, dar miturile nu ţin de

* Arbore al cărui lemn se întrebuinţează în industria navală ; praful de quebracho este o materie tanantă. — *Nota trad.*

foame, lucru știut foarte bine de țările sărace, care constituie vastul sistem capitalist *periferic*. Venitul mediu al unui cetățean nord-american este de șapte ori mai ridicat decît cel al unui cetățean latino-american, crescînd într-un ritm de zece ori mai rapid decît al acestuia din urmă. Și indicatorii medii sînt înșelători, din pricina insondabilelor prăpastii care se deschid, la sud de Río Bravo, între numeroasa populație săracă și o mînă de oameni bogați. Într-adevăr, unui număr de 6 000 000 de latino-americani aflați în vîrful piramidei le revine, după datele Națiunilor Unite, un venit egal cu venitul celor 140 000 000 de persoane aflate la baza piramidei. Există 60 000 000 de țărani al căror venit se ridică la 25 de cenți pe zi ; la cealaltă extremă, proxeneții nefericirii își permit luxul de a avea depuși cîte cinci miliarde de dolari în conturile particulare din Elveția sau Statele Unite, risipind de dragul ostentației și al luxului inutil — jignire și provocare în același timp — și făcînd investiții neproductive, care reprezintă nici mai mult nici mai puțin decît jumătate din investițiile totale, capital pe care America Latină l-ar putea consacra refacerii, lărgirii și creării de obiective productive și de locuri de muncă. Dintotdeauna încorporate în constelația puterii imperialiste, clasele noastre dominante nu au nici cel mai mic interes să afle dacă patriotismul ar putea fi mai rentabil decît trădarea ori dacă cerșetoria este singura formă posibilă de politică internațională. Se ipotechează suveranitatea, deoarece „nu există altă cale" ; în alibiurile oligarhiei se confundă în mod interesat neputința unei anumite clase sociale cu presupusa zădărnicie a destinului fiecărei națiuni.

Josué de Castro declară : „Eu, care am primit un premiu internațional pentru pace, consider că, din nefericire, pentru America Latină nu există decît o singură soluție : violența. În ghearele acestei nenorociri se zbat 120 000 000 de copii. Populația Americii Latine crește mai mult ca oricare alta ; în jumătate de secol a crescut de peste trei ori. În fiecare minut, un copil moare de boală sau de foame : în jurul anului 2000 vor exista însă 650 000 000 de latino-americani, din care jumătate vor fi în vîrstă de nici 15 ani : *o explozie a timpului*. În prezent, din cei 280 000 000 de latino-americani, 50 000 000 sînt șomeri sau semișomeri, iar aproape 100 000 000 sînt analfabeți ; jumătate din populația latino-americană trăiește înghesuită în locuințe insalubre. Cele trei mari piețe ale Americii

Latine — Argentina, Brazilia și Mexicul — nu reușesc, împreună, să egaleze capacitatea de consum a Franței sau a Germaniei occidentale, deși populația totală a celor trei *mari* țări este mult mai numeroasă decît a oricărei țări europene. Raportat la numărul populației, America Latină produce, în prezent, mai puține produse alimentare decît înaintea ultimului război mondial, iar, începînd din ajunul crizei din 1929, exportul său pe locuitor în prețuri constante a scăzut de trei ori. Sistemul este foarte rațional din punctul de vedere al intereselor capitalului străin și al burgheziei noastre de comisionari care și-a vîndut sufletul diavolului la un preț pentru care Faust ar fi roșit. În același timp, pentru toți ceilalți sistemul este irațional, deoarece, cu cît acesta se dezvoltă mai mult, cu atît cresc mai mult dezechilibrul și tensiunile, se ascut contradicțiile lui inerente. Pînă și industrializarea, dependentă și tîrzie, coexistînd comod cu latifundiile și cu structurile generatoare de inegalitate, contribuie la creșterea șomajului, în loc să ajute la soluționarea lui ; în această parte a lumii, care deține imense contingente de brațe de muncă nefolosite, al căror număr se înmulțește neîncetat, sărăcia se întinde, iar bogăția se concentrează. La polurile privilegiate ale dezvoltării — São Paulo, Buenos Aires, Mexico — se dau în folosință noi fabrici, dar mînă de lucru se cere din ce în ce mai puțin. Sistemul nu a prevăzut acest mic inconvenient : ceea ce prisosește sînt oamenii. Iar oamenii se înmulțesc. Fac dragoste cu plăcere și fără precauție. Rămîn din ce în ce mai mulți oameni pe drumuri, fără de lucru la țară, acolo unde domnesc latifundiile cu uriașele lor suprafețe de pămînturi necultivate, și fără de lucru la oraș, acolo unde domnesc mașinile : sistemul vomită oameni. Misiunile nord-americane sterilizează în masă femeile și fac risipă de pastile, diafragme, prezervative și calendare gata însemnate și, totuși, culeg copii ; copiii latino-americani continuă să se nască cu încăpățînare, revendicîndu-și dreptul lor firesc de a avea un loc sub soare în aceste splendide ținuturi care ar putea oferi tuturor ceea ce refuză aproape tuturor.

La începutul lui noiembrie 1968, Richard Nixon făcea cu glas tare constatarea că, deși Alianța pentru Progres împlinise șapte ani de existență, subnutriția și insuficiența produselor alimentare în America Latină se agravează. Cu cîteva luni înainte, în aprilie, George W. Ball

scria în „Life" : „Cel puţin în următoarele decade nemulţumirea naţiunilor mai sărace nu va constitui o ameninţare care să ducă la distrugerea lumii. Oricît de ruşinos ar fi, lumea a trăit, generaţii întregi, în proporţie de 2/3 în sărăcie şi 1/3 în bogăţie. Oricît de nedrept ar fi, puterea ţărilor sărace este limitată". Ball se aflase în fruntea delegaţiei Statelor Unite la prima Conferinţă pentru Comerţ şi Dezvoltare de la Geneva şi votase împotriva a nouă din cele douăsprezece principii generale aprobate de UNCTAD în scopul micşorării dezavantajelor ţărilor subdezvoltate în domeniul comerţului internaţional. Masacrele pe care mizeria le provoacă în America Latină sînt secrete ; în aceste ţări, ale căror popoare s-au obişnuit să sufere cu dinţii strînşi, anual explodează pe tăcute, fără nici un zgomot, cîte trei bombe de mărimea celei de la Hiroshima. Această violenţă sistematică, nu aparentă, ci reală, este în creştere : crimele la care duce nu se fac cunoscute cu ajutorul rubricii de scandal, ci prin intermediul statisticilor FAO. Ball spune că impunitatea este încă posibilă, deoarece săracii nu pot dezlănţui un război mondial şi, totuşi, Imperiul este neliniştit : incapabil să facă să crească numărul puinilor, face tot posibilul să suprime comesenii. „Luptă împotriva sărăciei omorînd un cerşetor !", mîzgălea un maestru al umorului negru pe unul din zidurile oraşului La Paz. Ce altceva îşi propun urmaşii lui Malthus decît să-i omoare pe viitorii cerşetori mai înainte de a se fi născut ? Robert McNamara, preşedintele Băncii Mondiale, fost preşedinte al Fundaţiei Ford şi secretar al Apărării, afirmă că explozia demografică constituie cea mai mare piedică în calea progresului Americii Latine, anunţînd, totodată, că Banca Mondială va acorda împrumuturi cu prioritate acelor ţări care vor pune în aplicare planuri pentru controlul natalităţii. McNamara constată cu tristeţe că creierul celor săraci funcţionează cu 25% mai puţin decît al celor bogaţi, iar tehnocraţii Băncii Mondiale, care au şi apărut, fac să zbîrnîie computerele inventînd vorbe extrem de complicate despre avantajul de a nu te naşte : „Dacă o ţară în curs de dezvoltare, al cărei venit mediu pe locuitor este de 150—200 de dolari anual, reuşeşte să-şi reducă natalitatea cu 50% într-o perioadă de 25 de ani, după 30 de ani venitul său pe locuitor va fi cu cel puţin 40% mai mare comparativ cu nivelul pe care l-ar fi atins în caz contrar, iar după 60 de ani va fi de două ori mai mare", garantează un document al acestui organism.

Cuvintele lui Lyndon Johnson au devenit celebre : „Cinci dolari investiţi împotriva creşterii populaţiei sînt mai eficienţi decît o sută de dolari investiţi în creşterea economică". Dwight Eisenhower a pronosticat că, dacă numărul locuitorilor pămîntului continuă să crească în acelaşi ritm, nu numai că va creşte pericolul unei revoluţii, dar se va produce şi o „degradare a nivelului de viaţă al tuturor popoarelor, *inclusiv al poporului nostru*".

Deşi Statele Unite nu se confruntă pe plan intern cu problema exploziei natalităţii, ele se preocupă, totuşi, ca nimeni altul, de a propaga şi a impune planificarea familială în cele patru puncte cardinale. Şi nu numai guvernul, ci şi Rockefeller şi Fundaţia Ford trăiesc coşmarul milioanelor de copii ce se zăresc la orizontul Lumii a treia înaintînd ca nişte lăcuste. Platon şi Aristotel s-au ocupat de acest subiect înainte de Malthus şi McNamara. În epoca noastră, toată această ofensivă universală are, fără îndoială, o funcţie bine definită : ea îşi propune să justifice repartiţia foarte inegală a venitului între diferitele ţări şi între diferitele clase sociale, să-i convingă pe cei săraci că sărăcia lor se datorează copiilor, pe care nu evită să-i aibă, şi să pună o stavilă în calea furiei maselor răzvrătite în mişcare. În efortul de a opri creşterea populaţiei Vietnamului, dispozitivele intrauterine fac concurenţă în sud-estul Asiei bombelor şi mitralierelor. *În America Latină se dovedeşte a fi mai igienic şi mai eficient să-i ucizi pe luptătorii de gherilă chiar în uter, în loc să-i asasinezi în munţi sau pe străzi.* Diferite misiuni nord-americane au sterilizat mii de femei din Amazonia, în ciuda faptului că aceasta este cea mai pustie zonă locuibilă de pe planetă. În cea mai mare parte a ţărilor latino-americane populaţia nu prisoseşte, dimpotrivă, lipseşte. Brazilia are de 32 de ori mai puţini locuitori pe kilometru pătrat decît Belgia ; Paraguay de 40 de ori mai puţini decît Anglia ; Peru de 32 de ori mai puţini decît Japonia. Densitatea populaţiei în Haiti şi în Salvador, furnicare umane ale Americii Latine, este mai mică decît în Italia. Pretextele invocate jignesc bunul simţ, iar intenţiile reale fac să crească indignarea. În ultimă instanţă, nu mai puţin de jumătate din teritoriul Boliviei, Braziliei, Republicii Chile, Ecuadorului, Paraguayului şi Venezuelei este nelocuit. Nici o altă populaţie latino-americană nu creşte mai încet decît cea a Uruguayului, o ţară de bătrîni, şi, totuşi, nici o altă naţiune nu a fost atît de greu

lovită în ultimii ani de o criză ce pare să o ducă spre ultimul cerc al infernului. Uruguayul este pustiu, deşi păşunile lui fertile ar putea produce hrana necesară unei populaţii infinit mai numeroase decît cea care îndură în prezent atîtea lipsuri pe teritoriul său.

Cu mai bine de un secol în urmă, un cancelar al Guatemalei făcuse următoarea profeţie : „Ar fi curios ca tocmai din Statele Unite, de unde ne vine răul, să ne vină şi leacul". Moartă şi îngropată Alianţa pentru Progres, Imperiul propune acum, mai curînd cuprins de panică decît din spirit de generozitate, să se rezolve problemele Americii Latine eliminîndu-i mai întîi pe latino-americani. La Washington există deja motive să se bănuiască că popoarele sărace *preferă* să nu fie sărace. Nu poţi atinge însă scopul, fără să ţii cont de mijloace : cine este împotriva eliberării Americii Latine, ne refuză şi singura noastră renaştere posibilă şi, implicit, absolvă structurile în vigoare. Tineretul se înmulţeşte, se ridică, ascultă : ce-i oferă glasul sistemului ? Sistemul foloseşte un limbaj suprarealist : propune evitarea creşterii populaţiei în aceste ţinuturi pustii ; este de părere că lipseşte capitalul în ţări în care capitalul prisoseşte, dar se risipeşte ; denumeşte *ajutor* ortopedia deformantă a împrumuturilor şi scurgerea bogăţiilor provocată de investiţiile străine ; îi cheamă pe moşieri să facă reforma agrară şi oligarhia să aplice în viaţă dreptatea socială. Lupta de clasă nu există — se decretează — decît din vina agenţilor străini care o aţîţă, dar există, în schimb, clase sociale, iar exploatarea exercitată de o clasă asupra celeilalte o denumesc stil de viaţă occidental. Expediţiile criminale ale *marinerilor* * au drept scop restabilirea ordinii şi a păcii sociale, iar dictaturile ataşate Washingtonului instituie în închisori starea de drept şi interzic grevele, anihilează sindicatele care apără dreptul la muncă.

În afară doar de a sta cu braţele încrucişate, toate celelalte ne sînt interzise ? Sărăcia nu este scrisă în aştri ; subdezvoltarea nu este rezultatul unui obscur semn divin. Trăim vremuri de revoluţie, epoci de renaştere. Clasele dominante deapănă amintiri din tinereţe, anunţînd în acelaşi timp că pe toţi ne aşteaptă iadul. Într-o anumită privinţă, dreapta are dreptate atunci cînd se identifică pe sine însăşi cu liniştea şi ordinea : ea reprezintă, într-adevăr, ordinea zilnicei umiliri a majorităţii — dar, la urma

* Soldaţi din infanteria marină a S.U.A. — *Nota trad.*

urmei, este o ordine — şi liniştea necesară pentru ca nedreptatea să fie în continuare nedreaptă, iar foamea flămîndă. Dacă viitorul devine o cutie cu surprize, pe bună dreptate conservatorul urlă : „Am fost trădat". Iar ideologii neputinţei, sclavii care se văd pe ei înşişi cu ochii stăpînului, nu întîrzie să-şi facă auzite tînguirile. Vulturul de bronz de pe *Maine* *, doborît în ziua victoriei revoluţiei cubaneze, zace acum părăsit, cu aripile rupte, sub un portic din vechiul cartier al Havanei. Cubei i-au urmat şi alte ţări, care au început experienţa schimbării pe diverse căi şi cu diverse mijloace. A perpetua actuala stare de lucruri echivalează cu a perpetua crima. *A recupera resursele, din timpuri străvechi uzurpate, echivalează cu a recupera destinul.*

Fantomele tuturor revoluţiilor sugrumate sau trădate de-a lungul chinuitei istorii latino-americane se ivesc odată cu noile experienţe, tot aşa cum prezentul a fost presimţit şi zămislit de contradicţiile din trecut. *Istoria este un profet ce priveşte înapoi : cu ajutorul a ceea ce a fost, şi în ciuda a ceea ce a fost, anunţă ce va veni.* Acesta este motivul pentru care în această carte, ce vrea să ofere o istorie a jafului şi, în acelaşi timp, să descrie cum funcţionează actualele mecanisme ale expolierii, apar conchistadorii cu caravelele lor şi tehnocraţii în avioanele lor cu reacţie, Hernán Cortés şi *marinerii*, înalţii magistraţi din vechiul regat şi cîştigurile traficanţilor de sclavi şi veniturile companiei „General Motors". Apar, de asemenea, eroii înfrînţi şi revoluţiile din zilele noastre, infamiile şi speranţele moarte şi reînviate : sacrificii fecunde. Cercetînd obiceiurile vechilor locuitori indigeni din podişul Bogotá, Alexander von Humboldt a aflat că indienii dădeau numele de *quihica* victimelor ceremoniilor rituale. *Quihica* înseamnă *poartă* : moartea fiecăruia dintre cei aleşi pentru a fi sacrificaţi deschidea un nou ciclu de o sută optzeci şi cinci de nopţi şi de zile de linişte.

* Numele unui cuirasat nord-american care a explodat în 1898 în portul Havana, ceea ce a slujit Statelor Unite drept pretext pentru a declara război Spaniei, în posesia căreia se afla colonia Cuba. — *Nota trad.*

PARTEA ÎNTÎI

Sărăcia omului, urmare a bogăției pămîntului

Febra aurului, febra argintului

Semnul crucii pe mînerul spadelor

Cînd Cristofor Columb s-a aventurat în traversarea marilor spații pustii din vestul globului, înseamnă că el a acceptat să sfideze legendele. Teribilele furtuni aveau să se joace cu navele sale de parcă ar fi fost niște coji de nucă și să le azvîrle în gurile monștrilor ; marele balaur al mărilor tenebroase, înfometat de carne de om, avea să stea la pîndă. În credința omului secolului al XV-lea, nu mai erau decît 1000 de ani pînă cînd focul purificator al Judecății de apoi avea să aducă sfîrșitul lumii, iar lumea însemna pe vremea aceea Marea Mediterană cu țărmurile ei puțin cunoscute : Europa, Africa, Asia. Navigatorii portughezi afirmau că vîntul de vest aducea pe ape cadavre ciudate și că, uneori, purta lemne curios cioplite, dar nimeni nu bănuia că, în curînd, lumea avea să devină uimitor mai mare datorită descoperirii unor pămînturi noi și întinse.

America nu numai că nu avea un nume. Norvegienii nici măcar nu știau că o descoperiseră cu mult timp înainte, iar Columb însuși, la capătul călătoriilor sale, a murit cu convingerea că ajunsese în Asia prin vest. În 1492, cînd cizma spaniolă a călcat pentru prima oară pe plaja de la Bahamas, „Amiralul"* a crezut că acele insule constituiau un avanpost al fabuloasei insule Cipango sau Japonia. Columb avea cu el un exemplar al cărții lui Marco Polo, ale cărei pagini erau pline de însemnări pe margini. Lo-

* „El Almirante" era denumirea care i se dădea lui Cristofor Columb. — *Nota trad.*

cuitorii din Cipango, spunea Marco Polo, „au aur din belşug, iar minele din care îl scot nu se epuizează niciodată... Pe această insulă mai există din abundenţă şi perle orientale din cele mai curate. Ele sînt trandafirii, rotunde, de dimensiuni mari, iar valoarea lor o depăşeşte cu mult pe cea a perlelor albe". Veşti despre bogăţiile din Cipango ajunseseră şi la urechile Marelui Han Kublai, trezindu-i în suflet dorinţa de a o cuceri, dar a eşuat. Din strălucitoarele pagini ale lui Marco Polo se desprindeau minunăţiile pămîntului ; în marea Indie existau aproape 13 000 de insule cu munţi de aur şi perle, precum şi 12 feluri de mirodenii, în cantităţi imense, fără a mai pune la socoteală piperul alb şi cel negru, care se găseau din belşug.

Piperul, ghimbirul, cuişoarele, moscul şi scorţişoara erau la fel de rîvnite ca sarea necesară pentru a conserva carnea pentru iarnă, care, astfel, nici nu se altera, nici nu-şi pierdea gustul. Pentru a scăpa de lanţul de intermediari şi revînzători oneroşi care acaparaseră comerţul cu mirodenii şi plante tropicale, cu muselină şi arme albe, produse ce confereau o aură de mister ţinuturilor orientale, *Regii catolici* * ai Spaniei au hotărît să finanţeze aventura prin care căpătau acces direct la sursă. În căutarea de metale preţioase, care constituiau mijlocul de plată în cadrul schimburilor comerciale, au fost traversate chiar şi mările cele blestemate. Europa întreagă avea nevoie de argint ; filoanele din Boemia, Saxonia şi Tirol erau aproape secătuite.

Spania trăia epoca reconchistei. Anul 1492 a însemnat nu numai anul descoperirii Americii — Lumea Nouă — ce apărea în urma acelei confuzii cu consecinţe enorme. Anul 1492 a mai însemnat şi recucerirea Granadei. Ferdinand de Aragón şi Isabela de Castilia, care, prin căsătorie, au pus capăt stării de sfîşiere în care se aflau cele două regate ale lor, au cucerit la începutul anului 1492 şi ultima redută maură de pe pămîntul spaniol. Au fost necesare aproape opt secole de luptă pentru a se recîştiga ceea ce se pierduse în şapte ani [1], iar războiul de reconchistă golise tezaurul regal. Acesta, însă, era un război sfînt, războiul creştinătăţii împotriva Islamului ; de asemenea, nu este întîmplător faptul că tocmai în anul 1492

* Titlu acordat de papa Alexandru al VI-lea Isabelei I de Castilia (1451—1504) şi lui Ferdinand al II-lea de Aragón (1452—1516), primii suverani ai naţiunii spaniole. — *Nota trad.*

[1] J. H. Elliot, *La España imperial*, Barcelona, 1965.

un număr de 150 000 de evrei declaraţi au fost expulzaţi din ţară. Spania căpăta contur ca naţiune mînuind spade pe ale căror mînere era încrustat semnul crucii. Regina Isabela a devenit protectoarea Sfintei Inchiziţii. Epopeea descoperirii Americii nu s-ar putea explica dacă nu s-ar ţine seama de tradiţia militară războinică a cruciadelor care domnea în Castilia medievală, iar biserica nu s-a lăsat rugată să ofere caracter sacru cuceririi pămînturilor necunoscute de pe celălalt ţărm al oceanului. Datorită papei Alexandru al VI-lea, care era spaniol, regina Isabela a devenit stăpînă şi doamnă a Lumii Noi. Creşterea regatului Castiliei făcea să crească împărăţia lui Dumnezeu pe pămînt.

După trei ani de la descoperire, Cristofor Columb în persoană a condus campania militară împotriva indigenilor din Dominicana. Indienii au fost decimaţi de o mînă de cavaleri, 200 de marinari şi cîţiva cîini special dresaţi pentru atac. Peste 500 de indieni au fost trimişi în Spania şi vînduţi ca sclavi în Sevilla, unde au murit în mizerie [2]. Cîţiva teologi însă au protestat, drept care, la începutul secolului al XVI-lea, transformarea indienilor în sclavi a fost formal interzisă. De fapt nu a fost interzisă, ci doar binecuvîntată : înaintea fiecărei invazii militare, căpitanii care conduceau operaţia de conchistă trebuiau să le citească indienilor — fără ajutorul vreunui interpret, dar în faţa unui scrib public — un amplu şi retoric „Requerimiento" *, prin care erau îndemnaţi să se convertească la sfînta credinţă catolică : „Dacă nu o veţi face, sau dacă, cu rea intenţie, o veţi tărăgăna, vă înştiinţez că, cu ajutorul lui Dumnezeu, voi veni cu forţa împotriva voastră, ducînd război pretutindeni şi folosindu-mă de toate mijloacele de care voi putea pentru a vă supune jugului şi ascultării Bisericii Majestăţii Sale ; şi vă voi lua femeile şi fiii şi-i voi face sclavi, şi astfel îi voi vinde, şi voi dispune de ei în felul în care Majestatea Sa va porunci ; şi vă voi lua bunurile şi vă voi face tot răul şi pagubele ce voi putea..." [3].

Deşi America era întinsa împărăţie a diavolului, în care mîntuirea era imposibilă ori îndoielnică, în rîndul oş-

[2] L. Capitan şi Henri Lorin, *El trabajo en América, antes y después de Colón*, Buenos Aires, 1948.

* Chemare (în span.). — *Nota trad.*

[3] Daniel Vidart, *Ideología y realidad de América*, Montevideo, 1968.

206290

tilor de conchistadori, fanatica lor misiune împotriva indigenilor eretici se confunda cu febra provocată de strălucirea comorilor Lumii Noi. Bernal Diaz del Castillo, credinciosul tovarăș al lui Hernán Cortés în cucerirea Mexicului, scrie că s-au dus în America „pentru a sluji pe Dumnezeu și pe Majestatea Sa, precum și pentru a avea bogății".

Ajungînd la atolul San Salvador, Columb a rămas uimit de coloritul și de transparența Mării Caraibilor, de peisajul verde, de dulceața și limpezimea aerului, de păsările splendide, precum și de tinerii „bine făcuți, oameni frumoși" și „destul de blînzi" care locuiau aici. A dăruit indigenilor „panglici colorate și șiraguri de mărgele de sticlă, pe care aceștia și le-au atîrnat la gît, și multe alte lucruri neînsemnate, dar care lor le-au făcut mare plăcere, și datorită cărora ni i-am apropiat uimitor". Le-a arătat spadele. Cum ei nu mai văzuseră așa ceva, le apucau de tăiș și se tăiau. Între timp, povestește Amiralul în jurnalul său de călătorie, „eu eram atent și căutam să aflu dacă exista aur, și am văzut că unii dintre ei purtau cîte o bucățică atîrnată de o gaură făcută în nas, și prin semne am putut afla că, mergînd spre sud, ori înconjurînd insula pe la sud, puteai afla un Rege care avea vase mari pline cu aur, cu foarte mult aur". Deoarece „aurul înseamnă avere, și cine îl are poate face cu el orice dorește pe lumea aceasta, putînd chiar să trimită sufletele în Rai". În cea de-a treia călătorie a sa, cînd a atins țărmurile Venezuelei, Columb continua să creadă că se afla în Marea Chinei, fapt ce nu l-a împiedicat să trimită știri precum că de aici încolo se întindea un ținut nemărginit, care era raiul pe pămînt. La rîndul său, Amerigo Vespucci, exploratorul coastei braziliene la începutul secolului al XVI-lea, avea să-l informeze pe Lorenzo de Medici : „Copacii sînt atît de frumoși și atît de mult desfată privirea, încît ne simțim de parcă ar fi coborît raiul pe pămînt..." [4]

[4] Luis Nicolau D'Olwer, *Cronistas de las culturas precolombianas*, Mexico, 1963. Avocatul Antonio de León Pinelo a consacrat două volume întregi demonstrării ideii că paradisul se afla în America. În *El Paraíso en el Nuevo Mundo*, Madrid, 1656, el a inclus o hartă a Americii de Sud, în centrul căreia se poate vedea grădina paradisului scăldată de fluviile Amazon, Río de la Plata, Orinoco și Magdalena. Fructul oprit era banana. Harta indica locul exact de unde a pornit arca lui Noe cu ocazia potopului ce se abătuse asupra lumii.

În anul 1503, Columb scria din Jamaica suveranilor săi : „Cînd am descoperit Indiile, am spus că acestea erau cel mai bogat ținut din lume. Am povestit despre aur, perle, pietre prețioase, mirodenii..."

În Evul Mediu, o singură punguță cu piper valora mai mult ca viața unui om, iar aurul și argintul constituiau cheia folosită de Renaștere pentru a deschide porțile raiului în cer și porțile mercantilismului capitalist pe pămînt. Epopeea spaniolilor și portughezilor în America a împletit propagarea religiei creștine cu uzurparea și jefuirea bogățiilor autohtone. Puterea europeană se întindea dominînd lumea. Pămînturile virgine, pline de selve și primejdii, stîrneau lăcomia căpitanilor, a cavalerilor hidalgi și a soldaților în zdrențe care se aruncaseră în lupta pentru cucerirea strălucitoarelor prăzi de război : credeau în glorie, „soarele celor morți", și în cheia cu ajutorul căreia o obțineai și pe care Cortés o definea astfel : „Pe cei îndrăzneți, soarta îi ajută". Înșuși Cortés își ipotecase toate bunurile personale pentru a echipa expediția care avea să meargă în Mexic. Numai cu rare excepții — Columb, Dávila, Magellan —, expedițiile de cucerire nu erau finanțate de stat, ci de conchistadorii înșiși sau de întreprinzători dornici să ia astfel parte la aventură [5].

A luat naștere mitul lui Eldorado, monarhul de aur : de aur erau și străzile, și casele din orașele regatului său. Un secol după Columb, sir Walter Raleigh avea să urce pe Orinoco în căutarea regatului Eldorado, găsindu-și sfîrșitul în vîltoarea cascadelor. Mirajul „muntelui din care izvora argint" a devenit realitate în anul 1545, odată cu descoperirea orașului Potosí, cînd mulți dintre membrii expedițiilor, cu puțin înainte de a fi murit răpuși de foame ori de boală sau ciuruiți de săgețile indigenilor, urcaseră pe fluviul Paraná încercînd, fără succes, să dea de izvorul argintului.

Da, existau, într-adevăr, mari cantități de aur și de argint în podișul Mexicului și în podișul munților Anzi. În anul 1519, Hernán Cortés a adus Spaniei revelația fabuloasei mărimi a tezaurului aztec al lui Moctezuma, iar cincișprezece ani mai tîrziu la Sevilla a sosit o pradă enormă — aur cît să umple o încăpere, iar argint cît să umple două încăperi —, pentru care Francisco Pizarro poruncise să i se plătească incașului Atahualpa, iar apoi să fie strangulat. Cu ani în urmă, serviciile marinarilor care-l

[5] J. M. Ots Capdequí, *El Estado español en las Indias*, Mexico, 1941.

însoțiseră pe Columb în prima sa călătorie fuseseră plătite de coroană din aurul jefuit din Antile [6]. În cele din urmă, populația din insulele Mării Caraibilor a încetat să mai plătească biruri, deoarece a dispărut : indigenii au fost complet exterminați în spălătoriile de aur, unde, cu trupul pe jumătate cufundat în apă, răscoleau nisipurile aurifere, ceea ce constituia o muncă îngrozitor de grea, sau, cu spinarea încovoiată sub greutatea uneltelor de muncă aduse din Spania, desțeleneau cîmpurile muncind pînă dincolo de limita epuizării. Mulți indigeni din Dominicana își anticipau soarta pe care le-o impuneau noii lor asupritori albi: își ucideau copiii, apoi se sinucideau în masă. La mijlocul secolului al XVI-lea, istoricul Fernández de Oviedo relata astfel holocaustul locuitorilor din Antile : „Pentru a nu mai munci, mulți dintre ei și-au pus cu plăcere capăt zilelor cu ajutorul otrăvii, iar alții s-au spînzurat cu propriile lor mîini" [7].

Reîntoarcerea zeilor cu arme secrete

Trecînd prin Tenerife cu prilejul primei sale călătorii, Columb asistase la o formidabilă erupție vulcanică. Aceasta a fost ca un fel de prevestire a tot ceea ce avea să se întîmple pe întinsele pămînturi noi ce apăreau, uimitor, de-a lungul drumului de vest spre Asia. America se afla acolo, putea fi ghicită de pe țărmurile ei nesfîrșite ; conchista s-a întins, asemeni mareei furioase, în valuri succesive. Comandanții de expediții îi urmau pe amirali, iar echipajele se transformau în hoarde invadatoare. Prin bulele papale, Africa devenise o concesiune apostolică a coroanei Portugaliei, în timp ce coroanei Castiliei îi fuseseră date „pămînturile necunoscute, ca acelea descoperite pînă în prezent de către trimișii voștri, precum și acelea ce vor fi descoperite în viitor..." : America fusese

[6] Earl J. Hamilton, *American Treasure and the Price Revolution in Spain (1501—1650)*, Massachusetts, 1934.

[7] Gonzalo Fernández de Oviedo, *Historia general y natural de las Indias*, Madrid, 1959. Interpretarea sa a făcut școală. În ultima carte a specialistului francez René Dumon, *Cuba, est-il socialiste ?*, Paris, 1970, citesc cu indignare : „Indienii nu au fost complet exterminați. Genele lor continuă să existe în cromozomii cubanezi. Aceștia aveau o asemenea aversiune față de încordarea pe care o cere o muncă continuă, încît unii dintre ei, decît să accepte să muncească forțat, mai degrabă se sinucideau..."

donată reginei Isabela. În anul 1508, printr-o nouă bulă, coroanei spaniole i se acordă dreptul perpetuu asupra tuturor birurilor încasate în America : rîvnitul patronat universal asupra Bisericii din Lumea Nouă includea dreptul ca toate beneficiile ecleziastice să fie prezentate regelui [8].

Prin Tratatul de la Tordesillas, încheiat în 1494, Portugaliei i se permitea să ocupe teritorii americane dincolo de linia de demarcație stabilită de papă, iar în 1530, Martim Alfonso de Sousa a fondat în Brazilia primele așezări portugheze, expulzîndu-i pe intrușii francezi. Încă de pe vremea aceea, străbătînd selve infernale și nesfîrșite deșerturi ostile, spaniolii avansaseră mult în procesul de explorare și cucerire. În 1513, Pacificul de Sud strălucea în fața ochilor lui Vasco Núñez de Balboa ; în toamna lui 1522, în Spania se reîntorceau cei 18 supraviețuitori ai expediției lui Fernando de Magellan, care, străbătînd pentru prima oară ambele oceane, au arătat că pămîntul este rotund, datorită faptului că făcuseră un înconjur complet ; cu trei ani înainte, din insula Cuba plecaseră spre Mexic cele 10 nave ale lui Hernán Cortés, iar în 1523, Pedro de Alvarado a pornit să cucerească America Centrală ; Francisco Pizarro, un analfabet crescător de porci, și-a făcut intrarea triumfală în Cuzco, în anul 1533, punînd astfel stăpînire pe inima imperiului incașilor ; în 1540, Pedro de Valdivia traversa deșertul Atacama și fonda orașul Santiago de Chile. Străbătînd podișul Chaco, conchistadorii descopereau Lumea Nouă din Peru, la gurile celui mai mare fluviu de pe planetă.

Printre indigenii din America existau oameni de tot felul : astronomi și canibali, ingineri și sălbatici aparținînd epocii de piatră. Însă nici una dintre culturile băștinașe nu cunoștea fierul, nici plugul, nici sticla și nici praful de pușcă, iar roata nu se folosea decît pentru măsuțele votive. Civilizația care a pătruns în aceste ținuturi venind din cealaltă parte a mării trăia explozia creatoare a Renașterii : în fața clocotitoarei nașteri a epocii moderne, America apărea ca o invenție în plus, alături de praful de pușcă, de tipar, de hîrtie și de busolă. Relativa ușurință cu care au sucombat civilizațiile băștinașe se explică prin decalajul existent între nivelul de dezvoltare a celor două lumi. Hernán Cortés a debarcat la Veracruz însoțit doar

[8] Guillermo Vázquez Franco, *La conquista justificada*, Montevideo, 1968, și J. H. Elliot, *op. cit.*

de 100 de marinari și 500 de soldați ; avea cu el 16 cai, 32 de arbalete, 10 tunuri de bronz și cîteva archebuze, flinte și pistoale. Acestea i-au fost de ajuns, deși capitala aztecilor, Tenochtitlán, era pe vremea aceea de cinci ori mai mare decît Madridul și avea o populație de două ori mai numeroasă decît populația Sevillei, cel mai mare oraș spaniol. La rîndul său, Francisco Pizarro a intrat în Cajamarca cu 180 de soldați și 37 de cai. Aici a găsit o armată ce număra 100 000 de indieni.

Indigenii au fost învinși și din pricina uimirii care i-a cuprins. La palatul său, Moctezuma a primit primele vești : un deal înalt mergea legănîndu-se pe mare. Mai tîrziu, au sosit și alți soli : „...mult s-a speriat auzind cum bubuie tunul, cum răsună cu un zgomot de leșină omul ; te asurzește. Iar cînd trage, ceva ca un bulgăre de piatră iese din măruntaiele lui : plouă cu foc..." Străinii aduseseră cu ei „cerbi", pe care stăteau urcați, și erau „înalți pînă la acoperiș". Toate părțile corpului lor erau acoperite, „doar chipurile li se văd. Sînt albe de parcă ar fi date cu var. Au părul galben, ba unii îl au chiar negru. Poartă barba lungă..." [9] Moctezuma a fost încredințat că se întorsese însuși zeul Quetzalcóatl *. Cu puțin înainte, întoarcerea acestuia îi fusese anunțată prin opt prevestiri. Vînătorii îi aduseseră o pasăre, purtînd pe cap o diademă rotundă în formă de oglindă, în care se reflecta cerul cu soarele apunînd. În această oglindă Moctezuma a văzut escadroanele de războinici îndreptîndu-se spre Mexic. Zeul Quetzalcóatl venise dinspre est și tot spre est plecase : era alb și purta barbă. Tot alb și cu barbă era și Viracocha, zeul bisexuat al incașilor. Iar estul însemna leagănul strămoșilor eroi ai mayașilor [10].

Zeii răzbunători, care acum se reîntorseseră pentru a-și încheia socotelile cu supușii lor, purtau armuri și zale împletite, carapace strălucitoare ce rezistau la împunsătu-

[9] După informatorii indigeni ai călugărului Bernardino de Sahagún în Codicele Florentin, Miguel León-Portilla, *Visión de los vencidos*, Mexico, 1967.

* Divinitate precolumbiană din Mexic, regele toltecilor și zeul Aerului, Apei și Naturii, în credința aztecilor. Acesta i-a învățat pe oameni practicarea agriculturii, prelucrarea metalelor, artele, calendarul etc. Numele său înseamnă „șarpe înaripat". — *Nota trad.*

[10] Aceste uimitoare coincidențe au stimulat ipoteza conform căreia zeii religiilor indigene erau în realitate europeni sosiți pe aceste meleaguri cu mult înainte de Columb. Rafael Pineda Yánez, *La isla y Colón*, Buenos Aires, 1955.

rile de dardă și la loviturile cu pietre ; armele lor aruncau raze ucigătoare și întunecau aerul cu un fum de nerespirat. De asemenea, conchistadorii practicau, cu rafinament și înțelepciune, tehnica trădării și a intrigii. Au știut să se alieze cu tlaxcaltecii împotriva lui Moctezuma, trăgînd astfel foloase din împărțirea imperiului incaș între Huáscar și Atahualpa, cei doi frați dușmani. Iar odată doborîți cei mai importanți șefi indigeni cu ajutorul crimei, spaniolii au știut să-și atragă de partea lor complici din sînul castelor dominante mijlocii, preoți, funcționari, militari. În afară de aceasta, au mai folosit și alte arme sau, dacă vreți, au existat și alți factori obiectivi care au contribuit favorabil la victoria invadatorilor. Caii și microbii, de pildă.

Ca și cămilele, caii erau originari din America [11], regiune din care însă dispăruseră. Introduși în Europa de călăreții arabi, caii s-au dovedit aici extrem de utili din punct de vedere militar și economic. Cînd au reapărut în America cu prilejul conchistei, ei au contribuit la creșterea puterii magice pe care invadatorii o exercitau asupra indigenilor muți de uimire. Văzînd primii soldați spanioli călare pe niște cai arătoși, împodobiți cu clopoței și panașe, ce alergau iscînd tunete și nori de praf cu copitele lor iuți, cuprins de panică, incașul Atahualpa a căzut pe spate [12]. Tecum, șeful militar care se afla în fruntea urmașilor mayașilor, a retezat cu lancea sa capul calului lui Pedro de Alvarado, convins că acesta forma un tot cu trupul conchistadorului : Alvarado s-a ridicat de jos și l-a ucis [13]. Cîțiva cai cu harnașament de război erau de ajuns pentru a împrăștia masele de indigeni, semănînd groaza și moartea. În timpul procesului de colonizare, „speculînd fantezia băștinașilor, preoții și misionarii susțineau că originea cailor era sacră, dat fiind faptul că Santiago, Patronul Spaniei, călărea un mînz alb, care, cu ajutorul Divinei Providențe, cîștigase importante bătălii împotriva maurilor și a evreilor" [14].

[11] Jacquetta Hawkes, *Prehistoria*, în „Historia de la Humanidad", UNESCO, Buenos Aires, 1966.

[12] Huamán Poma, *El primer nueva crónica y buen gobierno*, în *El reverso de la conquista. Relaciones aztecas, mayas e incas*, de Miguel León-Portilla, Mexico, 1964.

[13] *Títulos de la Casa Izquin Nehaib, Señora del Territorio de Otziyá*, Miguel León-Portilla, *op. cit.*

[14] Gustavo Adolfo Otero, *Vida social en el coloniaje*, La Paz, 1958.

Bacteriile și virusurile au fost aliații cei mai eficienți. Ca plăgi biblice, europenii aduceau cu ei variola și tetanosul, mai multe boli de plămîni, intestinale și venerice, trahoma, tifosul, lepra, febra galbenă și cariile dentare, care făceau gura să putrezească. Prima a apărut variola. Acea epidemie necunoscută și respingătoare, care venea cu febră ridicată și descompunea carnea, nu era ea oare o pedeapsă divină ? „Intraseră deja în Tlaxcala. Atunci s-a răspîndit epidemia : tuse, bășici usturătoare, care ard", spune o mărturie indigenă, iar alta adaugă : „Molipsitoarea, greaua și crunta boală a bășicilor i-a omorît pe mulți" [15]. Indienii mureau ca muștele. Organismul lor nu se putea împotrivi noilor boli. Iar cei care le supraviețuiau, rămîneau slăbiți și neputincioși. Antropologul brazilian Darcy Ribeiro apreciază [16] că peste jumătate din populația băștinașă din America, Australia și insulele oceanice a murit după primul contact cu oamenii albi din cauza bolilor contagioase.

„Sînt ca niște porci hămesiți,
cînd e vorba de aur"

Implacabilii și puțin numeroșii conchistadori ai Americii înaintau însoțiți de detunături de archebuză, lovituri de spadă și suflu de ciumă. Despre acestea vorbesc glasurile celor învinși. După măcelul de la Cholula, Moctezuma trimite noi emisari în întîmpinarea lui Hernán Cortés, care se afla în drum spre valea Mexicului. Solii le dăruiesc spaniolilor coliere de aur și steaguri confecționate din pene de *quetzal* *. Spaniolii „se desfătau. Cum mai ridicau aurul în sus, ca niște maimuțe, pentru a-l admira, cîtă plăcere se citea pe chipurile lor, cum li se mai împrospăta și lumina sufletul. E limpede că sînt însetați după el. La vederea lui, trupul li se umflă, sînt înfometați de aur. Sînt ca niște porci hămesiți, cînd e vorba de aur", spune textul în limba náhuatl păstrat în Codicele Florentin. Mai apoi, cînd Cortés ajunge la Tenochtitlán, cea mai splendidă capitală aztecă ce număra 300 000 de locuitori, spaniolii intră în clădirea trezoreriei și, „după ce fac un bulgăre mare din aur, dau foc la tot ce mai exista acolo, oricît de valoros era. Deci, totul a ars. Iar în ceea ce privește aurul, spaniolii l-au transformat în lingouri..."

[15] Autori anonimi din Tlatelolco și informatori ai călugărului Sahagún, Miguel León-Portilla, *op. cit.*

[16] Darcy Ribeiro, *Las Américas y la civilización*, vol. I : *La civilización occidental y nosotros. Los pueblos testimonio*, Buenos Aires, 1969.

* Pasăre originară din America Latină, avînd penele foarte frumos colorate în verde, auriu, roșu și negru. — *Nota trad.*

A avut loc un război, iar Cortés, care pierduse orașul Tenochtitlán, îl recucerește în cele din urmă în anul 1521. „Nu mai aveam scuturi, nu mai aveam ghioage, nu mai aveam ce mînca și, deci, n-am mai mîncat". Devastat, incendiat și plin de cadavre, orașul a căzut. „Salvarea lor au fost scuturile, dar singurătatea nu putea fi îndepărtată nici cu ajutorul scuturilor". Văzînd sacrificiile băștinașilor din Veracruz, care ardeau mărunțaie de copii pentru a oferi fumul zeilor, Hernán Cortés s-a îngrozit, dar propria lui cruzime, în orașul recucerit, n-a avut nici o limită. „Și toată noaptea ne-a plouat". Spînzurătoarea și furtuna nu erau, desigur, suficiente. Comorile smulse nu reușeau niciodată să egaleze zborul imaginației, astfel încît spaniolii au făcut timp de mai mulți ani săpături pe fundul lacului Mexico în căutarea aurului și a obiectelor prețioase care, presupuneau ei, fuseseră ascunse acolo de indieni.

Pedro de Alvarado și oamenii săi s-au îndreptat spre Guatemala, unde „au omorît atîția indieni, încît sîngele a format un rîu, care s-a numit Olimtepeque", iar „ziua s-a înroșit din pricina acelui mult sînge care a curs atunci". Înaintea bătăliei hotărîtoare, „văzînd chinurile la care erau supuși, indienii le spuseră spaniolilor să nu-i mai schingiuiască, că le vor da mult aur, argint, diamante și smaralde, care se aflau în posesia căpeteniilor casei Nehaib Ixquin, vultur și leu. Iar apoi s-au dat de partea spaniolilor și au rămas cu ei.." [17]

Înainte de a-l decapita pe Atahualpa, Francisco Pizarro i-a smuls o răscumpărare constînd în „lectici pline cu aur și argint, ce cîntăreau peste 20 000 de *marcos* * de argint fin și 1 326 000 de scuzi de aur foarte fin..." Apoi, s-a năpustit asupra orașului Cuzco. Capitala imperiului încaș era atît de strălucitoare, încît soldații lui au fost încredințați că intră în orașul cezarilor, ceea ce nu i-a împiedicat să jefuiască cît mai grabnic Templul Soarelui : „Zbătîndu-se, luptîndu-se între ei, fiecare încerca să-și ia din tezaur partea leului ; soldații, îmbrăcați

[17] Miguel León-Portilla, *op. cit.*

* Unitate de măsură pentru aur și argint echivalînd cu 230 de grame. — *Nota trad.*

în zale de fier, călcau în picioare giuvaeruri și imagini sfinte, loveau ustensilele de aur sau le distrugeau cu ciocanul pentru a le reduce la o formă mai comodă și mai ușor de manevrat... Pentru a transforma metalul în lingouri au azvîrlit în cuptor întreaga comoară a templului : plăcile care acoperiseră pereții, uimitorii copaci forjați, păsări și alte obiecte din grădină [18]. Astăzi, în erorma piață goală din centrul capitalei Mexicului catedrala se înalță pe ruinele celui mai important templu din Tenochtitlán, iar palatul guvernamental este amplasat pe locul vechii reședințe a lui Cuauhtémoc, șeful aztec martirizat și ucis de Cortés. Orașul Tenochtitlán a fost ras de pe fața pămîntului. În Perú, orașul Cuzco a avut parte de o soartă asemănătoare, dar, cum conchistadorii nu i-au putut distruge complet zidurile enorme, la temelia clădirilor coloniale se mai poate vedea încă și astăzi mărturia în piatră a colosalei arhitecturi incașe.

Splendorile de la Potosí : ciclul argintului

Se spune că în epoca de avînt a orașului Potosí [19] pînă și potcoavele cailor erau de argint. Tot de argint erau altarele bisericilor și aripile heruvimilor care erau scoși la procesiuni : în 1658, pentru a sărbători Joia-Verde *, pietrele de pe străzile orașului au fost scoase pe porțiunea care ducea din centru pînă la biserica Recoletos, pentru ca strada să fie pavată în întregime cu lingouri de argint. Din argint s-au înălțat la Potosí temple și palate, mănăstiri și tripouri, el a fost cauza tragediilor și a petrecerilor, pentru el s-au vărsat sînge și vin, el a aținat lăcomia și a dezlănțuit risipa și aventura. În operația de cucerire și de jaf colonial, spada și crucea mergeau mînă în mînă. Pentru a-i smulge Americii argintul, la Potosí și-au dat întîlnire

[18] Miguel León-Portilla, *op. cit.*

[19] Pentru a reconstitui perioada de apogeu a orașului Potosí, autorul a consultat următoarele mărturii din trecut : Pedro Vicente Cañete y Domínguez, *Potosí colonial ; guía histórica, geográfica, política, civil y legal del gobierno e intendencia de la provincia de Potosí*, La Paz, 1939 ; Luis Capoche, *Relación general de la Villa Imperial de Potosí*, Madrid, 1959 ; Nicolás de Martínez Arzanz y Vela, *Historia de la Villa Imperial de Potosí*, Buenos Aires, 1943, precum și *Crónicas potosinas* de Vicente G. Quesada, Paris, 1890, și *La ciudad única* de Jaime Molins, Potosí, 1961.

* Sărbătoare religioasă catolică. — *Nota trad.*

căpitani și asceți, cavaleri războinici și apostoli, soldați și călugări. Transformate în bulgări și lingouri, măruntaiele bogatului munte au alimentat substanțial dezvoltarea Europei. „Valorează cît Peru" era elogiul maxim ce se putea aduce unei ființe sau unui lucru după ce Pizarro a pus stăpînire pe Cuzco. Dar, după descoperirea muntelui, Don Quijote de la Mancha i se adresează astfel lui Sancho : „Valorează cît Potosí". După recensămîntul din 1573, Potosí — vena jugulară a viceregatului, izvorul de argint al Americii — număra 120 000 locuitori. Se scurseseră doar 28 de ani de cînd orașul apăruse în ținutul rece și pustiu al Anzilor și, totuși, printr-o magie, populația acestuia era egală cu cea a Londrei și mai mare decît cea a Sevillei, a Madridului, a Romei sau a Parisului. Un nou recensămînt, făcut în jurul anului 1650, arăta că Potosí număra 160 000 de locuitori. Era unul din cele mai mari și mai bogate orașe din lume, cu o populație de zece ori mai mare decît cea a Bostonului, într-o vreme cînd New York-ul nici măcar nu începuse să se numească astfel.

Istoria orașului Potosí nu a luat naștere odată cu venirea spaniolilor. Cu mult timp înainte de conchistă, incașul Huayna Cápaj îi auzise pe vasalii săi vorbind despre Sumaj Orcko, muntele frumos, pe care, în cele din urmă, a putut să-l vadă, cînd, fiind bolnav, s-a dus la termele de la Tarapaya. De la Cantumarca, din colibele sale acoperite cu paie, ochii incașului au putut admira, pentru prima oară, acel con perfect care se înălța mîndru printre înaltele culmi ale munților. A rămas uluit. Nenumăratele tonuri de roșu, forma sveltă și imensitatea muntelui au continuat să fie motiv de admirație și uimire și în vremurile ce au urmat. Bănuind că în măruntaiele sale se ascundeau pietre prețioase și metale rare, incașul a dorit să adauge noi podoabe Templului Soarelui din Cuzco. Aurul și argintul pe care incașii le scoteau din minele de la Colque Porco și Andacaba nu treceau hotarele regatului : nu erau comercializate, ci slujeau adorării zeilor. Minerii băștinași nici nu-și înfipseseră bine cremenea în filoanele de argint ale muntelui frumos, cînd un glas cavernos i-a făcut să cadă la pămînt. Glasul, puternic ca un tunet, ce ieșea din adîncul rîpelor, spunea în limba *quechua* : „Aceste bogății nu sînt pentru voi ; Dumnezeu le păstrează pentru cei ce vin de departe". Înfricoșați, indienii au rupt-o la fugă, iar incașul a părăsit muntele, schimbîndu-i apoi numele în

Potojsi, ceea ce înseamnă : „Tună, se revarsă, face explozie".

„Cei ce vin de departe" nu au întîrziat prea mult să-și facă apariția. Căpitanii conchistadori își deschideau drum. Cînd aceștia au sosit, Huayna Cápaj murise. În 1545, alergînd după o flacără fugară, indianul Huallpa s-a văzut nevoit să înnopteze pe munte. Ca să nu înghețe de frig, a aprins un foc. La lumina focului a zărit un filon alb și strălucitor. Era argint curat. S-a dezlănțuit avalanșa spaniolilor.

Bogățiile curgeau. Curînd, împăratul Carol al V-lea a dat dovadă de gratitudine, acordîndu-i orașului Potosí titlul de Oraș imperial și un blazon cu următoarea inscripție : „Sînt bogatul Potosí, a lumii comoară, sînt rege peste munți și prilej de invidie între regi". Trecuseră unsprezece ani de la descoperirea făcută de Huallpa, cînd proaspăt înființatul Oraș imperial sărbătorea încoronarea lui Filip al II-lea prin festivități care au durat 24 de zile și au costat 8 000 000 de pesos în monedă forte. Peste neprimitorul ținut ploua cu căutători de comori. Muntele, aflat la o altitudine de aproape 5 000 de metri, constituia cel mai puternic magnet, dar la poalele sale viața se dovedea a fi aspră, necruțătoare : frigul se plătea ca orice tribut. Cît ai clipi din ochi, odată cu argintul, la Potosí și-a făcut apariția o societate bogată și dezordonată. Metalul a produs o stare de avînt și turbulență : Potosí a devenit „principalul nerv al regatului", după cum avea să-l definească viceregele Hurtado de Mendoza. La începutul secolului al XVII-lea, orașul număra deja 36 de biserici splendid decorate, 36 de case de joc și 14 școli de dans. Saloanele, teatrele și estradele pentru serbări erau împodobite cu foarte scumpe covoare, cortine, blazoane și lucrări de orfevrărie ; pe balcoanele caselor atîrnau damascuri colorate și brocarturi cu fir de aur și argint. Mătăsurile și țesăturile veneau din Granada, Flandra și Calabria, pălăriile de la Paris și Londra, diamantele din Ceylon, pietrele prețioase din India, perlele din Panama, ciorapii de la Neapole, cristalurile de la Veneția, covoarele din Persia, parfumurile din Arabia, iar porțelanurile din China. Femeile străluceau sub povara pietrelor prețioase, a diamantelor, a rubinelor și a perlelor ; bărbații purtau postavuri de Olanda, brodate, de cea mai bună calitate. Luptelor de tauri le urmau jocurile amoroase, fiind nelipsite duelurile în stil medieval — dovezi de iubire și de

vanitate — cu coifuri de fier bătute cu smaralde și bogat împodobite cu pene, cu șei și scări din filigran de aur, spade de Toledo și mînji chilieni înhămați cu tot fastul.

În 1579, judecătorul Matienzo se plîngea : „Nu lipsesc niciodată — spunea el — noutățile, faptele rușinoase și îndrăznețe". Pe vremea aceea, la Potosí existau deja 800 de cartofori profesioniști și 120 de prostituate celebre, ale căror strălucitoare saloane erau frecventate de proprietarii de mine bogați. În 1608, Potosí sărbătorea Sfîntul Sacrament prin șase zile de comedie, șase nopți de carnaval, zece zile de lupte cu tauri, trei serate dansante, două zile de turniruri și alte serbări.

Vaca aparținea Spaniei, dar o mulgeau alții

Între anii 1545—1558 au fost descoperite bogatele mine de argint de la Potosí, pe actualul teritoriu al Boliviei, și cele de la Zacatecas și Guanajuato, în Mexic. Procedeul folosirii mercurului, care a făcut posibilă exploatarea zăcămintelor de argint cu cel mai scăzut titlu, a început să se aplice chiar din această perioadă. Goana după argint a eclipsat repede exploatarea aurului. La mijlocul secolului al XVII-lea, un procent de peste 99% din exportul de minereuri al Americii hispanice [20] îl reprezenta argintul.

Pe vremea aceea, America era o enormă gură de mină, al cărei centru era, îndeosebi, Potosí. Cuprinși de un zel excesiv, cîțiva scriitori bolivieni afirmă că, timp de trei secole, Spania a primit din Potosí o asemenea cantitate de argint, încît din el s-ar fi putut construi un pod peste ocean, de pe vîrful muntelui pînă la palatul regal. Fără îndoială, imaginea este fantezistă, totuși ea reflectă o realitate care poate părea rodul imaginației : fluxul argintului a atins dimensiuni enorme. Marile cantități de argint american care se exportau clandestin, ieșind din țară prin contrabandă pentru a se îndrepta spre Filipine, China și chiar Spania, nu figurează în calculele lui Earl J. Hamilton [21], care, folosindu-se de datele obținute de la Casa de Comerț din Sevilla, în cunoscuta sa lucrare pe această temă oferă, totuși, date uimitoare. Între anii 1503—1660, în portul San Lúcar de Barrameda au fost aduse astfel 185 000 de kilograme de aur și 16 000 000 de

[20] Earl J. Hamilton, *op. cit.*
[21] *Ibid.*

kilograme de argint. Cantitatea de argint transportată în Spania în ceva mai mult de un secol și jumătate era de peste trei ori mai mare decît totalul rezervelor europene. Și nu trebuie uitat faptul că aceste cifre oficiale sînt mai mici decît cele reale.

Metalele jefuite din noile domenii coloniale au stimulat dezvoltarea economică europeană, ba chiar se poate spune că au făcut-o posibilă. Nici măcar efectele cuceririi tezaurelor persane dăruite lumii elene de Alexandru cel Mare nu ar putea să se compare cu dimensiunile acestei formidabile contribuții pe care America a adus-o la progresul altora. Nu la progresul Spaniei, desigur, deși Spaniei îi aparțineau zăcămintele americane de argint. Așa cum se spunea în secolul al XVII-lea, „Spania este ca o gură care primește alimentele, le mestecă, le fărîmițează, iar apoi le trimite imediat celorlalte organe, pentru sine nereținînd decît un gust trecător ori firimiturile care rămîn întîmplător printre dinți" [22]. Vaca aparținea Spaniei, dar o mulgeau alții. Creditorii regatului, în majoritatea lor străini, goleau sistematic Sipetul Verde al Casei de Comerț din Sevilla, în care tezaurul provenit din America se păstra sub trei rînduri de chei, aflate în grija a trei persoane diferite.

Coroana era ipotecată. Ea ceda cu anticipație bancherilor germani, genovezi, flamanzi și spanioli aproape în întregime caricul de argint [23]. De asemenea, impozitele care se încasau pe teritoriul Spaniei aveau, în mare măsură, aceeași destinație : în 1543, 65% din totalul venitului regal era destinat plății anuității titlurilor de datorie. Argintul american era încorporat în economia spaniolă doar în mică măsură. Deși, formal, era înregistrat la Sevilla, acesta ajungea în mîinile puternicilor bancheri Fugger, care îi avansaseră papei fondurile necesare pentru terminarea construcției catedralei Sfîntul Petru, și ale altor mari cămătari, de felul lui Welser, Shetz sau Grimaldi. Tot cu argint se plăteau și mărfurile de proveniență *nespaniolă* care se exportau în Lumea Nouă.

Acest bogat imperiu avea o metropolă săracă, deși iluzia prosperității creștea aici din ce în ce mai mult : coroana deschidea pretutindeni fronturi de război, în timp ce aristocrația se ocupa cu risipa, iar pe pămîntul Spaniei se înmulțea numărul preoților și al războinicilor, al nobiliior

[22] Citat din Gustavo Adolfo Otero, *op. cit.*
[23] J. H. Elliott, *op. cit.* și Earl J. Hamilton, *op. cit.*

și al cerșetorilor, în același frenetic ritm în care urcau prețurile mărfurilor și dobînzile. În acest regat cu întinse latifundii neproductive, industria se năștea moartă, iar economia spaniolă nu putea face față puternicului impact produs de creșterea cererii de alimente și alte mărfuri, urmare inevitabilă a expansiunii coloniale. Creșterea masivă a investițiilor publice și asfixianta presiune exercitată de cererea de consum în posesiunile de peste ocean duceau la creșterea deficitului comercial, dezlănțuind o inflație galopantă. „Cu cît un stat face mai mult comerț cu spaniolii — scria Colbert —, cu atît are mai mult argint". Pe plan european exista o luptă acerbă pentru cucerirea de poziții pe piața spaniolă, care în plus oferea piața și argintul Americii. Datorită unui memorialist francez de la sfîrșitul secolului al XVII-lea aflăm că Spania deținea pe vremea aceea doar 5% din comerțul cu posesiunile „sale" coloniale de peste ocean, în ciuda mirajului juridic al monopolului. Aproape o treime din totalul acestuia se afla în mîna londonezilor și a flamanzilor, un sfert aparținea francezilor, genovezii controlau peste 20%, englezii 10%, iar germanii mai puțin [24]. America era o afacere europeană.

Carol al V-lea, urmașul cezarilor la Sfîntul Imperiu prin alegere cumpărată, a petrecut în Spania numai 16 ani din cei 40 ai domniei sale. Acest monarh, cu bărbie proeminentă și privire de idiot, care urcase la tron fără să știe nici măcar o vorbă în limba spaniolă, guverna înconjurat de un alai de flamanzi rapaci, cărora le acorda salvconducte pentru a scoate din Spania măgari și cai încărcați cu aur și giuvaeruri, recompensîndu-i, de asemenea, cu episcopii și arhiepiscopii, titluri administrative și chiar cu primul permis de a aduce sclavi negri în coloniile americane. Angrenat în urmărirea diavolului prin toată Europa, Carol al V-lea golea tezaurul adus din America pentru a-și susține războaiele religioase. Moartea acestuia nu a însemnat și sfîrșitul dinastiei casei de Habsburg. Spania avea să suporte domnia casei de Austria timp de alte aproape două secole. Marele șef al contrareformei a fost fiul său, Filip al II-lea. Din Escorial, imensul său palat-mănăstire aflat la poalele munților Guadarrama, Filip al II-lea a pus în funcțiune teribila mașinărie a Inchiziției la scară universală, trimițîndu-și armatele împotriva centre-

[24] Roland Mousnier, *Los siglos XVI y XVII*, volumul al IV-lea din *Historia general de las civilizaciones*, de Maurice Crouzet, Barcelona, 1967.

lor eretice. Calvinismul pusese stăpînire pe Olanda, Anglia şi Franţa, iar turcii întruchipau pericolul reîntoarcerii religiei lui Alah. Mîntuirea costa scump : puţinele obiecte din aur şi argint, minuni ale artei americane, care nu sosiseră deja topite din Mexic şi Peru, erau iute luate de la Casa de Comerţ din Sevilla şi aruncate în gurile cuptoarelor. Ereticii, sau cei bănuiţi de erezie, erau şi ei arşi în flăcările purificatoare ale Inchiziţiei. Torquemada * dădea foc cărţilor, iar dracul îşi vîra coada peste tot : războiul împotriva protestantismului era un război împotriva capitalismului european în ascensiune. „Perpetuarea cruciadei — spunea Elliott în opera citată anterior — ducea la perpetuarea arhaicei organizări sociale a unei naţiuni de cruciaţi". Metalele aduse din America — delir şi ruină a Spaniei — ofereau mijloacele necesare pentru a lupta împotriva forţelor economiei moderne ce luau naştere. Carol al V-lea zdrobise deja burghezia castiliană în războiul comunărzilor, care s-a transformat în revoluţie socială împotriva nobilimii, a proprietăţilor şi a privilegiilor acesteia. Începînd cu trădarea oraşului Burgos, care, patru secole mai tîrziu, avea să fie capitala generalului Francisco Franco, mişcarea a fost înfrîntă. Odată stinse ultimele focuri rebele, Carol al V-lea s-a feîntors însoţit de 4 000 de soldaţi germani. În acelaşi timp, a fost înecată în sînge şi foarte radicala insurecţie a ţesătorilor, torcătorilor şi artizanilor din oraşul Valencia, care puseseră mîna pe putere, răscoală care s-a întins pe teritoriul întregii provincii.

Apărarea credinţei catolice se dovedea a fi o mască la adăpostul căreia se lupta împotriva istoriei. Expulzarea evreilor din Spania în timpul domniei Regilor catolici a lipsit ţara de mulţi meşteri pricepuţi şi de capitaluri indispensabile. Ca importanţă, se consideră că aceasta nu a fost egalată de expulzarea arabilor, în 1609, deşi nu mai puţin de 275 000 de mauri au fost alungaţi peste graniţă, ceea ce a avut efecte dezastruoase asupra economiei valenciene, iar fertilele cîmpii din sudul rîului Ebru, în Aragon, au rămas în paragină. Mai înainte, Filip al II-lea izgonise din ţară, din motive religioase, mii de meşteri flamanzi, protestanţi convinşi sau doar suspecţi de protestantism : Anglia i-a primit pe pămîntul său, unde au dat un mare avînt manufacturilor britanice.

* Thomás de Torquemada (1420—1498) — călugăr dominican, mare inchizitor spaniol, care a elaborat codul de legi al Inchiziţiei „Instrucciones y ordonanzas de los Inquisidores" (1484). — *Nota trad.*

După cum se vede, principalele piedici în calea progresului industrial al Spaniei nu erau distanţele enorme şi comunicaţiile anevoioase. Capitaliştii spanioli deveneau rentieri prin cumpărarea de titluri onorifice de la coroană, neinvestind capital în dezvoltarea industriei. Excedentul economic era deviat spre căi neproductive : vechii bogătaşi, nobili care aveau drept de viaţă şi de moarte asupra supuşilor lor, posesori de pămînturi şi de titluri nobiliare, îşi înălţau palate şi-şi adunau giuvaeruri ; noii bogătaşi, speculanţi şi comercianţi, cumpărau pămînturi şi titluri nobiliare. Nici unii, nici alţii nu plăteau, practic, impozite şi nici nu puteau fi închişi pentru datorii. Cine s-ar fi consacrat unei activităţi industriale şi-ar fi pierdut automat statutul nobiliar [25].

Mai multe tratate comerciale, semnate după înfrîngerile militare suferite de spanioli în Europa, acordau concesiuni prin care se stimula traficul maritim între portul Cádiz, port în care se descărcau metalele sosite din America, şi porturile franceze, engleze, olandeze şi hanseatice. Anual, între 800 şi 1000 de nave descărcau în Spania produsele industrializate de alţii. Plecau argintul sosit din America şi lîna spaniolă. Aceasta se îndrepta spre ţesătoriile străine, de unde revenea deja ţesută de industria europeană în ascensiune. Monopoliştii din Cádiz se mulţumeau doar să marcheze din nou produsele industriale străine, care apoi luau drumul Lumii Noi. Dacă manufacturile spaniole nu erau capabile să deservească nici măcar piaţa internă, cum ar fi putut oare acoperi nevoile coloniilor ?

Dantelele de Lille şi Arras, pînzeturile olandeze, covoarele de Bruxelles şi brocarturile de Florenţa, cristalurile de Veneţia, armele de Milano şi vinurile şi ţesăturile din Franţa [26] inundau piaţa spaniolă în detrimentul producţiei locale, satisfăcînd dorinţa de ostentaţie şi nevoia de consum a unor bogătaşi parazitari, care deveneau din ce în ce mai numeroşi şi mai puternici într-o ţară din ce în ce mai săracă. Industria murea în faşă, iar Habsburgii făceau tot posibilul pentru a-i grăbi sfîrşitul. Culmea este că, la mijlocul secolului al XVI-lea, s-a ajuns la situaţia de a autoriza importul de ţesături străine, interzicîndu-se,

[25] J. Vincens Vives, *Historia social y económica de España y América*, Barcelona, 1957.

[26] Jorge Abelardo Ramos, *Historia de la nación latinoamericana*, Buenos Aires, 1968.

în același timp, orice export de țesături spaniole, cu excepția exportului către America [27]. După cum a observat Ramos, orientarea lui Henric al VIII-lea sau a Elisabetei I a Angliei a fost foarte diferită. Aceștia, spre binele națiunii lor în ascensiune, interziceau scoaterea din țară a aurului și a argintului, confiscau cambiile, împiedicau exportul de lînă și-i izgoneau din porturile britanice pe negustorii Ligii hanseatice din Marea Nordului. În același timp, republicile italiene își protejau comerțul exterior și industria prin taxe vamale, privilegii și prohibiții riguroase : expatrierea meșteșugarilor se pedepsea cu moartea.

Ruina cuprindea totul. Din cele 16 000 de războaie de țesut cîte existau în Sevilla în 1558 (anul morții lui Carol al V-lea), la moartea lui Filip al II-lea, deci doar după 40 de ani, nu mai rămăseseră decît 400. Numărul oilor din Andaluzia a scăzut de la 7 000 000 la 2 000 000. Societatea acestei epoci a fost zugrăvită de Cervantes în „Don Quijote de la Mancha", lucrare mult timp interzisă în America. Prin decret dat la mijlocul secolului al XVI-lea, importul de cărți străine devenea imposibil, iar studenților li se interzicea să urmeze studii în afara granițelor Spaniei ; numărul studenților Universității din Salamanca s-a redus la jumătate în numai cîteva decenii ; existau 9 000 de mănăstiri, iar clerul creștea aproape la fel de repede ca nobilimea de capă și spadă ; comerțul exterior era acaparat de 160 000 de străini, iar risipa făcută de aristocrație condamna Spania la impotență economică. În jurul anului 1630, ceva mai mult de 150 de duci, marchizi, conți și viconți încasau anual sub formă de rentă 5 000 000 de ducați, sumă care alimenta copios strălucirea titlurilor lor pompoase. Ducele de Medinaceli avea 700 de servitori, iar ducele de Osuna 300. Acesta din urmă, pentru a-și bate joc de țarul Rusiei, și-a îmbrăcat servitorii în blănuri de animale [28]. Secolul al XVII-lea a fost secolul vicții

[27] J. H. Elliott, *op. cit.*

[28] Această specie nu a dispărut. Deschid o revistă apărută la Madrid la sfîrșitul anului 1969, în care citesc : „A încetat din viață doña Teresa Bertrán de Lis y Pidal Gorouski y Chico de Guzmán, ducesă de Albuquerque și marchiză de Alcañices și de Balbases, a cărei dispariție o deplînge soțul rămas văduv, don Bertrán Alonso Osorio y Díez de Rivera Martos y Figueroa, duce de Albuquerque, marchiz de Alcañices, de Balbases, de Cadreita, de Cuéllar, de Cullera, de Montaos, conte de Fuensaldaña, de Grajal, de Huelma de Ledesma, de la Torre, de Villanueva, de Cañedo și de Villahumbrosa, de trei ori Grande de España."

picărești, al foametei și al epidemiilor. Numărul cerșetorilor spanioli era enorm, dar asta nu-i împiedica cu nimic pe cerșetorii străini să vină aici din toate colțurile Europei. Prin 1700, Spania număra deja 625 000 de hidalgi, nobili de război, deși țara se golea : populația se redusese la jumătate în aproape două secole, devenind egală cu cea a Angliei, care, în aceeași perioadă, se dublase. Anul 1700 înseamnă sfîrșitul dinastiei habsburgice. Falimentul era absolut. Șomaj cronic, mari latifundii în paragină, monedă haotică, industrie în ruină, războaie pierdute, autoritatea centrală ignorată în provincii : Spania în care a domnit Filip al V-lea era „nu mai puțin moartă decît stăpînul ei mort" [29].

Bourbonii au conferit națiunii o înfățișare mai modernă, totuși ; la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, clerul spaniol număra nu mai puțin de 200 000 de membri, iar restul populației neproductive se înmulțea necontenit, într-un ritm covîrșitor, agravînd starea de subdezvoltare a țării. Pe vremea aceea în Spania mai existau încă 10 000 de sate și orașe sub jurisdicția seniorială a nobilimii, fiind, prin urmare, în afara controlului direct al regelui. Sistemul latifundiar și instituția numită „mayorazgo" * continuau să funcționeze intacte. Obscurantismul și fatalismul erau în floare. Epoca lui Filip al IV-lea nu fusese depășită : în timpul domniei sale, o juntă de teologi s-a întrunit pentru a analiza proiectul referitor la construirea unui canal între rîurile Manzanares și Tajo. Aceștia și-au încheiat lucrările declarînd că, dacă Dumnezeu ar fi vrut ca aceste două rîuri să fie navigabile, El însuși le-ar fi creat astfel.

Împărțirea greutăților între cal și călăreț

În primul volum al *Capitalului*, Karl Marx scria : „Descoperirea zăcămintelor de aur și de argint din America, exterminarea, înrobirea și îngroparea de vie a populației băștinașe în mine, începutul cuceririi și jefuirii Indiilor Orientale, transformarea Africii într-o rezervație de vînătoare de negri, așa au arătat zorile erei producției

[29] John Lynch, *Administración colonial española*, Buenos Aires, 1962.

* Avere imobiliară inalienabilă, moștenită împreună cu titlul de noblețe de către primul născut al unei familii. — *Nota trad.*

capitaliste. Aceste procese idilice sînt *momente principale* ale acumulării primitive" *.

Jaful, intern și extern, a constituit cel mai important mijloc pentru acumularea primitivă de capital, care, începînd cu Evul Mediu, a făcut posibilă apariția unei noi etape istorice în evoluția economiei mondiale. Pe măsură ce economia bănească lua proporții, schimbul inegal se extindea din ce în ce mai mult asupra unor pături sociale și regiuni ale planetei. Ernest Mandel a calculat valoarea totală a cantității de aur și argint scoasă din America pînă în 1660, a prăzii de război luate din Indonezia din 1650 pînă în 1780 de către Compania Olandeză a Indiilor Orientale, a veniturilor încasate de capitalul francez din comerțul cu sclavi de-a lungul secolului al XVIII-lea, a cîștigurilor provenite din munca sclavilor în Antilele britanice și a jafului practicat de englezi în India timp de o jumătate de secol. Rezultatul depășește valoarea întregului capital investit în toate industriile europene în jurul anului 1800 [30]. Mandel subliniază că această enormă masă de capitaluri a creat în Europa o atmosferă favorabilă investițiilor, a stimulat „spiritul de întreprindere" și a finanțat direct crearea de manufacturi, ceea ce a dat un impuls substanțial revoluției industriale. *În același timp, însă, formidabila concentrare internațională a bogăției în folosul Europei a împiedicat, în regiunile jefuite, saltul către acumularea de capital industrial.* „Dubla tragedie a țărilor în curs de dezvoltare nu constă numai în faptul că au fost victime ale acestui proces de concentrare internațională, ci și în faptul că, ulterior, au trebuit să încerce să compenseze rămînerea în urmă a industriei, adică să realizeze acumularea primitivă de capital industrial într-o lume inundată de articole ale unei industrii manufacturiere deja mature, cea occidentală" [31].

Coloniile americane fuseseră descoperite, cucerite și colonizate în cadrul procesului de expansiune a capitalului comercial. Europa își întindea brațele spre a cuprinde lumea întreagă. Nici Spania și nici Portugalia nu s-au bucurat de binefacerile nimicitoarei expansiuni a mercantilismului capitalist, deși cele care au susținut într-o măsură substanțială cu aurul și argintul lor această expansiune au fost tocmai propriile lor colonii. După cum s-a văzut, metalele prețioase din America au făcut să strălucească înșelătorul destin al unei nobilimi care-și trăia tardivul ei Ev Mediu, în contratimp cu istoria, pecetluind totodată ruina Spaniei din secolele următoare. Cele ce au incubat capitalul modern, în bună măsură pe seama exproprierii popoarelor primitive din America, au fost alte regiuni ale Europei. Jefuirii comorilor i-a urmat exploatarea sistematică în mine a muncii forțate a indigenilor și a sclavilor negri aduși din Africa de traficanți.

Europa avea nevoie de aur și de argint. Mijloacele de plată aflate în circulație se înmulțeau neîncetat și mișcările capitalismului, în ceasul nașterii, trebuiau alimentate : burghezii puneau stăpînire pe orașe și înființau bănci, produceau mărfuri și le comercializau, cuceream noi piețe. Aur, argint, zahăr : economia colonială, mai mult furnizoare decît consumatoare, s-a structurat astfel în funcție de nevoile pieței europene și în slujba acesteia. Valoarea exporturilor latino-americane de metale prețioase a fost, o bună parte din secolul al XVI-lea, de patru ori mai mare decît valoarea importurilor, constînd din sclavi, sare și articole de lux. Bogățiile naturale se scurgeau către națiunile europene mai noi de peste ocean, care le acumulau. Aceasta era misiunea fundamentală cu care veniseră pionierii, pe lîngă aceea de a aplica Evanghelia, lucru aproape la fel de frecvent ca biciuirea indienilor aflați în agonie. Structura economică a coloniilor iberice s-a născut subordonată pieței externe, fiind, prin urmare, centralizată în jurul sectorului exportator, care concentra venitul și puterea.

Pe parcursul procesului, începînd cu etapa metalelor și mergînd pînă la faza ulterioară de furnizare de produse alimentare, fiecare regiune s-a identificat cu ceea ce producea și producea ceea ce aștepta de la ea Europa : *fiecare produs, încărcat în calele galioanelor care brăzdau oceanul, devenea o vocație și un destin.* Diviziunea internațională a muncii, așa cum a apărut ea odată cu capitalismul, se asemăna mai curînd cu împărțirea greutăților între un călăreț și calul său, după cum se exprimă Paul Baran [32]. Piețele lumii coloniale s-au dezvoltat ca un sim-

* K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 23, Editura politică, București, 1966, p. 754.

[30] Ernest Mandel, *Tratado de economía marxista*, Mexico, 1969.

[31] Ernest Mandel, *La teoría marxista de la acumulación primitiva y la industrialización del Tercer Mundo*, revista „Amaru", nr. 6, Lima, aprilie-iunie 1968.

[32] Paul Baran, *Economía política del crecimiento*, Mexico, 1959.

plu apendice al pieței interne a capitalismului în dezvoltare.

Celso Furtado subliniază [33] că venitul pe care seniorii feudali europeni îl obțineau de pe urma supușilor lor era întrebuințat de ei, într-un fel sau altul, chiar în regiunile respective, în timp ce principalul obiectiv al spaniolilor care primiseră din partea regelui mine, pămînturi și băștinași în America, consta în a sustrage venitul pentru a-l transfera în Europa. Această observație contribuie la lămurirea menirii finale pe care, încă de la crearea sa, a avut-o economia colonială americană : deși, formal, prezenta cîteva trăsături feudale, ea se afla în slujba capitalismului incipient din alte țări. La urma urmei, nici în prezent nu se poate explica existența centrelor bogate ale capitalismului fără a se ține seama de existența periferiilor sărace și dominate : atît unele, cît și celelalte sînt părți integrante ale aceluiași sistem.

Dar nu tot venitul lua drumul Europei. În fruntea economiei coloniale se aflau comercianții, stăpînii minelor și marii proprietari de pămînturi, care, sub privirile pline de invidie și atotputernice ale coroanei și ale principalului ei asociat, Biserica, își împărțeau între ei veniturile provenite din uzufructul mîinii de lucru indigene și negre. Puterea se afla concentrată în numai cîteva mîini, care trimiteau în Europa metale și alimente, de unde primeau articole de lux, pe care își cheltuiau averile mereu în creștere. Clasele dominante nu aveau nici cel mai mic interes să diversifice economia internă și nici să ridice nivelul tehnic și cultural al populației. Alta era menirea lor în cadrul angrenajului internațional în care acționau, iar imensa mizerie a poporului, atît de profitabilă din punctul de vedere al intereselor claselor dominante, constituia o piedică în calea dezvoltării unei piețe interne de consum.

O economistă franceză [34] susține că cea mai grea moștenire colonială a Americii Latine, care explică considerabila ei înapoiere actuală, este lipsa de capital. Totuși, toate sursele istorice de informație dovedesc că economia colonială a produs, în trecut, o enormă bogăție pentru clasele atașate, în cadrul regiunii respective, sistemului colonia-

[33] Celso Furtado, *La economía latinoamericana desde la Conquista ibérica hasta la Revolución cubana*, Santiago de Chile, 1969 ; Mexico, 1969.

[34] J. Beaujeau-Garnier, *L'économie de l'Amérique Latine*, Paris, 1949.

list de dominație. Foarte marea cantitate de mînă de lucru disponibilă, care era gratuită sau practic gratuită, și marea cerere europeană de produse americane au făcut posibilă, spune Sergio Bagú [35], „o precoce și enormă acumulare de capital în coloniile iberice. Departe de a se fi mărit, nucleul beneficiarilor s-a redus proporțional cu masa populației, după cum reiese din faptul cert că numărul șomerilor europeni și autohtoni creștea fără încetare". *O dată luată partea leului, care sprijinea procesul de acumulare primitivă a capitalului european, capitalul care rămînea în America nu determina în această zonă un proces analog celui din Europa, care să pună bazele dezvoltării industriale, ci era îndreptat spre construirea de palate mari și temple somptuoase, cumpărarea de bijuterii, îmbrăcăminte și mobilă de lux, menținerea unei numeroase servitorimi și susținerea de serbări costisitoare. De asemenea, acest excedent rămînea în bună măsură imobilizat în cumpărarea de noi pămînturi sau continua să se învîrtească în activități de speculă și comerț.*

La apusul erei coloniale, Humboldt avea să găsească în Mexic „o enormă cantitate de capital concentrată în mîinile proprietarilor de mine sau ale negustorilor retrași din afaceri". Nu mai puțin de jumătate din proprietatea imobiliară și din capitalul total al Mexicului aparținea, după mărturisirile sale, Bisericii, care, în afară de aceasta, controla prin intermediul ipotecilor o mare parte din restul pămînturilor [36]. Proprietarii mexicani de mine investeau cîștigul în cumpărarea de mari latifundii și în împrumuturi ipotecare, la fel ca marii exportatori din Veracruz și Acapulco ; ierarhia clericală își direcționa bunurile în același sens. În capitală, apăreau mari palate rezidențiale, iar templele somptuoase răsăreau ca ciupercile după ploaie. Servitorimea indigenă alimenta luxul poleit cu aur al celor puternici. În Peru, la mijlocul secolului al XVII-lea, marile capitaluri ale acelor *encomenderos* *, ale pro-

[35] Sergio Bagú, *Economía de la sociedad colonial. Ensayo de historia comparada de América Latina*, Buenos Aires, 1949.

[36] Alexander von Humboldt, *Ensayo sobre el Reino de la Nueva España*, Mexico, 1944.

* *Encomienda* — instituție colonială spaniolă din America Latină, al cărei scop era împărțirea indienilor între conchistadori. Indianul *encomendado* (împărțit, distribuit) trebuia să presteze diferite servicii sau să plătească bir stăpînului său — *el encomendero* —, care, în schimb, era dator să-l învețe pe indian doctrina creștină, să-l instruiască și să-l apere. Anumite *encomiendas* au existat pînă în secolul al XVIII-lea. — *Nota trad.*

prietarilor de mine, inchizitorilor și funcționarilor administrației imperiale se îndreptau spre comerț. Averile făcute în Venezuela de pe urma culturii de cacao — inițiată la sfîrșitul secolului al XVI-lea pe spinarea legiunilor de sclavi negri mînați cu biciul — se investeau „în noi plantații și alte culturi comerciale, precum și în mine, bunuri imobiliare urbane, sclavi și turme de vite“ [37].

Ruinele orașului Potosí : ciclul argintului

Analizînd, în lucrările sale [38], natura relațiilor „metropolă-satelit“ de-a lungul istoriei Americii Latine ca fiind un lanț de subordonări succesive, André Gunder Frank a subliniat că regiunile cel mai mult marcate în prezent de subdezvoltare și sărăcie sînt regiunile care, în trecut, au avut cele mai strînse legături cu metropola și care au cunoscut perioade de avînt. Sînt regiunile care au fost cele mai mari producătoare de bunuri de export pentru Europa, iar mai tîrziu pentru Statele Unite, și cele mai bogate izvoare de capital : regiuni părăsite de metropolă atunci cînd, dintr-un motiv sau altul, cifra de afaceri a scăzut. În acest sens, cel mai grăitor exemplu de prăbușire în gol este Potosí.

Minele de argint de la Guanajuato și Zacatecas, din Mexic, au trecut mult mai tîrziu prin perioada de avînt. În secolele al XVI-lea și al XVII-lea, bogatul munte Potosí a fost centrul vieții coloniale americane : într-un fel sau altul, în jurul său se învîrteau economia chiliană, care-i furniza grîu, carne uscată, blănuri și vinuri ; creșterea vitelor și meșteșugurile din Córdoba și Tucumán, care îl aprovizionau cu animale de tracțiune și țesături ; minele de mercur de la Huancavélica și regiunea Arica, de unde se îmbarca argintul pentru Lima, principalul centru administrativ în perioada respectivă. Secolul al XVIII-lea înseamnă începutul sfîrșitului pentru economia argintului, al cărei centru a fost Potosí ; cu toate acestea, populația teritoriului pe care astăzi se află Bolivia era încă superioară, în epoca de independență, celei care locuia pe actualul teritoriu al Argentinei. Un secol și jumătate mai tîrziu, populația Boliviei este de aproape șase ori mai mică decît populația Argentinei.

[37] Sergio Bagú, *op. cit.*.

[38] André Gunder Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, New York, 1967.

Această societate potosină, bolnavă de ostentație și risipă, i-a lăsat Boliviei numai vaga amintire a splendorilor sale, ruinele templelor și ale palatelor și 8 000 000 de cadavre de indieni. Oricare din diamantele încrustate pe blazonul unui cavaler bogat valora, în ultimă instanță, mai mult decît putea să cîștige un indian de-a lungul întregii sale vieți de *mitayo* *, numai că bogatul cavaler a fugit luînd cu sine diamantele. Bolivia, astăzi una din țările cele mai sărace din lume, ar putea să se laude — dacă aceasta nu ar fi un gest inutil și patetic — cu faptul că a contribuit la îmbogățirea celor mai bogate țări ale lumii. Potosí este, în zilele noastre, un sărman oraș din sărmana Bolivie. „Orașul care a dat cel mai mult lumii și care are cel mai puțin“, după cum îmi spunea o bătrînă doamnă din Potosí — înfășurată într-un kilometric șal de lînă de alpaca — cu prilejul unei conversații pe care am avut-o împreună în grădina în stil andaluz a casei sale, care numără două secole. Acest oraș, condamnat la nostalgie, chinuit de mizerie și de frig, continuă să fie o rană deschisă a sistemului colonial din America. Este o acuzație încă vie.

Se trăiește din dărîmături. În anul 1640, prelatul Alvaro Alonso-Barba publica la Madrid, în tipografia regatului, excelentul său tratat despre arta metalelor. Cositorul, scria Barba, „este otravă“ [39]. El a relatat despre munții în care „există mult cositor, pe care puțini îl cunosc, și, negăsind argintul pe care îl caută cu toții, cositorul este aruncat cît colo“. În prezent, la Potosí se exploatează cositorul pe care spaniolii l-au aruncat considerîndu-l un gunoi. Zidurile caselor vechi se vînd ca fiind din cositor de calitate superioară. Prin cele cinci mii de guri pe care spaniolii le-au săpat în muntele bogat, bogăția a șiroit timp de secole. Pe măsură ce exploziile cu dinamită l-au golit și i-au teșit vîrful, muntele și-a schimbat culoarea. Grămezile de rocă adunate în jurul nenumăratelor gropi săpate prezintă toate culorile : sînt trandafirii, liliachii, purpurii, bej, cenușii, aurii, cafenii. Un covor de petice. Așa-numiții săpători sparg stînca, iar culegătorii indigeni — mîini îndemînatice în aprecierea și separarea minereului — ciugulesc, asemeni unor păsărele, resturile de minereu, căutînd cositor. Cu lampa de carbid în mînă și trupul încovoiat,

* Nume dat în America Latină indianului cîștigat de stăpînul său prin tragere la sorți, care avea să presteze muncă în mină sau pe plantațiile de trestie de zahăr. Instituția respectivă se numea *mita*. — *Nota trad.*

[39] Alvaro Alonso-Barba, *Arte de los metales*, Potosí, 1967.

minerii intră încă în vechile mine neinundate pentru a aduna atît cît mai e posibil. Argint nu există. Nici măcar de leac. Spaniolii ajunseseră pînă acolo, încît adunau filonul cu măturica. Căutătorii de minereu sapă tunele cu tîrnăcopul și lopata în căutarea vechilor filoane jefuite. „Muntele este încă bogat — îmi spunea fără să ezite un șomer ce scormonea pămîntul cu mîinile —. Minune dumnezeiască, închipuiți-vă: minereul crește de parcă ar fi o plantă, exact la fel". În fața muntelui bogat de la Potosí stă mărturia devastării : dealul Huakajchi, nume care în limba *quechua* înseamnă „colină care a plîns". De pe versantele sale țîșnesc numeroase izvoare de apă curată, „ochii de apă" care potolesc setea minerilor.

Către mijlocul secolului al XVII-lea, în epoca de avînt, orașul a atras mulți pictori și artizani, spanioli ori băștinași, meșteri europeni și autohtoni sau pictori indigeni de icoane, care, cu toții, și-au pus amprenta asupra artei coloniale americane. Melchor Pérez de Holguín, acest El Greco al Americii, a lăsat o vastă operă religioasă, care constituie, în același timp, o mărturie a talentului creatorului său și a spiritului păgîn ce caracteriza aceste ținuturi : este de neuitat, de pildă, splendida Fecioară Maria stînd cu brațele deschise și alăptîndu-l la un sîn pe pruncul Isus, iar la celălalt pe Sfîntul Iosif. Aurarii, gravorii în argint, meșterii care lucrau pielea în relief și ebeniștii, maeștrii metalului, ai lemnului fin, ai gipsului și ai nobilului fildeș, au îmbogățit numeroasele biserici și mănăstiri din Potosí cu sculpturi de inspirație colonială și altare bogat filigranate strălucind de argint, cu amvoane și catapetesme de o extraordinară valoare. Fațadele baroce ale templelor, cioplite în piatră, au rezistat în lupta cu secolele. Nu s-a întîmplat însă același lucru cu tablourile, care, în multe cazuri, au fost grav deteriorate de umezeală, ori cu figurinele și obiectele mici. Turiștii și prelații au golit bisericile de tot ceea ce puteau lua : începînd cu pocalurile și clopotele și terminînd cu statuetele, cioplite în lemn de fag și frasin reprezentîndu-l pe Sfîntul Francisc sau pe Crist.

Aceste biserici neîngrijite, istovite de ani, în majoritate închise, sînt acum pe cale să se dărîme. Este păcat, deoarece, în ciuda faptului că au fost jefuite, constituie comori ale artei coloniale, în care se întîlnesc și strălucesc toate stilurile, artă extrem de valoroasă prin geniul și erezia sa : „semnul în trepte" al lui Tiahuanacu în locul crucii lui Cristos și crucea alături de sacrul soare și sacra lună,

fecioarele și sfinții cu păr natural, ciorchinii de strugure și spicele încolăcite pe coloane pînă sus, la capiteluri, alături de *kantuta*, floarea imperială a incașilor ; sirenele, Bachus și bucuriile vieții alternînd cu ascetismul romanic, chipurile oacheșe ale unor divinități și cariatidele cu trăsături indigene. Unele biserici, în care nu mai există nici urmă de credincioși, au fost recondiționate pentru a servi altor scopuri. Biserica Sfîntul Ambrozie, de pildă, a fost transformată în cinematograful Omiste ; în februarie 1970, afișele de pe basoreliefurile baroce ale fațadei sale anunțau următoarea premieră : „O lume nebună, nebună, nebună". Templul Companiei lui Isus a fost transformat și el în cinematograf, apoi în depozit de mărfuri al întreprinderii „Grace", iar în cele din urmă în depozit de alimente pentru săraci. Alte cîteva biserici, deși puține la număr, de bine de rău mai funcționează : din lipsă de bani, de cel puțin un secol și jumătate încoace locuitorii orașului Potosí se mulțumesc să aprindă lumînări. Biserica Sfîntul Francisc, de pildă. Se spune că crucea acestei biserici crește anual cu cîțiva centimetri. La fel și barba lui Crist de Vera Cruz, o impunătoare statuie de argint înveșmîntată în mătase, care și-a făcut apariția la Potosí în urmă cu patru secole de nimeni adusă. Preoții nu neagă faptul că la anumite intervale îl bărbieresc, atribuindu-i, chiar și în scris, toate minunile : îndepărtarea, în repetate rînduri, a secetei și a ciumei, biruința în războaiele de apărare a orașului încolțit.

Și, totuși, împotriva decăderii orașului Potosí Cristul de Vera Cruz nu a putut face nimic. Epuizarea rezervelor de argint a fost interpretată ca o pedeapsă divină pentru atrocitățile și păcatele comise de mineri. Slujbele spectaculoase au rămas doar o amintire. La urma urmei, asemeni banchetelor și coridelor, dansurilor și jocurilor de artificii, cultul religios, cu tot fastul lui, fusese și el tot un subprodus al muncii indienilor sclavi. În vremurile de splendoare, minerii făceau donații fabuloase bisericilor ori mănăstirilor și oficiau slujbe funebre somptuoase. Chei de argint curat pentru porțile raiului : în 1559, negustorul Álvaro Bejarano lăsase prin testament să-i fie însoțit corpul neînsuflețit de „toți preoții și sacerdoții din Potosí". În delirul dorințelor și al spaimelor societății coloniale, medicina empirică și vrăjitoria se îmbinau cu religia autorizată. Maslul cu clopoțel și mantie putea, la fel ca împărtășania, să vindece pe cel aflat pe patul de moarte, deși un substanțial testament în folosul construirii unui templu ori a unui

altar de argint se dovedea a fi mult mai eficient. Febra era combătută cu ajutorul evangheliei : rugăciunile făcute în anumite mănăstiri răcoreau trupul ; în altele, produceau fierbinţeli. „Crezul era răcoritor ca *tamarinul* * sau ca silitra dulce, iar Rugăciunea pentru Sfînta Fecioară era călduţă ca floarea de portocal ori ca mătasea de porumb..." [40].

Pe strada Chuquisaca poate fi admirat frontonul, acum ros de secole, al palatului conţilor Carma y Cayara, în prezent cabinet stomatologic ; blazonul marelui maestru don Antonio López de Quiroga, de pe strada Lanza, împodobeşte acum o mică şcoală ; blazonul marchizului de Otavi, cu leii lui fioroşi, se află deasupra Băncii Naţionale. „Pe unde or fi acum ! Departe trebuie că s-au dus..." Bătrîna locuitoare din Potosí, legată de oraşul său, îmi povesteşte că, mai întîi, au plecat cei bogaţi, cărora le-au urmat cei săraci : Potosí numără acum de trei ori mai puţini locuitori decît în urmă cu patru secole. Admir muntele de pe terasa unei case situate pe strada Uyuni, o ulicioară colonială foarte îngustă şi întortocheată, ale cărei case au balcoane mari, de lemn, atît de apropiate unul de altul, încît vecinii pot să se sărute ori să se bată fără a mai avea nevoie să coboare în stradă. Aici, ca de altfel în tot oraşul, supravieţuiesc vechile lămpi cu ulei ce împrăştie o lumină palidă şi sub care, după spusele lui Jaime Molins, „s-au consumat dispute de dragoste şi s-au strecurat, asemeni unor spiriduşi, cavaleri cu mantia ridicată pînă la ochi, doamne elegante şi cartofori". Acum oraşul are lumină electrică, ceea ce nu se observă prea mult. În pieţele întunecoase, la lumina bătrînelor felinare, noaptea se instalează tombolele : am văzut odată o puzderie de oameni care-şi disputau o bucată de tort.

O dată cu Potosí a decăzut şi Sucre. Acest oraş de cîmpie, cu climă plăcută, care înainte se numise, pe rînd, Charcas, La Plata şi Chuquisaca, s-a bucurat de o mare parte din bogăţia care izvora din venele bogatului munte Potosí. Gonzalo Pizarro, fratele lui Francisco, îşi instalase aici curtea, al cărei fast era pe măsura unui rege ; biserici şi case enorme, parcuri şi vile de odihnă răsăreau neîncetat, o dată cu juriştii şi cu poeţii mistici şi retorici care, secol de secol, i-au conferit oraşului o amprentă specifică. „Sucre

* Copac din familia papilionaceelor, cu o frumoasă floare galbenă şi fruct gustos. — *Nota trad.*

[40] Gustavo Adolfo Otero, *op. cit.*

înseamnă linişte. Linişte şi nimic altceva. Înainte însă..." Înainte, acesta era capitala culturală a două viceregate, sediul principalului arhiepiscopat al Americii şi al celui mai puternic tribunal din colonie, oraşul cel mai arătos şi mai cult din America de Sud. Doña Cecilia Contreras de Torres şi Doña María de las Mercedes Torralba de Gramajo, soţia lui Ubina şi, respectiv, a lui Colquechaca, dădeau banchete de pomină : se întreceau în a risipi fabuloasele averi pe care le aduceau minele lor din Potosí, iar cînd copioasele lor festinuri luau sfîrşit, aruncau din balcon vasele de argint, ba chiar şi diferite obiecte din aur, pe care trecătorii norocoşi le adunau.

Sucre se mai mîndreşte şi cu un Turn Eiffel propriu, precum şi cu propriile sale Arcuri de Triumf, şi se spune că, cu bijuteriile care o împodobesc pe Fecioara, s-ar putea plăti în întregime enorma datorie externă a Boliviei. Faimoasele clopote ale bisericilor, care au bătut cu o bucurie imensă în 1809 pentru emanciparea Americii, răsună astăzi a dangăt de îngropăciune. Clopotul răguşit al bisericii Sfîntul Francisc, care de atîtea ori a anunţat răscoale şi revolte, bate astăzi pentru stagnarea de moarte a oraşului Sucre. Faptul că oraşul continuă să fie capitala legală a Boliviei şi că tot aici îşi are sediul Curtea supremă de Justiţie este lipsit de importanţă. Pe străzi, mişună nenumăraţi avocăţei, plăpînzi şi gălbejiţi, mărturii ale decăderii : licenţiaţi din cei ce purtau ochelari fără braţe, lavalieră şi toate celelalte. Din marile lor palate goale, iluştrii patriarhi ai oraşului Sucre îşi trimit servitoarele să vîndă pateuri cu carne prin gări, pe la ferestrele trenurilor ce opresc. Odinioară, în vremuri mai norocoase, cineva a cumpărat chiar şi un titlu de prinţ.

La Potosí şi Sucre mai există doar fantomele bogăţiei decedate. La Huanchaca, o altă tragedie boliviană, capitalurile anglo-chiliene au secătuit în secolul trecut filoane de argint cu o lăţime de peste doi metri şi cu un titlu extrem de ridicat. Acum, nu au mai rămas decît ruinele acoperite de praf. Pe hărţi, Huanchaca continuă să figureze ca centru minier încă viu, indicat printr-un tîrnăcop şi o sapă încrucişate, ca şi cum ar mai exista. Oare minele mexicane de la Guanajuato şi Zacatecas au avut o soartă mai bună ? Pe baza datelor pe care le furnizează Alexander von Humboldt în anterior menţionatul său „Eseu asupra Regatului Noii Spanii", *s-a apreciat că mărimea excedentului economic care a ieşit din Mexic între anii 1760—1809, deci nu-*

mai într-o jumătate de secol, sub formă de export de argint și aur se cifra la aproximativ 5 miliarde de dolari la cursul actual [41]. Pe vremea aceea, nu existau alte mine mai importante în America. Marele om de știință german a comparat mina Valenciana, din Guanajuato, cu Himmels Furst din Saxonia, cea mai bogată mină din Europa : la începutul secolului, Valenciana producea de 36 de ori mai mult argint, oferind acționarilor săi beneficii de 33 de ori mai mari. În 1732, contele Santiago de la Laguna descria stăpînit de emoție regiunea minieră Zacatecas și „prețioasele comori ascunse în adîncile sale măruntaie" de pe dealuri „onorate toate cu peste 4 000 de guri, pentru ca astfel mai bine să slujească cu roadele lor pe cele două Majestăți" — Dumnezeu și Rege — și „pentru ca toți să aibă posibilitatea să se înfrupte și să fie părtași la mărire, bogăție, erudiție, civilizație și noblețe", deoarece aceasta constituie un „izvor de înțelepciune, de bună creștere, de putere și de noblețe..." [42]. Mai tîrziu, preotul Marmolejo avea să descrie orașul Guanajuato ca fiind străbătut de poduri și avînd grădini extrem de asemănătoare celor ale Semiramidei din Babilon și temple fastuoase, teatru, arenă pentru luptele de tauri, arene pentru luptele de cocoși și turle și cupole ce se înalță spre înverzitele versante ale munților. Dar aceasta era „țara inegalității", astfel încît Humboldt scria despre Mexic : „Poate că nicăieri în lume inegalitatea nu este atît de înspăimîntătoare ca aici... arhitectura clădirilor publice și a caselor particulare, finețea podoabelor femeilor, aerul societății ; totul indică un rafinament dus la extrem, în totală opoziție cu goliciunea și ignoranța gloatei necioplite". Noile filoane de argint de pe versantele munților înghițeau oameni și catîri ; indienii, „care trăiau doar de azi pe mîine", sufereau de o foame endemică și mureau de ciumă ca mușteie. La Guanajuato, într-un singur an, în 1784, un val de boli pricinuite de lipsa de hrană, ca urmare a unui ger năprasnic care distrusese recolta, secerase peste opt mii de vieți.

[41] Fernado Carmona, prefață la *Historia y pensamiento económico de México*, de Diego López Rosado, Mexico, 1968.

[42] D. Joseph Ribera Bernárdez, Conte de Santiago de la Laguna, *Descripción breve de la muy noble y leal ciudad de Zacatecas* din *Testimonios de Zacatecas*, de Gabriel Salinas de la Torre, Mexico, 1946. În afara acestei lucrări și a eseului lui Humboldt, autorul a mai consultat : Luis Chávez Orosco, *Revolución Industrial — Revolución politica*, în „Biblioteca Muncitorului și Țăranului", Mexico, nedatat ; Lucio Marmolejo, *Efemérides guanajuatenses, o datos para formar la historia de la ciudad de Guanajuato*, Guanajuato, 1883 ; José María Luis Mora, *México y sus revoluciones*, Mexico, 1965 ; iar pentru datele referitoare la perioada actuală : *La economía del Estado de Zacatecas* și *La economía del Estado de Guanajuato*, din seria de cercetări asupra Sistemului Băncii de Comerț, Mexico, 1968.

Capitalurile nu se acumulau, ci se risipeau. Exista o zicală : „Tatăl negustor, fiul cavaler, nepotul cerșetor". Într-un protest adresat guvernului în 1843, Lucas Alamán, insistînd asupra necesității de a apăra industria națională cu ajutorul unui sistem de prohibiții și impozite serioase, care să stăvilească concurența străină, dădea, în același timp, un sumbru avertisment. „Este necesar să se promoveze dezvoltarea industriei, ca unică sursă a prosperității generale, spunea el. Bogăția de la Zacatecas ar fi de folos Pueblei doar în măsura în care ar sluji nevoile de consum ale manufacturilor sale, iar dacă acestea ar decădea din nou, așa cum s-a mai întîmplat, acest departament — acum înfloritor — ar decădea și el, iar bogăția minelor nu l-ar mai putea salva de la ruină". Profeția lui s-a adeverit. În zilele noastre, Zacatecas și Guanajuato nu sînt nici măcar cele mai importante orașe din propriile lor regiuni. Ambele lîncezesc înconjurate de scheletele taberelor ce amintesc de prosperitatea minieră. Zacatecas, regiune aridă, aflată la mare altitudine, trăiește din agricultură și exportă mînă de lucru în celelalte state ; actualele titluri ale minereurilor sale de aur și argint sînt foarte scăzute față de trecut. Din cele 50 de mine aflate în exploatare în districtul Guanajuato, acum nu au mai rămas decît două. Populația foarte frumosului oraș nu este în creștere, în schimb crește numărul turiștilor veniți să admire splendoarea și măreția vremurilor apuse, bisericile San Diego, La Valenciana și La Compañía, precum și panteonul, sub ale cărui bolți pot fi văzute cele peste o sută de mumii rămase intacte datorită sărurilor existente în acest pămînt. În prezent, jumătate din numărul familiilor din statul Guanajuato — fiecare numărînd, în medie, peste cinci membri — locuiește în cocioabe formate dintr-o singură încăpere.

Vărsarea de sînge și de lacrimi : și, totuși, papa a hotărît că indienii au suflet

În anul 1581, Filip al II-lea a afirmat în fața celor prezenți la Guadalajara că o treime din indigenii din Ame-

rica fuseseră nimiciți și că cei ce mai erau în viață trebuiau să plătească tribut pentru cei morți. De asemenea, monarhul a mai afirmat că indienii erau cumpărați și vînduți. Că dormeau sub cerul liber. Că mamele își ucideau pruncii, pentru a-i salva de la nenorocirea de a lucra în mine [43]. Ipocrizia Coroanei era însă mai puțin limitată decît Imperiul : Coroana primea a cincea parte din cantitatea de metale pe care supușii ei le smulgeau pămîntului de-a lungul și de-a latul Noii Lumi hispanice, în afară de alte impozite, la fel cum avea să procedeze și Coroana portugheză pe teritoriul Braziliei în secolul al XVIII-lea. Argintul și aurul au pătruns ca un acid coroziv, după cum spunea Lenin, prin toți porii societății feudale muribunde a Europei. Punîndu-se în slujba mercantilismului capitalist ce lua naștere, proprietarii de mine transformau indigenii și sclavii negri într-un foarte numeros „proletariat extern" al economiei europene. Sclavagismul grecolatin renăștea, dar într-o lume diferită ; nefericirii indigenilor din imperiile nimicite ale Americii hispanice trebuie adăugată soarta îngrozitoare a negrilor smulși din satele lor africane pentru a fi duși să muncească în Brazilia și în Antile. *Pentru a face posibilă cea mai mare concentrare de bogăție cunoscută vreodată în istoria lumii de vreo civilizație, economia colonială latino-americană dispunea de cea mai mare concentrare de forță de muncă cunoscută pînă atunci.*

Violenta maree de lăcomie, orori și acte sălbatice s-a abătut asupra acestor ținuturi cu prețul genocidului comis asupra băștinașilor : cele mai fundamentate cercetări actuale arată că Mexicul precolumbian avea o populație ce varia între 30—37 500 000 de locuitori și că în regiunea Anzilor exista un număr aproximativ egal de indieni ; America Centrală număra între 10—13 000 000 de locuitori. *Aztecii, incașii și mayașii totalizau 70—90 000 000 de locuitori în momentul apariției la orizont a conchistadorilor ; după numai un secol și jumătate, numărul acestora se redusese la doar 3 500 000* [44]. După marchizul de Barinas, în regiunea dintre Lima și Paita, unde existaseră peste 2 000 000 de indieni, în anul 1685 nu mai rămăseseră decît patru mii de familii. Arhiepiscopul Liñán y Cisneros nega

[43] John Collier, *The Indians of America*, New York, 1947.
[44] După Darcy Ribeiro, *op. cit.*, cu date de Henry F. Dobyns, Paul Thompson și alții.

nimicirea indigenilor : „Se ascund — spunea el — pentru a nu plăti dări, abuzînd de libertatea de care se bucură și pe care nu o aveau pe vremea incașilor" [45].

Metalul țîșnea neîncetat din filoanele latino-americane, și tot neîncetat de la Curtea spaniolă soseau ordonanțe prin care indigenilor — a căror muncă istovitoare ținea regatul — li se acorda protecție și demnitate doar pe hîrtie. Indianul era apărat de o legislație fictivă și secătuit de o exploatare reală. De la sclavie la *encomienda* de servicii, iar de la aceasta la cea de biruri și la regimul de salarizare, variantele condiției juridice a mîinii de lucru indigene nu s-au schimbat, de fapt, decît în aparență. Coroana considera atît de necesară exploatarea inumană a forței de muncă indigene încît, în anul 1601, Filip al III-lea a dat legi prin care interzicea munca forțată în mine, trimițînd, în același timp, alte instrucțiuni secrete, prin care poruncea ca aceasta să fie continuată „în cazul în care măsura respectivă ar duce la scăderea producției" [46]. Între 1616—1619, revizorul și guvernatorul Juan de Solórzano, făcînd o cercetare asupra condițiilor de muncă din minele de mercur de la Huancavélica, informa Consiliul Indiilor și pe monarh :„...otrava pătrunde pînă în măduva oaselor, ducînd la slăbirea tuturor membrelor și producînd un tremurat permanent, ceea ce face ca muncitorii să moară, în general, în numai patru ani". În 1631, Filip al IV-lea poruncea să se continue același sistem de muncă, decret reactualizat mai tîrziu de Carol al II-lea. Spre deosebire de minele de argint, care se aflau în mîinile unor întreprinzători particulari, minele de mercur erau exploatate direct de Coroană.

După Josiah Conder, bogatul munte de la Potosí a nimicit în decursul a trei secole 8 000 000 de vieți omenești. Indienii erau smulși de pe pămînturile comunităților agricole și mînați spre munte împreună cu nevestele și cu copiii lor. Din 10 care se îndreptau spre înaltele ținuturi înghețate, 7 nu se mai întorceau niciodată. Luis Capoche, proprietar de mine și de fabrici de zahăr, scria că „drumurile erau atît de aglomerate, încît părea că întreg regatul se mută". În comunități, indigenii văzuseră „înapoindu-se multe femei abătute, fără soți, și mulți copii

[45] Emilio Romero, *Historia económica del Perú*, Buenos Aires, 1949.
[46] Enrique Finot, *Nueva historia de Bolivia*, Buenos Aires, 1946.

rămaşi orfani" şi ştiau că în mină îi aşteptau „o mie de nenorociri şi tot de-atîtea ori moartea". Spaniolii străbăteau sute de mile în căutare de mînă de lucru. Mulţi dintre indieni mureau pe drum, înainte de a ajunge la Potosí. Dar principala cauză a decesului acestora erau îngrozitoarele condiţii de lucru din mină. În 1550, la scurt timp după deschiderea minelor, călugărul dominican Domingo de Santo Tomás declara în faţa Consiliului Indiilor că Potosí era „gura iadului", care înghiţea anual mii şi mii de indieni, şi că rapacii stăpîni de mine îi tratau pe indigeni „ca pe nişte vite fără stăpîn". Călugărul Rodrigo de Loaysa avea să spună mai tîrziu : „Aceşti sărmani indieni sînt asemeni sardelelor din mare. Aşa cum ceilalţi peşti urmăresc sardelele pentru a le prinde şi a le devora, tot aşa se întîmplă aici, unde toţi îi urmăresc pe nenorociţii de indieni..." [47]. Şefii comunităţilor aveau obligaţia de a-i înlocui pe *mitayos* care mureau cu alţii, în vîrstă de 18 pînă la 50 de ani. Ograda unde avea loc împărţirea, deci unde stăpînii minelor şi ai fabricilor îşi adjudecau indienii, un teren uriaş, cu ziduri de piatră, serveşte în prezent muncitorilor drept teren de fotbal ; închisoarea destinată indienilor *mitayos*, azi un morman de ruine, poate fi încă văzută la intrarea în oraşul Potosí.

Din Culegerea de Legi ale Indiilor nu lipsesc decrete aparţinînd acelei epoci, prin care se stabilea egalitatea de drepturi între indieni şi spanioli în ce priveşte exploatarea minelor, interzicîndu-se în mod expres ca drepturile indigenilor să fie încălcate. Istoria formală — literă moartă, care, în timpurile noastre, preia litera moartă din trecut — nu ar avea de ce se plînge. În timp ce legislaţia muncii indigene era discutată între coperţile unor dosare nesfîrşite, iar talentul juriştilor spanioli făcea să explodeze cerneala, în America legea „era respectată, dar nu era pusă în practică". În fapt, „sărmanul indian este o monedă — după cum se exprima Luis Capoche — cu ajutorul căreia găseşti tot ce vrei, aidoma aurului sau argintului, ba chiar mai bună decît acestea". Pentru a nu fi trimise la munca în mină ori vîndute şi revîndute în piaţă, numeroase persoane îşi revendicau în faţa tribunalelor condiţia de metis.

La sfîrşitul secolului al XVIII-lea, Concolorcorvo, prin ale cărui vene curgea sînge indian, şi-i renega astfel pe

[47] *Op. cit.*

ai săi : „Nu negăm faptul că minele ucid un număr considerabil de indieni, dar acest lucru nu se datoreşte muncii pe care o desfăşoară în minele de argint sau de mercur, ci vieţii libertine pe care o duc". Mărturiile lui Capoche, care avea mulţi indieni în slujba sa, sînt elocvente în acest sens. Temperaturile glaciale din timpul intemperiilor alternau cu căldura infernală din adîncul muntelui. Indienii coboară în adîncuri „şi, de obicei, sînt scoşi afară morţi ori cu picioarele şi capetele rănite ; şi în fabrici au loc zilnic accidente". Indienii *mitayos* spărgeau stînca cu tîrnăcopul, apoi cărau minereul în spinare, pe trepte, la lumina unei lumînări. Cînd munceau în afara minei, în fabrici, ei puneau în mişcare osiile lungi din lemn sau topeau argintul, după ce mai întîi îl fărîmiţau şi-l spălau.

Mita era o maşină de urluit indienii. Folosirea mercurului pentru a extrage argintul din amalgam era tot atît de otrăvitoare ca şi gazele toxice din interiorul pămîntului, ba, poate, chiar mai mult. Producea căderea părului şi a dinţilor şi un tremurat imposibil de stăpînit. „Mercuraţii" se tîrau pe străzi cerşind. Pe povîrnişurile bogatului munte ardeau noaptea 6 500 de focuri, la care se prelucra argintul cu ajutorul vîntului trimis din cer de „preafericitul Augustin". Pe o rază de 6 leghe împrejurul oraşului Potosí nu existau nici păşuni, nici semănături din pricina fumului cuptoarelor, emanaţiile nefiind mai puţin dăunătoare pentru viaţa oamenilor.

Justificările ideologice nu lipseau. Măcelul din Lumea Nouă era transformat în act de caritate sau în profesiune de credinţă. Odată cu păcatul a luat naştere şi un întreg sistem de alibiuri destinate conştiinţelor vinovate. Indienii erau transformaţi în animale de povară, deoarece rezistau la o greutate mai mare decît putea duce slaba spinare a lamei şi, uite aşa, în treacăt, s-a constatat că, într-adevăr, indienii erau animale de povară. Viceregele Mexicului considera că, pentru a vindeca „răutatea înnăscută" a indigenilor, nu exista alt leac mai bun ca munca în mină. Juan Ginés de Sepúlveda, umanistul, susţinea că indienii meritau tratamentul care li se aplica, deoarece păcatele şi idolatriile lor constituiau o jignire adusă lui Dumnezeu. Contele de Buffon afirma că la indieni, animale insensibile şi înapoiate, nu se observa „nici o activitate sufletească". Abatele De Paw imagina o Americă în care indienii degeneraţi alternau cu cîini ce nu ştiau să

latre, cu vaci necomestibile și cu cămile neputincioase. America lui Voltaire, locuită de indieni leneși și proști, avea porci cu ombilicul pe spinare și lei pleșuvi și fricoși. Bacon, De Maistre, Montesquieu, Hume și Bodin refuzau să-i recunoască drept semeni ai lor pe „oamenii degradați" din Lumea Nouă. Hegel vorbea despre incapacitatea fizică și spirituală a Americii, spunînd că indigenii pieriseră sub suflul Europei [48].

În secolul al XVIII-lea, prelatul Gregorio García susținea că indienii „sînt leneși, nu cred în minunile săvîrșite de Isus Cristos și nu le sînt recunoscători spaniolilor pentru tot binele făcut lor de aceștia". Acest prelat nu nega cel puțin faptul că indienii s-ar trage din Adam și Eva. Teologii și gînditorii care nu se lăsaseră convinși de Bula papei Paul al III-lea, emisă în 1537, prin care indienii erau declarați „oameni adevărați", erau numeroși. Preotul Bartolomé de Las Casas tulbura Curtea spaniolă cu denunțurile lui aprige împotriva cruzimilor săvîrșite de conchistadori în America. În 1557, un membru al consiliului regal i-a răspuns că indienii se aflau prea jos pe scara umană pentru a fi în stare să primească credința [49]. Las Casas și-a închinat viața apărării indienilor împotriva nelegiuirilor proprietarilor de mine și a stăpînilor *encomenderos*. El spunea că, pentru a nu se întîlni cu creștinii în rai, indienii preferau să meargă în iad.

Conchistadorilor și colonizatorilor li se dădeau în sarcină indigeni pentru a-i creștina. Cum însă indienii datorau stăpînului lor — *el encomendero* — servicii personale și biruri, nu era nevoie de mult timp pentru a-i aduce pe creștinescul drum al salvării. Drept răsplată pentru serviciile sale, Hernán Cortés primise 23 000 de vasali ; indienii erau împărțiți tot așa cum se împărțeau și pămînturile, prin favoruri regale sau jaf direct. Începînd cu anul 1536, indienii au fost dăruiți stăpînilor, *los encomenderos*, împreună cu urmașii lor, pe o perioadă de două vieți : cel dăruit și urmașul său imediat ; în 1629, regimul s-a extins la trei vieți, iar în 1704 la patru vieți [50]. În secolul al XVIII-lea, indienii — cei care reușiseră să supraviețuiască — asigurau deja mai multor generații viitoare o viață comodă. Cum însă amintirea zeilor învinși continua să persiste, nu lipseau alibiurile sfinte în scopul obținerii de către învingători a uzufructului mîinii lor de lucru : indienii erau păgîni, nu meritau o soartă mai bună. Timpuri apuse ? După 420 de ani de la emiterea Bulei papei Paul al III-lea, adică în septembrie 1957, Curtea supremă de Justiție din Paraguay a emis o circulară prin care aducea la cunoștința tuturor judecătorilor din țară că : „indianul este o ființă omenească asemeni oricărui alt cetățean al republicii..." Iar Centrul de Studii antropologice al Universității catolice din Asunción a efectuat ulterior o anchetă elocventă în capitală și în interiorul țării. Rezultatul : opt paraguayeni din zece credeau că „indienii sînt asemenea animalelor". În regiunile Caaguazú, Alto Paraná și Chaco indienii sînt vînați asemeni fiarelor, vînduți la prețuri derizorii și exploatați conform unui regim de adevărată sclavie. Cu toate acestea, aproape toți paraguayenii au în vine sînge indian, iar Paraguayul este țara care compune neobosit cîntece, poeme și discursuri de omagiere a „sufletului *guaraní*" *.

[48] Antonello Gerbi, *La disputa del Nuevo Mundo*, Mexico, 1960, și Daniel Vidart, *op. cit.*

[49] Lewis Hanke, *Estudios sobre fray Bartolomé de Las Casas y sobre la lucha por la justicia en la conquista española de América*, Caracas, 1968.

[50] J.M. Ots Capdequí, *op. cit.*

Nostalgia de luptător a lui Túpac Amaru

Cînd spaniolii au năvălit în America, la apogeu se afla imperiul teocrat al incașilor, care cuprindea ceea ce azi numim Peru, Bolivia și Ecuador, o parte din Columbia și Chile, ajungînd pînă în nordul Argentinei și în selva braziliană ; confederația aztecilor atinsese un înalt grad de civilizație în valea Mexicului, iar în Yucatan și America Centrală splendida civilizație a mayașilor continua să existe la popoarele care o moșteniseră, organizate pentru muncă și pentru război.

Aceste societăți au lăsat numeroase mărturii despre măreția lor, în ciuda îndelungatei perioade de devastare : monumente religioase înălțate cu o mai mare știință decît piramidele egiptene, creații tehnice eficiente în lupta împotriva naturii, obiecte de artă care dovedesc un talent inegalabil. La muzeul din Lima pot fi văzute sute de cranii, cărora chirurgi incași le-au aplicat trepanații și tratamente cu ajutorul plăcilor de aur și argint. Mayașii fuse-

* Familia de indieni tupí-guaraní locuiește, în prezent, în Paraguay și nord-estul Argentinei. — *Nota trad.*

seră mari astronomi, măsuraseră timpul cu o precizie uimitoare, la fel și spațiul, descoperiseră valoarea cifrei zero (mai înaintea oricărui popor din istorie). Canalele de irigație și insulele artificiale create de azteci l-au lăsat mut de uimire pe Hernán Cortés, chiar dacă nu erau de aur.

Conchista a distrus bazele acestor civilizații. Introducerea unei economii miniere a avut însă consecințe și mai grave chiar decît sîngele vărsat și decît focul pîrjolitor al războaielor. Mineritul necesita deplasarea unei mari mase de locuitori, ceea ce ducea la dezorganizarea unităților agricole comunitare ; nu numai că punea capăt unui mare număr de vieți din pricina muncii forțate, dar distrugea și sistemul colectiv de cultivare a pămîntului. Indienii erau folosiți în mine, reduși la o stare de servitute față de *los encomenderos* și obligați să-și dea pe nimic pămînturile, pe care le părăseau ori le neglijau. Pe coasta Pacificului, spaniolii au distrus sau au lăsat în paragină uriașe suprafețe cultivate cu porumb, manioc, fasole, arahide, batate ; deșertul a înghițit de îndată mari întinderi de pămînt, care prinseseră viață datorită rețelei de irigații a incașilor. După numai patru secole și jumătate, majoritatea drumurilor de legătură din imperiu au fost năpădite de bălării. Deși giganticele lucrări publice ale incașilor au fost, în majoritatea lor, distruse de timp ori de mîna uzurpatorilor, în lanțul muntos al Anzilor mai dăinuie încă, dăltuite în piatră, nesfîrșitele terase care permiteau, și permit și astăzi, ca povîrnișurile munților să fie cultivate. Un om de știință nord-american [51] aprecia, în anul 1936, că, dacă terasele indiene ar fi fost construite în acel an cu metode moderne, ar fi costat aproximativ 30 000 de dolari acrul de teren. Dat fiind că în acel imperiu roata, calul și fierul erau necunoscute, construirea tuturor acestor terase, precum și cea a apeductelor pentru irigații, a fost posibilă numai datorită unei organizări prodigioase și unei tehnici perfecte, la care se ajunsese printr-o diviziune înțeleaptă a muncii și în virtutea forței religioase ce dirija relația om-pămînt, pămînt considerat sfînt, prin urmare veșnic viu.

Au fost, de asemenea, uimitoare răspunsurile pe care aztecii le-au dat sfidărilor naturii. Puținele insule care au supraviețuit pe lacul desecat, în care acum, pe ruinele indigene, se înalță capitala Mexicului, sînt cunoscute de

[51] Un membru al Serviciului american pentru Conservarea Pămînturilor, după John Collier, *op. cit.*

turiștii din zilele noastre sub numele de „grădini plutitoare". Aceste insule fuseseră create de azteci spre a rezolva problema lipsei de pămînt în locul ales pentru fondarea orașului Tenochtitlán. Indienii au adus cantități masive de pămînt de pe țărm, încingînd noile insule de nămol cu un zid subțire de trestie, pînă ce rădăcinile copacilor au ajuns să le fixeze. Noile suprafețe de pămînt erau înconjurate de canale. Puternica reședință aztecă, cu largile ei bulevarde, cu palatele ei de o frumusețe austeră și piramidele ei în trepte, s-a înălțat pe aceste insule neobișnuit de fertile. Apărută în mod miraculos în mijlocul lagunei, aceasta era condamnată să dispară sub loviturile conchistadorilor spanioli. Abia după patru secole a ajuns Mexicul să aibă o populație la fel de numeroasă cu populația existentă în acea epocă.

După expresia lui Darcy Ribeiro, indigenii constituiau combustibilul sistemului de producție colonial. „Este aproape sigur — scrie Sergio Bagú — că în minele spaniole au fost aruncați sute de indieni sculptori, arhitecți, ingineri și astronomi, care s-au pierdut în mulțimea de sclavi făcînd acea muncă brută și istovitoare de extragere a metalului. Îndemînarea tehnică a acestor indivizi nu interesa economia colonială. Ei prezentau interes numai ca muncitori necalificați". Nu dispăruseră însă toate însemnele acestor culturi distruse. Speranța în renașterea demnității pierdute avea să lumineze numeroase răscoale ale băștinașilor. În anul 1781, Túpac Amaru a asediat orașul Cuzco.

Acest *cacique** metis, coborîtor direct din împărații incași, s-a aflat în fruntea unei mișcări mesianice și revoluționare de cea mai mare anvergură. Marea răscoală a izbucnit în provincia Tinta. Făcîndu-și intrarea în piața Tangasuca călare pe calul său alb, în sunete de tobe și corn, Túpac Amaru anunță condamnarea la moarte prin spînzurătoare a înaltului magistrat regal Antonio Juan de Arriaga și hotărî desființarea *mitei* la Potosí. Populația provinciei Tinta era împuținată din pricina muncii forțate în minele de argint de pe Muntele cel Bogat. Cîteva zile mai tîrziu, Túpac Amaru emise un nou decret, prin care abolea sclavia. Desființă toate impozitele, precum și „împărțirea" mîinii de lucru băștinașe sub toate formele ei. Indienii se alăturau cu miile „tatălui tuturor celor săraci

* Șef de trib sau căpetenie la unii indieni americani. — *Nota trad.*

și al tuturor celor obidiți și neajutorați". În fruntea războinicilor săi, *el cacique* se îndreptă spre Cuzco. Mergea și cuvînta că toți cei care vor muri aflîndu-se sub ordinele sale în acest război vor învia pentru a se bucura de fericirea și bogățiile de care au fost jefuiți de către invadatori. Au urmat victorii și înfrîngeri ; în cele din urmă, trădat și capturat de unul din șefii săi militari, Túpac Amaru, legat în lanțuri, a fost predat regaliștilor. În celula sa a intrat inspectorul Areche, care, în schimbul unor promisiuni, i-a cerut numele complicilor lui la această rebeliune. Túpac Amaru i-a răspuns cu dispreț : „Aici nu există nici un alt complice în afară de tine și de mine ; tu ca împilator, eu ca eliberator, amîndoi meritățm să mergem la moarte" [52].

Túpac a fost torturat în piața Wacaypata din Cuzco, și, împreună cu el, soția, copiii și principalii săi partizani. I s-a tăiat limba. I-au fost legate brațele și picioarele de patru cai pentru a fi rupt în bucăți, dar trupul său nu a cedat. L-au decapitat lîngă spînzurătoare. Capul i l-au trimis la Tinta, unul din braț la Tungasuca, iar celălalt la Carabaya. Un picior l-au trimis la Santa Rosa, iar celălalt la Livitaca. Bustul i l-au ars, iar cenușa au aruncat-o în rîul Watanay. S-a dat poruncă totodată să-i fie uciși toți urmașii, pînă la cei de gradul al patrulea.

În anul 1802, un alt șef militar coborîtor din incași, Astorpilco, a primit vizita lui Humboldt. Aceasta s-a petrecut la Cajamarca, exact în locul în care înaintașul său, Atahualpa, îl văzuse pentru prima oară pe conchistadorul Pizarro. Fiul șefului militar l-a însoțit pe savantul german în vizita pe care acesta a făcut-o la ruinele orașului și ale vechiului palat incaș. În timp ce mergeau, acesta îi povestea despre fabuloasele comori ascunse sub colb și cenușă. „Nu simțiți, uneori, dorința de a săpa pentru a găsi comorile și a vă împlini astfel cu ele nevoile ?", l-a întrebat Humboldt. Iar tînărul a răspuns : „Nu avem asemenea dorință. Tatăl meu spune că aceasta ar fi un păcat. Dacă copacii noștri ar avea toate crengile aurite și fructe de aur, vecinii noștri albi ne-ar urî și ne-ar face rău" [53]. Șeful

[52] Daniel Valcárcel, *La rebelión de Túpac Amaru*, Mexico, 1947.

[53] Alexander von Humboldt, *Ansichten der Natur*, vol. II. Citat de Adolf Meyer-Abich și alții în *Alejandro de Humboldt (1769—1969)*, Bad Godesberg, 1969.

militar cultiva cu grîu un mic petec de pămînt, ceea ce nu era însă de ajuns pentru a-l pune la adăpost de lăcomia altora. Uzurpatorii, avizi de aur și de argint, precum și de brațe de muncă pentru minele lor, nu au întîrziat să se năpustească asupra pămînturilor atunci cînd culturile au oferit cîștiguri tentante. Jaful a continuat de-a lungul timpului. În 1969, cînd în Peru s-a anunțat reforma agrară, ziarele aduceau încă frecvent la cunoștința cititorilor faptul că indieni de la munte, din comunitățile desființate, mai invadau din cînd în cînd, cu steagurile fluturînd în vînt, pămînturile care le fuseseră furate lor înșile ori străbunilor lor și că erau respinși de armată cu ajutorul gloanțelor. Au trebuit să aștepte să treacă două secole de la evenimentele conduse de Túpac Amaru pentru ca generalul naționalist Juan Velasco Alvarado să reia și să pună în practică acele nemuritoare vorbe ale șefului de trib : „Țărani ! Stăpînul nu se va mai hrăni cu sărăcia voastră !".

Alți eroi pe care timpul i-a salvat de la uitare au fost mexicanii Hidalgo și Morelos. Miguel Hidalgo, care pînă la vîrsta de 50 de ani fusese un pașnic preot de țară, într-o bună zi s-a apucat să bată clopotele bisericii Dolores chemînd indienii la lupta pentru eliberare. „Vreți să luptați pentru a vă lua îndărăt de la spaniolii pe care-i urîm pămînturile ce le-au fost furate strămoșilor voștri acum 300 de ani ?". A înălțat stindardul fecioarei indiene de Guadalupe și, în mai puțin de șase săptămîni, a reușit să adune 80 000 de oameni înarmați cu satîre, sulițe, praștii, arcuri și săgeți. Preotul revoluționar a desființat birurile și a împărțit pămînturile din Guadalajara ; a decretat libertatea sclavilor ; s-a năpustit cu forțele sale asupra orașului Mexico. În cele din urmă, a fost executat, după o înfrîngere militară, și, după cum se spune, în testamentul făcut înainte de a muri s-a căit amarnic [54]. Foarte curînd, revoluția și-a găsit un alt conducător în persoana preotului José María Morelos. „Trebuie considerați drept dușmani toți bogații, nobilii și slujbașii de primul rang..." Mișcarea sa — insurgență indigenă și revoluție socială — a cuprins o mare parte din teritoriul Mexicului, dar, în cele din urmă, Morelos a fost și el înfrînt și împușcat. Independența Mexicului, obținută șase ani mai tîrziu, „s-a dovedit a fi o afacere tipic hispanică între europeni și ființe năs-

[54] Tulio Halperin Donghi, *Historia contemporánea de América Latina*, Madrid, 1969.

cute pe teritoriul Americii..., o luptă politică în sînul aceleiași clase dominante“ [55]. *El encomendado* a devenit *peón* *, iar *el encomendero*, arendaș [56].

Săptămîna Mare a indienilor ia sfîrșit fără nici o Reînviere

La începutul secolului nostru, mai exista încă obiceiul ca stăpînii de *pongos*, indieni aflați în serviciul casnic, să-i închirieze pe aceștia publicînd anunțuri în ziarele din La Paz. Pînă la revoluția din 1952, care le-a redat indienilor bolivieni uitatul lor drept la demnitate, indienii *pongos* se hrăneau cu ceea ce prisosea cîinilor, împreună cu care și dormeau, iar pentru a se adresa oricărei persoane cu pielea albă îngenuncheau. Indigenii fuseseră animalele de povară care căraseră în spinare bagajele conchistadorilor, căci adevăratele animale de povară erau puține la număr. În zilele noastre, pe întregul podiș andin pot fi văzuți indieni *aimaraes* și *quechuas* cărînd poveri chiar și în dinți, în schimbul unei bucăți de pîine uscată. Pneumoconioza a fost prima boală profesională din America. În prezent, cînd un miner bolivian împlinește vîrsta de 35 de ani, plămînii lui refuză să mai funcționeze : implacabilul praf de siliciu impregnează pielea minerului, îi brăzdează chipul și mîinile, îi distruge simțul mirosului și al gustului, îi atacă plămînii pietrificîndu-i și, în cele din urmă, îl duce la moarte.

Turiștii se întrec să-i fotografieze pe băștinașii de pe platou îmbrăcați cu costumele lor tipice, ignorînd însă faptul că actualul lor mod de a se îmbrăca a fost impus de Carol al III-lea la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Costumele pe care spaniolii le-au obligat pe femeile indigene să le folosească erau copiate după cele ale țărancelor din regiunile Extremadura, Andaluzia și Țara Bascilor, la fel stînd lucrurile și cu pieptănătura indiencelor, cu cărare la mijloc, care a fost impusă de viceregele Toledo. Nu același lucru se întîmplă, însă, cu consumul de *coca***, obi-

[55] Ernest Gruening, *Mexico and its Heritage*, New York, 1928.

* În America Latină, muncitor agricol în subordinele unui vătaf. — *Nota trad.*

[56] Alonso Aguilar Monteverde, *Dialéctica de la economía mexicana*, Mexico, 1968.

** Arbust originar din Peru, din ale cărui frunze se extrage cocaina. — *Nota trad.*

cei care nu a apărut o dată cu venirea spaniolilor, ci exista încă de pe vremea incașilor, dar, pe atunci, frunzele de coca se împărțeau cu măsură. Guvernul incaș deținea monopolul, permițînd întrebuințarea acestora numai cu prilejuri rituale sau pentru munca grea din mine. Spaniolii au stimulat considerabil consumul de coca. Era o afacere splendidă. În secolul al XVI-lea, la Potosí se cheltuia pentru îmbrăcămintea europeană a asupritorilor tot atît cît se cheltuia pentru frunzele de coca destinate indienilor asupriți. La Cuzco, 400 de negustori spanioli trăiau din traficul cu coca ; în minele de argint de la Potosí intrau anual 100 000 de coșuri, conținînd 1 000 000 de kilograme de frunze de coca. Biserica încasa impozite pe acest drog. Incașul Garcilaso de la Vega ne spune în *Comentarios reales* că cea mai mare parte a veniturilor episcopului, clericilor și celorlalți slujbași ai Bisericii din Cuzco provenea din dijmele asupra frunzelor de coca și că transportul și punerea în vînzare a acestui produs îmbogățeau pe mulți spanioli. Cu cei cîțiva bănuți pe care-i primeau în schimbul muncii lor, indienii își cumpărau frunze de coca în loc de mîncare ; mestecîndu-le, puteau suporta mai bine, chiar cu prețul scurtării propriei lor vieți, ucigătoarele poveri la care erau supuși. În afară de coca, indienii mai consumau și rachiu, drept care proprietarii se plîngeau de răspîndirea „viciilor malefice“. În acești ani ai secolului al XX-lea, indienii din Potosí continuă să mestece frunze de coca — pentru a-și omorî foamea și a se omorî pe ei înșiși — și să-și ardă stomacul cu alcool nedistilat. Sînt zadarnicele revanșe ale condamnaților. În minele boliviene, muncitorii denumesc și acum, exact ca pe vremuri, *mita* salariul pe care-l primesc.

Exilați în propria lor țară, condamnați la exod perpetuu, pe măsură ce granițele civilizației dominante se lărgeau, indigenii din America Latină au fost împinși către zonele cele mai sărace, către munții arizi sau în fundul deșerturilor. *Ca o sinteză a dramei întregii Americi Latine, indienii au fost și sînt victima blestemului propriei lor bogății.* Cînd s-au descoperit nisipurile aurifere de pe rîul Bluefields, din Nicaragua, indienii *carcas* au fost repede alungați departe de pămînturile lor de pe malurile rîului, asemeni tuturor indienilor care trăiau în văile fertile și în regiunile cu subsol bogat de la sud de Río Bravo. Măcelărirea indienilor, începută odată cu venirea lui Columb, nu a încetat nici o clipă. În secolul trecut, indienii din

Uruguay și din Patagonia argentiniană au fost exterminați cu ajutorul trupelor, care i-au hăituit și i-au încolțit prin păduri ori prin deșert, pentru ca să nu incomodeze extinderea organizată a latifundiilor crescătorilor de vite [57]. Indienii *yaquis*, din statul mexican Sonora, au fost înecați în sînge pentru ca pămînturile lor, bogate în resurse minerale și fertile pentru culturi, să poată fi vîndute fără probleme diverșilor capitaliști nord-americani. Supraviețuitorii erau deportați pe plantațiile din Yucatan, astfel încît această peninsulă a devenit nu numai un citimir al băștinașilor mayași, foștii ei stăpîni, ci și mormîntul indienilor *yaquis* aduși din ținuturi îndepărtate : la începutul secolului, cei 50 de regi ai culturii de agavă dispuneau pe plantațiile lor de peste 100 000 de sclavi indigeni. În ciuda excepționalei lor rezistențe fizice, rasă de uriași frumoși, două treimi din indienii *yaquis* mureau în primul an de sclavie [58]. Din cauza nivelului de trai extrem de scăzut al cultivatorilor, în zilele noastre fibra de agavă nu mai poate concura decît cu înlocuitorii ei sintetici. Lucrurile s-au schimbat, desigur, dar nu chiar așa cum se crede, cel puțin în ceea ce-i privește pe băștinașii din Yucatan : „Condițiile de viață ale acestor muncitori se aseamănă, în multe privințe, cu munca sclavilor", spune profesorul Arturo

[57] Ultimii indieni *charrúas*, care, în jurul anului 1832, supraviețuiau prinzînd juncani pe cîmpiile sălbatice din nordul Uruguayului, au fost victima trădării președintelui Fructuoso Rivera. Scoși din desișul pădurii ori din munți, unde și-ar fi putut găsi adăpost, și dezarmați cu false promisiuni de prietenie, aceștia au fost măcelăriți în locul numit Gura Tigrului : „Trompetele au sunat începerea măcelului, povestește scriitorul Eduardo Acevedo Díaz (în ziarul „La Época" din 19 august 1890). Hoarda s-a abătut asupra lor cu desperare. Băieții andrii sălbatici se prăbușeau unul după altul, asemeni taurilor loviți în ceafă". Mai mulți șefi au murit. Puținii indieni care au putut rupe cercul de foc s-au răzbunat mai tîrziu. Urmăriți de fratele lui Rivera, indienii i-au pregătit o ambuscadă, ciuruindu-l pe el și pe soldații lui cu lăncile. *El cacique* Sepe „și-a înfășurat pe vîrful lancei cîțiva nervi luați de la cadavru".

La sfîrșitul secolului, soldații din Patagonia argentiniană își primeau solda în schimbul prezentării unei perechi de testicole. Romanul lui David Viñas, *Los dueños de la tierra* (Buenos Aires, 1959) se deschide cu o vînătoare de indieni : „Omorul echivala cu vioiul. Era ceva bun, ba chiar plăcut : trebuia să alergi, puteai să tipi, asudai, iar apoi îți era foame... După un timp, focurile de pușcă s-au rărit. Precis că într-unul din aceste cuiburi mai exista vreun trup rămas călare. Un trup de indian căzut pe spate, cu o pată sîngerîndă între coapse..."

[58] John Kenneth Turner, *México bárbaro*, Mexico, 1967,

Bonilla Sánchez [59]. Pe versantele Anzilor din apropierea orașului Bogotá, peonul băștinaș este obligat să efectueze zile de muncă gratuit, pentru ca, în nopțile cu lună plină, arendașul să-i permită să-și cultive propria lui parcelă de pămînt : „Strămoșii acestui indian erau liberi să cultive pămîntul bogat de la cîmpie, care nu aparținea nimănui, și nu contractau datorii. Acum, el muncește gratuit pentru a-și cîștiga dreptul de a cultiva sărmanul munte!" [60].

În zilele noastre, nu se află în afara pericolului nici măcar indienii care trăiesc în adîncul selvelor. La începutul acestui secol, în Brazilia mai supraviețuiau 230 de triburi, din care, între timp, au mai dispărut 90, șterse de pe fața pămîntului grație armelor de foc și microbilor. Violență și boală, avanposturi ale civilizației. Pentru băștinaș, contactul cu omul alb continuă să însemne contactul cu moartea. Dispozițiile legale datînd din 1537, care-i protejează pe indienii din Brazilia, se întorc împotriva lor însăși. În conformitate cu textele tuturor constituțiilor braziliene, ei sînt „stăpînii cei dintîi și firești" ai pămînturilor pe care le ocupă. Cu cît însă aceste pămînturi virgine sînt mai bogate, cu atît mai gravă este amenințarea care plutește deasupra capetelor lor. Generozitatea naturii îi condamnă să fie victimele jafului și ale crimei. În ultimii ani, vînătoarea de indieni s-a caracterizat printr-o furie oarbă. Cea mai mare selvă din lume, imens spațiu tropical deschis legendei și aventurii, a devenit scena unui nou *vis american*. Ca la o adevărată conchistă, oameni și întreprinderi din Statele Unite s-au năpustit asupra Amazoniei de parcă ar fi fost un nou Far West. Această invazie nord-americană a incitat mai mult ca oricînd lăcomia aventurierilor brazilieni. Indienii mor fără să lase vreo urmă, iar pămînturile se vînd noilor veniți pe dolari. Rezultatele fiecăreia din puținele cercetări care s-au efectuat se dovedesc a fi legate de aur și de alte minereuri aflate în mari cantități, de lemn și de cauciuc, bogății a căror valoare comercială este necunoscută indigenilor. Este știut că indigenii au fost împușcați cu focuri de mitralieră din elicoptere și avionete, că li s-a inoculat virusul variolei, că satele lor au fost dinamitate și că li s-a dăruit zahăr

[59] Arturo Bonilla Sánchez, *Un problema que se agrava : la subocupación rural* în *Neolatifundismo y explotación, De Emiliano Zapata a Anderson Clayton et Co.*, un grup de autori, Mexico, 1968.

[60] René Dumont, *Tierras vivas. Problemas de la reforma agraria en el mundo*, Mexico, 1963.

amestecat cu stricnină și sare amestecată cu arsenic. Însuși directorul Serviciului pentru Protecția Indienilor, desemnat de dictatura lui Castelo Branco pentru a însănătoși administrația, a fost acuzat, pe bază de dovezi, de a fi comis 42 de crime împotriva indienilor. Scandalul a izbucnit în anul 1968.

Societatea indigenă din zilele noastre nu există în gol, în afara cadrului general al economiei latino-americane. Este adevărat că există triburi braziliene încă înfundate în selvă, comunități în podiș complet izolate de lumea exterioară, rămășițe de barbarie la granița cu Venezuela, dar, în general, indienii *sînt* încorporați sistemului de producție și pieței de consum, chiar dacă aceasta se realizează indirect. Ei iau parte, în calitate de victime, la un sistem economic și social în care joacă greul rol al celor mai exploatați dintre exploatați. O bună parte a puținelor lucruri pe care le consumă și le produc, le cumpără și le vînd cu ajutorul unor intermediari puternici și voraci, care încasează mult și plătesc puțin ; sînt zileri pe plantații, mîna de lucru cea mai ieftină, și soldați în munți ; își consumă zilele producînd pentru piața mondială ori bătîndu-se pentru propriii lor învingători. În țări ca Guatemala, de pildă, ei constituie axul vieții economice naționale : an de an, ciclic, ei își părăsesc *pămînturile sfinte*, pămînturi aflate la mari altitudini, minifundii de mărimea unui mormînt, spre a coborî la șes ca să ofere 200 000 de brațe de muncă pentru recoltarea cafelei, a bumbacului și a zahărului. Antreprenorii îi transportă în camioane, ca pe vite, și nu întotdeauna nevoia este motivul hotărîtor. Uneori, hotărîtor este rachiul. Antreprenorii angajează o orchestră de *marimba* * și alcoolul tare curge gîrlă : cînd se trezește din beție, indianul se trezește și cu datorii, pe care le va plăti muncind în regiunile calde, pe care nu le cunoaște și de unde se va întoarce după cîteva luni, poate cu cîțiva bănuți în buzunar, poate cu tuberculoză sau cu malarie. Armata colaborează eficient în direcția convingerii leneșilor[61]. Exproprierea indigenilor — jefuirea pămînturilor și a forței lor de muncă — s-a practicat și se practică paralel cu disprețul rasial, care, la rîndul său, își are izvorul în degradarea obiectivă a civilizațiilor distruse de conchistă. Efectele conchistei și îndelungata perioadă de umiliri ce

* În America Latină, instrument muzical asemănător cu xilofonul. — *Nota trad.*

[61] Eduardo Galeano, *Guatemala, país ocupado*, Mexico, 1967.

i-a urmat au distrus total identitatea culturală și socială la care indigenii ajunseseră. Totuși, această identitate făcută țăndări este singura care mai persistă în Guatemala[62]. Persistă în tragedie. În Săptămîna Mare, procesiunile urmașilor mayașilor dau loc la îngrozitoare manifestări de masochism colectiv. Se tîrăsc cduci grele, se ia parte la flagelarea lui Isus la fiecare pas de-a lungul interminabilului urcuș pe Golgota ; cu răcnete de durere, moartea Sa și înmormîntarea Sa sînt transformate în propria lor moarte și în propria lor înmormîntare, în nimicirea frumoasei vieți de odinioară. Săptămîna Mare a indienilor guatemalezi ia sfîrșit fără nici o Reînviere.

Villa Rica de Ouro Preto : un Potosí de aur

Febra aurului, care indigenilor din Amazonia continuă să le impună moartea sau o viață de sclavie, nu constituie o noutate în Brazilia, după cum nu constituie o noutate nici ravagiile pe care le face.

După descoperire, solul Braziliei a refuzat cu încăpățînare, timp de secole, să dea metale proprietarilor lui portughezi. Exploatarea lemnului, „stîlpul Braziliei", a fost practicată în prima perioadă de colonizare a țărmurilor, iar curînd după aceea în nord-est au fost organizate mari plantații de trestie de zahăr. Spre deosebire însă de America spaniolă, Brazilia părea lipsită de aur și de argint. La venirea lor, portughezii nu găsiseră aici civilizații indigene cu un înalt nivel de dezvoltare și organizare, ci triburi sălbatice și dispersate. Băștinașii nu cunoșteau metalele ; portughezii au fost cei care au trebuit să descopere, pe socoteala lor, locurile în care se depozitaseră aluviunile de aur în vastul teritoriu ce se deschidea în fața lor, a conchistadorilor, pe măsură ce indigenii erau înfrînți ori exterminați.

[62] *Mayașii quichés* credeau într-un singur zeu, practicau postul, penitența, abstinența și spovedania ; credeau în potop și în sfîrșitul lumii. Creștinismul nu le-a adus mari noutăți. Decăderea religioasă a început odată cu transformarea țării lor în colonie. În încercarea zadarnică de a supune credința indigenă ideologiei conchistadorilor, religia catolică a împrumutat de la religia maya doar cîteva aspecte magice și totemice. Distrugerea culturii originare a deschis calea spre sincretism. Așa se explică astăzi, de pildă, unele dovezi de involuție față de nivelul de evoluție atins de mayași: „Don Vulcan are nevoie de carne omenească bine prăjită". Carlos Guzmán Böckler și Jean-Loup Herbert, *Guatemala : una interpretación histórico-social*, Mexico, 1970.

Los bandeirantes [63] din regiunea São Paulo, care au traversat întinsa zonă cuprinsă între Serra de Mantiqueira şi izvoarele fluviului São Francisco, au constatat că albiile şi bancurile de nisip de pe mai multe rîuri şi rîuşoare care curgeau pe acolo conţineau urme de aur aluvionar în cantităţi mici. De-a lungul mileniilor, ploile căraseră filoanele de aur din stîncă depozitîndu-le în albia rîurilor, în fundul văilor şi în depresiunile muntoase. Sub straturile de nisip, pămînt sau argilă, subsolul pietros oferea pepite de aur uşor de extras din pietrişul de cuarţ. Metodele de extracţie au devenit mai complicate pe măsură ce s-au epuizat depozitele de la suprafaţă. Astfel, pe neaşteptate, regiunea Minas Gerais a intrat în istorie : cea mai mare cantitate de aur descoperită pînă atunci în lume a fost extrasă în cea mai scurtă perioadă de timp.

„Aici aurul creştea ca pădurea", spune, acum, un cerşetor, în timp ce privirile lui rătăcesc peste turlele bisericilor. „Exista aur pe poteci, creştea ca păşunea". Acum, el este în vîrstă de 75 de ani şi se autoconsideră urmaşul Marianei (Ribeirão do Carmo), micul oraşel minier de lîngă Ouro Preto, care, asemenea lui, socoteşte că timpul său s-a oprit în loc. „Ştiu sigur că moartea va veni, dar nu ştiu cînd. Fiecare din noi are sorocul lui bine stabilit", îmi spunea cerşetorul. Scuipă pe scara de piatră şi dă din cap : „Le prisoseau banii", povesteşte el, ca şi cum i-ar fi văzut personal. „Nu mai ştiau ce să mai facă cu banii, şi de-asta ridicau biserică lîngă biserică".

Pe vremuri, acest ţinut era cel mai important din Brazilia. Acum... „Acum, nu", îmi spune bătrînul. „Acum nu mai are nici un pic de viaţă. Aici nu există tineri. Tinerii pleacă". Păşeşte desculţ alături de mine, cu paşi înceţi, sub soarele călduţ al după-amiezii : „Vezi ? Aici, în faţa bisericii, se află soarele şi luna. Asta înseamnă că sclavii muncesc zi şi noapte. Templul ăsta a fost făcut de negri, iar celălalt de albi. Iar aia e casa monseniorului Alipio, care a murit exact la 99 de ani".

De-a lungul secolului al XVIII-lea, producţia acestui rîvnit minereu brazilian a depăşit volumul total al aurului extras de Spania din coloniile sale în cele două secole anterioare [64]. Ploua cu aventurieri şi cu vînători de averi.

[63] Membrii unor bande mobile paramilitare din São Paulo numite „bandeiras". Expediţiile lor în interiorul selvei au jucat un rol important în colonizarea părţii interne a Braziliei.

[64] Celso Furtado, *op. cit.*

În 1700, Brazilia număra 300 000 de locuitori ; după numai un secol, un secol de aur, populaţia crescuse de unsprezece ori. Nu mai puţin de 300 000 de portughezi au emigrat în Brazilia în secolul al XVIII-lea, „o populaţie mai mare decît a adus Spania în toate coloniile ei din America" [65]. Se apreciază că, începînd de la cucerirea Braziliei şi pînă la abolirea sclaviei, numărul total al sclavilor negri aduşi din Africa a fost de aproximativ 10 000 000. Chiar dacă pentru secolul al XVIII-lea nu dispunem de cifre exacte, trebuie să se ţină seama de faptul că ciclul aurului a absorbit mînă de lucru sclavă în proporţii uriaşe.

Salvador de Bahía, oraş situat în nord-est, a fost capitala braziliană de-a lungul prosperului ciclu al zahărului, dar „vîrsta de aur" a regiunii Minas Gerais a făcut ca axul economic şi politic al ţării să se mute în sud, în 1763, astfel încît Rio de Janeiro, portul regiunii, a devenit noua capitală a Braziliei. În centrul dinamic al noii economii miniere au apărut oraşele-tabere ca urmare a avîntului acesteia, crescînd rapid în vîrtejul îmbogăţirii uşoare — „sanctuare pentru criminali, vagabonzi şi răufăcători", după cum sunau politicoasele cuvinte ale unei autorităţi coloniale a epocii. Villa Rica de Ouro Preto s-a ridicat la rangul de oraş în anul 1711 ; născut odată cu avalanşa minerilor, acesta constituia chintesenţa civilizaţiei aurului. Descriindu-l douăzeci şi trei de ani mai tîrziu, Simão Ferreira Machado spunea că puterea negustorilor din Ouro Preto era incomparabil mai mare decît a celor mai prosperi negustori din Lisabona : „Într-acolo, ca spre un port, se îndreaptă şi sînt strînse în monetăria regală imensele cantităţi de aur provenind de la toate minele. Aici, trăiesc oamenii cei mai învăţaţi, atît laici, cît şi clerici. Acesta este sălaşul întregii nobilimi şi al forţei militarilor. Datorită poziţiei sale naturale, acesta este fruntea întregii Americi, iar graţie puterii ce i-o conferă bogăţiile sale este preţioasa perlă a Braziliei". Un alt scriitor al epocii, Francisco Tavares de Brito, definea în 1732 oraşul Ouro Preto ca fiind „un Potosí de aur" [66].

La Lisabona soseau frecvent plîngeri şi proteste împotriva vieţii pline de desfrîu ce se ducea la Ouro Preto,

[65] Celso Furtado, *Formación económica del Brasil*, Mexico, 1959.

[66] C. R. Boxer, *The Golden Age of Brazil (1695—1750)*, California, 1969.

Sabará, São João d'El Rei, Ribeirão do Carmo și în întregul ținut minier. Averile se făceau și se pierdeau cît ai clipi din ochi. Preotul Antonil d-nunța faptul că abundau proprietari de mină dispuși să plătească o avere pentru un negru care să cînte bine la trompetă și de două ori mai mult pentru o prostituată mulatră, „cu care să se dedea la păcate continui și scandaloase". Dar nici oamenii îmbrăcați în sutană nu aveau o comportare mai bună : din corespondența oficială a epocii pot fi extrase numeroase dovezi împotriva „clericilor celor răi", care infestau regiunea. Aceștia erau acuzați că, făcînd uz de imunitatea de care se bucurau, scoteau din țară aur de contrabandă, introducîndu-l în micile efigii de lemn reprezentînd sfinți. Se afirma că, în 1705, în Minas Gerais nu exista nici măcar un preot dispus să se intereseze de credința creștină a poporului, iar șase ani mai tîrziu Coroana a ajuns să interzică stabilirea oricărui ordin religios în ținutul minier.

Oricum, frumoasele biserici construite și decorate în originalul stil baroc caracteristic regiunii proliferau. Minas Gerais îi atrăgea pe cei mai buni meșteri ai vremii. Aspectul exterior al templelor era sobru, neîncărcat. Interiorul însă, simbol al sufletului divin, strălucea datorită aurului curat din care erau confecționate altarele, catapetesmele, coloanele și panourile cu basoreliefuri. Pentru ca bisericile să poată obține „și bogățiile Cerului", după cum spunea călugărul Miguel de São Francisco în 1710, se făcea risipă de metale prețioase. Slujbele religioase se plăteau cu prețuri extrem de ridicate. Totul în regiunea minieră era fantastic de scump. Așa cum se întîmplase și cu Potosí, Ouro Preto se lansa în risipirea proaspetelor lui bogății. Procesiunile și spectacolele constituiau un prilej pentru etalarea de veșminte și podoabe de lux în stil asiatic. În anul 1733, o serbare religioasă a durat peste o săptămînă. Nu se făceau numai procesiuni pe jos, călare sau în care triumfale, împodobite cu sidef, mătăsuri și aur, cu costume fantastice și alegorice strălucitoare, ci și turniruri ecvestre, coride și dansuri pe străzi în ritm de flaut, cimpoi și chitare [67].

Întrucît cultivarea pămîntului era privită cu dispreț de proprietarii de mine, în perioade de plină prosperitate regiunea a avut de suferit de pe urma epidemiilor și a

[67] Augusto de Lima Júnior, *Vila Rica de Ouro Preto. Síntese histórica e descritiva*. Belo Horizonte. 1957.

foametei. Între anii 1700—1713, milionarii au trebuit să mănînce pisici, cîini, șobolani, furnici și ulii. Sclavii își secătuiau puterile și viața în spălătoriile de aur. „Acolo muncesc — scria Luís Gómes Ferreira —, acolo mănîncă și, adesea, tot acolo trebuie să doarmă ; și pentru că, atunci cînd muncesc scăldați în sudoare, stau tot timpul cu picioarele pe pămîntul rece, pe piatră sau în apă, cînd se odihnesc sau cînd mănîncă porii li se închid și oamenii îngheață în așa măsură, încît devin sensibili la multe boli primejdioase, cum sînt pleureziile, apoplexia, convulsiile, paralizia, pneumonia și multe altele" [68]. Boala era o binecuvîntare a cerului, deoarece îi apropia de moarte. „Căpitanii morții" din Minas Gerais erau răsplătiți cu aur pentru fiecare cap tăiat de sclav care încerca să fugă.

Cînd în Luanda erau măsurați, cîntăriți și îmbarcați, sclavii erau numiți „piese de India" ; cei ce supraviețuiau traversării oceanului, odată ajunși în Brazilia deveneau „mîinile și picioarele" stăpînului alb. Angola exporta sclavi *bantu* și colți de elefant, primind în schimb îmbrăcăminte, băutură și arme de foc ; proprietarii de mine din Ouro Preto preferau însă negri originari de pe mica plajă Whydah, pe țărmul Guineii, deoarece aceștia erau mai viguroși, rezistau ceva mai mult și aveau puteri magice pentru descoperirea aurului. În plus, pentru ca norocul să-l însoțească în explorările sale, fiecare proprietar de mină avea nevoie de o iubită neagră din Whydah [69]. Explozia aurului nu a dus numai la creșterea importului de sclavi, ci a absorbit și o mare parte a mîinii de lucru neagră ocupată pe plantațiile de zahăr și tutun din alte regiuni ale Braziliei, care, astfel, au rămas fără brațe de muncă. Un decret regal din 1711 a interzis vînzarea sclavilor ocupați cu muncile agricole pentru a lucra în mine, cu excepția celor care se dovedeau a avea „o fire extrem de rea". Foamea de sclavi la Ouro Preto era de nepotolit. Negrii mureau repede, numai în cazuri excepționale ajungeau să reziste la șapte ani de muncă continuă. În schimb, înainte de a traversa

[68] C.R. Boxer, *op. cit.*

[69] C.R. Boxer, *op. cit.* În Cuba, sclavelor le erau atribuite puteri curative. După mărturiile lui Esteban Montejo, „exista un fel de boală pe care-o făceau albii. Era o boală a venelor și a organelor sexuale masculine. Se vindeca cu ajutorul negreselor. Cel ce se îmbolnăvea, se culca cu o negresă și boala se vindeca. Astfel, se însănătoșea imediat". Miguel Barnet, *Biografía de un cimarrón*, Buenos Aires, 1968.

Atlanticul, portughezii îi botezau pe toți. Iar în Brazilia aveau obligația să ia parte la slujba religioasă, deși le era interzis să intre în capela cea mare sau să se așeze pe bănci.

La mijlocul secolului al XVIII-lea, mulți dintre proprietarii de mine se mutaseră deja în Serra do Frio în căutare de diamante. Pietrele sticloase pe care căutătorii de aur le aruncaseră de-o parte în timp ce explorau albiile rîurilor s-au dovedit mai tîrziu a fi diamante. Regiunea Minas Gerais oferea în egală măsură aur și diamante. Înfloritoarea tabără de la Tijuco a devenit centrul regiunii diamantifere ; și aici, ca și la Ouro Preto, cei bogați se îmbrăcau după ultima modă europeană, aducîndu-și de pe cealălalt țărm al oceanului veșminte, arme și mobile dintre cele mai luxoase ; vremuri de delir și de risipă. O sclavă mulatră, Francisca da Silva, și-a cucerit libertatea devenind amanta milionarului João Fernandes de Oliveira, virtualul suveran în Tijuco. Deși urîtă și avînd deja doi copii, aceasta a devenit *Prințesa care poruncește.*[70] Cum nu văzuse marea niciodată și voia să o aibă aproape, cavalerul său îi construi un mare lac artificial, pe care puse să plutească un vapor, cu echipaj cu tot. La poalele munților São Francisco înălță pentru ea un castel, cu o grădină cu plante exotice și cascade artificiale ; în cinstea ei dădea banchete copioase, la care se serveau cele mai bune vinuri și se organizau dansuri nocturne fără sfîrșit, spectacole de teatru și concerte. Era abia anul 1818 cînd Tijuco sărbători cu atîta fast căsătoria prințului portughez. Cu zece ani înainte, John Mawe, un englez care vizitase Ouro Preto, rămăsese uimit de sărăcia acestui oraș. Aici văzuse case părăsite, lipsite de orice valoare, care erau puse în vînzare fără nici o șansă, iar mîncarea pe care o servise fusese murdară și puțină [71]. Tijuco n-a întîrziat să aibă aceeași soartă. Ba chiar mai înainte, căci, odată cu criza, a venit și răscoala *. José Joaquim da Silva Xavier, „Tiradentes", a fost spînzurat și tăiat în bucăți, iar alți luptători pentru independență au plecat din Ouro Preto pe drumul închisorii sau al exilului.

[70] Joaquim Felício dos Santos, *Memórias do Distrito Diamantino*, Rio de Janeiro, 1956.

[71] Augusto de Lima Júnior, *op. cit.*

* În 1789, în Brazilia a izbucnit o mișcare revoluționară condusă de Joaquim José da Silva Xavier, supranumit *Tiradentes*, care a fost înăbușită de autoritățile portugheze, iar conducătorul ei ucis. — *Nota trad.*

Contribuția aurului Braziliei la progresul Angliei

Momentul exact în care a început scurgerea aurului a fost anul 1703, cînd Portugalia a semnat cu Anglia tratatul de la Methuen ; acesta a constituit încoronarea unei lungi serii de privilegii obținute de negustorii britanici în Portugalia. În schimbul anumitor privilegii acordate la desfacerea vinurilor ei pe piața engleză, Portugalia deschidea industriei britanice propria-i piață, precum și pe cea a coloniilor sale. Dat fiind decalajul existent, încă pe vremea aceea, în privința nivelului de dezvoltare economică, o asemenea măsură condamna industria locală la ruină. Nu cu vin aveau să se plătească stofele englezești, ci cu aur, cu aurul Braziliei, iar țesătoriile din Portugalia aveau să fie paralizate. Portugalia nu s-a mulțumit însă să-și ucidă în față propria-i industrie, ci a distrus și germenii oricărei dezvoltări industriale a Braziliei. În 1715, regatul a interzis funcționarea rafinăriilor de zahăr ; în 1729, a declarat drept crimă deschiderea de noi căi de comunicație în regiunea minieră ; în 1785, a dat ordin de incendiere a țesătoriilor și filaturilor braziliene.

Se apreciază că Anglia și Olanda — campioane în contrabanda cu aur și sclavi, țări care au realizat venituri uriașe de pe urma traficului ilegal cu *carne neagră* — își însușeau prin mijloace ilicite mai mult de jumătate din metalul care revenea ca impozit — „cincimea regală" — coroanei portugheze din Brazilia. Pentru a dirija aurul brazilian spre Londra, Anglia nu recurgea însă numai la comerțul ilegal. Beneficia, de asemenea, de căile legale. Febra aurului, care a implicat fluxul a numeroase contingente de populație portugheză spre Minas Gerais, a stimulat în mare măsură cererea colonială de produse industriale, oferind, în același timp, și mijloacele necesare pentru a le plăti. Tot așa cum argintul din Potosí ricoșa pe pămîntul Spaniei, aurul de la Minas Gerais era doar în trecere prin Portugalia. Metropola a devenit un simplu intermediar. În 1755, primul minstru portughez, marchizul de Pombal, a încercat să reînvie o politică protecționistă, dar era deja prea tîrziu ; acesta a denunțat faptul că englezii cuceriseră Portugalia fără a fi avut de făcut față inconvenientelor unei cuceriri, că două treimi din nevoile lor de aprovizionare erau satisfăcute de Portugalia și că agenții britanici dominau complet comerțul portughez.

Portugalia nu producea, practic, nimic, iar bogăția aurului se arăta a fi atît de fictivă, încît pînă și sclavii negri care munceau în minele din colonie erau îmbrăcați de către englezi [72].

Celso Furtado a subliniat [73] că Anglia, care în materie de dezvoltare industrială promova a politică clarvăzătoare, a folosit aurul din Brazilia pentru a plăti importul de produse esențiale din alte țări, putînd astfel să-și concentreze investițiile în sectorul manufacturier. Datorită acestei amabilități istorice a Portugaliei, au putut fi aplicate inovații tehnice rapide și eficiente. Centrul financiar al Europei s-a mutat de la Amsterdam la Londra. *După surse britanice, cantitatea de aur brazilian care intra în Londra se ridica, în unele perioade, la 50 000 de livre săptămînal. Fără această grozavă acumulare de rezerve de metal, Anglia nu ar fi putut mai tîrziu să-i țină piept lui Napoleon.*

De pe urma perioadei de avînt a aurului, pe pămîntul brazilian nu a rămas nimic, cu excepția templelor și a operelor de artă. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, deși diamantele încă nu se epuizaseră, țara era la pămînt. Venitul anual pe locuitor al celor peste 3 000 000 de brazilieni nu depășea anual 50 de dolari la actuala putere de cumpărare, după calculele lui Furtado, acesta constituind cel mai scăzut nivel din toată perioada colonială. Minas Gerais a intrat vertiginos într-o lungă perioadă de decădere și ruină. Este incredibil, dar un brazilian chiar mulțumește pentru această favoare. Capitalul englez care a ieșit din Minas Gerais, susține el, „a slujit imensei rețele bancare care a făcut posibil comerțul între națiuni și ridicarea nivelului de viață al popoarelor apte de progres" [74]. Irevocabil condamnate la sărăcie în favoarea progresului altora, popoarele miniere „inapte" au rămas izolate și au trebuit să se resemneze la a-și smulge hrana din săracele lor pămînturi deja secătuite de metale și de pietre prețioase. Agricultura de subzistență a luat locul economiei miniere [75]. În zilele noastre, pămînturile din statul Minas Gerais, ca și cele din nord-est, sînt regatul latifundii-

[72] Allan K. Manchester, *British Preeminence in Brazil: its Rise and Fall*, Chapel Hill, Carolina de Nord, 1933.

[73] Celso Furtado, *op. cit.*

[74] Augusto de Lima Júnior, *op. cit.* Autorul încearcă o mare bucurie față de „expansiunea imperialismului colonizator, pe care ignoranții de azi o califică drept crimă"

[75] Roberto C. Simonsen, *História econômica do Brasil (1500—1820)*, São Paulo, 1962.

lor și al „coloneilor de moșii", impasibile bastioane ale înapoierii. Vînzarea de muncitori *mineri* pe moșiile din alte state este aproape la fel de frecventă ca traficul de sclavi la care sînt supuși locuitorii din nord.

Nu demult, Franklin de Oliveira a străbătut statul Minas Gerais. Aici a întîlnit case de lemn gata să se prăbușească, sătulețe fără apă și fără lumină, prostituate, a căror vîrstă medie era, în zona văii Jequitinhonha, de 13 ani, nebuni și înfometați pe marginea drumurilor. Toate acestea le prezintă în recenta sa carte *A tragédia da renovação brasileira*. Henri Gorceix spusese, pe bună dreptate, că Minas Gerais avea o inimă de aur într-un piept de fier [76], dar exploatarea fabulosului ei *cadrilater de fier* se află, în zilele noastre, în mîinile companiilor „Hanna Mining" și „Bethlehem Steel", special asociate în acest scop. Zăcămintele le-au fost predate în 1964, după o poveste sinistră. Fierul, în mîini străine, nu va da țării mai mult decît a dat aurul.

Numai explozia talentului a mai rămas să vorbească de furia aurului, pentru a nu mai aminti gropile lăsate de săpături și micile orășele părăsite. În afară de revoluția estetică, nici o altă forță creatoare nu a putut salva Portugalia. Mănăstirea din Mafra, mîndria lui Dom João al V-lea, a salvat Portugalia de la decădere artistică : în cele 37 de clopote ale sale, în vasele și candelabrele sale de aur masiv strălucește încă aurul din Minas Gerais. Bisericile din Minas Gerais au fost destul de jefuite, astfel încît obiectele de cult, cele care au mai rămas, sînt de dimensiuni mici și puține la număr. În schimb au rămas pentru totdeauna, înălțîndu-se deasupra ruinelor coloniale, monumentalele opere baroce, frontispiciile și amvoanele, catapetesmele, tribunele, figurile omenești desenate, cioplite în lemn sau sculptate de Antônio Francisco Lisboa *, „Aleijadinho" sau „Tullidito", genialul copil al unei sclave negre și al unui meșter celebru. Cînd „Aleijadinho" a început să modeleze în piatră un ansamblu de mari figuri sacre, la sanctuarul Bom Jesus de Matosinhos, din Congonhas do Campo, secolul al XVIII-lea intrase deja în agonie. Euforia aurului aparținea trecutului. Opera se numea *Profeții*, deși nu mai exista nici o glorie de pro-

[76] Eponina Ruas, *Ouro Preto. Sua história, seus templos e monumentos*, Rio de Janeiro, 1950.

* Antônio Francisco Lisboa („Aleijadinho") (1730—1814), sculptor și arhitect brazilian. — *Nota trad.*

fetizat. Toată pompa și bucuria se risipiseră, nu mai încăpea nici o speranță. Dramatica mărturie finală, grandioasă ca o înmormîntare, a acelei fugitive civilizații a aurului, născută pentru a muri, a fost lăsată secolelor care au urmat de către cel mai talentat artist din cîți au existat în istoria Braziliei. „Aleijadinho", desfigurat și mutilat de lepră, și-a realizat capodopera legîndu-și dalta și ciocanul de mîinile fără degete și tîrîndu-se spre atelier în genunchi, dimineață de dimineață.

Legenda spune că, în nopțile reci și ploioase, minerii morți se adună la slujbă în biserica Nossa Senhora das Merces e Misericordia, din Minas Gerais. Cînd preotul își înalță mîinile spre altarul cel mare, acestora li se pot zări oasele feței.

Regele zahăr și alți monarhi agrari

Plantațiile, latifundiile și destinul

Fără îndoială, principalul motor al conchistei l-a constituit căutarea de aur și de argint. Dar, cu prilejul celei de a doua călătorii, Cristofor Columb a adus din insulele Canare primele rădăcini de trestie de zahăr, pe care le-a plantat pe pămîntul care astăzi este Republica Dominicană. Odată plantate, acestea au dat iute primele lăstare, spre marea bucurie a Amiralului [1]. Trestia de zahăr se cultiva în mică măsură în Sicilia și în insulele Madeira și ale Capului Verde, iar zahărul se cumpăra la prețuri mari din Orient, fiind un articol atît de rîvnit de europeni, încît a ajuns să figureze printre bunurile ce alcătuiau zestrea reginei. Se vindea în farmacii și se cîntărea cu gramul [2]. După nici trei secole de la descoperirea Americii, produsul agricol cel mai important pentru comerțul Europei a devenit zahărul, cultivat pe pămînturile nou descoperite. Au apărut plantații de trestie de zahăr pe țărmul umed și cald din nord-estul Braziliei, iar mai tîrziu în insulele din Marea Caraibilor — Barbados, Jamaica, Haiti, Guadalupa, Cuba, Dominica și Porto Rico —, Veracruz și

[1] Fernando Ortiz, *Contrapunteo cubano del tabaco y el azúcar*, Havana, 1963.

[2] Cairo Prado Júnior, *Historia economica del Brasil*, Buenos Aires, 1960.

coasta peruviană s-au dovedit a fi și ele terenuri propice pentru exploatarea „aurului alb" pe scară întinsă. Imense legiuni de sclavi au venit din Africa pentru a oferi regelui zahăr forța de muncă numeroasă și gratuită de care acesta avea nevoie : combustibil uman de pus pe foc. Pămînturile au fost devastate de această plantă egoistă care a invadat Lumea Nouă distrugînd pădurile, stricînd fertilitatea naturală și consumînd humusul acumulat de pămînt. Lungul ciclu al zahărului a dat naștere, în America Latină, unui avînt tot atît de devastator ca cel determinat de furia argintului și a aurului la Potosí, Ouro Preto, Zacatecas și Guanajuato. În același timp, el a stimulat în mod hotărîtor, direct sau indirect, dezvoltarea industrială a Olandei, Franței, Angliei și Statelor Unite.

Cultura trestiei de zahăr, determinată de cererea de zahăr de peste ocean, era o întreprindere ce izvora din dorința de cîștig a proprietarului, pusă în slujba pieței mondiale, care începuse să fie dirijată de Europa. Prin faptul că, datorită structurii sale interne, această piață se mulțumea, în bună măsură, cu ea însăși, ea prezenta unele trăsături predominant feudale. Pe de altă parte, folosea însă, mîna de lucru sclavă. Trei epoci istorice diferite — mercantilism, feudalism și sclavagism — se contopeau astfel într-o singură entitate economică și socială. Dar în centrul constelației puterii, făurită încă de timpuriu de sistemul plantațiilor, se afla piața internațională.

Latifundiile din zilele noastre descind direct din plantația colonială, subordonată cererii străinătății și, în multe cazuri, finanțată de străinătate. Acest fapt constituie unul din factorii de strangulare a dezvoltării economice a Americii Latine și unul din factorii primordiali ai marginalizării și sărăcirii maselor latino-americane. Latifundiul actual, mecanizat în suficientă măsură pentru a spori excedentul de mînă de lucru, dispune de bogate rezerve de brațe de muncă ieftine. Nu mai depinde de importul de sclavi africani și nici de *encomienda* indigenă. Latifundiul se limitează să retribuie derizoriu ziua de muncă, să plătească în natură sau să pretindă muncă gratuită în schimbul dării în folosință a unui petec de pămînt ; el se hrănește din proliferarea minifundiilor, ca rezultat al propriei sale expansiuni, și din continua migrație internă a contingentelor de muncitori, care se deplasează împinși de foame în ritmul succesivelor recoltări de trestie de zahăr.

Structura combinată a plantației funcționa, așa cum

funcționează și latifundiul, asemenea unei strecurători special făcute pentru evaziunea bogățiilor naturale. Integrîndu-se pieței mondiale, fiecare zonă a cunoscut un ciclu dinamic ; apoi, din pricina concurenței altor produse înlocuitoare, a istovirii pămîntului ori a apariției unor noi zone dispunînd de condiții mai bune, a survenit decăderea. Cultura sărăciei, economia de subzistență și letargia constituie prețul pe care îl capătă, odată cu trecerea anilor, avîntul originar al producției. Nord-estul era cea mai bogată zonă a Braziliei, iar astăzi este cea mai săracă ; Barbados și Haiti sînt furnicare omenești condamnate la mizerie: zahărul a devenit cheia dominației Statelor Unite asupra Cubei *, care se plătește cu prețul monoculturii și al sărăcirii implacabile a solului. Și nu numai zahărul. Același lucru s-a întîmplat și cu cacaua, care a îmbogățit oligarhia din Caracas ; cu bumbacul din Maranhão, care a cunoscut un brusc avînt, precum și o cădere tot atît de bruscă ; cu plantațiile de cauciuc de pe Amazon, devenite cimitire ale muncitorilor din nord, recrutați în schimbul cîtorva bănuți ; cu pădurile de *quebracho* din nordul Argentinei și din Paraguay, rase de pe fața pămîntului ; cu plantațiile de agavă din Yucatan, unde indienii *yaquis* au fost trimiși la moarte. Aceeași este și povestea cafelei, a cărei cultură înaintează lăsînd în urma sa pămînturi pustii, și a plantațiilor de pomi fructiferi din Brazilia, Columbia, Ecuador și din nefericitele țări din America Centrală. Cu mai mult sau mai puțin noroc, fiecare produs a devenit cu timpul destinul, de multe ori efemer, al țărilor, al regiunilor și al oamenilor. Același itinerar l-au avut, desigur, și zonele bogate în zăcăminte minerale. *Cu cît un produs este mai rîvnit pe piața mondială, cu atît mai mare este nefericirea pe care o aduce poporului latino-american care îl crează prin propriul său sacrificiu.* Zona cea mai puțin pedepsită de această lege implacabilă, cea de pe Río de La Plata, care a aruncat pe piața internațională mai întîi piei, apoi carne și lînă, nu a putut, totuși, să scape din cușca subdezvoltării.

Distrugerea pămîntului în nord-estul Braziliei

Coloniile spaniole ofereau, în primul rînd, metale. Comorile și filoanele de metal de pe acele pămînturi fuseseră

* Înainte de anii '60. — *Nota trad.*

descoperite foarte de timpuriu. Zahărul, lăsat pe planul al doilea, a fost cultivat mai întîi în Santo Domingo, apoi în Veracruz, iar mai tîrziu pe coasta peruviană și în Cuba. În schimb, cea mai mare producătoare de zahăr din lume pînă la mijlocul secolului al XVII-lea a fost Brazilia. În același timp, colonia portugheză din America era principala piață de sclavi ; mîna de lucru băștinașă era insuficientă și muncile forțate o distrugeau repede. Zahărul cerea mari detașamente de mînă de lucru pentru curățirea și pregătirea terenurilor, pentru plantarea, recoltarea și transportul trestiei, iar apoi pentru măcinarea și distilarea acesteia. Societatea colonială braziliană, subprodus al zahărului, a trăit o perioadă înfloritoare datorită centrelor Bahía și Pernambuco, pînă ce descoperirea aurului a determinat mutarea nucleului central în Minas Gerais.

Uzufructul pămîntului a fost cedat de coroana portugheză celor mai mari moșieri din Brazilia. Organizarea producției urma să aibă aceeași soartă ca aventura conchistei. Printr-un act de donație, un număr de numai 12 „căpitani" au primit tot imensul teritoriu colonial neexplorat [3] pentru a-l exploata în folosul monarhului. Cum afacerea era finanțată, în cea mai mare parte, de capitalul olandez, aceasta s-a dovedit a fi mai curînd flamandă decît portugheză. Întreprinderile olandeze nu s-au mulțumit să ia doar parte la construirea de fabrici de zahăr și la importul de sclavi ; ele rafinau zahărul brut primit de la Lisabona, obținînd profituri egale cu o treime din valoarea produsului [4], apoi îl vindeau în Europa. În 1630, pentru a deține controlul direct asupra produsului, „Dutch West India Company" a invadat și a cucerit coasta de nord-est a Braziliei. Deoarece era nevoie să se înmulțească sursele de zahăr pentru a face să crească cîștigurile, întreprinderea a oferit englezilor din insula Barbados toate facilitățile pentru a începe în Antile cultura trestiei de zahăr pe scară largă. A adus în Brazilia coloni din regiunea Caraibilor, pentru ca aici, pe noile lor domenii, să capete cunoștințele necesare în materie de tehnică și organizare. În 1654, cînd olandezii au fost în cele din urmă expulzați din nord-estul Braziliei, erau deja

[3] Sergio Bagú, *Economía de la sociedad colonial. Ensayo de historia comparada* de América Latina, Buenos Aires, 1949.

[4] Celso Furtado, *Formación económica del Brasil*, Mexico—Buenos Aires, 1959.

puse bazele pentru ca Barbados să se arunce într-o concurență furibundă și ruinătoare. Fuseseră aduși negri și răcăcini de trestie de zahăr, se construiseră fabrici de zahăr utilate cu tot ce era necesar. Exporturile braziliene au scăzut brusc la jumătate și tot la jumătate a scăzut și prețul zahărului la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Între timp, în cîteva decenii doar, populația de culoare din Barbados a crescut de zece ori. Antilele se aflau mai aproape de piața europeană, Barbados oferea pămînt încă generos și producea la cel mai înalt nivel tehnic, în timp ce pămînturile braziliene secătuiseră. Formidabila amploare a răscoalei sclavilor din Brazilia și apariția aurului în sud, care răpea mîna de lucru de pe plantații, au grăbit criza zahărului în nord-est. A fost o criză devastatoare, care s-a prelungit, tîrîndu-se greoi de-a lungul secolelor, pînă în zilele noastre.

Zahărul dusese la distrugerea regiunii de nord-est a țării. Fîșia umedă de pe litoral, bine scăldată de ploi, avea un sol foarte fertil și bogat în humus și săruri minerale, iar de la Bahía pînă la Ceará era acoperită de păduri. Această regiune de păduri tropicale s-a transformat, după cum spune Josué de Castro, în savane [5]. Născută de fire pentru a produce hrană, ea a ajuns să fie o regiune a foametei. Acolo unde totul răsărea cu o putere nemaiîntîlnită, latifundiile de trestie de zahăr — distrugătoare și înrobitoare — au lăsat în urma lor stînci sterile, sol spălat, pămînturi erodate. La început s-au amenajat plantații de portocali și mango, care apoi „au fost abandonate, reducîndu-se la mici livezi în jurul casei stăpînului fabricii de zahăr, rezervate exclusiv familiei plantatorului alb" [6]. Incendiile care curățau terenul în vederea înființării de plantații de trestie de zahăr au devastat flora și, odată cu ea, fauna ; au dispărut cerbii, mistreții, tapirii, iepurii și rozătoarele pacas și tatúes. Covorul vegetal, flora și fauna au fost sacrificate pe altarul monoculturii de trestie de zahăr. Producția extensivă a epuizat rapid solul.

La sfîrșitul secolului al XVI-lea, în Brazilia existau nu mai puțin de 120 de fabrici de zahăr, cu un capital total de aproximativ 2 000 000 de lire, dar stăpînii acestora, care dețineau cele mai bune pămînturi, nu cultivau plante destinate hranei. Le importau, așa cum importau o largă

[5] Josué de Castro, *Geografia foamei*, Editura de stat pentru literatură politică, București, 1955.
[6] *Ibid.*

gamă de articole de lux, care soseau de peste ocean o dată cu sclavii și cu sacii cu sare. Belșugul și prosperitatea erau, ca de obicei, paralele cu mizeria populației majoritare, a cărei stare de subnutriție era cronică. Creșterea vitelor a fost împinsă către deșerturile din centrul țării, departe de fîșia umedă a litoralului ; *el sertão* *, cu cele cîteva vite ale sale pe kilometrul pătrat, oferea (și mai oferă încă) o carne tare, fără gust și întotdeauna în cantități insuficiente.

Obiceiul, care există și astăzi, de a mînca pămînt vine din acele vremuri coloniale. Lipsa de fier din organism produce anemie ; instinctul îi îndeamnă pe copiii din nord să compenseze cu pămînt sărurile minerale pe care nu le găsesc în mîncarea lor obișnuită, redusă la făină de manioc, fasole și, în cel mai bun caz, pastramă. Pe vremuri, acest „viciu african" al copiilor era pedepsit. Li se puneau botnițe ori erau agățați în coșuri de răchită la o mare înălțime deasupra pămîntului [7].

În prezent, nord-estul Braziliei este regiunea cea mai subdezvoltată din emisfera occidentală [8]. *Un enorm lagăr de concentrare în care trăiesc 30 000 000 de ființe, care astăzi suferă consecințele monoculturii trestiei de zahăr. Pe aceste pămînturi a luat naștere comerțul cel mai avantajos din economia agrară colonială a Americii Latine.* În prezent, nici o cincime din suprafața regiunii umede Pernambuco nu este consacrată cultivării trestiei de zahăr, iar restul pămîntului nu este folosit în nici un fel [9] : proprietarii marilor fabrici centrale de zahăr, care sînt și cei mai mari plantatori de trestie, își permit acest lux al risipei, menținîndu-și neproductive vastele lor latifundii. Dar oamenii se hrănesc cel mai prost nu în zonele aride și se-

* Zonă semiaridă din nord-estul Braziliei, puțin populată, în care se practică creșterea extensivă a vitelor. — *Nota trad.*

[7] *Ibid.* Un călător englez, Henry Koster, atribuia obiceiul de a mînca pămînt contactului dintre copiii negri și cei albi, „care se molipseau de acest viciu african".

[8] Partea de nord-est a țării se caracterizează printr-un colonialism intern în folosul sudului industrializat. În același timp, regiunea de *sertão* din nord-est este subordonată zonei cultivatoare de trestie de zahăr, pe care o aprovizionează, iar latifundiile cultivatoare de trestie de zahăr depind de fabricile care prelucrează zahărul. Vechea instituție *senhor de engenho* se află în criză. Morile din centrul țării au devorat plantațiile.

[9] Conform cercetărilor efectuate de Institutul Joaquim Nabuco de Pesquisas Sociais, din Pernambuco, citate de Kit Sims Taylor în *El nordeste brasileño : azúcar y plusvalía*, „Monthly Review", nr. 63, Santiago de Chile, iunie 1969.

miaride din partea interioară de nord-est a țării, așa cum greșit se crede. *El sertão*, deșertul de piatră, cu cîțiva arbuști și vegetație puțină, suferă periodic de foame : soarele arzător al secetei pîrjolește pămîntul, făcîndu-l să pară un peisaj selenar, pe oameni îi obligă să ia calea exodului, iar marginile drumului le seamănă cu cruci. Zona în care se suferă de o foame endemică este, însă, litoralul umed. Aici, unde opulența este cea mai opulentă, pămînt al contradicțiilor, mizeria este cea mai mizeră ; regiunea aleasă de natură pentru a oferi toate produsele necesare hranei nu produce nimic. Aceasta este fîșia de litoral cunoscută încă sub numele — ironie a limbajului — de *zona de pădure*, în semn de omagiu adus trecutului îndepărtat și mizerelor urme de pădure ce au supraviețuit secolelor zahărului. Latifundiul zahărului, structură a pierzaniei, este în continuare obligat să se aprovizioneze cu produse alimentare din alte părți, îndeosebi din regiunea de centru și sud, la prețuri din ce în ce mai ridicate. Costul vieții în Recife este cel mai ridicat din Brazilia, depășindu-l cu mult pe cel din Rio de Janeiro. Fasolea costă mai scump în nord-est decît la Ipanema, cea mai luxoasă plajă a capitalei. Costul unei jumătăți de kilogram de făină de manioc echivalează cu salariul pe o zi al unui muncitor adult de pe o plantație de zahăr, care trudește pentru aceasta din zori pînă în noapte. Iar dacă muncitorul protestează, vechilul cheamă tîmplarul să-i ia măsura corpului, spre a ști lungimea și lățimea coșciugului pe care i-l va face. În multe regiuni, proprietarii și administratorii latifundiilor continuă să aibă asupra fetelor „dreptul primei nopți". A treia parte din populația din Recife supraviețuiește în cocioabele din mahalale ; într-unul din cartiere, Casa Amarela, peste jumătate din copiii care se nasc mor înainte de a fi împlinit vîrsta de un an [10]. Prostituția fetelor în vîrstă de zece-doisprezece ani, vîndute de părinții lor, este frecventă în orașele din nord-est. Ziua de muncă pe unele plantații este plătită la un nivel mult inferior celui mai scăzut nivel existent în India. Un raport din 1957 al FAO, instituție specializată a ONU, arăta că în localitatea Victoria, în apropiere de Recife, lipsa de proteine „provoacă copiilor o pierdere în greutate cu 40% mai gravă decît cea care se observă, în general, în Africa". Pe numeroase plantații mai funcționează încă închisorile

[10] Franklin de Oliveira, *Revolución y contrarrevolución en el Brasil*, Buenos Aires, 1965.

particulare, „dar [illegible] responsabili de decesele prin subalimentație — spune René Dumont — nu sînt închiși în ele, deoarece chiar ei sînt cei care dețin cheile" [11].

În prezent, Pernambuco produce mai puțin de jumătate din cantitatea de zahăr produsă de statul São Paulo și cu un randament pe hectar mult mai scăzut ; cu toate acestea, Pernambuco trăiește de pe urma zahărului și tot de pe urma lui trăiește și foarte densa populație din zona umedă, în timp ce statul São Paulo deține cel mai puternic centru industrial din America Latină. În nord-est, nici măcar progresul nu se dovedește a fi progresist, deoarece pînă și progresul se află în mîinile cîtorva proprietari. Minoritatea se hrănește din înfometarea majorității. Începînd din 1870, cînd industria zahărului s-a modernizat considerabil datorită creării marilor mori din centru, „înghițirea pămînturilor de către latifundii a cunoscut un ritm alarmant, ducînd în această zonă la agravarea problemei alimentare" [12]. Prin anii 1950, avîntul industrializării a determinat în Brazilia o creștere a consumului de zahăr. Producția a înregistrat în nord-est un mare progres, dar nu și randamentul la hectar. Culturii de trestie de zahăr i-au fost afectate noi terenuri, de calitate inferioară, zahărul devorînd din nou suprafețele de pămînt — și așa puține — destinate producției alimentare. Țăranul, care înainte își cultiva mica lui parcelă, nu și-a îmbunătățit situația devenind salariat, deoarece nu cîștigă suficient pentru a-și cumpăra hrana pe care înainte și-o producea el însuși [13]. Ca de obicei expansiunea a dus la o creștere a foametei.

Ritmul nebunesc din insulele Mării Caraibilor

Antilele erau *Sugar Islands*, adică insulele de zahăr : încorporate pe rînd pieței mondiale ca producătoare de zahăr, Barbados, Insulele Sotavento, insulele Trinidad Tobago, Guadalupe, Porto Rico și Republica Dominicană au rămas pînă în zilele noastre condamnate să producă zahăr. Prizoniere ale monoculturii de trestie pe latifundii întinse, cu pămînturi istovite, insulele suferă de pe urma

[11] René Dumont, *Tierras vivas. Problemas de la reforma agraria en el mundo*, México, 1963.

[12] Josué de Castro, *op. cit.*

[13] Celso Furtado, *Dialéctica de desenvolvimiento*, Rio de Janeiro, 1964.

șomajului și a sărăciei : zahărul se cultivă pe scară mare și tot pe scară mare sînt și nenorocirile produse de el. Și Cuba continuă să depindă, într-o măsură hotărîtoare, de comerțul cu zahăr, dar, după reforma agrară din 1959, s-a inițiat un intens proces de diversificare a economiei insulei, prin care s-a pus capăt definitiv șomajului : cubanezii nu mai muncesc doar cinci luni pe an, perioadă cît durează recoltarea trestiei de zahăr, ci douăsprezece luni pe an, pe tot parcursul neîntreruptei și, desigur, dificilei opere de construire a unei noi societăți.

„Dv., domnilor — spunea Karl Marx în 1848 —, credeți, poate, că producția de cafea și de zahăr este menirea firească a Indiilor occidentale. Acum două secole, natura, care se sinchisește prea puțin de negoț, nu sădise acolo nici arbori de cafea, nici trestie de zahăr" [14]. Diviziunea internațională a muncii nu este opera Sfîntului Duh, ci opera omului sau, mai precis, o consecință a dezvoltării capitalismului pe plan mondial.

În realitate, Barbados a fost prima insulă din zona Mării Caraibilor unde s-a produs zahăr pentru export în mari cantități, începînd din 1641, deși spaniolii plantaseră mai înainte trestie de zahăr în Dominica și în Cuba. După cum am văzut, cei care au introdus trestia de zahăr în minuscula insulă britanică au fost olandezii ; în 1666, în Barbados existau deja 800 de plantații de trestie de zahăr și peste 80 000 de sclavi. Ocupată de-a lungul și de-a latul de latifundiul ce se năștea, Barbados nu a avut o soartă mai bună ca nord-estul Braziliei. Înainte, insula se bucura de existența policulturii ; se producea, pe mici proprietăți, bumbac, tutun și portocale, se creșteau vaci și porci. Plantațiile de trestie de zahăr au devorat culturile agricole și au devastat păduri dese în numele unui apogeu, care s-a arătat a fi efemer. Curînd, insula a descoperit că solul său era sleit, că nu mai avea cum să-și hrănească populația și că producea zahăr la un preț în afară de orice concurență [15].

Cultura trestiei de zahăr se extinsese deja în alte insule, în Insulele Sotavento și în Jamaica, iar pe con-

[14] K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 4, Editura politică, București, 1958, p. 459.

[15] Vincent T. Harlow, *A History of Barbados*, Oxford, 1926,

tinent în Guyane. La începutul secolului al XVIII-lea, în Jamaica sclavii erau de zece ori mai numeroși decît coloniii albi. Dar și solul acesteia a obosit în scurt timp. În cea de-a doua jumătate a secolului, cel mai bun zahăr din lume se obținea pe cîmpiile cu sol spongios de pe țărmul insulei Haiti, o colonie franceză care, pe vremea aceea, se numea Saint Domingue. Nordul și vestul insulei Haiti au devenit furnicare de sclavi: zahărul cerea neîncetat noi și noi brațe de muncă. În 1786, în colonie au sosit 27 000 de sclavi, iar în anul următor alți 40 000. În toamna anului 1791, a izbucnit revoluția. Numai într-o singură lună, septembrie, au fost incendiate 200 de plantații de trestie de zahăr ; incendiile și luptele se succedau continuu, sclavii răsculați împingînd armatele franceze spre ocean. Navele ridicau ancora din ce în ce mai pline cu francezi și mai goale de zahăr. Războiul a adus rîuri de sînge și devastarea plantațiilor. A durat mult. Țara, prefăcută în cenușă, a rămas paralizată; la sfîrșitul secolului, producția înregistra o scădere vertiginoasă. „În noiembrie 1803, aproape întreaga colonie, pe vremuri înfloritoare, era un imens cimitir de cenușă și dărîmături", spune Lepkowski [16]. Revoluția haitiană a coincis, nu numai în timp, cu Revoluția franceză, Haiti simțind pe propria-i piele blocada coaliției internaționale împotriva Franței: Anglia stăpînea mările. Apoi, pe măsură ce independența sa devenea un fapt inevitabil, a avut de suferit de pe urma blocadei impuse de Franța. În 1806, cedînd presiunilor Franței, Congresul Statelor Unite a interzis comerțul cu Haiti. Abia în 1825 Franța a recunoscut independența vechii sale colonii, dar în schimbul unei enorme indemnizații în bani peșin. În 1802, la scurt timp după ce generalul Toussaint-Louverture, conducătorul armatelor sclave, a fost capturat, generalul Leclerc îi scria din insulă cumnatului său, Napoleon : „Iată care este părerea mea despre această țară : trebuie să fie suprimați toți negrii din munți, bărbați și femei, și să nu fie lăsați în viață decît copiii sub 12 ani ; trebuie să fie exterminați jumătate din negrii de la cîmpie și să nu fie lăsat în viață în colonie nici măcar un mulatru care poartă epoleți" [17]. Tropicul s-a răzbunat pe Leclerc, deoarece acesta a murit „cuprins de friguri

[16] Tadeusz Lepkowski, *Haiti*, vol. I, Havana, 1963.

[17] *Ibid.*

galbene", în ciuda descîntecelor Paulinei Bonaparte [18], şi fără să-şi fi putut duce la îndeplinire planul. Indemnizaţia bănească s-a dovedit însă a fi o povară istovitoare pe spinarea haitienilor independenţi care supravieţuiseră masacrelor comise cu prilejul succesivelor expediţii militare trimise împotriva lor. Ţara s-a născut în ruină şi niciodată nu s-a putut pune pe picioare : în prezent, ea este cea mai săracă ţară din America Latină.

Criza din Haiti a dus la avîntul industriei zahărului în Cuba, ţară care, curînd, a devenit prima furnizoare a lumii. Producţia cubaneză de cafea, un alt articol foarte solicitat peste ocean, a fost, de asemenea, impulsionată de crahul producţiei haitiene ; totuşi, cursa monoculturii a fost cîştigată de zahăr : în 1862, Cuba s-a văzut obligată să importe cafea din străinătate. Un stimat membru al „zahărocraţiei" cubaneze ajunsese chiar să scrie despre „întemeiatele profituri care se pot scoate din nenorocirea altuia" [19]. După răscoala haitiană, pe piaţa europeană au apărut cele mai fabuloase preţuri din istoria zahărului. În 1806, Cuba îşi dublase atît numărul fabricilor de zahăr, cît şi producţia.

Castele de zahăr pe pămîntul pîrjolit al Cubei

În 1762, englezii au pus stăpînire pentru scurt timp pe Havana. Pe vremea aceea, micile plantaţii de tutun şi creşterea vitelor constituiau bazele economiei rurale a insulei. Havana, care era o fortăreaţă militară, se bucura de un puternic avînt al meşteşugurilor, avea o mare topitorie care fabrica tunuri şi un şantier naval, primul din America Latină, unde se construiau pe scară mare vase comerciale şi de război. Ocupanţilor britanici le-au trebuit doar unsprezece luni pentru a introduce aici un număr de sclavi egal cu cel care, în mod normal, ar fi intrat în ţară în 15 ani. Din acest moment, economia cubaneză a fost modelată potrivit nevoii de zahăr a străinătăţii ; sclavii aveau să producă rîvnita marfă destinată pieţei mondiale,

[18] Despre această halucinantă perioadă din viaţa statului Haiti povesteşte splendidul roman al lui Alejo Carpentier intitulat *Împărăţia acestei lumi* (Editura pentru Literatură Universală, Bucureşti, 1963), perfectă recreare a întîmplărilor trăite de Paulina şi soţul său în zona Caraibilor.

[19] Manuel Moreno Fraginals, *El ingenio*, Havana, 1964.

iar de enorma sa plusvaloare aveau să beneficieze, începînd de atunci, oligarhia locală şi interesele imperialiste.

Prezentînd date elocvente, Moreno Fraginals descrie avîntul rapid al industriei zahărului în anii care au urmat ocupaţiei britanice. Monopolul Spaniei asupra comerţului era, de fapt, lichidat. De asemenea, Spania scăpase din mînă controlul asupra intrării sclavilor în ţară. Fabricile de zahăr înghiţeau totul, oameni şi pămînturi. Muncitorii de la şantierul naval şi cei de la topitorie, precum şi nenumăraţii meşteşugari, al căror aport ar fi fost fundamental pentru dezvoltarea industriei, mergeau să muncească în fabricile de zahăr ; victime ale înghiţirii pămînturilor de către cultura trestiei de zahăr, micii proprietari cultivatori de tutun sau de pomi fructiferi din văile rîurilor intrau şi ei în rîndurile celor ce produceau zahăr. Cultivarea excesivă reducea treptat fertilitatea solurilor ; pe cîmpiile Cubei se înmulţeau coşurile fabricilor de zahăr şi fiecare fabrică avea o nevoie crescîndă de pămînt. Focul pîrjolea văile în care se cultiva tutunul şi pădurile, devora păşunile. În 1792, pastrama, care doar cu cîţiva ani în urmă fusese un articol cubanez de export, sosea acum în mari cantităţi din străinătate. Cuba avea s-o importe şi în viitor [20]. Şantierul naval şi topitoria lîncezeau ; producţia de tutun scădea vertiginos ; ziua de muncă a sclavilor zahărului se prelungea pînă la 20 de ore. Pe pămînturile fumegînde se consolida puterea „zahărocraţiei". La sfîrşitul secolului al XVIII-lea, în euforia cursului peste măsură de ridicat la bursa internaţională, specula creştea fulgerător : preţul pămînturilor urcase de

[20] În regiunea Río de la Plata luaseră deja o mare amploare localurile pentru uscarea şi sărarea cărnii. Argentina şi Uruguayul, care pe vremea aceea nu existau ca atare şi nici nu se numeau astfel, îşi adaptaseră economiile la exportul pe scară largă de carne uscată şi sărată, piei, untură şi seu. Brazilia şi Cuba, cele două mari centre de sclavi din secolul al XIX-lea, au fost piete excelente pentru desfacerea pastramei, un aliment foarte ieftin, uşor transportabil şi tot atît de uşor de depozitat şi care nu se altera din pricina căldurii de la tropice. Cubanezii şi astăzi încă mai numesc pastrama „Montevideo", deşi Uruguayul a încetat să i-o mai vîndă Cubei încă din 1965, alăturîndu-se astfel blocadei impusă Cubei de către OSA. Astfel, într-un mod stupid, Uruguayul a pierdut ultima piaţă de desfacere care-i mai rămăsese pentru acest produs. La sfîrşitul secolului al XVIII-lea, Cuba a fost prima piaţă deschisă cărnii uruguayene, care se exporta în formă de fişii subţiri şi uscate. José Pedro Barrán şi Benjamín Nahum, *Historia rural del Uruguay moderno (1851—1885)*, Montevideo, 1967.

douăzeci de ori la Güines ; la Havana, dobînda calculată la valoarea reală a monedei era de opt ori mai mare decît cea legală ; pe tot teritoriul Cubei, tariful pentru botezuri, înmormîntări și slujbe religioase creștea proporțional cu scumpirea excesivă a negrilor și a boilor.

Cronicarii de pe vremuri spuneau că puteai străbate Cuba, de-a lungul și de-a latul, mergînd la adăpostul umbrei imensilor palmieri și a pădurilor dese în care abundau specii ca mahonul, cedrul, abanosul și arborele *dagame* *. Lemnul prețios provenit din Cuba mai poate fi încă admirat la mesele și ferestrele palatului Escorial sau la ușile palatului regal din Madrid, dar invazia trestiei de zahăr în Cuba a determinat incendierea pe rînd a celor mai bune păduri virgine din cîte au existat pe pămîntul ei. În aceeași perioadă în care propriile-i păduri erau trecute prin foc și pară, Cuba a devenit principalul cumpărător de lemn din Statele Unite ale Americii. Cultura extensivă a trestiei, cultură de pradă, a dus nu numai la distrugerea pădurii, ci și la „distrugerea pe termen lung a fabuloasei fertilități a insulei“ [21]. Pădurile fiind date pradă flăcărilor, eroziunea nu întîrzie să muște din solul lipsit de apărare ; mii de rîuri au secat. În prezent, randamentul la hectar pe plantațiile de trestie de zahăr din Cuba este de trei ori mai scăzut decît în Peru și de 4,5 ori mai mic decît în Hawaii [22]. Irigațiile și fertilizarea solurilor constituie pentru Revoluția cubaneză sarcini prioritare. Crește numărul centralelor hidroelectrice, mari și mici, cîmpurile sînt irigate, iar pe pămînturile odinioară năpăstuite se administrează îngrășăminte chimice.

„Zahărocrația“ își făcea o avere înșelătoare, pecetluind, în același timp, dependența Cubei, o distinsă întreprindere a cărei economie a căzut bolnavă de diabet. Printre

* Copac sălbatic din familia rubiaceelor, Calycophyllum. Lemnul său, tare și greu, se întrebuințează la confecționarea osiilor de căruță și în tîmplărie, iar fructul servește drept hrană pentru animale. — *Nota trad.*

[21] Manuel Moreno Fraginals, *op. cit.* Pînă nu demult, pe rîul Sagua navigau așa numiții *mînuitori de pîrghii*. „Aceștia mînuiesc o vergea lungă, cu vîrf de fier, cu care pipăie albia rîului în căutarea lemnelor... Și, astfel, zi de zi, scot de pe fundul rîului resturile copacilor aruncați în rîu ca urmare a extinderii culturii. Aceștia trăiesc de pe urma cadavrelor pădurii“.

[22] Celso Furtado, *La economía latinoamericana desde la Conquista ibérica hasta la Revolución cubana*, Santiago de Chile, 1969 ; Mexico, 1969.

cei care i-au devastat cele mai fertile pămînturi prin mijloace brutale se aflau persoane cu o cultură europeană rafinată, care știau să recunoască și să cumpere un Brueghel autentic, care se întorceau din frecventele lor călătorii la Paris cu vase etrusce și amfore grecești, cu gobelinuri franțuzești și paravane din epoca Ming, cu peisaje și portrete semnate de cei mai iluștri artiști britanici. În bucătăria unei case boierești din Havana am descoperit, cu uimire, un enorm seif, cu cifru secret, în care o contesă își ținea vesela. Pînă în 1959 nu s-au construit fabrici, ci doar castele de zahăr : zahărul întrona și detrona dictatori, dădea ori refuza un loc de muncă muncitorilor, hotăra ritmul dansului milioanelor și cel al crizelor devastatoare. În prezent, orașul Trinidad este un cadavru plin de strălucire. La mijlocul secolului al XIX-lea, în Trinidad existau peste 40 de fabrici de zahăr, care produceau 700 000 de *arrobas* * de zahăr. Țăranii săraci care cultivau tutun fuseseră mutați cu forța, iar zona respectivă, în care se practicase și creșterea vitelor și care mai înainte exporta carne, se hrănea cu carne din import. Au apărut palate coloniale, cu colonade misterios umbrite, cu încăperi înalte, candelabre de cristal ce-ți luau ochii, covoare persane, o liniște de catifea și note de menuet plutind în aer, saloane cu oglinzi ce răsfrîngeau chipuri de cavaleri cu perucă și pantofi cu cataramă. Acum, aici nu mai există decît mărturia marilor schelete de marmură și piatră, trufașe clopotnițe mute, calești invadate de buruieni. Orașului Trinidad i se spune acum „orașul celor care *au avut*“, deoarece supraviețuitorii lui albi obișnuiesc mereu să vorbească de cîte un strămoș care *a avut* putere și glorie. A venit însă criza din 1857, a scăzut prețul zahărului și, odată cu aceasta, a decăzut și orașul, pentru a nu-și mai reveni niciodată [23].

După un secol, cînd luptătorii de gherilă din Sierra Maestra au luat puterea, soarta Cubei era încă legată de bursa zahărului. „Poporul care-și încredințează existența

* *Arroba* — măsură de greutate egală cu 11,5 kg. — *Nota trad.*

[23] Cu un ascuțit simț de observație, Moreno Fraginals a sesizat faptul că fabricile de zahăr înființate în secolul al XIX-lea purtau nume ce reflectau urcușurile și coborîșurile curbei zahărului : *Speranța, Noua Speranță, Îndrăznețul, Întîmplarea, Aspirantul, Cucerirea, Încrederea, Norocul, Încurcătura, Neliniștea, Dezamăgirea.* Existau patru fabrici care, anticipat, primiseră denumirea de *Dezamăgirea.*

unui singur produs, se sinucide", profetizase eroul național José Martí. În 1920, cînd livra de zahăr s-a vîndut cu 22 de cenți, Cuba a bătut recordul mondial în ce privește exportul pe locuitor, depășind chiar și o țară ca Anglia, înregistrînd cel mai mare venit din America Latină pe locuitor. În același an, în luna decembrie, prețul zahărului a scăzut la 4 cenți, iar în 1921 s-a dezlănțuit uraganul crizei : numeroase fabrici de zahăr achiziționate de forțe nord-americane, precum și toate băncile cubaneze sau spaniole, inclusiv Banca Națională, au dat faliment. Au supraviețuit numai sucursalele băncilor Statelor Unite [24]. O economie atît de vulnerabilă și de dependentă, cum era economia Cubei, nu putea să evite, mai tîrziu, teribilul impact produs de criza din 1929 din Statele Unite : prețul zahărului a ajuns mult sub 1 cent în 1932, iar în decursul acestor trei ani valoarea exportului a scăzut de patru ori. Indicele de șomaj înregistrat de Cuba în această perioadă „cu greu ar putea fi egalat de vreo altă țară" [25]. Dezastrul din 1921 fusese provocat de scăderea prețului zahărului pe piața Statelor Unite, iar din Statele Unite nu a întîrziat să sosească un credit în valoare de 50 000 000 de dolari. Odată cu creditul a sosit și generalul Crowder. Sub pretext că controlează modul în care sînt întrebuințate fondurile, Crowder avea să conducă, de fapt, țara. Datorită bunelor sale oficii, în 1924 ajunge la putere dictatorul Machado. Marea depresiune din anii '30, cînd Cuba era paralizată de greva generală, este legată de acest regim de teroare.

Ceea ce se întîmpla cu prețurile, se repeta cu volumul exporturilor. Începînd din 1948, Cuba și-a recîștigat locul său, satisfăcînd o treime din cererea de zahăr de pe piața nord-americană la un preț inferior celui pe care-l primeau producătorii din Statele Unite, dar mai ridicat și mai stabil decît cel existent pe piața mondială. Cu cîtva timp în urmă, Statele Unite scutiseră de taxe importul cubanez de zahăr în schimbul unor privilegii similare acordate importului de articole nord-americane în Cuba. Toate aceste *facilități* au întărit dependența. „Poporul care cumpără, poruncește ; poporul care vinde, slujește ; pentru a-ți garanta libertatea, trebuie să-ți echilibrezi comerțul ; poporul care vrea să moară, vinde unui singur popor ; iar cel ce dorește să se salveze, vinde mai multora", spusese Martí

[24] René Dumont, *Cuba (intento de critica constructiva)*, Barcelona, 1965.

[25] Celso Furtado, *La economía latinoamericana...*, op. cit.

și repetase Che Guevara cu prilejul conferinței OSA, desfășurată la Punta del Este în 1961. Producția era limitată în mod arbitrar de nevoile Washingtonului. Nivelul înregistrat în anul 1925 — aproximativ 5 000 000 de tone — continua să fie media în anii '50. Dictatorul Fulgencio Batista a venit la putere în 1952, datorită celei mai mari recolte de trestie de zahăr cunoscută pînă atunci — peste 7 000 000 de tone —, dar avînd misiunea de a strînge șurubul și dînd ascultare cererii nordului, anul următor producția a scăzut la 4 000 000 de tone [26].

Revoluția față în față cu structura neputinței

Apropierea geografică de Statele Unite și apariția zahărului din sfeclă, a cărei cultivare a început în Franța și în Germania în timpul războaielor lui Napoleon, au făcut ca Statele Unite să devină principalul client pentru zahărul din Antile. În 1850, Statele Unite dețineau deja o treime din volumul comerțului Cubei, vindeau și cumpărau de la ea mai mult decît Spania, deși insula era colonie spaniolă, iar steagul cu dungi și stele flutura pe catargele a mai bine de jumătate din numărul vapoarelor care ancorau aici. În jurul anului 1859, un călător spaniol a descoperit în niște sătulețe îndepărtate din centrul Cubei mașini de cusut fabricate în Statele Unite [27]. Principalele străzi din Havana au fost pietruite cu blocuri de granit aduse de la Boston.

În zorii secolului al XX-lea, în ziarul *Louisiana Planter* se putea citi : „Încetul cu încetul, întreaga insulă Cuba trece în mîinile cetățenilor nord-americani, acesta constituind mijlocul cel mai simplu și mai sigur de a o anexa Statelor Unite". În Senatul nord-american se și vorbea despre o nouă stea adăugată pe steag ; Spania odată înfrîntă, insula era guvernată de generalul Leonard Wood.

[26] Directorul Programului pentru zahăr din Ministerul Agriculturii al Statelor Unite declara la cîtva timp după Revoluție : „De cînd Cuba a părăsit scena, noi nu mai putem conta pe protecția acestei țări, cea mai mare exportatoare din lume, deoarece ea dispunea întotdeauna de rezervele necesare pentru a aproviziona piața noastră, atunci cînd era nevoie". Enrique Ruiz García, *América Latina : anatomía de una revolución*, Madrid, 1966.

[27] Leland H. Jenks, *Nuestra colonia de Cuba*, Buenos Aires, 1960.

În același timp, nord-americanii puneau stăpînire pe insulele Filipine și Porto Rico [28]. „Ne-au fost acordate de război — spunea președintele McKinley incluzînd și Cuba — și, cu ajutorul lui Dumnezeu și în numele progresului omenirii și al civilizației, este de datoria noastră să răspundem acestei mari încrederi". În 1902, Tomás Estrada Palma a trebuit să renunțe la cetățenia nord-americană pe care o adoptase în exil: trupele nord-americane de ocupație l-au făcut primul președinte al Cubei. În 1960, fostul ambasador american în Cuba, Earl Smith, declara în fața unei subcomisii a Senatului : „Pînă la sosirea lui Castro la putere, Statele Unite exercitau în Cuba o influență atît de mare, încît ambasadorul nord-american era al doilea personaj în țară, uneori chiar mai important decît președintele cubanez".

În momentul cînd Batista a căzut, Cuba își vindea aproape tot zahărul Statelor Unite. Cu cinci ani înainte, un tînăr avocat revoluționar profetizase, pe bună dreptate, față de cei ce-l judecau pentru asaltul fortăreței Moncada, că istoria îl va absolvi ; în vibranta sa pledoarie spusese :

[28] Porto Rico, o altă fabrică de zahăr, a devenit prizonieră. Din punctul de vedere al americanilor, portoricanii nu sînt destul de buni pentru a trăi în propria lor patrie, în schimb sînt buni pentru a muri pe frontul din Vietnam în numele unei patrii care nu este a lor. Dintr-un calcul referitor la proporția populației reiese că numărul soldaților „statului asociat" Porto Rico care luptă în sud-estul Asiei este mai mare decît al celor rămași în Statele Unite. Portoricanii care refuză să facă serviciul militar obligatoriu în Vietnam sînt condamnați la cinci ani închisoare în Atlanta. Serviciului militar în rîndurile armatei nord-americane i se adaugă și alte umilințe moștenite de pe vremea invaziei din 1898 și binecuvîntate de lege (de legea Congresului Statelor Unite). Porto Rico este reprezentat simbolic în Congresul nord-american : nu are drept de vot și, practic, de a-și spune cuvîntul. În schimbul acestui drept, un statut colonial : pînă la ocupația nord-americană, Porto Rico avea monedă proprie și un comerț prosper cu principalele piețe de desfacere. Astăzi, moneda sa este dolarul, iar taxele vamale sînt fixate la Washington, unde se hotărăște tot ceea ce se referă la comerțul exterior și interior al insulei. Același lucru se întîmplă și cu relațiile sale externe, cu transportul, cu căile de comunicație, cu salariile și cu condițiile de muncă. Portoricanii sînt judecați de Curtea Federală a Statelor Unite ; armata locală face parte din armata din nord. Industria și comerțul se află în mîinile intereselor particulare nord-americane. Denaționalizarea a devenit absolută datorită emigrării : împinși de mizerie la emigrare, peste un milion de portoricani își caută norocul la New York, cu prețul pierderii identității naționale. Aici, ei formează un subproletariat aglomerat în cartierele cele mai sordide.

„Cuba continuă să fie o „fabrică" de materii prime. Se exportă zahăr pentru a se importa caramele..." [29]. Cuba cumpăra din Statele Unite nu numai automobile și instalații industriale, produse chimice, hîrtie și îmbrăcăminte, ci și orez și fasole, usturoi și ceapă, untură, carne și bumbac. De la Miami venea înghețată, din Atlanta pîine, iar de la Paris soseau chiar supeuri de gală. Țara zahărului importa aproape jumătate din cantitatea de fructe și legume pe care o consuma, deși doar o treime din populația sa activă avea un loc de muncă permanent, iar jumătate din suprafețele de pămînt aparținînd centralelor zahărului erau maidane pe care întreprinderile nu produceau nimic [30]. Treisprezece fabrici nord-americane de zahăr dețineau 47% din suprafața totală cultivată cu trestie de zahăr, scoțînd un profit de aproximativ 180 000 000 de dolari la fiecare recoltare. Bogăția subsolului — nichel, fier, cupru, mangan, crom, tungsten — făcea parte din rezervele strategice ale Statelor Unite, ale căror întreprinderi exploatau minereurile numai în funcție de urgențele variabile ale armatei și ale industriei din nord. În 1958, în Cuba erau înregistrate mai multe prostituate decît muncitori mineri [31]. După cercetările lui Seuret y Pino, citat de Núñez Jiménez, un număr de 1 500 000 de cubanezi erau victimele șomajului total sau parțial.

Economia țării se mișca în ritmul *zafrei* *. Puterea de cumpărare a exporturilor cubaneze între anii 1952—1956 nu depășea nivelul existent cu treizeci de ani în urmă [32], deși nevoia de valută era mult mai mare. În anii '30, cînd criza a dus la consolidarea dependenței economiei cubaneze, în loc să ducă la lichidarea ei, se ajunsese la situația-limită de a demonta fabrici abia construite, pentru a le vinde altor țări. La 1 ianuarie 1959, cînd Revoluția a ieșit victorioasă, dezvoltarea industrială a Cubei era foarte precară și lentă, peste jumătate din producție se afla concentrată în Havana, iar puținele fabrici dotate cu tehnică modernă erau teleghidate din Statele Unite. Un

[29] Fidel Castro, *La Revolución cubana* (discursos), Buenos Aires, 1959.

[30] A. Núñez Jiménez, *Geografía de Cuba*, Havana, 1959.

[31] René Dumont, *op. cit.*

* Campania de recoltare a trestiei de zahăr. — *Nota trad.*

[32] Dudley Seers, Andrés Bianchi, Richard Jolly și Max Nolff, *Cuba, the Economic and Social Revolution*, Chapel Hill, Carolina de Nord, 1964.

economist cubanez, Regino Boti, coautor al tezelor economice ale luptătorilor de gherilă, citează exemplul unei filiale din Bayamo aparținînd companiei Nestlé, care producea lapte praf : „În caz de accident, specialistul telefona la Connecticut pentru a informa că, în sectorul său, cutare sau cutare lucru nu mergea bine. Atunci primea imediat instrucțiuni în legătură cu măsurile pe care trebuia să le ia și pe care le executa mecanic... Dacă operația nu ieșea bine, după patru ore sosea un avion cu o echipă de specialiști de înaltă calificare pentru a pune lucrurile la punct. După naționalizare, nu se mai putea telefona pentru a cere ajutor, iar puținii specialiști care ar fi putut remedia defecțiunile survenite, plecaseră“ [33]. Exemplul ilustrează pe deplin dificultățile cărora Revoluția a trebuit să le facă față din clipa în care și-a asumat sarcina de a transforma colonia în patrie.

Cuba avea picioarele retezate de statutul de dependență și nu i-a fost deloc ușor să înceapă să pășească bizuindu-se pe propriile-i forțe. Jumătate din numărul copiilor cubanezi nu mergea la școală în anul 1958, dar ignoranța era, așa cum de atîtea ori avea să arate Fidel Castro, mult mai întinsă și mai gravă decît analfabetismul. Marea campanie din 1961 a antrenat o armată de tineri voluntari, a căror sarcină era să-i învețe pe toți cubanezii să scrie și să citească, iar rezultatele obținute au uimit lumea : după datele Oficiului Internațional pentru Educație al UNESCO, Cuba înregistrează, în prezent, cel mai mic procent de analfabeți din America Latină și cel mai mare procent de populație integrată în școli primare și secundare. Totuși, ignoranța, această blestemată moștenire, nu poate fi depășită de la o zi la alta, nici măcar în cei doisprezece ani care s-au scurs. Lipsa de cadre tehnice eficiente, incompetența administrației și dezorganizarea aparatului de producție, teama birocratică în fața imaginației creatoare și a libertății de decizie continuă să constituie piedici în calea dezvoltării socialiste. Dar, în ciuda întregului sistem de neputințe creat de-a lungul celor patru secole și jumătate de istorie a oprimării, Cuba renaște cu un entuziasm nelimitat : își pune la încercare forța, își arată bucuria, sfidează piedicile.

[33] K.S. Karol, *Les guérrilleros au pouvoir. L'itinéraire politique de la révolution cubaine*, Paris, 1970.

Zahărul era cuțitul, iar imperiul asasinul

„A clădi pe zahăr este mai sigur decît a clădi pe nisip ?“, se întreba Jean-Paul Sartre în anul 1960, cu prilejul unei vizite în Cuba.

Pe digul portului Guayabal, de unde se exportă zahăr în vrac, pescărușii zboară pe deasupra unui șopron imens. Intru și admir, uimit, o piramidă aurie de zahăr. Pe măsură ce, pe dedesubt, porțile ecluzelor se deschid pentru ca buncărele să transporte spre vapoare încărcătura, prin spărtura tavanului cad noi șuvoaie de aur, zahăr abia adus de la morile fabricilor. Lumina soarelui, filtrată de ele, scapără scîntei. Acest munte călduț pe care-l pipăi — iar privirea nu-mi ajunge pentru a-l cuprinde — valorează în jur de 4 000 000 de dolari. Mă gîndesc că în acest zahăr se sintetizează toată bucuria și toată drama acestei *zafre* record a anului 1970, care a vrut, dar nu a putut, în ciuda efortului supraomenesc făcut, să atingă cifra de 10 000 000 de tone de zahăr. Și, în timp ce privesc, îmi vine în minte o poveste mult mai lungă. Mă gîndesc la regatul companiei „Francisco Sugar“, întreprinderea lui Allen Dulles, unde am petrecut o săptămînă ascultînd povești din trecut și asistînd la nașterea viitorului : Josefina, fiica lui Caridad Rodríguez, care acum învață într-o sală ce era pe vremuri celula garnizoanei, chiar pe locul unde tatăl ei a fost închis și torturat înainte de a muri ; Antonio Bastidas, negrul în vîrstă de 70 de ani, care, în acel an, în zorii unei zile, s-a agățat cu ambele brațe de sirenă pentru ca, prin sunetul ei, să anunțe că fabrica își depășise norma : „La naiba !“, striga el : „Am îndeplinit-o, la naiba !“, și nimeni nu a putut să-i desprindă mîinile crispate de pe sirena care, deșteptînd întreg orașul, deștepta întreaga Cubă ; povești despre oameni nevoiți să-și părăsească casele, despre mită, asasinare, foame și despre ciudatele meserii la care șomajul — obligatoriu timp de peste jumătate de an — îndemna : vînător de greieri pe plantații, de pildă. Mă gîndesc că nefericirea avea burta umflată, lucru știut acum. Cei ce au murit, nu au murit în zadar. Amancio Rodríguez, de pildă, a fost ciuruit de gloanțe de spărgătorii de grevă în timpul unei adunări. El refuzase, plin de mînie, un cec în alb din partea întreprinderii, iar cînd tovarășii săi au vrut să-l înmormînteze, au

descoperit că nu avea nici indispensabili și nici ciorapi cu care să-l pună în sicriu. Sau Pedro Plaza, în vîrstă de 20 de ani, care, fiind arestat și obligat să conducă camionul cu soldați peste cîmpul de mine pe care el însuși le pusese, a sărit în aer împreună cu camionul și cu soldații. Și atîția alții din această localitate și din altele : „Aici, familiile îi iubesc mult pe martiri — mi-a spus un bătrîn muncitor de pe plantațiile de trestie —, dar după ce mor. Înainte nu erau decît simple regrete". Mă gîndesc că nu întîmplător Fidel Castro și-a recrutat trei sferturi dintre luptători din rîndul țăranilor, al camenilor zahărului, și că provincia Oriente a fost cea mai mare rezervă de zahăr și, în același timp, de răscoale din toată istoria Cubei. Îmi explic ura adunată : după marea *zafră* din 1961, Revoluția a hotărît să se răzbune pe zahăr. Zahărul era amintirea vie a umilinței. Oare zahărul era și un destin ? S-a transformat după aceea în penitență ? Poate fi acum o pîrghie, catapulta dezvoltării economice ? Sub influența unei îndreptățite nerăbdări, Revoluția a desființat numeroase plantații de trestie de zahăr, vrînd să diversifice producția agricolă cît ai clipi din ochi : nu a căzut în tradiționala greșeală de a împărți latifundiile în minifundii neproductive, dar fiecare fermă socializată a optat brusc pentru culturi excesiv de variate. Trebuiau efectuate importuri pe scară largă pentru a industrializa țara, pentru a mări productivitatea în agricultură și a satisface multe nevoi de consum, pe care Revoluția, redistribuind bogățiile, le-a făcut să crească enorm. Fără marile zafre, de unde să faci rost de valuta necesară pentru aceste importuri ? Dezvoltarea mineritului, mai ales a nichelului, necesită mari investiții, investiții care se fac, iar producția piscicolă s-a mărit cu 8% datorită creșterii flotei, ceea ce de asemenea a necesitat efectuarea unor investiții enorme ; marile planuri de producție pentru plantele citrice sînt în curs de înfăptuire, dar anii care despart semănarea de recoltare obligă la răbdare. Atunci, Revoluția a descoperit că confundase cuțitul cu asasinul. Zahărul, care fusese factorul subdezvoltării, a început să devină un instrument pus în slujba dezvoltării. Pentru a ieși din starea la care obligau monocultura și dependența, nu exista altă cale decît cea a folosirii roadelor monoculturii și ale dependenței izvorîte din încorporarea Cubei în piața mondială.

Aceasta deoarece veniturile pe care zahărul le aduce nu mai slujesc consolidării structurii de dependență [34]. Importul de mașini și instalații industriale a crescut cu 40% începînd din anul 1958 ; excedentul economic pe care-l produce zahărul este utilizat în scopul dezvoltării ramurilor industriale de bază și pentru ca să nu mai existe pămînturi neexploatate sau oameni ai muncii condamnați la șomaj. Cînd a căzut dictatura lui Batista, în Cuba existau 5 000 de tractoare și 300 000 de automobile. Astăzi, există 50 000 de tractoare, deși în bună măsură deteriorate din pricina unor deficiențe de organizare, iar din acea flotă de automobile, în majoritate modele de lux, nu au mai rămas decît cîteva exemplare demne de muzeul de fiare vechi. Industria cimentului și uzinele electrice au dobîndit o dezvoltare uimitoare ; marile fabrici de îngrășăminte create de Revoluție au făcut posibil ca astăzi să se folosească o cantitate de îngrășăminte chimice de cinci ori mai mare decît în 1958. Lacurile de acumulare, create pretutindeni, conțin astăzi o cantitate de apă de șaptezeci și trei de ori mai mare decît volumul total al apei acumulate în 1958 [35], iar suprafețele irigate au crescut incomparabil. Noi drumuri, construite pe întreg teritoriul Cubei, au pus capăt lipsei de comunicare dintre multe regiuni, care păreau a fi condamnate la o izolare veșnică. Pentru a mări slaba producție de lapte pe care o dădeau mamiferele zebu, în Cuba au fost aduși tauri din rasa Holstein, cu ajutorul cărora, prin însămînțări artificiale, s-au produs 800 000 de vaci de rasă încrucișată.

S-au înregistrat mari progrese în domeniul mecanizării tăierii și transportării trestiei de zahăr, în bună măsură pe baza investițiilor cubaneze, deși acestea sînt încă insuficiente. Se află în curs de organizare un nou sistem de muncă. Acesta, cu toate că întîmpină greutăți, va lua locul

[34] Prețul stabil al zahărului, garantat de țările socialiste, a jucat un rol hotărîtor în acest sens, ca, de altfel, ruperea blocadei impuse de Statele Unite, aceasta devenind nulă în urma schimbului comercial intens practicat cu țările Europei occidentale. O treime din exporturile cubaneze aduce în țară dolari, adică valută convertibilă ; restul — schimburile cu U.R.S.S. și cu celelalte țări socialiste. Acest gen de comerț implică și dificultăți, ca, de pildă : turbinele sovietice pentru centralele termoelectrice sînt de calitate excelentă, ca, de altfel, toate instalațiile grele produse de U.R.S.S., dar aceasta nu se întîmplă întotdeauna și cu produsele de larg consum ale industriei ușoare sau mijlocii.

[35] Raportul prezentat de Cuba la cea de-a XI-lea Conferință regională a FAO. Publicat de „Prensa Latina", 13 octombrie 1970.

vechiului sistem dezorganizat de schimbările produse de Revoluție. Meseria de tăietori de trestie de zahăr — „ocnașii" zahărului — a dispărut în Cuba. Și lor Revoluția le-a dat libertatea de a-și alege alte meserii mai puțin grele, iar fiilor lor posibilitatea de a învăța, ca bursieri, la oraș. În consecință, dispariția meseriei de cultivator de trestie de zahăr a dus, ca un preț plătit inevitabil, la serioase perturbări în economia insulei. În 1970, Cuba a trebuit să întrebuințeze un număr de trei ori mai mare de oameni, în majoritate voluntari, soldați ori muncitori din alte sectoare, ceea ce a adus prejudicii celorlalte activități de la oraș și de la sat, recoltării altor produse și ritmului de muncă în fabrici. În acest sens, trebuia ținut seama de faptul că, într-o societate socialistă, spre deosebire de societatea capitalistă, oamenii muncii nu mai acționează sub impulsul fricii de șomaj sau al lăcomiei. Alți factori motori — solidaritatea, spiritul de răspundere colectivă, conștientizarea în ce privește drepturile și îndatoririle, care-l fac pe om să-și depășească egoismul — trebuie să fie puși în funcție. Iar conștiința unui întreg popor nu se schimbă cît ai bate din palme. Cînd Revoluția a cucerit puterea, Fidel Castro era de părere că majoritatea cubanezilor nu erau nici măcar antiimperialiști.

Cubanezii s-au radicalizat alături de Revoluție, pe măsură ce se repetau sfidările și replicile, loviturile și contraloviturile între Havana și Washington și pe măsură ce Revoluția punea în practică preceptele de dreptate socială. S-au construit 170 de spitale noi și tot atîtea policlinici, iar asistența medicală a devenit gratuită ; a crescut de trei ori numărul persoanelor școlarizate în diferite forme de învățămînt, iar învățămîntul a devenit, totodată, gratuit ; de burse beneficiază astăzi peste 300 000 de copii și de tineri, a crescut numărul internatelor și cel al grădinițelor de copii. O mare parte a populației nu plătește chirie, iar serviciile de apă, lumină, telefon, funeraliile și spectacolele sportive sînt deja gratuite. Investițiile în scopuri sociale au crescut de cinci ori în cîțiva ani. Acum, însă, cînd toți au acces la învățătură și pantofi în picioare, nevoile cresc în proporție geometrică, în timp ce producția poate crește doar în proporție aritmetică. Presiunea exercitată de creșterea consumului, care este acum un consum al tuturor și nu numai al cîtorva, obligă și ea Cuba la creșterea rapidă a exporturilor, iar zahărul continuă să fie cea mai importantă sursă de venituri.

Într-adevăr, Revoluția trăiește vremuri dificile, de tranziție și de sacrificiu. Cubanezii înșiși s-au convins că socialismul se construiește cu dinții strînși și că Revoluția nu este o simplă plimbare. La urma urmei, dacă viitorul ar fi dăruit de cineva, precis el nu ar aparține acestor meleaguri. Lipsesc, e adevărat, diferite produse : în 1970 lipsesc fructele și frigiderele, lipsește îmbrăcămintea ; cozile, foarte frecvente, nu sînt doar rezultatul proastei organizări a aprovizionării cu mărfuri. Cauza esențială a lipsurilor o constituie noua cantitate, o cantitate uriașă de consumatori : acum, țara aparține tuturor. Este vorba, deci, de lipsuri în sens invers celor prin care trec celelalte țări latino-americane.

În același sens operează cheltuielile în scopuri de apărare. Revoluția este obligată să doarmă cu ochii deschiși, ceea ce în termeni economici costă, de asemenea, foarte scump. Această Revoluție hărțuită, care a trebuit să facă față unor nenumărate invazii și sabotaje, nu va fi înfrîntă deoarece — ciudată dictatură ! — este apărată de popor cu arma în mînă. Expropriatorii expropriați nu se resemnează. Brigada care a debarcat la Playa Girón în aprilie 1961 nu era formată numai din foștii militari și polițiști ai lui Batista, ci și din stăpînii celor peste 370 000 de hectare de pămînt, ai celor aproape 10 000 de imobile, ai celor 70 de fabrici, 10 centrale de zahăr, 3 bănci, 5 mine și 12 cabarete. Miguel Ydígoras, dictatorul Guatemalei, a cedat terenuri de antrenament membrilor expediției — după cum el însuși a mărturisit mai tîrziu — în schimbul unor promisiuni făcute de nord-americani : bani gheață, pe care nu i-a văzut niciodată, și creșterea prețului zahărului guatemalez pe piața Statelor Unite.

În 1965, o altă țară producătoare de zahăr, Republica Dominicană, a fost invadată de aproximativ 40 000 de *marineri* dispuși „să rămînă definitiv pe această insulă, din pricina confuziei care domnea", după cum a declarat comandantul acestora, generalul Bruce Palmer. Scăderea vertiginoasă a prețului zahărului a constituit unul din factorii care au făcut să izbucnească indignarea poporului ; poporul s-a ridicat împotriva dictaturii militare, iar trupele nord-americane nu au întîrziat să restabilească ordinea. Luptele pe care patrioții le-au dat, corp la corp, între rîul Ozama și Marea Caraibilor, într-un cartier încercuit din orașul Santo Domingo, s-au soldat cu 4 000 de

morți [36]. OSA — care are o memorie de măgar, căci acesta nu uită niciodată cine îl hrănește — a binecuvîntat invazia și a stimulat-o, furnizîndu-i noi forțe. Germenul unei noi Cube trebuia distrus.

Mașinăria lui James Watt și tunurile lui Washington au fost create prin sacrificiul sclavilor din regiunea Mării Caraibilor

Che Guevara spunea că subdezvoltarea este un pitic cu capul enorm și burta umflată. Picioarele lui firave și brațele scurte nu se armonizează cu restul corpului. Havana strălucea ; pe luxoasele sale bulevarde zumzăiau automobile Cadillac, iar în cel mai mare cabaret din lume cele mai frumoase vedete dansau în ritmurile lui Lecuona **, în timp ce în zonele rurale doar un muncitor agricol din zece bea lapte, doar 4% din populație consuma carne, iar după date ale Consiliului Național pentru Economie, trei cincimi din oamenii muncii rurali cîștigau salarii de 3—4 ori mai mici decît reclama costul vieții.

Zahărul nu a produs însă numai „pitici". A produs și „uriași", sau cel puțin a contribuit la creșterea uriașilor. *Zahărul de la tropicul latino-american a dat un mare impuls acumulării de capital destinat dezvoltării industriale a Angliei, Franței, Olandei, precum și a Statelor Unite, mutilînd, în același timp, economia părții de nord-est a Braziliei și cea a insulelor din Marea Caraibilor și pecetluind ruina istorică a Africii. Comerțul între triunghiul Europa, Africa și America s-a axat pe traficul de sclavi, a căror destinație erau plantațiile de zahăr.* „Povestea unui grăunte de zahăr este o adevărată lecție de economie politică, precum și de morală", spunea Augusto Cochin.

Triburile din Africa occidentală se războiau între ele pentru ca, prin prizonierii de război, să-și mărească rezervele de sclavi. Aceste triburi aparțineau domeniilor coloniale ale Portugaliei, dar Portugalia nu avea nici nave și nici produse industriale de oferit în epoca de avînt a comerțului cu negri, devenind, așadar, o simplă intermediară între căpitanii de navă ai altor puteri, care se ocupau cu acest comerț, și micii regi africani. Atît timp cît i s-a părut a fi convenabil, Anglia a fost marea campioană a cumpărării și vînzării de carne omenească. Totuși, olandezii aveau o tradiție mai îndelungată în privința acestei afaceri, deoarece Carol al V-lea le oferise monopolul asupra transportului de negri către America, cu mult timp înainte ca Anglia să fi obținut dreptul de a introduce sclavi în coloniile străine. Iar în ce privea Franța, Ludovic al XIV-lea, Regele Soare, împărțea egal cu regele Spaniei cîștigurile Companiei Guineii, înființată în 1701 în scopul practicării traficului de sclavi pentru America, iar ministrul său, Colbert, promotorul industrializării Franței, avea motive să afirme că comerțul cu negri era „recomandabil pentru progresul marinei comerciale naționale" [37].

Adam Smith spunea că descoperirea Americii „ridicase sistemul comercial la un grad de splendoare și glorie pe care, altfel, nu l-ar fi atins niciodată". După Sergio Bagú, cel mai formidabil motor al acumulării de capital comercial european a fost sclavia americană ; la rîndul său, acest capital a devenit „piatra de temelie pe care s-a înălțat uriașul capital industrial contemporan" [38]. Renașterea sclaviei greco-romane în Lumea Nouă a avut urmări miraculoase : a dus la înmulțirea numărului navelor, al fabricilor, al căilor ferate și al băncilor în țări care — cu excepția Statelor Unite — nu constituiau nici punctul de plecare, nici cel de sosire al sclavilor care traversau Atlanticul.

[36] Ellsworth Bunker, președintele companiei „National Sugar Refining", a fost trimisul special al lui Lyndon Johnson în Republica Dominicană după intervenția militară. Interesele companiei „National Sugar" în această țărișoară au fost salvgardate sub atenta privire a lui Bunker ; în urma unor alegeri foarte democratice, trupele de ocupație s-au retras, lăsîndu-l la putere pe Joaquin Balanguer, mîna dreaptă a lui Trujillo de-a lungul întregii sale dictaturi feroce. Populația orașului Santo Domingo a ieșit pe străzi și pe acoperișurile caselor pentru a lupta cu măciuci, *machetes* * și puști împotriva tancurilor, a aruncătoarelor de rachete și a elicopterelor forțelor străine, cerînd revenirea la putere a președintelui constituțional ales, Juan Bosch, care fusese răsturnat în urma unei lovituri militare. Istoria, glumește, se joacă de-a profeția. În ziua în care Juan Bosch își inaugura scurta lui președințe, după cei treizeci de ani de tiranie ai lui Trujillo, Lyndon Johnson, pe atunci președinte al Statelor Unite, trimitea la Santo Domingo un dar oficial din partea guvernului său : o ambulanță.

* Un fel de satîre folosite la tăierea trestiei de zahăr sau la munca pe plantațiile de cauciuc. — *Nota trad.*

** *Ernesto Lecuona* — compozitor cubanez (1896—1963), autor al unor cîntece de mare popularitate, ca „Siboney", „Malagueña" etc. — *Nota trad.*

[37] L. Capitan și Henri Lorin, *El trabajo en América, antes y después de Colón*, Buenos Aires, 1948.

[38] Sergio Bagú, *op. cit.*

Între zorii secolului al XVI-lea și agonia secolului al XIX-lea, au traversat oceanul mai multe milioane de africani, precis nu se știe cîți ; se știe, în schimb, că numărul acestora a fost mult mai mare decît cel al emigranților albi proveniți din Europa, deși, firește, dintre primii au supraviețuit mult mai puțini. De la Potomac și pînă la Río de la Plata, sclavii au înălțat casa stăpînului, au defrișat păduri, au tăiat și au măcinat trestie de zahăr, au plantat bumbac, au cultivat cacao, au recoltat cafea și tutun, au coborît în mine. Cu cîte Hiroshime a echivalat repetata exterminare a căror victime au fost ei ? După cum spunea un plantator englez din Jamaica, „pe negri este mai ușor să-i cumperi, decît să-i crești". Caio Prado calculează că, pînă la începutul secolului al XIX-lea, în Brazilia au sosit 5—6 000 000 de africani ; pe vremea aceea și Cuba era piață de sclavi, tot atît de mare pe cît fusese mai înainte întreaga emisferă occidentală [39].

Prin anul 1562, căpitanul John Hawkins a scos prin contrabandă din Guineea portugheză 300 de negri. Regina Elisabeta s-a înfuriat : „Această aventură — a declarat ea — este strigătoare la cer". Hawkins, însă, i-a povestit că în Marea Caraibilor obținuse, în schimbul sclavilor, o încărcătură de zahăr și blănuri, de perle și ghimbir. Regina l-a iertat pe pirat, devenindu-i asociată comercială. Un secol mai tîrziu, ducele de York marca cu fierul înroșit inițialele sale, DY, pe șoldul stîng ori pe pieptul celor 3 000 de negri pe care anual întreprinderea sa îi ducea spre „insulele de zahăr". „Compania Africană Regală", printre ai cărei acționari se număra și Carol al II-lea, avea un dividend de 300%, deși din cei 70 000 de sclavi îmbarcați între anii 1680—1688 n-au supraviețuit traversării oceanului decît 46 000. Numeroși africani mureau în timpul călătoriei din pricina epidemiilor și a lipsei de hrană sau se sinucideau refuzînd să mănînce, spînzurîndu-se cu lanțurile ori aruncîndu-se peste bord în oceanul vălurit de înotătoarele rechinilor. Încet, dar sigur, Anglia punea capăt hegemoniei olandeze în materie de comerț cu negri. „South Sea Company", printre ai cărei membri figurau cele mai proeminente personalități ale vieții politice și ale finanțelor britanice, a fost principala beneficiară a „dreptului la așezare" acordat englezilor de Spania ; afacerea, mai strălucită ca oricare alta, a scos din minți bursa de valori din Londra, dezlănțuind o speculă care a devenit legendară.

[39] Daniel P. Mannix și M. Cowley, *Historia de la trata de negros*, Madrid 1962.

Datorită transportului de sclavi, portul Bristol, sediul șantierelor navale, a devenit al doilea oraș al Angliei, iar orașul Liverpool cel mai mare port din lume. Porneau vapoarele cu calele încărcate cu arme, stofe, gin și rom bine botezate, mărgele colorate și alte fleacuri care aveau să fie mijlocul de plată pentru marfa umană din Africa și pentru zahărul, bumbacul, cafeaua și cacaua de pe plantațiile coloniale din America. Englezii își impuneau dominația pe mări. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, Africa și zona Mării Caraibilor dădeau de lucru unui număr de 180 000 de muncitori textiliști din Manchester ; cuțitele veneau de la Sheffield, iar de la Birmingham 150 000 de flinte anual [40]. În schimbul sclavilor pe care-i dădeau căpitanilor de vase ce se ocupau cu traficul cu negri, șefii africani primeau mărfurile produse de industria britanică. Dispuneau astfel de noi arme și de rachiu din belșug pentru a putea întreprinde următoarele vînători prin sate. În afară de negri, ei mai ofereau fildeș, ceară și ulei de palmier. Deoarece proveneau din junglă, mulți sclavi nu văzuseră marea în viața lor. De aceea, confundau urletele oceanului cu cele ale vreunui animal scufundat care îi pîndea pentru a-i devora sau, după mărturia unui traficant al vremii, credeau, și într-o oarecare măsură nu se înșelau, că „aveau să fie duși la abator drept berbeci, carnea lor fiind foarte apreciată de europeni" [41]. Biciurile cu șapte cozi nu slujeau mai deloc atunci cînd aveau menirea să oprească gestul desperat de sinucidere al africanilor.

„Încărcătura" care supraviețuia foamei, bolilor și înghesuielii din timpul traversării era prezentată în piețele publice, în zdrențe, numai piele și os, după ce mai întîi, defilase pe străzile coloniale în sunet de cimpoi. Cei care ajungeau în regiunea Caraibilor prea epuizați puteau fi îndopați în depozitele de sclavi înainte de a fi aduși în fața ochilor cumpărătorilor ; bolnavii erau lăsați să moară pe chei. Sclavii erau vînduți pe bani gheață sau în rate eșalonate pe trei ani. Navele ridicau ancorele îndreptîndu-se spre Liverpool încărcate cu diferite produse tropi-

[40] Eric Williams, *Capitalism and Slavery*, Chapel Hill, Carolina de Nord, 1944.

[41] Daniel P. Mannix și M. Cowley, *op. cit.*

cale la începutul secolului al XVIII-lea, trei sferturi din bumbacul pe care-l prelucra industria textilă engleză proveneau din Antile ; mai tîrziu, principalele surse de aprovizionare aveau să devină pentru ea Georgia și Louisiana ; la mijlocul secolului, în Anglia existau 120 de rafinării de zahăr.

Pe vremea aceea, un englez putea trăi cu aproximativ 6 lire pe an. Socotind numai banii cîștigați în regiunea Mării Caraibilor și nemaiadăugînd și substanțialele venituri obținute de pe urma comerțului adițional, negustorii de sclavi din Liverpool cîștigau peste 1 100 000 de lire anual. Un număr de zece mari întreprinderi controlau două treimi din trafic. Liverpool a înființat un nou sistem de cheiuri : se construiau din ce în ce mai multe vase, mai lungi și de mai mare tonaj. Meșterii aurari ofereau „lacăte și coliere de argint pentru negri și cîini", doamnele elegante apăreau în public însoțite de o maimuță îmbrăcată cu pieptar brodat și de un mic sclav cu turban și pantaloni bufanți de mătase. Un economist descria comerțul cu negri drept „principiul de bază și fundamental ; principalul resort al mașinăriei care pune în mișcare fiecare roată a angrenajului". La Liverpool, Manchester, Bristol, Londra și Glasgow se înmulțea numărul băncilor ; întreprinderea de asigurări „Lloyd's" cîștiga asigurînd sclavi, vapoare și plantații. Încă foarte devreme, anunțurile din „London Gazette" aduceau la cunoștință că sclavii fugari trebuiau înapoiați întreprinderii „Lloyd's". Din fondurile obținute din comerțul cu negri s-a construit marea cale ferată engleză din vest și au apărut industrii, ca, de pildă, fabricile de ardezie din Țara Galilor. *Capitalul acumulat pe baza triunghiului comercial manufacturi — sclavi — zahăr a făcut posibilă inventarea mașinii cu aburi* : James Watt a fost subvenționat de negustorii care se îmbogățiseră în acest mod, afirmă Eric Williams în documentata sa lucrare pe această temă.

La începutul secolului al XIX-lea, Marea Britanie a devenit principala stimulatoare a campaniei împotriva comerțului cu sclavi. Industria engleză avea acum nevoie de piețe internaționale de desfacere cu o mai mare putere de cumpărare, ceea ce impunea extinderea sistemului de salarizare. În afară de aceasta, datorită faptului că în coloniile engleze din Marea Caraibilor fusese introdus sistemul de salarizare, zahărul brazilian—produs cu mîna de lucru sclavă — obținea avantaje prin prețul său de cost comparativ mai scăzut [42]. Deși flota britanică ataca vasele ce transportau negri, traficul continua să crească, deoarece trebuiau aprovizionate Cuba și Brazilia. Mai înainte ca vasele engleze să ajungă la navele-pirat, sclavii erau aruncați peste bord ; pe vas nu mai rămîneau decît mirosul, cazanele încinse și un căpitan ce se prăpădea de rîs pe covertă. Lupta împotriva traficului a dus la ridicarea prețurilor și la o creștere enormă a cîștigurilor. La mijlocul secolului, traficanții dădeau cîte o armă veche în schimbul unui sclav viguros, pe care-l vindeau apoi în Cuba cu peste 600 de dolari.

Pentru Anglia, micile insule din zona Mării Caraibilor fuseseră infinit mai importante decît coloniile ei din nord. Insulelor Barbados, Jamaica și Montserrat le era interzis să fabrice fie și un ac pe cont propriu. Foarte diferită era situația în Noua Anglie, fapt care i-a facilitat dezvoltarea economică, precum și cîștigarea independenței politice.

Firește, comerțul cu negri din Noua Anglie a dus la crearea unei mari părți a capitalului care a făcut posibilă revoluția industrială din Statele Unite ale Americii. La mijlocul secolului al XVIII-lea, vasele de negri din nord încărcau la Boston, Newport sau Providence butoaie cu rom cu destinația Africa ; în Africa, le schimbau pe sclavi ; vindeau sclavii în regiunea Caraibilor, iar de aici luau melasa pentru a o duce în Massachusetts, unde, pentru a completa ciclul, aceasta era distilată și transformată în rom. Cel mai bun rom din Antile, *West Indian Rum*, nu se fabrica în Antile. *Cu capitalul cîștigat din acest trafic de sclavi, frații Brown, din Providence, au construit o topitorie, care l-a aprovizionat cu tunuri pe generalul George Washington în timpul războiului de independență* [43]. Plantațiile de trestie de zahăr din zona Mării Caraibilor, condamnate cum erau la monocultura trestiei, pot fi considerate nu numai centrul care a dinamizat dezvoltarea celor „treisprezece colonii", datorită avîntului pe care comerțul cu sclavi l-a dat industriei navale și distileriilor din Noua Anglie, ci și marea piață datorită căreia au crescut exporturile de produse alimentare, lemn și diferite alte produse necesare fabricilor de zahăr, fapt care, din

[42] Prima lege care a interzis expres sclavia în Brazilia nu a fost braziliană, ci, nu întîmplător, engleză, votată de Parlamentul britanic la 8 august 1845. Osny Duarte Pereira, *Quem faz as leis no Brasil ?*, Rio de Janeiro, 1963.

[43] Daniel P. Mannix și M. Cowley, *op. cit.*

punct de vedere economic, a făcut viabilă economia agrară în partea de nord a Atlanticului şi, de timpuriu, industria manufacturieră. Vasele fabricate de şantierele navale ale colonilor din nord transportau în regiunea Mării Caraibilor mari cantităţi de peşte proaspăt şi afumat, ovăz şi grîne, fasole, făină, untură, brînză, ceapă, cai şi boi, vele şi săpun, pînzeturi, lemn de pin, de gorun şi cedru pentru lăzile de zahăr (Cuba a fost prima ţară din America Latină care a avut un joagăr cu aburi, deşi nu avea ce tăia) şi doage, arcuri, belciuge şi cuie.

Acesta era procedeul transfuziei de sînge. Se dezvoltau ţările dezvoltate din zilele noastre ; se subdezvoltau cele subdezvoltate.

Calea de întoarcere în Guineea este curcubeul

În 1518, licenţiatul Alonso Zuazo îi scria din Republica Dominicană lui Carol al V-lea : „Teama că negrii s-ar putea răscula este zadarnică ; în insulele Portugaliei există văduve care, deşi au cîte 800 de sclavi, stau foarte liniştite, deoarece totul este cum îi conduci. Cînd am venit aici, am găsit cîţiva negri vicleni şi alţii fugiţi în munţi ; i-am bătut pe primii, le-am tăiat urechile celorlalţi şi, astfel, nu a mai existat nici un fel de plîngere". Patru ani mai tîrziu, a izbucnit prima răscoală a sclavilor din America : sclavii lui Diego Columb, fiul descoperitorului, au fost cei dintîi care s-au răsculat, sfîrşind spînzuraţi de-a lungul potecilor din plantaţiile de zahăr [44]. Au urmat răscoale în Santo Domingo, apoi în toate insulele cultivatoare de trestie de zahăr din zona Mării Caraibilor. La cîteva secole după spaima trasă de Diego Columb, la celălalt capăt al aceleiaşi insule, sclavii fugari se ascundeau în regiunile înalte din Haiti, refăcîndu-şi în munţi modul de viaţă african : culturile necesare hranei, adorarea zeilor, obiceiurile. Pentru poporul din Haiti, curcubeul mai înseamnă şi astăzi calea de întoarcere în Guineea. Este un vas cu pînze albe... De-a lungul fluviului Corentyn, în Guyana olandeză, supravieţuiesc de trei secole comunităţi ale negrilor *djukas*, descendenţi ai sclavilor fugiţi în pădurile din Surinam.

[44] Fernando Ortiz, *op. cit.*

În aceste sate există încă „sanctuare asemănătoare celor din Guineea şi se practică dansuri şi ceremonii care s-ar putea celebra în Ghana. Se practică limbajul tobelor, foarte apropiat de cel al tobelor din Ashanti" [45]. Prima mare răscoală a sclavilor din Guyana a avut loc la un veac după fuga negrilor *djukas*. Olandezii au reintrat în stăpînirea plantaţiilor şi le-au ars de vii pe căpeteniile sclavilor. Cu puţin înainte de exodul negrilor *djukas*, sclavii fugari din Brazilia organizaseră regatul negru Palmares, în nordestul Braziliei, rezistînd victorioşi, de-a lungul întregului secol al XVII-lea, asediului zecilor de expediţii militare organizate succesiv de olandezi şi de portughezi pentru a-i nimici. Asalturile miilor de soldaţi se dovedeau complet ineficace în faţa tacticii de gherilă care, pînă în anul 1693, a făcut ca vastul refugiu să fie de neînvins. Regatul independent Palmares — chemare la răscoală, stindard al libertăţii — se organizase ca stat „după asemănarea multor altora care existau în Africa în secolul al XVII-lea" [46]. Acesta se întindea din apropierea Capului Santo Agostinho, în Pernambuco, pînă în nordul fluviului São Francisco, la Alagoas, ocupînd o suprafaţă egală cu o treime din teritoriul Portugaliei şi fiind înconjurat de o centură deasă de selve sălbatice. Şeful suprem era ales din rîndul celor mai abili şi mai înţelepţi : regele era persoana care se bucura „de cel mai mare prestigiu şi noroc în război sau în treburile de conducere" [47]. În plină epocă a omnipotentelor plantaţii de zahăr, Palmares era singurul colţişor din Brazilia unde se practica o agricultură de policultură. Pe baza experienţei căpătate de ei înşişi sau de strămoşii lor în savană şi în junglele tropicale din Africa, negrii cultivau porumb, cartofi, fasole, manioc, banane şi alte plante alimentare. Nu în zadar distrugerea culturilor constituia principalul obiectiv al trupelor coloniale pornite să recupereze oamenii, care, după ce traversaseră marea cu lanţuri la picioare, dezertaseră de pe plantaţii.

Belşugul de produse alimentare din Palmares contrasta cu penuria de care, în plină epocă de prosperitate, sufereau zonele cultivatoare de trestie de zahăr de pe litoral. Scla-

[45] Philip Reno, *El drama de la Guayana británica. Un pueblo desde la esclavitud a la lucha por el socialismo*, „Monthly Review", nr. 17/18, Buenos Aires, ianuarie-februarie 1965.

[46] Edison Carneiro, *O quilombo dos Palmares*, Río de Janeiro, 1966.

[47] Nina Rodrigues, *Os africanos no Brasil*, Río de Janeiro, 1932.

vii care-și cuceriseră libertatea și-o apărau cu îndemînare și curaj, deoarece cu toții se bucurau de roadele ei : în statul negrilor, proprietatea asupra pămîntului era comună și nu circulau bani. „În istoria universală nu există nici o altă răscoală a sclavilor atît de îndelungată ca cea din Palmares. Cea a lui Spartacus, care a zguduit cel mai important sistem sclavagist al antichității, a durat optsprezece luni“ [48]. Pentru bătălia finală, coroana portugheză a mobilizat cea mai mare armată cunoscută vreodată pînă la foarte tîrzia cîștigare a independenței de către Brazilia. Ultima fortăreață din Palmares a fost apărată de nu mai puțin de 10 000 de persoane. Supraviețuitorii au fost decapitați, aruncați în prăpăstii sau vînduți negustorilor din Rio de Janeiro și Buenos Aires. Doi ani mai tîrziu, șeful Zumbi, pe care sclavii îl considerau nemuritor, a căzut victimă unei trădări. A fost încercuit în selvă și i s-a tăiat capul. Răscoalele însă au continuat. Nu avea să treacă mult timp pînă ce căpitanul Bartolomeu Bueno Do Prado avea să se înapoieze de la rîul Morților aducînd trofeele victoriei sale asupra unei noi răscoale a sclavilor. În desagii purtați pe cai se aflau 3 900 de perechi de urechi tăiate.

Și în Cuba răscoalele aveau să se țină lanț. Unii sclavi se sinucideau în grup. Își rîdeau de stăpîn prin „greva lor eternă și nesfîrșita lor fugă pe lumea cealaltă“, cum spune Fernando Ortiz. Credeau că astfel vor reînvia, în carne și spirit, pe pămînturile Africii. Stăpînii le mutilau cadavrele pentru ca să reînvie castrați, ciungi sau decapitați, reușind astfel să-i determine pe mulți dintre ei să renunțe la ideea sinuciderii. După cum povestește un sclav care, în tinerețea sa, fugise în munții Las Villas, prin anul 1870, negrii din Cuba nu se mai sinucideau. Cu ajutorul unui brîu fermecat, „ei se înălțau în zbor și zburau pe cer pînă ce ajungeau pe tărîmurile lor“ sau se pierdeau prin munți, deoarece „oboseai să mai trăiești. Cei care se obișnuiau, erau firi slabe. Viața în munți era de preferat“ [49].

Zeii africani continuau să trăiască printre sclavii din America, tot așa cum continuau să existe, alimentate de dor, legendele și miturile patriilor pierdute. Este evident că, prin ceremoniile, prin dansurile și prin rugile lor, negrii își exprimau nevoia de afirmare a unei identități culturale

[48] Décio de Freitas, *A guerra dos escravos*, inedit.

[49] Esteban Montejo era în vîrstă de peste o sută de ani cînd și-a povestit viața lui Miguel Barnet (*Biografia de un cimarrón*, Buenos Aires, 1968 ; Mexico, 1971).

pe care creștinismul le-o refuza. Probabil că la aceasta a mai contribuit și faptul că, din punct de vedere material, Biserica era asociată sistemului de exploatare la care erau supuși negrii. La începutul secolului al XVIII-lea, în timp ce în insulele engleze sclavii vinovați de crimă mureau striviți de concasorul pentru trestie de zahăr, iar în coloniile franceze erau arși de vii sau supuși supliciului roții, iezuitul Antonil făcea blînde recomandări proprietarilor de fabrici de zahăr din Brazilia, în sensul evitării unor excese asemănătoare : „Administratorilor să nu li se permită nicidecum să dea lovituri de picior, mai ales în burta femeilor însărcinate, ori lovituri de bîtă sclavilor, deoarece, într-un moment de furie, loviturile neputînd fi calculate, poate fi rănit la cap și ucis vreun sclav bun, care valorează mulți bani“ [50]. În Cuba, administratorii de plantații își scuturau bicele de piele sau cînepă pe spinarea sclavelor însărcinate găsite vinovate, nu însă înainte de a le așeza cu fața în jos și cu burta într-o groapă, pentru a nu le strica „piesa“ ; preoții, care primeau o dijmă de 5% din producția de zahăr, ofereau iertarea lor creștinească : vătaful îl pedepsea pe vinovat ca pe Isus Cristos. Misionarul apostolic Juan Perpiña y Pibernat predica negrilor : „Sărmanii mei ! Să nu vă speriați că pedepsele pe care trebuie să le suportați ca sclavi sînt multe. Sclav vă poate fi doar trupul, căci sufletul rămîne liber să zboare într-o bună zi spre lăcașul celor aleși“ [51].

Dumnezeul celor ce sînt paria nu este întotdeauna același cu dumnezeul sistemului care-i transformă în paria. Deși, după date oficiale, religia catolică cuprinde 94% din populația Braziliei, în realitate populația neagră își păstrează intacte tradițiile africane, perpetuîndu-și mereu vie credința sa religioasă, adesea ascunsă sub masca reprezentărilor sacre ale creștinismului [52]. Cultele de origine

[50] Roberto C. Simonsen, *História económica do Brasil (1500—1820)*, São Paulo, 1962.

[51] Manuel Moreno Fraginals, *op. cit.* Într-o joie a Patimilor, contele de Casa Bayona a hotărît să facă un act de umilință față de sclavii săi. Cuprins de fervoare creștină, el a spălat picioarele a doisprezece negri, pe care apoi i-a așezat la masă cu el. De fapt, aceasta a fost ultima lor cină, deoarece, a doua zi, sclavii răsculîndu-se și dînd foc plantației de trestie de zahăr, capetele lor au fost înfipte în vîrful a douăsprezece lănci și așezate în mijlocul plantației.

[52] Eduardo Galeano, *Los dioses y los diablos en las favelas de Río*, apărută în „Amaru“ nr. 10, Lima, iunie 1969.

africană găsesc un larg ecou în rîndul celor oprimaţi, oricare ar fi culoarea pielii lor. Acelaşi lucru se întîmplă şi în Antile. Divinităţile *vodú* din Haiti, *bembé* din Cuba, *umbanda* şi *quimbanda* din Brazilia sînt, mai mult sau mai puţin, aceleaşi, în ciuda gradului diferit de transfigurare pe care au suferit-o o dată cu deplasarea riturilor şi zeilor originari pe pămînturile Americii. În regiunea Mării Caraibilor şi în Bahía, cîntecele ceremoniale se intonează în *nagô, yoruba, congo* şi alte limbi africane. În suburbiile marilor oraşe din sudul Braziliei predomină, în schimb, limba portugheză, dar divinităţile binelui şi ale răului provin de pe coasta de vest a Africii. Ele au traversat secolele pentru a se transforma în fantome răzbunătoare ale celor marginali, ale sărmanilor oameni umiliţi care, în favelele din Rio de Janeiro, se roagă astfel :

Forţă bahiană,
forţă africană,
forţă divină,
aici vină !
Vină să ne ajuţi !

Vînzarea ţăranilor

Sclavia a fost abolită în Brazilia în 1888. Nu a fost abolit însă şi latifundiul. Chiar în acel an, un martor ocular din Ceará scria : „Piaţa de vite omeneşti a fost deschisă pe toată perioada foametei, căci de cumpărători nu s-a dus lipsă niciodată. Rar era vaporul care să nu transporte un mare număr de locuitori din Ceará“ [53]. Pînă spre sfîrşitul secolului, chemaţi de mirajul cauciucului, au emigrat din nord către Amazonia o jumătate de milion de locuitori ; începînd de atunci, exodul a tot continuat, fiind determinat de secetele care s-au abătut asupra regiunii de *sertão* şi de succesivele valuri de expansiune a latifundiilor de trestie din zona de pădure. În 1900, au părăsit Ceará 40 000 de victime ale secetei. Acestea luau drumul obişnuit : prin nord, spre selvă. Cu timpul, itinerariul s-a schimbat. În zilele noastre, locuitorii din nord emigrează în centrul şi sudul Braziliei. Seceta din 1970 a gonit spre oraşele din

[53] Rodolfo Teófilo, *Historia de Séca do Ceará (1877—1880)*, Rio de Janeiro, 1922.

nord-est mulţimi înfometate. Ele jefuiau trenuri şi magazine, îl implorau, ţipînd, pe Sfîntul Iosif, să aducă ploaia. „Calamităţii“ asaltau drumurile. În aprilie 1970, o telegramă informează : „În ultima duminică, în municipiul Belém do São Francisco, poliţia statului Pernambuco a reţinut un număr de 210 ţărani, care urmau să fie vînduţi proprietarilor rurali din statul Minas Gerais la un preţ de 18 dolari de persoană“ [54]. Ţăranii erau de fel din Paraiba şi Rio Grande do Norte, adică din statele cele mai crunt lovite de secetă. În iunie, telexurile transmit declaraţiile şefului poliţiei federale : serviciile sale încă nu dispun de mijloacele eficiente pentru a pune capăt traficului de sclavi şi, deşi în ultimele luni au fost aplicate zece noi procedee de cercetare, vînzarea de muncitori din nord-est către proprietarii bogaţi din alte zone ale ţării continuă.

Avîntul cauciucului şi al cafelei a dus la mari recrutări ilegale de muncitori din nord-est. Dar de acest debit de mînă de lucru ieftină face uz şi guvernul pentru lucrările publice, constituind o formidabilă armată de rezervă. Mînaţi din urmă asemeni vitelor, din nord-est au venit oameni dezbrăcaţi, care, într-o singură zi şi o noapte, au înălţat în mijlocul pustiului oraşul Brasilia. Acest oraş, cel mai modern din lume, este astăzi înconjurat de o vastă centură de mizerie : o dată terminate lucrările, *trîndavii* au fost azvîrliţi în oraşele satelit. Cei 300 000 de locuitori din nord, întotdeauna gata să îndeplinească orice muncă, trăiesc aici din resturile strălucitoarei capitale.

În prezent, prin munca sclavilor din nord-est se construieşte marea şosea transamazoniană ce va tăia Brazilia în două, pătrunzînd în selvă pînă la graniţa cu Bolivia. Planul cuprinde şi un proiect de colonizare agrară în scopul extinderii „frontierelor civilizaţiei“ ; fiecare ţăran va primi cîte 10 hectare de pămînt, cu condiţia să supravie-

[54] „France Presse“, 21 aprilie 1970. În 1938, peregrinările unui crescător de vaci pe drumurile pîrjolite din sertão au constituit subiectul unuia din cele mai bune romane din istoria literaturii braziliene. Seceta care s-a abătut asupra fermelor crescătorilor de vite din interiorul ţării, subordonate fabricilor de zahăr de pe litoral, nu a încetat, şi nici urmările acesteia nu s-au schimbat deloc. Lumea din *Vieţi seci* continuă să fie aceeaşi : papagalul imita lătratul cîinelui, deoarece stăpînii lui aproape că nu mai făceau uz de graiul omenesc (Graciliano Ramos, *Vieţi seci*, Editura pentru Literatură Universală, Bucureşti, 1966).

țuiască febrei tropicale a pădurii. În nord-est există 6 000 000 de țărani fără pămînt, în timp ce un număr de 15 000 de persoane dețin jumătate din suprafața totală de pămînt. Reforma agrară nu se aplică în regiunile deja ocupate, unde dreptul la proprietate al latifundiarilor continuă să fie sacru, ci în plină selvă. Așadar, „calamitații" din nord-est vor deschide latifundiilor calea spre a se extinde asupra unor noi zone. Fără capital, fără mijloace de muncă, ce înseamnă 10 hectare de pămînt aflate la o depărtare de 2—3 000 de kilometri de centrele de consum ? După cum se poate deduce, intențiile reale ale guvernului sînt foarte diferite : să ofere mînă de lucru latifundiarilor nord-americani, care au cumpărat sau uzurpat jumătate din suprafețele de pămînt de la nord de Rio Negro, precum și companiei „United States Steel", căreia generalul Garrastazú Médici i-a cedat enorme zăcăminte de fier și mangan în Amazonia [55].

Ciclul cauciucului. Caruso inaugurează un teatru monumental în mijlocul selvei

Unii autori apreciază că în perioada de avînt a cauciucului nu mai puțin de o jumătate de milion de locuitori din nord-est și-au pierdut viața din pricina epidemiilor, a frigurilor galbene, a turbeculozei sau a bolii beri-beri. „Acest sinistru osuar a fost prețul plătit industriei cauciucului" [56]. Din cauza hranei lipsite de vitamine, țăranii de pe pămînturile atinse de secetă luau lungul drum spre selva umedă. Aici, pe pămînturile mlăștinoase ale cauciucului, îi așteptau frigurile. Călătoreau îngrămădiți în calele vapoarelor, în asemenea condiții, încît mulți din ei mureau înainte de a ajunge, anticipîndu-și astfel apropiatul destin. Alții, nici măcar nu apucau să se îmbarce. În 1878, din cei 800 000 de locuitori ai Cearei, 120 000 au pornit spre regiunea Amazoanelor, dar n-au ajuns nici jumătate. Dobo-

[55] Paulo Schilling, *Un nuevo genocidio*, apărut în „Marcha" nr. 1501, Montevideo, 10 iulie 1970. În octombrie 1970, episcopii de Pará au denunțat față de președintele Braziliei exploatarea trunță la care erau supuși muncitorii din nord de către întreprinderile care construiau șoseaua transamazoniană, pe care guvernul o denumește „lucrarea secolului".

[56] Aurélio Pinheiro, *A margen do Amazonas*, São Paulo, 1937.

riți de foame ori de boli, ceilalți au rămas pe drumurile din sertão sau în suburbiile orașului Fortaleza [57]. Cu un an înainte, începuse una din cele șapte mari secete din cîte s-au abătut asupra regiunii de nord-est în secolul trecut.

Și nu erau numai frigurile. În selvă îi aștepta un regim de muncă destul de asemănător sclaviei. Munca era plătită în natură — carne uscată, făină de manioc, zahăr tos și rachiu — pînă ce *el seringueiro* * reușea să-și achite datoria, minune care arareori se întîmpla. Între antreprenori exista o înțelegere, în sensul de a nu da de lucru muncitorilor care aveau datorii de plătit ; gărzile rurale, postate pe malurile rîurilor, trăgeau în fugari. Datoriilor li se adăugau alte datorii. Datoriei inițiale, reprezentînd transportul muncitorului din nord-est, i se adăuga datoria pentru uneltele de muncă — machete, cuțit și coșuri —, iar cum muncitorul mînca, și mai ales bea, deoarece pe plantațiile de cauciuc rachiul nu lipsea, cu cît muncitorul avea o vechime mai mare, cu atît mai mare era și datoria care se aduna. Fiind analfabeți, muncitorii din nord-est se supuneau fără să crîcnească prestidigitațiilor contabilicești ale administratorilor.

În jurul anului 1770, Priestley observase că urmele de creion de pe hîrtie puteau fi șterse cu o bucată de cauciuc. Șaptezeci de ani mai tîrziu, Charles Goodyear a descoperit, în același timp cu englezul Hancock, procedeul de vulcanizare a cauciucului, operație prin care acesta devenea flexibil și inalterabil la schimbările de temperatură. Încă din 1850, roțile autovehiculelor se îmbrăcau în anvelope de cauciuc. Odată cu apariția, la sfîrșitul secolului, a industriei de automobile în Statele Unite și Europa, a sporit mult și consumul de anvelope. Cererea de cauciuc pe piața internațională a crescut vertiginos. În 1890, arborele de cauciuc aducea Braziliei o zecime din veniturile încasate din exporturi : 20 de ani mai tîrziu, s-a atins un procentaj de 40%, astfel încît desfacerea cauciucului aproape egala nivelul cafelei, cu toate că în jurul anului 1910 cafeaua se afla în culmea prosperității. Cea mai mare parte a producției de cauciuc provenea pe vremea aceea din re-

[57] Rodolfo Téofilo, *op. cit.*

* Muncitorul ce extrăgea cauciucul din arborele de cauciuc. — *Nota trad.*

giunea Acre, teritoriu pe care Brazilia îl smulsese Boliviei în urma unei campanii militare fulger [58].

Cucerind regiunea Acre, Brazilia dispunea de aproape întreaga rezervă mondială de cauciuc ; prețul acestuia pe piața internațională atinsese cursul maxim și vremurile bune păreau că nu se vor sfîrși niciodată. Firește, de pe urma acestui fapt nu profitau muncitorii de pe plantațiile de cauciuc, deși ei erau cei care, dis-de-dimineață, ieșeau din cocioabele lor cu cîteva vase legate cu curele în spinare pentru a se cățăra în copaci, în acei uriași *Hevea brasiliensis*, ca să-i facă să sîngereze. Se făceau mai multe incizii în trunchi și în crengile groase din apropierea coroanei. Latexul, un suc albicios și lipicios, curgea din răni umplînd vasele în numai cîteva ore. Peste noapte, discurile plane de cauciuc se fierbeau, urmînd să fie depozitate după aceea la administrația proprietății. Mirosul acid și neplăcut al cauciucului impregna orașul Manaus, capitala lumii în comerțul cu cauciuc. În 1849, Manaus număra 5 000 de locuitori, populație care, în mai puțin de jumătate de secol, s-a ridicat la 70 000. Magnații cauciucului și-au construit aici locuințe într-un stil arhitectonic extravagant, pe care le-au decorat somptuos, folosind lemn scump adus din Orient, majolică din Portugalia, coloane de marmură de Carara și mobilier franțuzesc de lux. Noii îmbogățiți ai selvei își procurau cele mai scumpe alimente de la Rio de Janeiro, îmbrăcămintea le-o croiau cei mai buni creatori de modă din Europa, iar fiii lor studiau în colegiile englezești. Teatrul „Amazonia" — monument baroc de suficient prost gust — este simbolul major al acestei bogății care, la începutul secolului, creștea vertiginos. În schimbul unei sume fabuloase, tenorul Caruso a urcat pe fluviu de-a lungul selvei pentru a cînta pentru locuitorii din Manaus chiar în seara inaugurării teatrului ; Pavlova, care trebuia să danseze, neputînd merge mai departe de orașul Belém, a trimis scuzele de rigoare.

În 1913, dezastrul s-a abătut asupra cauciucului brazilian dintr-o dată. Prețul mondial, care cu trei ani în urmă ajunsese la 12 șilingi, a scăzut la un sfert. În 1900, Orientul exportase doar 4 tone de cauciuc ; în 1914, plantațiile

[58] Teritoriul Boliviei a fost mutilat, smulgîndu-i-se aproape 200 de kilometri pătrați. În 1902, Bolivia a primit o indemnizație în valoare de 2 000 000 de lire sterline, precum și o cale ferată, care avea să-i deschidă accesul spre fluviile Madeira și Amazon.

din Ceylon și Malaysia au dat pieței mondiale peste 70 000 de tone, iar cinci ani mai tîrziu exportul acestora se ridica la 400 000 de tone. *Brazilia, care deținuse un adevărat monopol asupra cauciucului, în 1919 a ajuns să asigure doar o optime din consumul mondial. După numai o jumătate de secol, Brazilia cumpără din străinătate jumătate din cantitatea de cauciuc de care avea nevoie.*

Ce se întîmplase ? Cam prin 1873, englezul Henry Wickham, care poseda întinse păduri de arbori de cauciuc pe rîul Tapajos și era cunoscut pentru pasiunea sa de botanist, trimisese desene și frunze din arborele de cauciuc directorului grădinii botanice Kew din Londra. În urma acestui fapt, a primit ordin să facă rost de o mare cantitate de semințe, adică de sîmburii pe care *Hevea brasiliensis* îi conține în fructele sale galbene. Deoarece Brazilia pedepsea sever evaziunea de semințe, acestea erau scoase prin contrabandă, ceea ce nu era ușor. Autoritățile controlau vapoarele pe toate fețele. Totuși, ca prin farmec, un vas aparținînd companiei „Inman Line" a pătruns în interiorul Braziliei, trecînd cu 2 000 de kilometri peste cît se obișnuia. La înapoiere, Henry Wickham se afla în mijlocul echipajului. Alesese cele mai bune semințe, după ce mai întîi pusese fructele la uscat într-un sat de băștinași, iar acum le transporta într-o cabină încuiată, înfășurate în frunze de palmier și agățate pe niște sfori, ca să nu ajungă șobolanii la ele. În rest, vasul era gol. La Belém do Pará, în dreptul gurii de vărsare a rîului, Wickham a oferit autorităților un mare banchet. Se știa că englezul era cam într-o ureche și toată Amazonia cunoștea faptul că era colecționar de orhidee. Acesta a explicat că, din însărcinarea regelui Angliei, ducea cîțiva bulbi de orhidee rare grădinii botanice Kew. Și, cum orhideele erau plante foarte delicate, spunea el, le ținea într-o încăpere închisă ermetic, la o temperatură specială. Dacă o deschidea, florile erau distruse. Așa au ajuns semințele intacte în portul Liverpool. După 40 de ani, englezii invadau piața mondială de cauciuc malaezian. Plantațiile din Asia, organizate rațional pe baza răsadurilor din grădina Kew, au luat cu ușurință locul producției extractive a Braziliei.

De prosperitatea de pe Amazoane s-a ales praful. Selva s-a închis din nou în ea însăși. Vînătorii de avere au emigrat spre alte ținuturi. Luxoasa tabără s-a risipit. Au rămas însă, ca să supraviețuiască cum puteau, muncitorii, care fu-

seseră mînaţi de foarte departe pentru a fi puşi în slujba unei aventuri străine. Străină chiar şi pentru Brazilia însăşi, care nu făcuse altceva decît să răspundă cîntecului de sirenă al cererii mondiale de materie primă, fără însă să participe cîtuşi de puţin la adevăratul comerţ cu cauciuc: la finanţare, comercializare, industrializare, desfacere. Şi sirena a amuţit. Această situaţie a durat pînă în timpul celui de-al doilea război mondial, cînd cauciucul din Amazonia braziliană a căpătat, vremelnic, un nou avînt. Japonezii ocupaseră Malaysia, iar puterile aliate aveau o nevoie desperată de cauciuc. Nevoia stringentă de cauciuc[59] a făcut ca prin anii '40 să fie explorată şi selva peruană. În Brazilia, aşa-numita „bătălie a cauciucului" a mobilizat din nou ţăranii din nord-est. După o mărturie făcută în faţa Congresului, cînd „bătălia" s-a terminat, numărul morţilor care au rămas să putrezească pe plantaţiile de cauciuc, ucişi de ciumă şi de foame, se ridicase de data aceasta la 50 000.

Plantatorii de cacao îşi aprindeau trabucele cu bancnote de 500 000 de reis *

O îndelungată perioadă de timp, Venezuela s-a identificat cu cacaua, plantă originară din America. „Noi, venezuelienii, am fost făcuţi pentru a vinde cacao şi pentru a desface pe teritoriul nostru fleacurile de peste graniţă", spune Rangel[60]. Oligarhii comerţului cu cacao, cămătarii şi traficanţii alcătuiau o „Sfîntă Treime a înapoierii". Alături de cacao, şi făcînd parte din cortegiul său, coexistau creşterea vitelor la cîmpie, cultivarea indigotierului, a trestiei de zahăr şi a tutunului, precum şi exploatarea cîtorva mine. *Marea Cacao* a fost numele cu care poporul a botezat, pe bună dreptate, oligarhia sclavagistă din Ca-

[59] La începutul secolului, munţii acoperiţi de păduri de cauciuc constituiau o promisiune, în sensul că Peru părea să devină un nou Eldorado, Francisco García Calderón scria în *El Perú contemporáneo*, în 1908, că marea bogăţie a viitorului o constituia cauciucul. În romanul său *Casa Verde* (Editura Univers, Bucureşti, 1970), Mario Vargas Llosa reconstituie atmosfera febrilă din Iquitos şi din selvă, unde aventurierii îi jefuiau pe indieni şi se jefuiau între ei. Natura însă se răzbuna ; ea dispunea de lepră şi de alte arme.

* Monedă fracţionară portugheză şi braziliană. — *Nota trad.*

[60] Domingo Alberto Rangel, *El proceso del capitalismo contemporáneo en Venezuela*, Caracas, 1968.

racas. Această oligarhie s-a îmbogăţit pe seama muncii negrilor, aprovizionînd cu cacao oligarhia minieră din Mexic şi metropola spaniolă. Începînd din 1873, în Venezuela s-a instalat o eră a cafelei. Cultura arborelui de cafea, ca şi cea a arborelui de cacao, avea nevoie de pămînturi în pantă sau de văi calde. În ciuda apariţiei intrusului, cultura arborelui de cacao a continuat totuşi să se extindă, invadînd terenurile umede din Carúpano. Venezuela a continuat să fie o ţară agrară, condamnată la calvarul fluctuaţiilor ciclice ale preţului la cafea şi cacao. Ambele produse aprovizionau capitalele care făceau posibilă viaţa parazitară — o adevărată risipă — a stăpînilor, a negustorilor şi a cămătarilor. Aceasta a durat pînă în 1922, cînd ţara s-a transformat, brusc, într-un izvor de petrol. Petrolul domneşte de atunci fără întrerupere. Acum, cu o întîrziere de patru secole, aurul negru îndreptăţeşte imaginaţia conchistadorilor spanioli : căutîndu-l fără nici un rezultat pe regele care se scălda în aur, aceştia ajunseseră la nebunia de a confunda un sătuc din Maracaibo cu Veneţia, iar urît mirositoarea coastă Pariá cu raiul pe pămînt [61].

Pofta europenilor şi a nord-americanilor pentru ciocolată s-a deschis în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Progresul industriei a dat un mare impuls plantaţiilor de cacao din Brazilia şi a stimulat producţia vechilor plantaţii din Venezuela şi Ecuador. Pe scena economică a Braziliei, cacaua şi-a făcut intrarea impetuoasă odată cu cauciucul şi, la fel ca el, a dat de lucru ţăranilor din nord-est. Oraşul Salvador, din Bahía de Todos los Santos, care fusese unul din cele mai importante oraşe ale Americii — capitală a Braziliei şi a zahărului — a reînviat în chip de capitală a comerţului cu cacao. Latifundiile aflate la sud de Bahía, de la Recôncavo şi pînă în statul Espírito Santo, între fîşia de pămînturi joase de pe litoral şi lanţul de munţi de pe coastă, continuă şi în zilele noastre să ofere cea mai mare parte a materiei prime pentru ciocolata care se consumă în lume. Asemenea trestiei de zahăr, cacaua a adus cu sine monocultura şi incendierea pădurilor, dictatura preţului la bursa internaţională şi sărăcia crescîndă a oamenilor muncii. Proprietarii de plantaţii, care îşi trăiesc viaţa pe plajele din Rio de Janeiro şi sînt mai mult negustori decît agricultori, interzic să fie afectată altor culturi chiar şi o

[61] Domingo Alberto Rangel, *Capital y desarrollo*, vol. I : *La Venezuela agraria*, Caracas, 1969.

palmă de pămînt. Administratorii acestora plătesc de obicei salariile în natură — pastramă, făină şi fasole —, iar atunci cînd plătesc în bani, ţăranul primeşte pentru o întreagă zi de muncă o sumă echivalentă cu preţul unui litru de bere. Pentru a cumpăra o cutie de lapte praf trebuie să muncească o zi şi jumătate.

Brazilia s-a bucurat de favorurile pieţei internaţionale o bună bucată de vreme. Dar, la un moment dat, Africa i-a devenit unul din cei mai serioşi concurenţi. Către deceniul al doilea, Ghana îşi cîştigase deja primul loc. În această ţară, care pe atunci era colonie şi se numea Coasta de Aur, englezii dezvoltaseră pe scară largă plantaţiile de cacao folosind metode moderne. Ca furnizoare a pieţei mondiale cu cacao, Brazilia a ajuns să ocupe locul al doilea, iar după cîţiva ani al treilea. A existat însă o bună perioadă de timp cînd nimeni nu şi-ar fi putut închipui că o soartă mediocră aştepta pămînturile fertile din sudul Bahiei. De-a lungul întregii epoci coloniale, pămîntul îşi înmulţea roadele : peonii despicau fructul cu lovituri de cuţit, adunau boabele, le urcau în căruţe şi le transportau la locul de încărcare ; devenea din ce în ce mai acută nevoie de a tăia alte păduri, de a deschide noi luminişuri şi de a cuceri noi pămînturi cu ajutorul machetei sau al puştii. Peonii nu aveau habar nici de preţuri, nici de pieţe. Nu ştiau nici măcar cine se află în fruntea statului brazilian. Pînă nu demult, pe plantaţii puteau fi întîlniţi muncitori care erau convinşi că împăratul don Pedro al II-lea * se mai află încă pe tron. Proprietarii plantaţiilor de cacao îşi frecau mîinile : ei, da, ştiau sau credeau că ştiu. Consumul de cacao creştea şi, odată cu el, creştea şi preţul pe piaţa mondială, precum şi încasările. Portul Ilhéus, prin care se îmbarca aproape întreaga cantitate de cacao, era numit „Regina sudului". Deşi astăzi oraşul lîncezeşte, aici se află solidele palate pe care plantatorii le-au construit şi le-au mobilat fastuos, dar cu foarte prost gust. Jorge Amado a scris pe această temă mai multe romane. Iată cum descrie el o etapă a urcării preţurilor : „Ilhéus şi zona plantaţiilor de cacao au înotat în aur, s-au scăldat în şampanie, s-au amuzat cu franţuzoaice sosite de la Rio de Janeiro. La «Trianon», cel mai *şic* cabaret din oraş, colonelul Maneca Dantas îşi aprindea trabucul cu bancnote de 500 000 de

* Pedro al II-lea (1825—1901) — împărat al Braziliei din 1831 pînă la proclamarea republicii, în 1889. — *Nota trad.*

reis, repetînd prin aceasta gestul tuturor plantatorilor din ţară îmbogăţiţi cu prilejul anterioarelor urcări de preţuri la cafea, cauciuc, bumbac şi zahăr [62]. Odată cu creşterea preţurilor, creştea şi producţia ; apoi, preţurile scădeau. Instabilitatea devenea din ce în ce mai accentuată, iar pămînturile îşi schimbau mereu stăpînii. A venit vremea „milionarilor cerşetori" : pionierii plantaţiilor cedau locul exportatorilor, care puneau mîna pe pămînturi în virtutea datoriilor făcute de primii.

Preţul pe piaţa internaţională la cacaua boabe braziliană, pentru a nu da decît un exemplu, a scăzut numai între 1959 şi 1961 cu o treime. Desigur, tendinţa ulterioară de creştere a preţurilor nu a fost în stare să deschidă porţile speranţei ; CEPAL prevede o viaţă scurtă curbei de creştere [63]. Pentru a mînca ciocolată ieftină, marii consumatori de cacao — Statele Unite, Anglia, Germania federală, Olanda, Franţa — stimulează concurenţa între cacaua africană, pe de o parte, şi cea braziliană şi ecuadoriană, pe de altă parte. Dispunînd astfel de preţuri, ei provoacă perioade de scădere, aruncînd pe drumuri pe muncitorii pe care producţia de cacao îi refuză. Şomerii îşi caută cîte un copac sub care să doarmă şi banane verzi ca să-şi amăgească foamea. Firește, aceştia nu mănîncă fina ciocolată europeană pe care Brazilia, a treia exportatoare mondială de cacao, o importă — fapt incredibil —

[62] Titlul de „colonel" se acordă în Brazilia cu foarte mare uşurinţă latifundiarilor tradiţionali şi, prin extensie, tuturor persoanelor importante. Citatul face parte din romanul lui Jorge Amado *São Jorge dos Ilhéus (Pămîntul fructelor de aur*, Editura de stat, Bucureşti, 1950). În acest timp, „nici măcar copiii nu se atingeau de fructele de cacao. Se temeau de acel bau-bau galben, cu sîmbure dulce, care-i făcea prizonierii acestei vieţi trăite cu carne de cocoş bătrîn şi pastramă". Aceasta deoarece, de fapt, „cacaua era marele senior de care se temea pînă şi *«colonelul»*" (Jorge Amado, *Cacao*, Buenos Aires, 1935).

Într-un alt roman, *Gabriela*, unul din personaje, făcînd un gest categoric cu degetul, prezintă oraşul Ilhéus aşa cum era el în anul 1925 : „În toată partea de nord a ţării nu există în prezent un alt oraş care să progreseze mai rapid" (Editura Univers, Bucureşti, 1982, p. 37). Acum, însă, Ilhéus nu mai este nici măcar umbra a ceea ce a fost.

[63] Referindu-se la creşterea preţurilor la cacao şi cafea, Comisia Economică pentru America Latină (CEPAL) a Naţiunilor Unite afirmă că „acestea au un caracter relativ trecător" şi că se datorează, „în mare parte, unor situaţii neprevăzute şi ocazionale, legate de recolte". CEPAL, *Estudio económico de América Latina*, 1969, vol. II : *La economía de América Latina en 1969*, Santiago de Chile, 1970.

din Franța și din Elveția. Ciocolata costă din ce în ce mai mult ; cacaua, în termeni relativi, din ce în ce mai puțin. Între anii 1950—1960, volumul vînzărilor de cacao ale Ecuadorului a crescut cu peste 30%, în timp ce valoarea lor a crescut doar cu 15%. Restul de 15% a constituit darul pe care Ecuadorul l-a făcut țărilor bogate, care, în aceeași perioadă, i-au trimis produsele lor industrializate la prețuri sporite. Economia ecuadoriană depinde de vînzările de banane, cafea și cacao, trei produse crunt supuse oscilației prețurilor. După date oficiale, din zece ecuadorieni, șapte sînt cronic subalimentați, iar țara înregistrează unul din cei mai înalți indici de mortalitate din lume.

Brațe de muncă ieftine pentru bumbac

Brazilia este a patra țară din lume producătoare de bumbac, iar Mexicul a cincea. În ansamblu, din America Latină provine peste o cincime din bumbacul pe care îl consumă industria textilă de pe întreaga planetă. Bumbacul a devenit cea mai importantă materie primă a industriei europene la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. În decursul a 30 de ani, Anglia și-a mărit de cinci ori importul la această fibră naturală. Fusul inventat de Arkwright în același timp cu mașina cu aburi a lui Watt, ca și ulterioara descoperire a războiului mecanic de țesut de către Cartwright au dat un impuls hotărîtor fabricării de țesături, iar bumbacului, plantă originară din America, i-au deschis piețe avide peste ocean. Portul São Luiz de Maranhão, care dormita într-o lungă siestă tropicală întreruptă doar de cîteva vase pe an, a fost brusc trezit de avîntul bumbacului. Spre plantațiile din nordul Braziliei au început să se scurgă sclavii negri și din São Luiz plecau anual 150—200 de vapoare încărcate cu cîte un milion de livre de materie primă textilă. În zorii secolului al XIX-lea, datorită crizei economiei miniere, bumbacul beneficia de mînă de lucru sclavă din belșug. Aurul și diamantele din sud fiind epuizate, Brazilia părea că renaște datorită nordului. Portul a înflorit, a produs poeți în suficientă măsură pentru a fi denumit Atena Braziliei [64], dar, odată cu prosperitatea, în regiunea Maranhão a venit și foamea, deoarece nimeni nu se mai ocupa de cultivarea celor necesare hranei. În unele pe-

[64] Roberto C. Simonsen, *op. cit.*

rioade, nu a existat altceva de mîncare în afară de orez[65]. Această poveste s-a încheiat așa cum începuse : colapsul a venit brusc. Producția de bumbac pe scară largă practicată pe plantațiile din sudul Statelor Unite, unde pămînturile erau de calitate mai bună și existau mijloace mecanice pentru egrenarea și balotarea produsului, a făcut ca prețurile să scadă la o treime, iar Brazilia să fie scoasă din competiție. O nouă etapă de prosperitate a început odată cu Războiul de Secesiune, care a întrerupt livrările nord-americane, dar aceasta a fost de scurtă durată. În secolul al XX-lea, între anii 1934—1939, producția de bumbac a Braziliei a crescut într-un ritm impresionant : de la 126 000 de tone la peste 320 000. Atunci a avut loc un nou dezastru : Statele Unite și-au aruncat pe piața mondială surplusul de marfă și prețul a scăzut.

După cum se știe, surplusul de produse agricole nord-americane constituie un rezultat al ajutoarelor substanțiale pe care statul le acordă producătorilor. La prețuri de *dumping* și ca o parte a programelor de ajutorare a străinătății, surplusul invadează lumea. Bumbacul, de pildă, a fost principalul produs de export al Paraguayului, pînă ce a fost înlocuit pe piețe de concurența nord-americană aducătoare de ruină, astfel încît producția paraguayană s-a redus, începînd din 1952, la jumătate. În același fel și-a pierdut și Uruguayul piața canadiană pentru desfacerea orezului. La fel a dispărut de pe piețele internaționale și grîul din Argentina, țară care fusese grînarul planetei. *Dumping*-ul nord-american al bumbacului nu a împiedicat o întreprindere nord-americană, „Anderson Clayton and Co.", să dețină supremația în America Latină în ce privește acest produs și nici ca, prin intermediul ei, Statele Unite să cumpere bumbac din Mexic spre a-l revinde altor țări.

De bine de rău, bumbacul latino-american continuă să participe la comerțul mondial datorită prețului său de cost extrem de scăzut. Chiar și cifrele oficiale, departe de a fi reale, dezvăluie caracterul mizer al nivelului retribuției muncii. Pe plantațiile din Brazilia, salariile de înfometare alternează cu munca gratuită ; pe cele din Guatemala, proprietarii se mîndresc cu faptul că plătesc salarii lunare de 19 quetzali (un quetzal echivalează cu un dolar) și, ca și cînd aceasta ar fi mult, ei înșiși precizează că cea mai mare

[65] Caio Prado Júnior, *Formação do Brasil contemporâneo*, São Paulo, 1942.

parte a salariilor se achită în natură, la preţuri fixate de ei [66] ; în Mexic, zilerii care migrează la fiecare zafră, cîştigînd un dolar şi jumătate pentru o zi de muncă, suferă nu numai de pe urma şomajului, ci şi a subnutriţiei. Situaţia muncitorilor de pe plantaţiile de bumbac din Nicaragua este însă mult mai grea. Salvadorienii, care livrează bumbac industriei textile din Japonia, consumă mai puţine calorii şi proteine decît populaţia înfometată a Indiei. Pentru economia peruană, bumbacul constituie cea de-a doua sursă agrară de devize. José Carlos Mariategui observa ca, în veşnica sa căutare de noi pămînturi, braţe de muncă şi pieţe, capitalismul străin tindea să pună stăpînire pe culturile peruane destinate exportului, prin intermediul executării ipotecilor moşierilor datornici[67]. În 1968, cînd a venit la putere guvernul naţionalist al generalului Velasco Alvarado, nu era exploatată nici măcar o şesime din pămînturile ţării apte de a fi exploatate intensiv, venitul pe locuitor era de 15 ori mai mic decît în Statele Unite, consumul de calorii era dintre cele mai scăzute din lume, dar producţia de bumbac, ca şi cea de zahăr, era în continuare dirijată de criterii străine Perului, criterii denunţate de Mariátegui. Cele mai bune pămînturi, cîmpiile de pe coastă, se aflau în mîinile întreprinderilor nord- americane sau ale moşierilor, care erau naţionali doar în sens geografic, la fel ca burghezia din Lima. Cinci mari întreprinderi — printre care două nord-americane — „Anderson Clayton" şi „Grace" — deţineau exportul de bumbac şi zahăr, avînd chiar propriile lor „complexe agroindustriale" de producţie. Pînă la reforma agrară din 1969, cînd au fost expropriate şi date în folosinţă ţăranilor organizaţi în cooperative, plantaţiile de bumbac şi de zahăr de pe coastă — presupuse centre de prosperitate şi de progres, în contrast cu latifundiile din regiunile de munte — plăteau peonilor salarii de înfometare. După datele Comitetului Interamerican pentru Dezvoltare Agrară, venitul lunar pe membru de familie salariat în regiunea de coastă se ridica la numai 5 dolari [68].

[66] Comitetul Interamerican pentru Dezvoltare Agrară, *Guatemala. Tenencia de la tierra y desarrollo socioeconómico del sector agricola*, Washington, 1965.

[67] José Carlos Mariátegui, *Siete ensayos de interpretación de la realidad peruana*, Montevideo, 1970.

[68] Comitetul Interamerican pentru Dezvoltare Agrară, *Perú. Tenencia de la tierra y désarrollo socioeconómico del sector agricola*. Washington, 1966.

„Anderson Clayton and Co." îşi păstrează în America Latină 30 de întreprinderi filiale, care nu se ocupă numai cu vînzarea bumbacului ; ea dispune, în acelaşi timp, de o reţea — monopol orizontal — care cuprinde finanţarea şi industrializarea fibrei şi a derivatelor sale, precum şi fabricarea de produse alimentare pe scară largă. În Mexic, de pildă, deşi nu posedă pămînturi, ea îşi exercită dominaţia asupra producţiei de bumbac. De fapt, cei 800 000 de mexicani culegători de bumbac se află la cheremul său. Întreprinderea cumpără la un preţ foarte scăzut excelenta fibră de bumbac mexican, deoarece în prealabil acordă credite producătorilor, cu condiţia ca aceştia să-i vîndă recoltele la preţul cu care ea va deschide piaţa. Avansurilor băneşti li se adaugă furnizarea de îngrăşăminte, de sămînţă şi insecticide ; întreprinderea îşi rezervă dreptul de a supraveghea lucrările de fertilizare, de însămînţare şi recoltare. Pentru egrenarea bumbacului ea fixează preţurile care-i convin. Întrebuinţează sămînţa în fabricile ei de ulei, untură şi margarină. În ultimii ani, întreprinderea „Clayton", „nemulţumită că deţine supremaţia doar în domeniul comerţului cu bumbac, s-a îndreptat şi spre producţia de dulciuri, cumpărînd recent cunoscuta întreprindere «Luxus»" [69].

Firma „Anderson Clayton" nu se ocupă numai cu bumbacul. În prezent, este principala exportatoare de cafea braziliană. S-a interesat de afacere în 1950, iar după trei ani a ajuns să detroneze corporaţia „American Coffee". De asemenea, este prima producătoare de produse alimentare din Brazilia şi una din cele 35 de întreprinderi mai puternice din ţară.

Braţe de muncă ieftine pentru cafea

Există persoane care susţin că, pe piaţa internaţională, cafeaua este la fel de importantă ca şi petrolul. La începutul deceniului 5, America Latină furniza patru cincimi din totalul cantităţii de cafea care se consuma pe glob ; concurenţa cafelei *robusta*, din Africa, de calitate inferioară, dar mai ieftină, a făcut ca, în anii următori, cota de participare latino-americană să scadă. Cu toate acestea, o şe-

[69] Alonso Aguilar M. şi Fernando Carmona, *México : riqueza y miseria*. Mexico, 1968

În Columbia, țară a versantelor, cafeaua deține hegemonia. Un raport publicat de revista „Time" în 1962 arăta că salariile muncitorilor reprezintă doar 5% din prețul total pe care cafeaua îl obține în călătoria sa de la plantații pînă la buzele consumatorului nord-american [70]. Spre deosebire de Brazilia, în Columbia cafeaua se produce în cea mai mare parte nu pe latifundii, ci pe minifundii, care tind să se fărîmițeze din ce în ce mai mult. Între anii 1955—1960, au apărut 100 000 de plantații noi, majoritatea acestora deținînd o suprafață de pămînt infimă, sub un hectar. Cafeaua pe care o exportă Columbia este produsă în proporție de trei pătrimi de agricultori mici și foarte mici. Un procent de 96% din plantații sînt minifundii [71]. Pe afișe, figura lui Juan Valdés este zîmbitoare, dar fărîmițarea pămîntului duce la scăderea nivelului de viață al cultivatorilor, ale căror venituri sînt din ce în ce mai mici, facilitînd, de asemenea, manevrele Federației Naționale a Cultivatorilor de Cafea, care reprezintă interesele marilor proprietari și care, de fapt, deține monopolul asupra comercializării acestui produs. Parcelele mai mici de un hectar produc un venit de mizerie : în medie, 130 de dolari *anual* [72].

Cotația cafelei la bursă face ca recoltele să fie puse pe foc și marchează ritmul căsătoriilor

Ce-i asta, electroencefalograma unui nebun ? În 1889, cafeaua valora 2 centi, șase ani mai tîrziu urcase la 9, după alți trei ani scăzuse la 4 și după încă cinci ani la 2. Aceasta a fost o perioadă edificatoare [73]. Graficele prețurilor cafelei, ca și cele ale tuturor produselor tropicale, s-au asemănat întotdeauna cu tabelele clinice ale epilepsiei. Dar

[70] Mario Arrubla, *Estudios sobre el subdesarrollo colombiano*, Medellín, 1969. Prețul se descompune astfel : un procent de 40% revine intermediarilor, exportatorilor și importatorilor ; 10% reprezintă impozitele către ambele guverne ; 10% este costul transportului ; 5% se plătește pentru propaganda Oficiului Panamerican al Cafelei, din Washington ; 30% revine proprietarilor de plantații și 5% reprezintă valoarea salariilor muncitorilor.

[71] Banco Cafetero, *La industria cafetera en Colombia*, Bogotá, 1962.

[72] „Panorama Económico Latinoamericano", nr. 87, Havana, septembrie 1963.

[73] Pierre Monbeig, *Pionniers et planteurs de São Paulo*, Paris, 1952.

curba descrește întotdeauna atunci cînd înregistrează valoarea de schimb a cafelei față de mașini și produse industrializate. Carlos Lleras Restrepo, președintele Columbiei, se plîngea în 1967 din pricina faptului că, în anul respectiv, țara sa trebuia să plătească cu 57 de saci de cafea un *jeep*, în timp ce în 1950 fuseseră suficienți doar 27 de saci. În același timp, ministrul agriculturii al statului São Paulo, Herbert Levi, făcea calcule și mai dramatice : un tractor era plătit de Brazilia în 1970 cu 350 de saci de cafea, deși cu paisprezece ani înainte erau suficienți doar 70 de saci. Prețul cafelei n-a fost străin nici de tragedia președintelui Getulio Vargas care, în 1954, și-a tras un glonte în inimă : „A început criza producției de cafea — scria Vargas în splendidul său testament — și principalul nostru produs a fost pus în valoare. Gîndindu-ne să apărăm prețul, răspunsul a fost o violentă presiune care s-a exercitat asupra economiei noastre, astfel încît ne-am văzut obligați să cedăm". Vargas a dorit ca sîngele său să fie prețul răscumpărării poporului brazilian.

Dacă recolta de cafea din 1964 s-ar fi vîndut pe piața nord-americană la prețurile din 1955, Brazilia ar fi primit 200 000 000 de dolari în plus. Scăderea cu numai un cent a cafelei la bursă determină o pierdere de 65 000 000 de dolari pentru țările producătoare în ansamblul lor. Cum din 1964 pînă în 1968 prețurile au continuat să scadă, cantitatea de dolari pe care țara consumatoare, Statele Unite, a uzurpat-o țării producătoare, Brazilia, a crescut. Dar în folosul cui ? Al cetățeanului care bea cafea ? În iulie 1968, prețul pe care Statele Unite îl plăteau pentru cafeaua braziliană scăzuse cu 30% față de ianuarie 1964. Firește, consumatorul nord-american nu plătea mai puțin cafeaua pe care o bea, ci cu 13% mai mult. Așadar, între anii 1964—1968, intermediarii au încasat atît procentul de 13%, cît și pe cel de 30%, cîștigînd din ambele părți. În aceeași perioadă, prețurile primite de producătorii brazilieni pentru un sac de cafea s-au redus la jumătate[74]. Cine sînt intermediarii? Un număr de 6 întreprinderi nord-americane controlează mai mult de o treime din cantitatea de cafea care iese din Brazilia, iar alte 6 întreprinderi nord-americane controlează peste o treime din cantitatea de cafea care intră

[74] Date furnizate de Banca Centrală, Institutul Brazilian al Cafelei și FAO, Revista „Fator", nr. 2, Rio de Janeiro, noiembrie-decembrie 1968.

în Statele Unite : sînt firmele care stăpînesc ambele capete ale operației [75]. Tot astfel cum „United Fruit" își exercită monopolul asupra vînzării de banane din America Centrală, Columbia și Ecuador, monopolizînd, în același timp, importul și desfacerea bananelor în Statele Unite, comerțul cu cafea este manevrat de întreprinderi nord-americane, Brazilia participînd doar ca furnizor și ca victimă. Iar cînd supraproducția obligă la acumulare de rezerve, cel care se însărcinează cu stocarea este statul brazilian.

Oare nu există, totuși, o Convenție internațională a cafelei care să echilibreze prețurile pe piață ? Centrul mondial de informare al cafelei a publicat un amplu document la Washington, în 1970, al cărui scop era de a-i convinge pe legiuitori ca Statele Unite să suspende, pentru luna septembrie, aplicarea legii complementare convenției. Raportul asigura că de pe urma convenției au beneficiat, în primul rînd, Statele Unite, consumatoare a peste jumătate din cantitatea de cafea care se vinde în lume. Cumpărarea de boabe este în continuare o afacere. Pe piața nord-americană, derizoria creștere a prețului cafelei (de care, așa cum am văzut, profită intermediarii) a fost mult mai mică decît creșterea generală a costului vieții și a nivelului salariilor pe plan intern ; valoarea exporturilor Statelor Unite a crescut, între anii 1960—1969, cu o șesime și, tot în aceeași perioadă, valoarea importului de cafea, în loc să crească, a scăzut. De asemenea, trebuie avut în vedere faptul că țările latino-americane folosesc puțina valută pe care o obțin din vînzarea cafelei pentru a cumpăra produse nord-americane din ce în ce mai scumpe.

Cafeaua aduce beneficii mult mai mari celor care o consumă decît celor care o produc. În Statele Unite și în Europa ea oferă venituri și locuri de muncă, pune în mișcare mari capitaluri ; în America Latină oferă salarii de mizerie și accentuează deformarea economică a țărilor aflate în slujba sa. *În Statele Unite, cafeaua oferă locuri de muncă la peste 600 000 de persoane : nord-americanii care desfac și vînd cafeaua latino-americană cîștigă salarii infinit mai mari decît brazilienii, columbienii, guatemalezii, salvadorienii sau haitienii, care seamănă și recoltează bobul pe plantații. Pe de altă parte, CEPAL ne informează că, oricît de incredibil ar părea, cafeaua depune bogății mai mari în seifurile statelor europene decît în mîinile țărilor producătoare.* Într-adevăr, „în 1960 și 1961, taxele vamale totale impuse de țările Comunității Economice Europene cafelei latino-americane s-au ridicat la aproximativ 700 000 000 de dolari, în timp ce veniturile țărilor furnizoare (exprimate în prețuri FOB *, ca și exporturile) au fost de numai 600 000 000 de dolari" [76]. De fapt, țările bogate, care predică virtuțile comerțului liber, promovează față de țările sărace cea mai rigidă politică protecționistă. Ele transformă tot ce ating în aur pentru ele însele și în tinichea pentru ceilalți, inclusiv însăși producția țărilor subdezvoltate. Piața internațională a cafelei seamănă atît de bine cu o pîlnie, încît, recent, Brazilia a acceptat să aplice taxe vamale ridicate propriului său export de cafea solubilă pentru a apăra — protecționism invers — interesele fabricanților nord-americani ai aceluiași articol. Cafeaua solubilă produsă de Brazilia este mai ieftină și de o calitate superioară celei fabricate de înfloritoarea industrie a Statelor Unite, dar, după cum se vede, în cadrul sistemului de liberă concurență unii sînt mai liberi decît alții.

În această împărăție a absurdului organizat, catastrofele naturale devin pentru țările producătoare binecuvîntări ale cerului. Agresiunile naturii duc la creșterea prețurilor și la punerea în circulație a rezervelor acumulate. Îngrozitoarele înghețuri care au distrus recolta Braziliei în 1969 au ruinat numeroși producători, îndeosebi pe cei mai mici, ridicînd în schimb cursul cafelei la bursa internațională și împuținînd considerabil stocul de 60 000 000 de saci — a căror valoare echivala cu două treimi din datoria externă a Braziliei —, pe care statul îi pusese deoparte pentru a apăra prețurile. Cafeaua stocată, care cu timpul se deteriora, pierzîndu-și din valoare, ar fi putut ajunge în cele din urmă pe foc. Și nu ar fi fost pentru prima oară. În urma crizei din 1929, care a dus la scăderea prețurilor și la restrîngerea consumului, Brazilia a pus pe foc 78 000 000 de saci cu cafea, arzînd astfel efortul făcut de

[75] Conform cercetărilor efectuate de Federal Trade Commission, Cid Silveira, *Café : um drama na economia nacional*, Rio de Janeiro, 1962.

* FOB (în engl. — Free on board, adică „liber la bord") — tranzacție comercială maritimă în care prețul convenit include toate cheltuielile legate de aceasta, pînă ce marfa ajunge pe vasul desemnat de cumpărător. — *Nota trad.*

[76] CEPAL, *El comercio internacional y el desarrollo de América Latina*, Mexico — Buenos Aires, 1964.

200 000 de oameni timp de cinci recolte [77]. *Aceasta a fost o criză tipică pentru economia colonială : a venit din afară.* Brusca scădere a veniturilor plantatorilor şi exportatorilor de cafea în anii '30 a determinat, în afară de incendierea cafelei, şi incendierea monedei. În America Latină acesta este mecanismul uzual pentru „a socializa pierderile" din sectorul exportator : ceea ce se compensează în monedă naţională prin devalorizări, se pierde în materie de valută.

Dar nici creşterea preţurilor nu are urmări mai bune, deoarece determină însămînţări masive, creşterea producţiei şi extinderea suprafeţei destinate cultivării norocosului produs. Stimulentul funcţionează ca un bumerang, fiindcă abundenţa produsului duce la scăderea preţurilor, provocînd dezastrul. Aşa s-a întîmplat în 1958, în Columbia, cînd s-a cules cafeaua semănată cu atît entuziasm cu patru ani înainte, şi cicluri asemănătoare s-au repetat de-a lungul întregii istorii a acestei ţări. Columbia depinde de cafea şi de preţul acesteia pe piaţa externă în asemenea grad, încît „în Antioquia, curba căsătoriilor răspunde prompt curbei pe care o urmează preţul cafelei. Este un fapt tipic pentru o structură dependentă : pînă şi momentul propice pentru a face o declaraţie de dragoste pe o colină din Antioquia este hotărît la bursa din New York" [78].

Zece ani care au secătuit Columbia

Prin anii '40, prestigiosul economist columbian Luis Eduardo Nieto Arteta a scris o apologie a cafelei. Cafeaua reuşise ceea ce nu reuşiseră niciodată, în anterioarele cicluri economice ale ţării, nici minele, nici tutunul, nici indigotierul şi nici arborele de chinină, şi anume să dea naştere unui sistem matur şi progresist. Fabricile textile şi alte ramuri ale industriei uşoare luaseră naştere, şi nu din întîmplare, în departamentele producătoare de cafea : Antioquia, Caldas, Valle del Cauca, Cundinamarca. O democraţie de mici producători agrari care se ocupau cu cultivarea cafelei făcuse din columbieni „oameni moderaţi şi sobri". „Baza cea mai solidă pentru normalizarea funcţionării vieţii politice columbiene — spunea autorul amintit — a fost

[77] Roberto C. Simonsen, *op. cit.*
[78] Mario Arrubla, *op. cit.*

realizarea unei stabilităţi economice proprii. Aceasta a fost produsă de cafea şi, odată cu ea, au apărut şi calmul, şi măsura" [79].

Ceva mai tîrziu a izbucnit violenţa. În realitate, elogiile aduse în Columbia cafelei nu întrerupseseră, ca prin farmec, îndelungata sa istorie de revolte şi represiuni sîngeroase. De data aceasta, timp de zece ani, între 1948 şi 1957, războiul ţărănesc a cuprins minifundiile şi latifundiile, deşerturile şi cîmpiile cultivate, văile, selvele şi mlaştinile din Anzi, a împins la exod comunităţi întregi, a dat naştere gherilelor revoluţionare şi bandelor de criminali, transformînd ţara întreagă într-un cimitir. Se apreciază că războiul s-a soldat cu 180 000 de morţi [80]. *Vărsarea de sînge a coincis cu o perioadă de avînt economic pentru clasa dominantă. Este drept să fie confundată prosperitatea unei anumite clase cu bunăstarea unei ţări întregi ?*

Violenţa începuse ca o înfruntare între liberali şi conservatori, dinamica urii de clasă accentuîndu-i din ce în ce mai mult caracterul de luptă socială. Jorge Eliécer Gaitán, şeful liberalilor, pe care oligarhia propriului său partid îl numea, cu sentimente ce mergeau de la dispreţ la teamă, „Lupul" sau „Şnapanul", îşi cîştigase un formidabil prestigiu în rîndurile poporului, punînd în primejdie ordinea stabilită ; uraganul s-a dezlănţuit cînd acesta a fost ucis cu gloanţe de revolver. Mai întîi, s-a produs o maree de nestăvilit pe străzile capitalei, spontana „bogotană", apoi violenţa s-a întins imediat spre sate, unde, de multă vreme, bandele organizate de conservatori semănau groaza. Ura, pe care ţăranii o rumegau de mult timp, a explodat. În timp ce guvernul trimitea poliţişti şi soldaţi să taie testicole, să spintece pîntecele femeilor însărcinate ori să arunce copiii în sus pentru a-i prinde apoi în vîrful baionetelor, dînd ascultare lozincii „să nu lăsăm nici sămînţă", ideologii Partidului Liberal se închideau în casă, fără ca bunele lor obiceiuri ori tonul cavaleresc al manifestelor lor să aibă cu ceva de suferit, sau, în cel mai rău caz, plecau în exil. Cei care au plătit cu morţi au fost ţăranii. Războiul a atins culmi de o cruzime incredibilă, exacerbată de dorinţa de răzbunare care creştea odată cu

[79] Luis Eduardo Nieto Arteta, *Ensayos sobre economia colombiana*, Medellín, 1969.
[80] Germán Guzmán Campos, Orlando Fals Borda şi Eduardo Umaña Luna, *La violencia en Colombia. Estudio de un proceso social*, Bogotă, 1963—1964.

războiul însuși. Au apărut noi stiluri de asasinare : în cel al „tăierii cravatei", limba era lăsată să atîrne. Neîntrerupt aveau loc violuri, incendii, jafuri, oamenii erau sfîșiați sau arși de vii, jupuiți ori tăiați tacticos în bucăți; batalioanele rădeau de pe fața pămîntului satele și plantațiile ; apele rîurilor se înroșeau de atîta sînge ; bandiții acordau dreptul la viață în schimbul unui tribut în bani sau cafea, iar forțele de represiune alungau și hăituiau nenumărate familii, care-și căutau adăpost în munți. Femeile năsteau în pădure. Animați de dorința de a-și lua revanșa, dar fără să aibă un orizont politic clar, cei mai importanți conducători ai gherilei au pornit să distrugă doar pentru a distruge, să treacă totul prin foc și sabie doar de dragul de-a o face. Numele protagoniștilor violenței (locotenentul Gorilă, Umbră-Rea, Condorul, Blană-Roșie, Vampirul, Pasărea-Neagră, Spaima Cîmpiei) nu sugerează o epopee revoluționară. Și, totuși, un accent de rebeliune socială purtau pînă și versurile pe care le cîntau bandele :

Sînt un țăran cinstit,
Și n-am început eu lupta,
Dar cui îmi cată nod în papură,
Am să-i vin de hac.

În definitiv, teroarea fără discriminare, împletită cu revendicarea drepturilor, apăruse și în revoluția mexicană a lui Emiliano Zapata și Pancho Villa. Violența ar fi izbucnit în Columbia oricum. Nu este însă întîmplător faptul că din acel deceniu de violență au luat naștere ulterioarele gherile politice care, ținînd sus drapelul revoluției sociale, au ajuns să ocupe și să controleze vaste zone ale țării. Urmăriți de forțele de represiune, țăranii s-au refugiat în munți, organizîndu-și aici activitatea agricolă și de autoapărare. După ce conservatorii și liberalii au semnat, la Madrid, pactul de pace, așa-numitele „republici independente" au continuat să ofere refugiu celor urmăriți. Într-o atmosferă de toasturi și porumbei ai păcii, conducătorii celor două partide au hotărît să vină pe rînd la putere, spre binele armoniei naționale, începînd, de comun acord, activitatea de „curățire" a focarelor de natură să provoace perturbări sistemului. Cu prilejul unei singure operații, al cărei scop era distrugerea rebelilor din Marquetalia, s-au folosit 1 500 000 de proiectile, au fost

aruncate 20 000 de bombe și a fost mobilizat, pe pămînt și în aer, un efectiv de 16 000 de soldați [81].

În plină epocă de violență, exista un ofițer care spunea : „Mie să nu-mi veniți cu povești. Mie veniți-mi cu urechi tăiate". Oare sadismul reprimării și ferocitatea războiului s-ar putea explica prin stări clinice ? Au fost, oare, rezultatul răutății înnăscute a protagoniștilor lor ? Un individ care i-a tăiat unui preot mîinile, i-a dat foc lui și casei sale, apoi l-a tăiat bucăți și l-a aruncat într-o hazna, striga după terminarea războiului : „Nu sînt vinovat ! Nu sînt vinovat ! Lăsați-mă singur !" Își pierduse mințile și, totuși, nu și le pierduse : ororile perioadei de violență nu au făcut decît să scoată în evidență ororile sistemului. Căci cafeaua nu adusese cu sine fericirea și armonia, așa cum profetizase Nieto Arteta. Este adevărat că, datorită cafelei, s-a dezvoltat navigația pe fluviul Magdalena, s-au construit căi ferate și șosele și s-au acumulat capitaluri care au dat naștere anumitor industrii, dar regimul oligarhic intern și dependența economică față de centrele străine ale puterii nu s-au dovedit a fi numai invulnerabile față de procesul ascendent al cafelei, ci, dimpotrivă, au devenit incomparabil mai împovărătoare pentru columbieni. Spre sfîrșitul deceniului violenței, Organizația Națiunilor Unite publica rezultatele anchetei făcute în legătură cu problema alimentației în Columbia. De atunci și pînă în prezent, situația nu s-a îmbunătățit deloc : un procent de 88% din elevii din Bogotá sufereau de avitaminoză, 78% de ariboflavinoză și peste jumătate din numărul total cîntăreau sub limita normală ; din rîndurile muncitorilor, de avitaminoză sufereau 71%, din rîndul țăranilor din Valea Tensa 78% [82]. Ancheta a scos în evidență existența unei „substanțiale insuficiențe de produse alimentare de protecție — lapte și derivatele sale, ouă, carne, pește și unele fructe și legume — care, laolaltă, constituie o sursă de proteine, vitamine și săruri". O tragedie socială nu apare numai la lumina fulgerătoare a armelor de foc. Statisticile arată că indicele de omucideri în Columbia este de șapte ori mai ridicat decît în Statele Unite, iar un sfert din numărul populației columbiene apte de muncă

[81] Germán Guzmán, *La violencia en Colombia (parte descriptiva)*, Bogotá, 1968.

[82] Națiunile Unite, *Análisis y proyecciones del desarrollo económico*, III, în *El desarrollo económico de Colombia*, New York, 1957.

este lipsit de un loc de muncă fix. Anual, pe piața forței de muncă apar 250 000 de persoane ; industria nu oferă noi locuri de muncă și nici structura de latifundii și minifundii de la sate nu are nevoie de noi brațe de muncă : dimpotrivă, neîncetat azvîrle noi șomeri spre suburbiile orașelor. În Columbia există peste 1 000 000 de copii neșcolarizați, ceea ce nu împiedică însă regimul să-și permită luxul de a menține 41 de universități publice sau particulare, fiecare cu diferitele ei facultăți sau secții pentru instruirea fiilor elitei și ai clasei mijlocii minoritare [83].

Bagheta magică a pieței mondiale trezește America Centrală

Fîșia de pămînt a Americii Centrale a ajuns pînă la mijlocul secolului trecut fără să fi suferit prea mari necazuri. În afară de produsele alimentare necesare consumului, America Centrală producea — cu capital mic, mînă de lucru puțină și îngrijiri minime — cîrmîz și indigotieri. Cîrmîzul, insectă care se naște și crește fără probleme pe suprafața spinoasă a nopalului, se bucura, ca și indigotierul, de o cerere crescîndă din partea industriei textile europene. Ambii coloranți naturali au murit însă de moarte sintetică în jurul anului 1850, cînd chimiștii germani au inventat anilinele și alți coloranți mai ieftini pentru vopsirea pînzeturilor. La treizeci de ani de la această victorie a laboratoarelor asupra naturii, a sosit rîndul cafelei. America Centrală s-a schimbat. De pe plantațiile sale recent create, în jurul anului 1880, provenea aproape a șasea parte din producția mondială de cafea. Datorită acestui produs, regiunea s-a încorporat definitiv pieței internaționale. Cumpărătorilor englezi le-au urmat cei germani și cei nord-americani. Consumatorii străini au făcut să apară o burghezie autohtonă a cafelei, care a reușit să pună mîna pe puterea politică datorită revoluției liberale a lui Justo Rufino Barrios, spre sfîrșitul secolului XIX. Specializarea agrară, dictată din exterior, a determinat o furie de a pune stăpînire pe pămînturi și pe oameni ; în America Centrală, actualul latifundiu a luat naștere sub faldurile drapelului libertății muncii.

Astfel, au intrat în posesia particularilor mari întinderi pustii, care nu aparțineau nimănui, sau aparțineau bisericii ori statului, și tot astfel au fost frenetic jefuite comunitățile indigene. Țăranii care refuzau să-și vîndă pămînturile, erau luați în armată cu forța ; plantațiile au devenit locuri în care putrezeau indienii, au fost reînviate legile coloniale, recrutarea cu forța a mîinii de lucru și legile împotriva migrațiunii. Muncitorii fugari erau urmăriți cu pușca. Guvernele liberale au modernizat relațiile de muncă instituind salariul, dar salariații deveneau proprietatea noilor antreprenori ai cafelei. Nici un moment, de-a lungul secolului care s-a scurs de atunci, perioadele de creștere a prețurilor nu s-au făcut simțite asupra nivelului salariilor, care au continuat să fie salarii de înfometare, fără ca urcarea cursului cafelei să se fi tradus vreodată prin creșterea lor. Aceasta a fost una din cauzele care au împiedicat dezvoltarea unei piețe interne în țările Americii Centrale [84]. Ca pretutindeni, expansiunea nelimitată a culturii cafelei a dus la stagnarea cultivării de produse alimentare destinate pieței interne. Și aceste țări au fost sortite să sufere o lipsă cronică de orez, fasole, porumb, grîu, tutun și carne. În regiunile înalte și accidentate, către care latifundiul a împins indigenii pentru a pune stăpînire pe pămînturile mai roditoare de la șes, cu greu a reușit să supraviețuiască o slabă agricultură de subzistență. Indigenii, care în timpul strîngerii recoltei își oferă forța de muncă pe plantații, trăiesc restul anului în munți, unde, pe parcele minuscule, cultivă porumb și fasole, produse absolut necesare pentru a nu muri de foame. Acestea sînt rezervele de mînă de lucru ale pieței mondiale. Situația nu s-a schimbat în secolul care s-a scurs ; latifundiul și minifundiul constituie împreună unitatea unui sistem bazat pe exploatarea crîncenă a mîinii de lucru indigene. În general, dar mai ales în Guatemala, această structură de însușire a forței de muncă se identifică cu un întreg sistem de dispreț rasial: indienii sînt victimele colonialismului intern al albilor și al metișilor, binecuvîntat din punct de vedere ideologic de cultura dominantă, tot astfel cum

[83] Profesorul Germán Rama a constatat că unele din aceste venerabile instituții au în bibliotecile lor, printre operele de cea mai mare valoare, colecția cartonată de *Selecciones del Reader's Digest*. Germán W. Rama, *Educación y movimiento social en Colombia*. „Eco", nr. 116, Bogotá, decembrie 1969.

[84] Edelberto Torres-Rivas, *Procesos y estructuras de una sociedad dependiente (Centroamérica)*, Santiago de Chile, 1959.

țările din America Centrală sînt victimele colonialismului străin [85].

În Honduras, Guatemala și Costa Rica au apărut la începutul secolului și enclavele bananiere. Pentru a transporta cafeaua în porturi, au luat naștere cîteva căi ferate finanțate de capitalul național. Întreprinderile nord-americane au pus stăpînire pe aceste căi ferate, construind și altele, exclusiv pentru a transporta producția de pe propriile lor plantații. În același timp, au introdus și monopolul asupra serviciului de iluminat electric, poștă, telegraf, telefon, precum și asupra unui serviciu public nu mai puțin important, monopolul asupra politicii : în Honduras, „un măgar costă mai mult decît un deputat", iar în toate țările din America Centrală ambasadorii Statelor Unite sînt mai președinți decît președinții înșiși. „United Fruit Co." și-a înghițit concurenții în materie de producere și desfacere a bananelor, devenind principalul latifundiar din America Centrală, iar filialele sale au acaparat transportul feroviar și maritim ; compania a devenit stăpîna porturilor și și-a creat o vamă și o poliție proprii. De fapt, dolarul a devenit monedă națională în America Centrală.

Piraților la abordaj

În concepția geopolitică a imperialismului, America Centrală nu este altceva decît un apendice firesc al Statelor Unite. Nici măcar Abraham Lincoln, care se gîndise și el s-o anexeze, nu s-a putut debarasa de ideea „destinului evident" al marii puteri asupra regiunilor învecinate [86].

La mijlocul secolului trecut, piratul William Walker, care opera în numele bancherilor Morgan și Garrison, a invadat America Centrală în fruntea unei bande de asasini ce se autodenumeau „falanga americană a nemuritorilor". Bucurîndu-se de sprijinul oficios al guvernului Statelor Unite, cu prilejul expedițiilor sale succesive, Walker a furat, a ucis, a incendiat și s-a proclamat președinte al statelor Nicaragua, Salvador și Honduras. El a reintrodus

[85] Carlos Guzmán Böckler și Jean-Loup Herbert, *Guatemala : una interpretación histórico-social*, Mexico, 1970.

[86] Darcy Riberio, *Las Américas y la civilización*, vol. III : *Los pueblos transplantados. Civilización y desarrollo*, Buenos Aires, 1970.

sclavia pe teritoriile care au constituit obiectul devastatoarei sale ocupații, continuînd astfel opera filantropică a țării sale în statele care, cu puțin timp înainte, fuseseră uzurpate Mexicului.

La înapoierea sa în Statele Unite a fost întîmpinat ca un erou național. De atunci, invaziile, intervențiile, bombardamentele, împrumuturile obligatorii și tratatele semnate pe afetul tunului au continuat. În 1912, președintele William H. Taft afirma : „Nu este departe ziua în care trei steaguri cu linii și stele vor indica întinderea teritoriului nostru în trei puncte echidistante : un steag va flutura la Polul Nord, altul pe Canalul Panama și al treilea la Polul Sud. Toată emisfera ne va aparține în fapt, așa cum ne aparține deja moralmente, datorită superiorității noastre rasiale" [87]. Taft spunea că drumul drept al justiției în politica externă a Statelor Unite „nu exclude de fel o intervenție activă, în scopul de a asigura facilități mărfurilor și capitaliștilor noștri în vederea efectuării unor investiții avantajoase". Cam în aceeași perioadă, fostul președinte Teddy Roosevelt reamintea în gura mare acțiunea sa plină de succes în amputarea teritoriului columbian: „I took the Canal", spunea proaspătul deținător al Premiului Nobel pentru Pace, în timp ce povestea cum inventase statul Panama [88]. Puțin mai tîrziu, Columbia avea să primească o despăgubire în valoare de 25 000 000 de dolari. Acesta era prețul pentru o țară care apăruse pe lume pentru ca Statele Unite să dispună de o cale de comunicație între cele două oceane.

Întreprinderile își însușeau pămînturi, vămi, bogății și guverne ; *marinerii* debarcau pretutindeni pentru „a apăra viața și interesele cetățenilor nord-americani", lozincă identică celei de care se vor folosi în 1965 pentru a spăla cu apă sfințită urmele crimei din Republica Dominicană. Drapelul aduna sub faldurile sale alte mărfuri. În 1933, aflat deja în rezervă, comandantul Smedley D. Butler, care condusese numeroase expediții, își rezuma astfel propria-i activitate : „Am petrecut treizeci și trei de ani și patru luni în serviciul activ, ca membru al celei mai mobile forțe militare a acestei țări : corpul de infanterie al

[87] Gregorio Selser, *Diplomacia, garrote y dólares en América Latina*, Buenos Aires, 1962.

[88] Claude Julien, *L'Empire americain*, Paris, 1968.

Marinei. Am deținut toate gradele, de la sublocotenent pînă la general de divizie. Cea mai mare parte din acest timp am servit ca pistolar de înaltă clasă pentru marile afaceri, pentru Wall Street și bancheri. Într-un cuvînt, am fost un pistolar al capitalismului... Așa, de pildă, în 1913 am ajutat ca Mexicul, și îndeosebi Tampico, să devină o pradă ușoară pentru interesele companiilor petroliere nord-americane. Mi-am dat aportul ca Haiti și Cuba să devină locuri în care «National City Bank» să-și încaseze decent veniturile... În perioada 1909—1912 am ajutat ca Nicaragua să fie purificată în folosul firmei bancare internaționale „Brown Brothers". În 1916, am făcut lumină în Republica Dominicană în numele intereselor nord-americane din industria zahărului. În 1903, am ajutat la «pacificarea» statului Honduras în folosul companiilor nord-americane pentru comercializarea fructelor" [89]. La începutul acestui secol, filozoful William James a făcut o afirmație care este puțin cunoscută : „Țara a vomitat odată pentru totdeauna Declarația de Independență..." Statele Unite au ocupat Haiti timp de douăzeci de ani, pentru a nu da decît un exemplu, și aici, în această țară cu populație neagră, care fusese scena primei răscoale victorioase a sclavilor, au introdus segregația rasială și regimul de muncă forțat, au ucis 1 500 de muncitori cu prilejul uneia din operațiile de represiune (după cercetările Senatului nord-american, aceasta s-a întîmplat în 1922), iar cînd guvernul local a refuzat să transforme Banca Națională în sucursală a băncii «National City» din New York, au suspendat plata salariului președintelui și miniștrilor săi, spre a-i face să mai mediteze [90].

Întîmplări asemănătoare s-au repetat și în celelalte insule din regiunea Mării Caraibilor și în toată America Centrală, spațiul geopolitic numit *Mare Nostrum* al Imperiului, în ritmul alternativ al *big stick*-ului sau al „diplomației dolarului".

Coranul include bananul printre arborii paradisului, dar *bananizarea* statelor Guatemala, Honduras, Costa Rica, Panama, Columbia și Ecuador îndreptățește bănuiala că, de fapt, acesta este copacul iadului. În Columbia, „United

[89] Apărut în „Common Sense", noiembrie 1935. Vezi Leo Huberman, *Man's Wordly Goods. The Story of the Wealth of Nations*, New York, 1936.

[90] William Krehm, *Democracia y tiranías en el Caribe*, Buenos Aires, 1959.

Fruit Co." devenise stăpîna celui mai mare latifundiu din țară. În 1928, a izbucnit o mare grevă pe coasta Atlanticului. În fața unei gări, muncitorii bananieri au fost uciși cu gloanțe. Fusese dat un decret oficial: „Personalul forței publice are libertatea de a pedepsi cu ajutorul armelor..." Pentru a șterge măcelul din memoria oficială a țării nu a mai fost nevoie să se dea un alt decret. [91] Procesul de cucerire și jefuire a Americii Centrale a fost descris de Miguel Ángel Asturias. Papa Verde era Minor Keith, rege neîncoronat al întregii regiuni, tatăl companiei „United Fruit", devoratoarea țării. „Avem cheiuri, diguri, căi ferate, terenuri, clădiri, surse de apă, enumera președintele; circulă dolarul, se vorbește engleza și se arborează drapelul nostru..." „Chicago nu putea să fie decît mîndru de acest fiu al său, care a plecat cu o pereche de pistoale și s-a întors ca să-și reclame locul printre împărații cărnii, regii căilor ferate, regii cuprului, regii gumei de mestecat" [92]. În *Paralela 42*, John Dos Passos i-a făcut lui Keith o strălucitoare biografie, aceasta fiind însăși biografia întreprinderii :

„...în Europa și în Statele Unite, oamenii începură să mănînce banane, așa că defrișară jungla din America Centrală ca să planteze banani și construiră căi ferate ca să transporte bananele și în fiecare an tot mai multe vapoare ale Marii Flote Albe urcau spre nord încărcate cu banane, și aceasta este istoria imperiului american din Marea Caraibilor și a canalului Panama și a viitorului canal din Ni-

[91] Acesta este subiectul romanului *La casa grande* de Álvaro Cepeda Samudio (Buenos Aires, 1967), precum și al unui capitol din romanul *Un veac de singurătate* (Editura Univers, București, 1971) de Gabriel García Márquez : „Desigur, a fost un vis", insistau ofițerii.

[92] Ciclul cuprinde romanele *Viento fuerte*, *Papa Verde* (Editura pentru Literatură Universală, București, 1967, p. 137), *Los ojos de los enterrados*, trilogie publicată la Buenos Aires în deceniul al cincilea. În *Viento fuerte*, unul din personaje, Mr. Pyle, spune pe un ton profetic : „Dacă, în loc să înființăm noi plantații, am cumpăra de la particulari fructele deja produse, în viitor am avea de cîștigat". Așa se întîmplă, în prezent, în Guatemala : cu ajutorul mecanismelor de comercializare, „United Fruit" își exercită monopolul asupra producției de banane, ceea ce este eficient și mai puțin riscant decît producerea directă a fructelor. Trebuie subliniat faptul că, în deceniul al șaselea, începînd din clipa în care compania „United Fruit" a hotărît să vîndă sau să-și arendeze plantațiile din Guatemala, care erau amenințate cu vîlvătaia agitațiilor sociale, producția de banane a scăzut vertiginos.

caragua şi a infanteriei marine şi a vaselor de război şi a baionetelor..." *.

Pămînturile rămîneau la fel de secătuite ca oamenii : pămînturilor li se fura humusul, muncitorilor — plămînii, dar întotdeauna se mai găseau noi pămînturi de exploatat şi noi muncitori de exterminat. Dictatorii, eroi de operetă, vegheau cu cuţitul în dinţi la bunăstarea companiei „United Fruit". Mai tîrziu, producţia de banane a decăzut treptat, iar omnipotenta întreprindere de fructe a trecut prin mai multe crize. Totuşi, America Centrală continuă să fie şi în zilele noastre un izvor nesecat de profituri pentru aventurieri, deşi cafeaua, bumbacul şi zahărul au coborît bananierul de pe soclul său privilegiat. Bananele constituie încă principala sursă de valută pentru Honduras şi Panama, iar în America de Sud pentru Ecuador. Prin anul 1930, America Centrală exporta anual 38 000 000 de ciorchini de banane, „United Fruit" plătind statului Honduras un impozit de un cent pentru fiecare ciorchine. Nu exista nici o modalitate de a controla plata miniimpozitului (care, cu timpul, a crescut puţintel), şi nici acum nu există, deoarece chiar şi azi „United Fruit" exportă şi importă ce i se năzare, nesocotind taxele vamale de stat. Balanţa comercială şi balanţa de plăţi, care se află în sarcina unor specialişti cu o imaginaţie bogată, ţin de domeniul fanteziei.

Criza din anii '30 :
„Să omori o furnică este o crimă mai mare
decît să ucizi un om"

Cafeaua depindea de piaţa nord-americană, de capacitatea sa de consum şi de preţurile impuse tot de ea ; bananele erau o afacere nord-americană în folosul nord-americanilor. Deodată, a venit criza din 1929. Crahul de la Bursa din New York, care a făcut să se zguduie din temelii capitalismul mondial, a căzut în regiunea Mării Caraibilor ca un enorm bloc de piatră într-o baltă. A scăzut vertiginos preţul cafelei şi al bananelor, şi nu mai puţin vertiginos a scăzut volumul vînzărilor. Dislocarea populaţiei de la sate a cunoscut o recrudescenţă febrilă şi violentă ; la sate şi la oraşe a sporit şomajul, a început un val de greve;

* John Dos Passos, *SUA*, vol. I, Editura pentru Literatură Universală, Bucureşti, 1968, p. 248. — *Nota trad.*

au scăzut brusc creditele, investiţiile şi cheltuielile publice; salariile funcţionarilor de stat s-au redus aproape la jumătate în Honduras, Guatemala şi Nicaragua. [93] Dictatorii nu au întîrziat să pocnească din cizme luînd poziţia de sluj ; la Washington începea epoca politicii de bună vecinătate, dar agitaţia, care era în creştere pretutindeni, trebuia oprită cu orice preţ. Jorge Ubico în Guatemala, Maximiliano Hernández Martínez în Salvador, Tiburcio Carías în Honduras şi Anastasio Somoza în Nicaragua au stat la putere în ţările lor care mai mult, care mai puţin, oricum, în jur de douăzeci de ani.

Epopeea lui Augusto César Sandino a emoţionat lumea. Îndelungata luptă a şefului partizanilor din Nicaragua, consacrată revendicării pămînturilor, făcuse să explodeze mînia ţăranilor. Timp de şapte ani, mica sa armată în zdrenţe a luptat simultan împotriva celor 12 000 de cotropitori nord-americani şi împotriva membrilor gărzii naţionale. Grenadele se confecţionau din cutii de sardele umplute cu pietre, puştile Springfield erau capturate de la duşman, iar securile nu lipseau ; steagul era prins în vîrful unui par necojit, iar în loc de ghete, pentru a putea merge prin munţii plini de hăţişuri, ţăranii îşi înfăşurau picioarele în fîşii de piele, pe care le denumiseră *huarache*. Pe muzica „Adelitei", luptătorii de gherilă cîntau : [94]

În Nicaragua, domnilor,
Se leagă şoarecele de pisică.

Nici rafalele infanteriei marine şi nici bombele aruncate din avioane nu i-au putut înfrînge pe rebelii din Las Segovias. Şi nici calomniile cu care umpleau lumea întreagă agenţiile de informaţii Associated Press şi United Press, ai căror corespondenţi în Nicaragua erau doi nord-americani avînd în mînă vama ţării [95]. În 1932, Sandino presimţea : „Nu mai am mult de trăit". Un an mai tîrziu, sub influenţa politicii nord-americane de bună vecinătate, se făcea pace. Conducătorul luptătorilor de gherilă a fost invitat de preşedinte la Managua, să ia parte la o reuniune hotărîtoare. Pe drum, într-o ambuscadă, a fost ucis. Asasinul, Anastasio Somoza, a declarat ulterior că lichidarea

[93] Edelberto Torres-Rivas, *op. cit.*
[94] Gregorio Selser, *Sandino, general de hombres libres*, Buenos Aires, 1959.
[95] Carleton Beals, *América ante América*, Santiago de Chile, 1940.

avusese loc din ordinul ambasadorului nord-american Arthur Bliss Lane. N-a trecut mult și Somoza, fostul șef militar, s-a instalat la putere. A guvernat Nicaragua timp de un sfert de veac, după care a lăsat funcția moștenire fiilor săi. Înainte de a-și fi încins peste piept eșarfa prezidențială, Somoza se decorase el însuși cu Crucea Curajului, Medalia Distincției și Medalia Prezidențială de Merit. Odată ajuns la putere, a organizat mai multe măceluri și mari serbări, cu prilejul cărora își costuma soldații în romani, dîndu-le espadrile și coifuri. A devenit cel mai mare producător de cafea din țară, deținînd 46 de plantații, precum și 51 de ferme pentru creșterea vitelor. Cu toate acestea, nu i-a lipsit niciodată timpul pentru a semăna groaza. Ca să spunem adevărul, în timpul lungii sale guvernări, nu a avut probleme mai mari ca acestea, drept care-și amintea cu oarecare nostalgie de anii tinereții, cînd, pentru a se distra, trebuia să falsifice monede de aur.

Ca o consecință a crizei, a crescut tensiunea și în Salvador. Aproape jumătate din numărul muncitorilor bananieri din Honduras erau salvadorieni, dar mulți au fost nevoiți să se reîntoarcă în propria lor țară, unde nu exista de lucru pentru nimeni. În 1932, a avut loc o mare răscoală țărănească în regiunea Izalco, care s-a întins repede în vestul țării. Dictatorul Martínez și-a trimis soldații, echipați cu tehnică modernă, pentru a lupta împotriva „bolșevicilor". Indienii au luptat împotriva mitralierelor înarmați cu cuțite și episodul s-a soldat cu 10 000 de morți. Martínez, un vrăjitor vegetarian și teozof, susținea că „să omori o furnică este o crimă mai mare decît să omori un om, deoarece, murind, omul se reîncarnează, în timp ce furnica moare definitiv" [96]. Mai susținea că era apărat de „forțe nevăzute", care îl informau despre toate conspirațiile, și că, prin telepatie, întreținea legături cu președintele Statelor Unite. Un ceas cu pendulă pus pe farfurie îi arăta dacă mîncarea era otrăvită, iar pus pe o hartă îi indica locurile unde erau ascunse comorile piraților sau dușmanilor politici. Obișnuia să trimită scrisori de condoleanțe părinților propriilor sale victime, iar în grădina palatului său păștea cerbi. A guvernat pînă în 1944.

Măcelurile se țineau lanț peste tot. În 1933, Jorge Ubico a împușcat în Guatemala o sută de lideri sindicali, politici

[96] William Krehm, *op. cit.* Krehm a trăit mai mulți ani în America Centrală, fiind corespondent al revistei nord-americane „Time".

și ai studenților, și a reintrodus legile împotriva „hoinărelii" indienilor. Fiecare indian trebuia să poarte cu sine o cărțulie, în care erau notate zilele de muncă efectuate ; dacă acestea erau considerate insuficiente, își plătea datoria stînd la închisoare sau încovoindu-și spinarea pe o moșie, gratis, timp de o jumătate de an. Muncitorii care lucrau cufundați pînă la genunchi în noroi, pe insalubra coastă a Pacificului, primeau 30 de cenți pe zi, iar compania „United Fruit" susținea că Ubico o obligase să reducă salariile. În 1944, cu puțin înainte de căderea dictatorului, *„Reader's Digest"* a publicat un înflăcărat articol plin de elogii : acest profet al Fondului Monetar Internațional evitase inflația reducînd salariile de la un dolar la 25 de cenți pe zi pentru cei ce lucrau la construirea șoselei militare de urgență și de la un dolar la 50 de cenți pentru cei ce lucrau la baza aeriană din capitală. În aceeași perioadă, Ubico a acordat domnilor stăpîni ai cafelei și întreprinderilor bananiere din țară permisiunea de a ucide : „Vor fi absolviți de învinuirea de crimă proprietarii de fermă..." Decretul purta numărul 2 795 și a fost reactualizat în 1967, în timpul guvernării a lui Méndez Montenegro.

Asemeni tuturor tiranilor din regiunea Mării Caraibilor, Ubico se credea Napoleon. Trăia înconjurat de busturi și tablouri de-ale împăratului, căruia, după părerea sa, îi semăna din profil. Credea în disciplina militară : a militarizat funcționarii de la poștă, copiii de școală și orchestra simfonică. Pentru nouă dolari pe lună, membrii orchestrei simfonice cîntau, îmbrăcați în uniformă, piesele pe care Ubico le alegea, cu tehnica și cu instrumentele pe care tot el le hotăra. Considera că la spitalele bune trebuiau să aibă acces doar homosexualii, astfel încît pacienții — dacă aveau ghinionul să fie și bolnavi, și săraci — primeau asistență medicală întinși pe podeaua culoarelor și a holurilor.

Cine a dezlănțuit violența în Guatemala ?

În 1944, Ubico a căzut de pe soclul său, fiind măturat de suflul unei revoluții de nuanță liberală, în fruntea căreia s-au aflat tineri ofițeri și studenți aparținînd clasei de mijloc. A fost ales președinte Juan José Arévalo care a inițiat un intens plan de învățămînt, iar în scopul apărării muncitorilor de la sate și de la oraș a dat un nou

Cod al muncii. S-au înființat mai multe sindicate. „United Fruit Co.", stăpînă peste mari întinderi de pămînt, peste calea ferată și port, virtual scutită de plata impozitelor și nesupusă nici unui control, a încetat de a mai fi atotputernică pe proprietățile sale. În 1951, în cuvîntarea sa de rămas bun, Arévalo a arătat că a trebuit să facă față unui număr de 32 de conspirații finanțate de această întreprindere. Guvernul condus de Jacobo Arbenz a continuat și adîncit ciclul de reforme. Șoselele și noul port San José au ieșit de sub monopolul companiei de fructe asupra transporturilor și a exportului. Cu capital național, și fără să întindă mîna la vreo bancă străină, s-au pus în aplicare diferite planuri de dezvoltare de natură să ducă la cucerirea independenței. În iunie 1952, a fost aprobată reforma agrară, de care au beneficiat peste 100 000 de familii, deși prin aceasta se împărțeau doar pămînturile neproductive și se plăteau despăgubiri, în bonuri, proprietarilor expropriați. „United Fruit" cultiva numai 8% din suprafețele de pămînt pe care le deținea și care se întindeau între cele două oceane.

Reforma agrară își propunea „să dezvolte economia capitalistă țărănească și, în general, economia capitalistă agrară", dar împotriva Guatemalei a fost dezlănțuită o înverșunată campanie internațională de propagandă : „Cortina de fier coboară asupra Guatemalei", vociferau radioul, presa, ziarele și grangurii Organizației Statelor Americane [97]. Colonelul Castillo Armas, licențiat la Fort Leavenworth, Kansas, a adus împotriva propriei sale țări trupe special antrenate și echipate din Statele Unite. Invazia a fost ajutată de bombardamentele avioanelor F-47, avînd la bord piloți nord-americani. „A trebuit să ne descotorosim de un guvern comunist care ajunsese la putere", avea să spună, nouă ani mai tîrziu, Dwight Eisenhower[98]. Declarațiile făcute la 27 iulie 1961 de ambasadorul nord-american în Honduras în fața unei subcomisii a Senatului Statelor Unite au relevat că operația *de eliberare* din 1954 fusese efectuată de o echipă din care, în afară de el însuși, mai făcuseră parte ambasadorii din Guatemala, Costa Rica și Nicaragua. Allen Dulles, pe vremea aceea

[97] Eduardo Galeano, *Guatemala, país ocupado*, Mexico, 1967.

[98] Cuvîntare rostită la American Booksellers Association, Washington, iunie 1963. Citat de David Wise și Tomas Rosa, *El gobierno invisible*, Buenos Aires, 1966.

personajul numărul unu al CIA, le trimisese telegrame de felicitare cu prilejul îndeplinirii operației. Înainte, bunul Allen făcuse parte din conducerea companiei „United Fruit". La un an după invazie, scaunul său a fost ocupat de un alt membru din conducerea CIA, generalul Walter Bedell Smith. Foster Dulles, fratele lui Allen, ardea de nerăbdare la conferința OSA care a dat aprobarea pentru expediția militară împotriva Guatemalei. Ca din întîmplare, în birourile sale de avocat fuseseră redactate, pe vremea dictatorului Ubico, ciornele contractelor companiei „United Fruit".

Căderea de la putere a lui Arbenz a marcat cu fierul roșu istoria ulterioară a țării. Aceleași forțe care au bombardat orașul Guatemala și porturile Barrios și San José în seara zilei de 18 iunie 1954 se află astăzi la putere. Intervenției străine i-au urmat mai multe dictaturi feroce, printre care cea lui Julio César Méndez Montenegro (1966—1970), președinte care a dat dictaturii o tentă de regim democrat. Deși promisese o reformă agrară, Méndez Montenegro a dat moșierilor autorizația de a purta armă și de a o folosi. Cînd Castillo Armas a înapoiat pămînturile companiei „United Fruit" și moșierilor expropriați, reforma agrară a lui Arbenz a murit.

Anul 1967 a fost cel mai rău an din tot ciclul de violență început în 1954. În ianuarie 1968, un preot catolic nord-american expulzat din Guatemala, părintele Thomas Melville, informa *National Catholic Reporter* : în mai puțin de un an, grupările teroriste de dreapta au asasinat peste 2 800 de intelectuali, studenți, lideri sindicali și țărani care „încercaseră să lupte împotriva plăgilor societății guatemaleze". Părintele Melville și-a bazat calculele pe informațiile apărute în presă, deși despre majoritatea cadavrelor nimeni nu informase nimic : erau sărmani indieni, ale căror nume și origine erau necunoscute, pe care, de cele mai multe ori, armata îi înregistra ca pe niște simple cifre în rapoartele asupra victoriilor obținute împotriva subversiunii. Represaliile fără discriminare făceau parte din campania militară de „încercuire și distrugere" a mișcărilor de gherilă. Conform noului cod în vigoare, membrii corpurilor de siguranță nu erau răspunzători din punct de vedere penal pentru omucideri, iar comunicatele poliției ori ale armatei constituiau probe hotărîtoare la proces. Proprietarilor de ferme și administratorilor lor li s-au dat

împuterniciri legale echivalente cu cele ale autorității locale, avînd dreptul de a purta armă și de a forma corpuri de represiune. Telexurile din lume n-au informat despre această măcelărire sistematică, în Guatemala n-au sosit ziariști avizi de știri, nu s-au făcute auzite glasuri pline de indignare. În timp ce Guatemala trecea printr-o lungă noapte a Sfîntului Bartolomeu, lumea stătea întoarsă cu spatele spre ea. Satul Cajón del Rio a rămas pustiu, locuitorilor din satul Tituque li s-au scos măruntaiele cu cuțitul, cei din Piedra Parada au fost jupuiți de vii, pe cei din Agua Blanca de Ipala i-au ars de vii, după ce mai înainte îi împușcaseră în picioare, iar în mijlocul pieței din San Jorge capul unui țăran rebel a fost vîrît într-o suliță. Lui Jaime Velázquez i-au înfipt ace de gămălie în ochi, pe dealul Gordo, trupul lui Ricardo Miranda a fost găsit găurit în 38 de locuri ; capul lui Haroldo Silva a fost descoperit — fără corp — la marginea drumului ce duce spre San Salvador ; lui Ernesto Chinchilla, din localitatea Los Mixcos, i-au tăiat limba ; cu mîinile și cu ochii legați, frații Oliva Aldana au fost împușcați și aruncați în fîntîna din Ojo de Agua ; craniul lui José Guzmán a devenit un fel de măciucă pentru lovit obiecte mărunte aruncate pe drum ; în loc de apă, din fîntînile din San Lucas Sacatepequez se scoteau morți ; la ferma Miraflores, oamenii se trezeau în zori fără mîini și fără picioare. Amenințărilor le urmau execuțiile, iar moartea venea neanunțată, pe la spate ; la orașe, ușile celor vizați erau însemnate cu cîte o cruce neagră. Erau uciși cu focuri de mitralieră cînd ieșeau din casă, iar trupurile lor erau aruncate în prăpăstii.

Violența nu a încetat nici mai tîrziu. În întreaga perioadă de dispreț și mînie care a început în 1954, violența a constituit și constituie încă transpirația firească a Guatemalei. Deși într-o mai mică măsură, în rîuri sau pe marginea drumurilor au continuat să apară cadavre, chipuri fără trăsături, desfigurate de atîta tortură, despre care în veci nu se va putea ști ale cui au fost. Au continuat, de asemenea, și chiar în mai mare măsură, măcelurile cele mai secrete : cotidienele genociduri ale mizeriei. Un alt preot expulzat, părintele Blase Bonpane, denunța această societate bolnavă în „Washington Post", în 1968 : „Din cele 70 000 de persoane care mor anual în Guatemala, 30 000 sînt copii. Rata mortalității infantile în Guatemala este de 40 de ori mai ridicată decît în Statele Unite".

Prima reformă agrară din America Latină : un veac și jumătate de înfrîngeri pentru José Artigas

Cu lancea sau cu cosorul, cei care au luptat cu adevărat în zorii secolului al XIX-lea împotriva puterii spaniole pe cîmpurile de luptă din America au fost cei deposedați. Independența nu i-a răsplătit, ci, dimpotrivă : a înșelat speranțele celor care-și vărsaseră sîngele. Odată cu pacea a reînceput o epocă de nenorociri zilnice. Averile proprietarilor de pămînturi și ale marilor negustori sporeau, în timp ce sărăcia maselor populare asuprite creștea. În același timp, și ca rezultat al intrigilor noilor stăpînitori ai Americii Latine, cele patru viceregate ale imperiului spaniol s-au fărîmițat, astfel încît numeroase țări care au luat naștere au fost schije ale unității naționale destrămate. Ideea de „națiune", generată de clasa patricienilor latino-americani, se asemăna destul de bine cu imaginea unui port activ, locuit de clientela mercantilă și financiară a imperiului britanic, avînd drept ariergardă latifundii și mine. Legiunea de paraziți, care primise vestea războiului de independență dansînd menuet în saloanele din orașe, toasta pentru libertatea comerțului în cupe de cristal englezesc. Au ajuns la modă cele mai răsunătoare lozinci republicane ale burgheziei europene : țările noastre se puneau în slujba industriașilor englezi și a gînditorilor francezi. Dar ce „burghezie națională" era aceasta, a noastră, formată din moșieri, mari traficanți, comercianți și speculanți, politicieni în tunică și licențiați neîmpămînteniți ? America Latină a avut repede Constituții burgheze, cu o spoială liberală, dar nu a avut, în schimb, o burghezie creatoare, în genul celei europene sau nord-americane, care să-și propună drept scop istoric dezvoltarea unui puternic capitalism național. Burghezia luase naștere în această parte a lumii ca simplu instrument al capitalismului internațional, piesă prosperă a mecanismului mondial care despuia coloniile și semicoloniile. Burghezimea de tejghea, cămătarii și negustorii care puseseră mîna pe puterea politică nu aveau nici cel mai mic interes să impulsioneze dezvoltarea industriei manufacturiere locale, moartă în față încă de pe vremea cînd liberul schimb deschisese porțile avalanșei de mărfuri britanice. La rîndul lor, asociații acestora, proprietarii de pămînturi, nu erau interesați în rezolvarea „problemei agrare" decît în măsura

în care ea corespundea propriilor lor interese. De-a lungul întregului secol al XIX-lea, latifundiile s-au consolidat pe baza jafului. În această regiune, reforma agrară a fost un drapel prea devreme arborat.

Frustrare economică, frustrare socială, frustrare națională : cîștigării independenței i-a urmat o istorie alcătuită din trădări. Sfîșiată de noile ei frontiere, America Latină a rămas în continuare condamnată la monocultură și la dependență. Pentru a-i proteja pe indienii din Peru și a reorganiza sistemul proprietății agrare, Simón Bolívar a dat, în 1824, Decretul de la Trujillo. Dispozițiunile sale legale nu au afectat cu nimic privilegiile oligarhiei peruane, care au rămas intacte, în ciuda bunelor intenții ale Eliberatorului *, iar indienii au continuat să fie la fel de exploatați ca întotdeauna. În Mexic, Hidalgo și Morelos fuseseră înfrînți demult și avea să mai treacă un secol pînă să se facă simțite roadele învățăturii lor în legătură cu emanciparea celor umili și cu recucerirea pămînturilor uzurpate.

În sud, revoluția agrară a fost întruchipată de José Artigas. Acest conducător, cu atîta înverșunare calomniat și ale cărui fapte au fost denaturate de istoria oficială, s-a aflat în anii eroici 1811—1820 în fruntea maselor populare de pe actualul teritoriu al Uruguayului și al provinciilor argentiniene Santa Fe, Corrientes, Entre Ríos, Misiones și Córdoba. Fiind cel mai important și cel mai lucid dintre șefii federali care au luptat împotriva ucigătorului centralism al portului Buenos Aires, Artigas a vrut să pună bazele economice, sociale și politice ale unei Patrii mari pe teritoriul vechiului vieeregat Río de la Plata. A luptat împotriva spaniolilor și a portughezilor, dar, în cele din urmă, forțele sale au fost strivite în cleștele Rio de Janeiro—Buenos Aires, instrument al Imperiului britanic, precum și de oligarhie, care, credincioasă propriului ei stil, l-a trădat, ea însăși fiind trădată la rîndul ei de programul de revendicări sociale elaborat de Artigas.

Artigas era urmat de patrioți cu lancea în mînă. În majoritatea lor, aceștia erau țărani săraci, *gauchos* ** din regiunile de munte, indieni care își recîștigau prin luptă

* Simón Bolívar (1783—1830), unul dintre conducătorii luptei de eliberare a popoarelor din coloniile spaniole ale Americii. A urmărit unitatea țărilor Americii Latine în scopul consolidării lor. A fost supranumit „Eliberatorul". — *Nota trad.*

** Locuitori ai pampasurilor argentiniene, din bazinul lui Rio de la Plata, din Uruguay și de pe Rio Grande do Sul. — *Nota trad.*

sentimentul demnității, sclavi care-și dobîndeau libertatea intrînd în armata independenței. Revoluția călăreților păstori incendia cîmpia. Trădarea regiunii Buenos Aires, care, în 1811, pusese în mîinile spaniolilor și ale trupelor portugheze actualul teritoriu al Uruguayului, a dus la un exod masiv al populației spre nord. Poporul înarmat a devenit un popor în marș. Femei și bărbați, bătrîni și copii, părăseau totul pentru a-l urma pe *caudillo*, formînd o nesfîrșită caravană de pelerini. Artigas și-a așezat tabăra, caii și căruțele în nord, pe fluviul Uruguay, și tot în nord avea să stabilească ceva mai tîrziu sediul guvernului său. În 1815, din tabăra sa de la Purificación, în Paysandú, Artigas controla zone întinse. „Ce credeți că am văzut ? — povestea un călător englez [99]. Excelența Sa, Domnul Protector a jumătate din Lumea Nouă, stătea așezat pe un craniu de bou, lîngă un foc aprins direct pe pămîntul noroios din fața colibei sale, mînca niște carne la frigare și bea rachiu de ienupăr dintr-un corn de vacă ! Era înconjurat de vreo duzină de ofițeri zdrențăroși..." Din toate părțile soseau în galop soldați, ofițeri și iscoade. Plimbîndu-se cu mîinile la spate, Artigas dicta decretele revoluționare ale guvernului său popular. Doi secretari — căci pe atunci nu exista hîrtia de indigo — scriau. Așa a luat naștere prima reformă agrară din America Latină, care avea să se aplice timp de un an în „Provincia Oriental", astăzi Uruguay, și căreia avea să-i pună capăt o nouă invazie portugheză, atunci cînd oligarhia i-a deschis generalului Lecor porțile orașului Montevideo salutîndu-l ca pe un eliberator, după care l-a condus, sub polog, în fața altarului catedralei, pentru a asista la solemnul Tedeum organizat în cinstea învingătorului. Anterior, Artigas promulgase și un regulament vamal, care supunea la plata unui serios impozit importul de mărfuri străine ce concurau mărfurile industriei și ale meșteșugarilor din interior, care atinseseră un grad de dezvoltare considerabil în unele regiuni de pe teritoriul aflat sub conducerea sa, aparținînd azi Argentinei. În același timp, regulamentul scutea de impozit importul de bunuri necesare dezvoltării economice și fixa o taxă insignifiantă pentru mărfurile latinoamericane, precum planta mate și tutunul din Paraguay [100].

[99] J.P. și G.P. Robertson, *La Argentina en la época de la Revolución. Cartas sobre el Paraguay*, Buenos Aires, 1920.

[100] Washington Reyes Abadie, Óscar N. Bruschera și Tabaré Melogno, *El ciclo artiguista*, vol. IV, Montevideo, 1968.

Groparii revoluției aveau să înmormînteze și regulamentul vamal.

Codul agrar din 1815 — pămînt liber, oameni liberi — a constituit „cea mai avansată și mai glorioasă Constituție" [101] din cîte le-a fost dat uruguayenilor să cunoască. Neîndoios, regulamentul lui Artigas a fost influențat de ideile lui Campomanes * și ale lui Jovellanos** din ciclul de reforme ale lui Carol al III-lea, deși, în ultimă instanță, acesta a apărut ca un răspuns revoluționar la necesitatea națională de recuperare economică și dreptate socială. Se decreta exproprierea și împărțirea pămînturilor aparținînd „hrăpăreților europeni și încă și mai hrăpăreților americani" emigrați în urma revoluției și negrațiați de aceasta. Se împărțea pămîntul dușmanilor fără să li se dea nici o despăgubire, căci dușmanilor — lucru interesant de reținut — le aparținea imensa majoritate a latifundiilor. Fiii nu plăteau pentru greșelile părinților : regulamentul le oferea tot atît cît oferea și patrioților săraci. Pămînturile se împărțeau conform principiului „cei mai nefericiți vor fi cei mai privilegiați". În concepția lui Artigas, „principalul drept" îl aveau indienii. Sensul major al acestei reforme agrare consta în a-i lega de pămînt pe săracii de la sate, transformîndu-l în țăran pe acel *gaucho* obișnuit cu viața rătăcitoare impusă de război, cu afacerile clandestine și cu contrabanda în vremuri de pace. Guvernele care au urmat l-au nimicit pe *gaucho* din bazinul Rio de la Plata, obligîndu-l, cu ajutorul forței, să devină peón pe marile ferme, în timp ce Artigas voise să-l împroprietărească ; „păstorului răsculat din pampas începuse să-i placă munca cinstită, își construia case și ogrăzi, își făcea primele semănături" [102].

Intervenția străină a pus capăt la toate. Oligarhia a ridicat capul și s-a răzbunat. În anii ce au urmat, legile

[101] Nelson de la Torre, Julio C. Rodríguez și Lucia Sala de Touron, *Artigas : tierra y revolución*, Montevideo, 1967.

* Pedro Rodríquez de Campomanes (1723—1803) — om politic spaniol, fondator al Societăților Economice ale Prietenilor Țării. — *Nota trad.*

** Gaspar Melchor de Jovellanos (1744—1811) — scriitor, om politic și sociolog spaniol. Printre alte opere privitoare la progresul material al țării sale figurează și „Raportul asupra Legii agrare". — *Nota trad.*

[102] Nelson de la Torre, Julio C. Rodríquez și Lucía Sala de Touron, *op. cit.* De aceiași autori *Evolución económica de la Banda Oriental*, Montevideo, 1967, și *Estructura económico-social de la Colonia*, Montevideo, 1968.

nu au recunoscut valabilitatea donațiilor de pămînt făcute de Artigas. Începînd din anul 1820 și pînă la sfîrșitul secolului, patrioții săraci care beneficiaseră de pe urma reformei agrare au fost trecuți prin foc și sabie și izgoniți de pe pămînturi. Nu aveau să mai posede „alt pămînt decît cel al propriului lor mormînt". Înfrînt, Artigas a plecat în Paraguay, unde, după ani de zile de exil petrecut în austeritate și tăcere, a murit părăsit. Titlurile de proprietate date de el nu valorau nimic : procurorul guvernului, Bernardo Bustamente, afirma, de pildă, că este evident încă din primul moment „că aceste documente sînt vrednice de dispreț". Odată restabilită „ordinea", guvernul se grăbea să sărbătorească prima constituție a Uruguayului independent, desprins de Patria mare pentru a cărei consolidare Artigas luptase zadarnic.

Regulamentul din 1815 conținea dispoziții speciale în scopul evitării acumulării de pămînturi în mîna cîtorva proprietari. În zilele noastre, satul uruguayan oferă spectacolul unui deșert : 500 de familii monopolizează jumătate din suprafața totală de pămînt și, ca o constelație a puterii pe care o dețin, controlează și trei sferturi din capitalul investit în industrie și în bănci [103]. Proiectele de reformă agrară se îngrămădesc unul peste altul în cimitirul parlamentar, în timp ce satul se depopulează : șomerii se alătură celorlalți șomeri și, după cum o arată datele mai multor recensăminturi, un număr din ce în ce mai mic de oameni se ocupă de agricultură și creșterea vitelor. Țara trăiește din exportul de lînă și carne, dar, în zilele noastre, pe imașurile ei pasc mai puține oi și mai puține vaci decît la începutul secolului. Gradul de înapoiere a mijloacelor de producție se reflectă în randamentul scăzut al zootehniei — lăsată în voia pasiunii pentru creșterea taurilor și a berbecilor primăvara, a ploilor periodice și a fertilității naturale a solului —, precum și în cel al culturilor agricole. Producția de carne pe cap de vită nu atinge nici măcar jumătate din cantitatea care se obține în Franța sau Germania, aceeași fiind și situația producției de lapte în comparație cu Noua Zeelandă, Danemarca și Olanda, iar de la fiecare oaie se obține un kilogram de lînă mai puțin ca în Australia. Producția de grîu la hectar este de trei ori

[103] Vivian Trías, *Reforma agraria en el Uruguay*, Montevideo, 1962. Această carte constituie un adevărat ghid al oligarhiei uruguayene, familie cu familie.

mai scăzută decît în Franța, iar cea de porumb a Uruguayului este de șapte ori mai mică decît în Statele Unite [104]. Marii proprietari, ale căror venituri evadează în străinătate, își petrec verile la Punta del Este, și nici măcar iarna, conform propriei lor tradiții, nu locuiesc la moșie, ci doar o vizitează, din cînd în cînd, cu avioneta. Cu un secol în urmă, cînd s-a fondat Asociația Rurală, două treimi din membrii acesteia își aveau deja domiciliul în capitală. Producția extensivă, operă a naturii și a peonilor infometați, nu dă mare bătaie de cap.

În schimb, firește, oferă cîștiguri. Rentele și veniturile capitaliștilor crescători de vite însumează în prezent nu mai puțin de 75 000 000 de dolari anual [105]. Deși randamentul producției este scăzut, beneficiile sînt foarte ridicate, datorită costurilor de producție foarte scăzute. Un peisaj fără oameni : pe cele mai mari latifundii lucrează, dar nu tot anul, numai două persoane pe mia de hectare. În colibele de la marginea fermei se adună, mizere, rezervele mereu disponibile de mînă de lucru. *El gaucho* din stampele folclorice, subiect de tablouri și poeme, nu are nimic de-a face cu peonul care muncește, de fapt, întinsele

[104] Eduardo Galeano, *Uruguay : Promise and Betrayal*, în *Latin America : Reform or Revolution ?*, editată de J. Petras y M. Zeitlin, New York, 1968.

[105] Institutul de Economie, *El proceso económico del Uruguay. Contribución al estudio de su evolución y perspectivas*, Montevideo, 1969. În perioadele de avînt al industriei naționale, puternic finanțată și protejată de stat, o mare parte din veniturile obținute în agricultură a fost îndreptată către fabricile care luau naștere. Cînd în industrie a început agonia crizei, excedentul de capital din zootehnie a luat alte căi. Cele mai inutile și mai luxoase reședințe din Punta del Este *au apărut pe seama nenorocirii naționale ;* mai apoi, specula financiară a dezlănțuit febra pescuitorilor în apele umflate ale inflației. S-au scurs, mai ales, capitalurile : capitalurile și veniturile pe care țara le produce an de an. După date oficiale, între anii 1962—1966 din Uruguay a ieșit o sumă de 250 000 000 de dolari, care a fost depusă la băncile sigure din Elveția și Statele Unite. La fel s-a întîmplat și cu oamenii, cu cei tineri, care în urmă cu douăzeci de ani au plecat de la sat la oraș pentru a-și oferi forța de muncă industriei în dezvoltare și care azi pleacă, pe uscat sau pe mare, în străinătate. Desigur, soarta lor este diferită. Capitalurile sînt primite cu brațele deschise, în timp ce pe emigranți îi așteaptă o viață grea, dezrădăcinarea și intemperiile, nesiguranța aventurii. Uruguayul anului 1971, scuturat de o criză feroce, nu mai este oaza de pace și de progres care-i atrăgea pe imigranții europeni, ci o țară turbulentă, care-și condamnă la exod propriii cetățeni. Produce violență și exportă oameni, la fel de firesc cum produce și exportă carne și lînă.

pămînturi străine. Espadrilele cu căpută înlocuiesc cizmele de piele ; o curea obișnuită, sau adesea o sfoară, înlocuiește centurile late, bătute cu aur și argint. Cei care produc carnea și-au pierdut dreptul de a o mînca : creolii arareori își pot permite să mănînce tipica friptură creolă la protap, din carne fragedă mustind pe jeratic. Deși statisticile internaționale prezintă zîmbind o medie înșelătoare, adevărul este că „zeama" făcută din fidea și mărunțaie de berbec constituie mîncarea de bază, lipsită de proteine, a țăranilor din Uruguay [106].

Artemio Cruz și cea de-a doua moarte a lui Emiliano Zapata

Exact la un secol după regulamentul pămînturilor dat de Artigas, Emiliano Zapata a pus în practică, în ținutul său revoluționar din sudul Mexicului, o reformă agrară profundă.

Cu cinci ani înainte, dictatorul Porfirio Díaz aniversase prin mari serbări primul centenar al Strigătului de la Dolores * : domnii în redingotă, Mexicul oficial, manifestau o ignoranță olimpiană față de Mexicul real, a cărui mizerie alimenta splendoarea. În republica unor paria, veniturile muncitorilor nu crescuseră nici măcar cu un cent de la istorica răscoală condusă de preotul Miguel Hidalgo. În 1910, peste 800 de latifundiari, mulți dintre ei străini, stăpîneau aproape în întregime teritoriul național. Erau domnișori de la oraș, care trăiau în capitală sau în Europa și foarte arareori își vizitau latifundiile ; iar cînd o făceau, dormeau apărați de ziduri groase de piatră cenușie susținute de contraforturi puternice [107]. Dincolo de ziduri, într-un fel de cătun, în odăițe de paiantă se îngrămădeau peonii. Dintr-o populație totală de 15 000 000 de locuitori, 12 000 000 de persoane din mediul rural depindeau de salarii ; simbria pe o zi era plătită aproape în exclusivitate

[106] German Wettstein și Juan Rudolf, *La sociedad rural, Nuestra Tierra*, nr. 16, Montevideo, 1969.

* Semnalul răscoalei conduse de preotul Miguel Hidalgo, care a început în localitatea Dolores, la 16 septembrie 1810, constituind, în același timp, începutul războiului pentru independența Mexicului. — *Nota trad.*

[107] Jesús Silva Herzog, *Breve historia de la Revolución mexicana*, Mexico — Buenos Aires, 1960.

în prăvăliile sătești ale moșiilor, fiind echivalată în fasole, făină și rachiu la prețuri fabuloase. Închisoarea, garnizoana și biserica aveau în sarcina lor lupta împotriva defectelor native ale indienilor, care, după spusele unui membru dintr-o ilustră familie a vremii, se năsteau „slabi, beţivi și hoți". Întrucît muncitorul de pe plantațiile de agavă din Yucatán, din luncile cultivate cu tutun din Valle Nacional, din pădurile din Chiapas și Tabasco în care se exploatau lemnul și fructele și de pe plantațiile de cauciuc, cafea, trestie de zahăr, tutun și fructe din Veracruz, Oaxaca și Morelos era legat prin datorii care se moșteneau sau prin contract legal, sistemul real de muncă era sclavia. Depunînd o splendidă mărturie a celor văzute cu prilejul unei vizite [108], scriitorul nord-american John Kenneth Turner denunța faptul că „Statele Unite l-au transformat de fapt pe Porfirio Díaz în propriul lor vasal politic, transformînd, deci, Mexicul în colonie sclavă". Direct sau indirect, capitalurile nord-americane scoteau profituri substanțiale din asocierea lor cu dictatura. „Nord-americanizarea Mexicului, cu care se laudă atît de mult Wall Street-ul — spunea Turner — e pusă în practică de parcă ar fi vorba de o răzbunare".

În 1845, Statele Unite își anexează teritoriile mexicane Texas și California, unde, în numele civilizației, au reînființat sclavia. Cu prilejul războiului, Mexicul a pierdut și actualele state nord-americane Colorado, Arizona, New Mexico, Nevada, Utah, adică peste jumătate din suprafața țării. Teritoriul uzurpat echivalează cu actuala suprafață a Argentinei. „Sărmanul Mexic ! — se spune de obicei de atunci încoace — este atît de departe de Dumnezeu și atît de aproape de Statele Unite !". Restul teritoriului, rămas mutilat, a avut mai apoi de suferit de pe urma invaziei investițiilor nord-americane în sectorul cuprului, al petrolului, al cauciucului, al zahărului, al băncilor și al transporturilor. „American Cordage Trust", filială a companiei „Standard Oil", nu era deloc străină de exterminarea indienilor mayași și yaquis de pe plantațiile de agavă din Yucatan, adevărate lagăre în care adulții și copiii erau cumpărați și vînduți asemeni măgarilor. Cumpărînd peste jumătate din cantitatea totală de fibră de agavă produsă, acestei întreprinderi îi convenea să dispună de fibră la

[108] John Kenneth Turner, *México bárbaro*, publicat în Statele Unite în 1911 ; Mexico, 1967.

prețuri scăzute. Așa cum a relevat Turner, exploatarea mîinii de lucru sclavă era alteori directă. Un administrator nord-american i-a povestit că tocmea loturile de peoni cu 50 de pesos pe cap de om „și-i păstrăm atît cît rezistă... Dar în mai puțin de trei luni îngropăm mai bine de jumătate" [109].

Ceasul răzbunării a sosit în 1910. Mexicul s-a ridicat cu arma în mînă împotriva lui Porfirio Díaz. În fruntea insurecției din sud se afla un protector al agriculturii : Emiliano Zapata, conducătorul revoluționar cel mai cinstit, cel mai credincios cauzei celor săraci, cel mai înflăcărat în dorința sa de izbăvire a națiunii.

Pentru comunitatea agrară din întreaga țară, ultimele decenii ale secolului al XIX-lea au constituit o epocă de jaf feroce ; satele și orașele din statul Morelos au avut de suferit de pe urma vînătorii de terenuri, apă și brațe de muncă, pe care plantațiile de trestie le devorau în expansiunea lor. Plantațiile de trestie de zahăr dominau viața statului. Prosperitatea lor dăduse naștere la fabrici moderne, la mari rafinării și căi ferate necesare transportării produsului. În obștea de la Anenecuilco, unde trăia Zapata și căreia îi aparținea „cu trup și suflet", țăranii băștinași jefuiți își revendicau cele șapte secole de muncă neîntreruptă pe pămîntul lor : ei se aflau acolo dinaintea venirii lui Hernán Cortés. Cei care se plîngeau cu glas tare erau duși în lagărele de muncă forțată din Yucatan. În întreg statul Morelos, ale cărui pămînturi bune se aflau în mîna a 17 proprietari, muncitorii trăiau mai rău decît caii de polo, pe care latifundiarii îi sleiau în grajdurile lor de lux. Printr-o lege dată în 1909 s-a hotărît ca noi pămînturi să fie luate stăpînilor lor de drept, ceea ce a ascuțit și mai mult gravele contradicții sociale deja existente. Emiliano Zapata, călărețul zgîrcit la vorbă, cunoscut ca fiind cel mai bun îmblînzitor de cai din tot statul și unanim respectat pentru cinstea și curajul său, a devenit luptător de

[109] John Kenneth Turner, *op. cit.* Mexicul era țara preferată în ce privește investițiile nord-americane. La sfîrșitul secolului, în Mexic era investit aproape o treime din capitalul Statelor Unite în străinătate. În statul Chihuahua și în alte regiuni din nordul țării, William Randolph Hearts, celebrul „Cetățean Kane" din filmul lui Welles, deținea peste 3 000 000 de hectare. Fernando Carmona, *El drama de América Latina. El caso de México*, Mexico, 1964.

gherilă. „Lipiți de calul șefului Zapata", locuitorii sudului au alcătuit în scurt timp o armată de eliberare [110].

Díaz a căzut, puterea fiind preluată, cu ajutorul revoluției, de Francisco Madero. Promisiunile referitoare la reforma agrară s-au dizolvat curînd într-o serie de nebuloase legi fundamentale. In ziua nunții sale, Zapata a fost nevoit să întrerupă petrecerea : guvernul trimisese trupe sub conducerea generalului Victoriano Huerta pentru a-l distruge. După părerea domnilor de la oraș, eroul devenise „bandit". În noiembrie 1911, Zapata a proclamat Planul de la Ayala, făcînd în același timp publice următoarele : „Sînt dispus să lupt împotriva a tot și împotriva tuturor". Subliniind că „imensa majoritate a țăranilor și orășenilor mexicani nu mai sînt stăpîni decît pe peticul de pămînt pe care calcă", planul prevedea naționalizarea totală a bunurilor dușmanilor revoluției, restituirea pămînturilor jefuite de avalanșa de latifundiari proprietarilor lor de drept și exproprierea unei suprafețe egale cu o treime din pămînturile deținute de ceilalți moșieri. Planul de la Ayala a devenit un magnet irezistibil, care atrăgea în rîndurile armatei conducătorului agrarian mii și mii de țărani. Zapata denunța „infama pretenție" de a reduce totul la o simplă schimbare de persoane în guvern : scopul revoluției era altul.

Lupta a durat aproximativ zece ani. Împotriva lui Díaz, împotriva lui Madero, apoi împotriva lui Huerta, asasinul, iar mai tîrziu împotriva lui Venustiano Carranza. Lunga perioadă a războiului a fost și o perioadă de continue intervenții nord-americane : *marinerii* au efectuat două debarcări și mai multe bombardamente, agenții diplomatici au urzit diferite conjurații politice, iar ambasadorul Henry Lane Wilson a organizat cu succes asasinarea președintelui Madero și a locțiitorului său. Succesivele schimbări care au avut loc la putere nu au diminuat însă furia actelor de agresiune îndreptate împotriva lui Zapata și a forțelor sale, deoarece acestea erau expresia directă a luptei de clasă în cadrul revoluției naționale : constituiau o primejdie reală. Guvernele și ziarele urlau împotriva „hoardelor de vandali" ale generalului din Morelos. Împotriva lui Zapata au fost trimise, unul după altul, puternice corpuri de armată. Incendiile, masacrele, devastarea localităților s-au dovedit încă o dată a fi inutile. Bărbați,

[110] John Womack Jr., *Zapata y la Revolución mexicana*, Mexico, 1969.

femei și copii mureau împușcați ori spînzurați ca „spioni zapatiști". Masacrelor le urmau anunțuri victorioase de tipul : operațiunea de curățire a fost un succes. Curînd însă vîlvătaia se aprindea din nou în nomadele tabere revoluționare din munții din sud. Forțele lui Zapata au contraatacat de mai multe ori cu succes chiar și suburbiile capitalei. După căderea regimului lui Huerta, Emiliano Zapata și Pancho Villa, supranumți „Atila sudului" și, respectiv, „Centaurul nordului", au intrat în orașul Mexico în chip de învingători, unde, pentru puțin timp, au împărțit puterea. La sfîrșitul anului 1914, o scurtă perioadă de pace i-a permis lui Zapata să pună în practică, în statul Morelos, o reformă agrară și mai radicală încă decît cea anunțată în Planul de la Ayala. Fondatorul Partidului Socialist și cîțiva militanți anarho-sindicaliști au exercitat o mare influență asupra acestui proces. Aceștia au radicalizat ideologia conducătorului mișcării, fără a-i modifica însă baza tradițională, acordîndu-i, în același timp, un prețios sprijin organizatoric.

Reforma agrară își propunea „să desființeze din temelii și pentru totdeauna nedreptul monopol asupra pămîntului, în scopul realizării unei ordini sociale care să garanteze fiecărui om dreptul deplin asupra suprafeței de pămînt necesară existenței sale și a familiei". Se restituiau comunităților și persoanelor particulare pămînturile jefuite prin legea de dezamortizare din 1856, se fixau limite maxime pentru suprafețele de pămînt posedate în funcție de climă și de calitățile naturale ale solului, erau declarate proprietate națională moșiile dușmanilor revoluției. Ca și în cazul reformei agrare a lui Artigas, această ultimă dispoziție de natură politică avea un evident sens economic : dușmanii erau latifundiarii. Au luat ființă școli de specialiști, fabrici de utilaje și o bancă rurală de credit, s-au naționalizat fabricile de zahăr și rafinăriile, punîndu-se în slujba poporului bazele puterii politice și mijloacele economice. Se înmulțeau și se înființau mereu noi școli zapatiste, se organizau junte populare pentru apărarea și promovarea principiilor revoluționare, democrația autentică căpăta formă și forță. Unitățile nucleu de guvernare erau constituite de municipii, iar populația își alegea autoritățile, tribunalul și poliția. Șefii militari trebuiau să se supună voinței populației civile organizate. Sistemele de producție și de viață nu mai funcționau după bunul plac al birocraților și al generalilor. Revoluția se împletea cu tradiția, operînd „în

conformitate cu obiceiurile şi cu tradiţia fiecărei localităţi... adică dacă un anumit sat cere sistem colectiv de proprietate asupra pămîntului, aşa va fi, ori dacă un alt sat doreşte fragmentarea pămînturilor, în scopul recunoaşterii micii proprietăţi, aşa se va face" [111].

În primăvara anului 1915 toate suprafeţele agricole din statul Morelos erau cultivate, îndeosebi cu porumb şi cu alte plante alimentare. În schimb, din cauza lipsei de produse alimentare, oraşul Mexico era ameninţat de o foamete iminentă. La putere ajunsese Venustiano Carranza, care, la rîndul său, a făcut şi el o reformă agrară, de ale cărei roade nu au întîrziat să profite cei din subordinea sa; în 1916, ascuţindu-şi bine dinţii, ei s-au năpustit asupra oraşului Cuernavaca, capitala statului Morelos, precum şi asupra celorlalte zone zapatiste. Culturile, care dăduseră roade, minereurile, blănurile şi unele utilaje s-au dovedit a fi o pradă excelentă pentru ofiţeri, care în înaintarea lor pîrjoleau totul, proclamînd, în acelaşi timp, că fac „o operă de reconstrucţie şi progres".

În 1919, o stratagemă şi o trădare au pus capăt vieţii lui Emiliano Zapata. O mie de oameni aşezaţi la pîndă şi-au descărcat armele în trupul său. A murit la aceeaşi vîrstă ca şi Che Guevara. I-a supravieţuit legenda : calul roib care galopa singur prin munţi, spre sud. Şi nu numai legenda. Tot statul Morelos a hotărît „să ducă la bun sfîrşit opera reformatorului, să răzbune sîngele martirului şi să urmeze pilda eroului", iar ţara întreagă i-a răspuns ca un ecou. Timpul a trecut, iar odată cu preşedinţia lui Lázaro Cárdenas (1934—1940) tradiţiile zapatiste au recăpătat viaţă şi forţă prin punerea în practică a reformei agrare pe întreg teritoriul Mexicului. Îndeosebi în perioada preşedinţiei sale, au fost expropriate 67 000 000 de hectare aflate în mîna întreprinderilor străine sau naţionale, iar ţăranii au beneficiat, în afară de pămînt, de credite, acces la învăţătură şi mijloace pentru a-şi desfăşura activitatea. Economia şi populaţia ţării au înregistrat o creştere accelerată ; producţia agrară creştea şi ea, ţara întreagă se moderniza şi se industrializa. Oraşele au luat amploare, piaţa de consum s-a lărgit şi s-a adîncit.

Naţionalismul mexican nu s-a transformat însă în socialism şi, prin urmare, aşa cum s-a întîmplat şi în alte ţări care nu au făcut saltul hotărîtor, obiectivele legate de

[111] John Womack Jr., *op. cit.*

independenţa economică şi dreptatea socială nu au fost realizate în întregime. În lungii ani ai revoluţiei şi ai războiului, un milion de persoane s-au jertfit pentru „un Huitzilopóxtli * mai crud, mai rău şi mai nesătul decît cel adorat de strămoşii noştri : dezvoltarea capitalistă a Mexicului, în condiţiile impuse de situaţia de subordonare faţă de imperialism" [112]. Diferite studii efectuate au scos în evidenţă semnele de deteriorare a vechilor drapele. Într-o publicaţie oficială [113], Edmundo Flores afirmă că, „în prezent, 60% din populaţia totală a Mexicului are un venit anual de mai puţin de 120 de dolari şi suferă de foame". Un număr de 8 000 000 de mexicani nu consumă practic altceva decît fasole, turtă de porumb şi ardei iute [114]. Adîncile contradicţii din sînul sistemului nu sînt evidenţiate numai de uciderea celor 500 de studenţi cu prilejul masacrului de la Tlatelolco. Folosindu-se de date oficiale, Alonso Aguilar ajunge la concluzia că în Mexic există aproximativ 2 000 000 de ţărani fără pămînt, 3 000 000 de copii care nu merg la şcoală, aproximativ 11 000 000 de analfabeţi şi 5 000 000 de oameni desculţi [115]. Proprietatea ţăranilor *ejidatarios* ** se fărîmiţează continuu şi, odată cu înmulţirea minifundiilor, care se fragmentează şi ele, îşi fac apariţia un nou tip de latifundii şi o nouă burghezie agrară, care se ocupă cu agricultura comercială pe scară largă. Moşierii şi intermediarii autohtoni, care şi-au cucerit o poziţie dominantă încălcînd litera şi spiritul legii, sînt şi ei, la rîndul lor, dominaţi. Într-o carte recent apărută, aceştia sînt incluşi în termenul de „and company" ai întreprinderii „Anderson Clayton" [116]. În aceeaşi carte, fiul lui Lázaro Cárdenas afirmă că „latifundiile si-

* Zeul aztec al Războiului, cel mai important şi mai venerat dintre toţi zeii. — *Nota trad.*

[112] Fernando Carmona, *op. cit.*

[113] Edmundo Flores, *¿Adónde va la economía de México?*, în „Comercio exterior", vol. XX, nr. 1, Mexico, ianuarie 1970.

[114] Ana María Flores, *La magnitud del hambre en México*, Mexico, 1961.

[115] Alonso Aguilar M. şi Fernando Carmona, *op. cit.* Vezi, de asemenea, de aceiaşi autori, împreună cu Guillermo Montaño şi Jorge Carrión, *El milagro mexicano*, Mexico, 1970.

** *Ejidatario* (în span.) — proprietar de *ejido*, parcelă sau unitate agrară stabilită în Mexic prin lege, nu mai mică de 10 hectare. — *Nota trad.*

[116] Rodolfo Stavenhagen, Fernando Paz Sánchez, Cuauhtémoc Cárdenas şi Arturo Bonilla, *Neolatifundismo y explotación. De Emiliano Zapata a Anderson Clayton et. Co.*, Mexico, 1968.

mulate s-au constituit, de preferință, pe pămînturile de cea mai bună calitate, pe cele mai productive".

Pornind de la perioada de agonie, romancierul Carlos Fuentes a reconstituit viața unui căpitan din armata lui Carranza care, în timp de pace și de război [117], își deschidea calea cu ajutorul armei sau prin viclenie. Artemio Cruz, om de origine foarte umilă, renunță, odată cu trecerea anilor, la idealismul și la eroismul ce-l caracterizează în anii tinereții : devine uzurpator de pămînturi, înființează noi întreprinderi și înmulțește numărul celor vechi, devine deputat, se cațără pe scara ierarhiei sociale atingînd, în strălucitoarea sa carieră, culmile bogăției, ale puterii și ale prestigiului, cu ajutorul comerțului, mitei, speculei, marilor lovituri îndrăznețe și trecerii indienilor prin foc și sabie. Procesul prin care trece acest personaj se aseamănă cu cel al partidului, puternică neputință a revoluției mexicane, care, în zilele noastre, monopolizează de fapt viața politică a țării. Atît unul, cît și celălalt s-au prăbușit, dar nu în jos, ci în sus.

Latifundiul duce la înmulțirea gurilor de hrănit, nu și a pîinilor

Producția agro-zootehnică pe locuitor a Americii Latine este astăzi mai scăzută decît era în ajunul celui de-al doilea război mondial. Au trecut treizeci de ani ; în lume, producția alimentară a crescut în această perioadă în aceeași proporție în care a scăzut în țările noastre. Structura înapoierii satului latino-american operează și ca structură a risipei : risipă de mînă de lucru, de pămînt disponibil, de capital, de produse și, mai ales, risipă de șanse istorice de dezvoltare nefolosite. Latifundiul și ruda sa săracă, minifundiul, constituie, în aproape toate țările latino-americane, pîlnia care strangulează creșterea producției agro-zootehnice și dezvoltarea întregii economii. Sistemul de proprietate își pune amprenta asupra sistemului de producție : 1,5% din numărul proprietarilor latino-americani de pămînt dețin jumătate din suprafața totală de pămînt cultivabil. America Latină cheltuiește anual peste 500 000 000 de dolari pentru a cumpăra din străinătate produsele alimentare pe care le-ar putea produce fără nici o greutate

[117] Carlos Fuentes, *Moartea lui Artemio Cruz*, Editura pentru Literatură Universală, București, 1969.

pe imensele și fertilele sale suprafețe de pămînt. Numai un procent de 5% din suprafața totală este cultivată : *cel mai scăzut procentaj din lume și, prin urmare, cea mai mare risipă* [118]. De asemenea, pe aceste reduse suprafețe cultivate, randamentul este foarte scăzut. În numeroase regiuni, plugul de lemn este mai răspîndit decît tractorul. Tehnicile moderne sînt cazuri de excepție, deoarece răspîndirea lor ar implica nu numai mecanizarea lucrărilor agricole, ci și ajutorarea și stimularea solurilor prin administrarea de îngrășăminte, ierbicide, semințe selecționate, pesticide, precum și prin crearea unui sistem de irigații [119]. Latifundiul, asemeni Regelui Soare, constituie uneori o constelație de putere care, pentru a întrebuința fericita expresie a lui Maza Zavala [120], duce la înmulțirea gurilor de hrănit, nu și a pîinilor. În loc să absoarbă mîna de lucru, latifundiul o expulzează : în patruzeci de ani, procentul muncitorilor agricoli a scăzut în America Latină de la 63% la 40%. Aplicînd mecanic rețete prefabricate, există totuși tehnocrați gata să afirme că urbanizarea accelerată și migrația masivă a populației rurale constituie un indice de progres. Șomerii, al căror număr sistemul îl face să crească fără încetare, se îndreaptă șuvoi către orașe, mărindu-le suburbiile. Fabricile însă, care dau și ele naștere la șomeri pe măsură ce se modernizează, nu oferă locuri de muncă acestor brațe de muncă excedentare și necalificate. Slabul progres tehnologic ce se înregistrează în agricultură duce la ascuțirea problemei. Cînd mijloacele mai moderne de exploatare a pămînturilor se înmulțesc, veniturile moșierilor cresc și noi brațe de muncă rămîn fără lucru, decalajul care-i separă pe cei bogați de cei săraci crescînd și mai mult. Introducerea în agricultură a utilajelor mecanizate, de pildă, reduce numărul locurilor de muncă, în loc să-l mărească. *Latino-americanii care produc hrana muncind din zori și pînă în zori sînt, de regulă, subalimentați ; cîștigurile lor sînt mizerabile ; iar venitul produs de agricultură se cheltuiește la oraș sau emigrează în străinătate.* Tehnicile cele mai bune, care măresc slabul randament al solului, păstrînd însă intact sistemul de proprietate în vigoare, chiar dacă contribuie la progresul ge-

[118] FAO, „Anuario de la producción", vol. 19, 1965.

[119] Alberto Baltra Cortés, *Problemas del subdesarrollo económico-latinoamericano*, Buenos Aires, 1966.

[120] D.F. Maza Zavala, *Explosión demográfica y crecimiento económico*, Caracas, 1970.

neral, nu se dovedesc a fi o binecuvîntare pentru țărani. Nu cresc nici salariile și nici participarea acestora la împărțirea recoltelor. Agricultura înseamnă sărăcie pentru mulți și bogăție pentru foarte puțini. Avionetele particulare survolează deșerturile sărace, luxul steril în marile stațiuni balneare crește, iar Europa freamătă de turiști latino-americani doldora de bani, care, deși își neglijează cultivarea pămînturilor, nu-și neglijează însă — ceea ce ar fi jalnic — cultivarea spiritului.

Principală scădere a economiei Lumii a treia, Paul Bairoch o atribuie faptului că media producției sale agricole se ridică doar la jumătate din nivelul atins în ajunul Revoluției industriale de țările azi dezvoltate [121]. Într-adevăr, pentru ca industria să se dezvolte armonios, ar fi necesară o creștere mult mai mare a producției alimentare și de materii prime agrozootehnice. Alimente, deoarece orașele se măresc și consumă ; materii prime pentru fabrici și pentru export, astfel încît să scadă importul de produse agricole și să sporească desfacerile în străinătate de mărfuri aducătoare de valută necesară dezvoltării. Pe de altă parte, sistemul de latifundii și minifundii determină existența unei piețe interne de consum rahitică. Fără dezvoltarea ei, industria în curs de formare pierde teren. Salariile de înfometare de la sate și armata de rezervă din ce în ce mai numeroasă a șomerilor converg în următorul sens : emigranții rurali care vin să bată la porțile orașelor împing spre scădere nivelul general al retribuțiilor muncitorilor.

De cînd Alianța pentru Progres a proclamat sus și tare necesitatea unei reforme agrare, oligarhia și tehnocrația s-au pus pe elaborat proiecte. Zeci de proiecte — mari, mici, vaste, restrînse — zac în rafturile parlamentelor tuturor țărilor latino-americane. *Reforma agrară nu mai constituie un subiect care se ocolește ; politicienii au învățat că cea mai bună metodă de a nu o face constă în a vorbi neîncetat despre ea.* Procesele simultane de concentrare și fărîmițare a proprietății asupra pămînturilor își continuă nestînjenite cursul în majoritatea țărilor. Cu toate acestea, excepțiile încep să-și facă apariția.

Satul nu este numai o pepinieră de sărăcie, ci și o pepinieră de revolte, deși, adesea, ascuțitele tensiuni sociale se

[121] Paul Bairoch, *Diagnostic de l'évolution économique du Tiers Monde, 1900—1966*, Paris, 1967.

ascund sub masca aparentei resemnări a maselor. Nordestul Braziliei, de pildă, impresionează la prima vedere ca regat al fatalismului, deoarece locuitorii de aici acceptă cu pasivitate să moară de foame, tot așa cum acceptă căderea nopții după fiecare zi. La urma urmei, însă, nu a trecut atît de mult timp de la explozia mistică a nordiștilor, care au luptat alături de cei ce le-au fost mesia, apostoli extravaganți, ridicînd crucea și pușcile împotriva armatelor, pentru a pogorî pe aceste pămînturi împărăția cerurilor, și nici atît de mult timp de la furia și valurile de violență ale acelor *cangaceiros* * : fanaticii și bandiții — utopie și răzbunare — le-au deschis țăranilor deșerați calea protestului social, deși orb încă [122]. Aceste tradiții de luptă aveau mai tîrziu să fie preluate și adîncite de ligile țărănești.

Dictatura militară care s-a instalat la putere în Brazilia în 1964 nu a întîrziat să-și anunțe reforma agrară. Așa cum a subliniat Paulo Schilling, Institutul Brazilian pentru Reforma Agrară este un caz unic în lume : în loc să împartă pămînt țăranilor, se ocupă cu expulzarea acestora în scopul restituirii către latifundiari a suprafețelor de pămînt ocupate spontan sau expropriate de guvernele anterioare. În anii 1966 și 1967, perioadă în care cenzura presei nu a fost atît de riguroasă, ziarele obișnuiau să informeze despre jafurile, incendiile și persecuțiile pe care trupele poliției militare le săvîrșeau din ordinul atît de ocupatului institut amintit. O altă reformă agrară antologică este cea promulgată în Ecuador, în 1964. Guvernul a împărțit numai pămînturi neproductive, facilitînd în același timp concentrarea pămînturilor de cea mai bună calitate în mîna marilor moșieri. În Venezuela, jumătate din pămînturile împărțite prin reforma agrară, începînd din 1960, fuseseră proprietate obștească ; marile plantații comerciale nu au fost atinse, iar în schimbul latifundiilor expropriate s-au plătit despăgubiri atît de mari, încît, cu aceste splendide cîștiguri, foștii proprietari au cumpărat noi pămînturi în alte regiuni.

În 1968, cînd a încercat să aplice un nou sistem de impozite asupra proprietății rurale, dictatorul argentinian Juan Carlos Onganía a fost pe punctul de a-și anticipa cu doi ani căderea. Proiectul preconiza grevarea „cîmpiilor

* Cangaceiro (în port.) — bandit, haiduc, om înarmat și, de regulă, îmbrăcat în haine militare, care ataca fermele din prerie. — *Nota trad.*

[122] Rui Facó, *Cangaceiros e fanáticos*, Rio de Janeiro, 1965.

roase", neproductive, cu impozite mai mari decît pămînturile productive. Scandalizată, oligarhia crescătoare de vaci şi-a mobilizat propriile-i forţe din statul major, astfel încît Ongania a trebuit să dea uitării ereticele sale intenţii. Argentina, ca şi Uruguayul, dispun de păşuni naturale fertile, care, împreună cu o climă binefăcătoare, au permis acestor ţări să se bucure de o oarecare prosperitate în rîndul ţărilor Americii Latine. Eroziunea însă muşcă fără milă imensele cîmpii părăsite, care nu sînt folosite nici pentru agricultură, nici pentru păşunat, lucru ce se întîmplă de altfel şi cu o mare parte din milioanele de hectare afectate creşterii extensive a vitelor. Ca şi în cazul Uruguayului, deşi aici într-o mai mică măsură, exploatarea extensivă se află la baza crizei care a zguduit economia argentiniană prin anii '60. Latifundiarii argentinieni nu au dovedit mai mult interes faţă de introducerea noutăţilor tehnice pe moşiile lor. Productivitatea este scăzută, deoarece aşa este convenabil să fie ; legea cîştigului este mai puternică decît oricare altă lege. Mărirea proprietăţilor prin cumpărarea de noi pămînturi se dovedeşte mai profitabilă şi mai puţin riscantă decît punerea în aplicare a mijloacelor oferite de tehnologia modernă pentru a obţine o producţie intensivă [123].

În 1931, Societatea Rurală opunea calul tractorului : „Crescători de vite !, proclamau conducătorii ei. Folosind calul la muncile agricole înseamnă să vă apăraţi propriile interese, precum şi pe cele ale ţării". Douăzeci de ani mai tîrziu, insista în publicaţiile sale asupra aceleiaşi idei : „Este mai uşor — spunea un cunoscut militar — să ajungă iarba în stomacul unui cal, decît benzina în rezervorul unui camion greu" [124]. Conform datelor furnizate de CEPAL,

[123] Din punctul de vedere al crescătorului de vite capitalist, păşunea artificială reprezintă un transfer de capital către o investiţie mai mare, mai riscantă şi, în acelaşi timp, mai puţin rentabilă decît investiţia tradiţională în creşterea extensivă a vitelor. În acest mod, interesul particular al producătorului intră în contradicţie cu interesul societăţii în ansamblul său : pornind de la un anumit punct, calitatea vitelor şi randamentul lor pot creşte numai mărind capacitatea nutritivă a solului. Ţara are nevoie ca vacile să dea mai multă carne şi oile mai multă lînă, dar proprietarii de pămînt cîştigă mai mult decît suficient menţinînd randamentul la nivelul său actual. Concluziile Institutului pentru Economie al Universităţii din Uruguay (*op. cit.*) se pot aplica, în acest sens, şi realităţilor existente în Argentina.

[124] Dardo Cúneo, *Comportamiento y crisis de la clase empresaria*, Buenos Aires, 1967.

faţă de suprafaţa sa arabilă, în Argentina sînt de 26 de ori mai puţin tractoare decît în Franţa şi de 19 ori mai puţine decît în Regatul Unit al Marii Britanii. Tot proporţional cu suprafaţa arabilă, ţara consumă o cantitate de îngrăşăminte de 140 de ori mai mică decît Germania Occidentală [125]. Randamentul la producţia de grîu, porumb şi bumbac în agricultura argentiniană este mult mai scăzut decît randamentul la aceleaşi culturi în ţările dezvoltate.

Sfidînd interesele oligarhiei moşiereşti din Argentina, Juan Domingo Perón a impus în agricultură statutul peonului şi salariul minim. În 1944, Societatea Rurală afirma : „De o importanţă primordială la fixarea salariilor este cunoaşterea standardului de viaţă al peonului obişnuit. Uneori, nevoile sale materiale sînt atît de limitate, încît un surplus aduce după sine destine puţin interesante din punct de vedere social". Societatea Rurală vorbeşte în continuare despre peoni ca despre nişte animale, iar adînca meditaţie asupra restrînselor nevoi de consum ale celor ce muncesc oferă, fără voie, cheia înţelegerii limitelor dezvoltării industriale argentiniene : piaţa internă nici nu se lărgeşte, nici nu se adînceşte în suficientă măsură. Politica de dezvoltare economică promovată de Perón însuşi nu a reuşit deloc să pună capăt subdezvoltării în sectorul agrozootehnic. În iunie 1952, într-un discurs rostit la Teatrul Colón, Perón a dezminţit faptul că ar avea de gînd să facă o reformă agrară, după care Societatea Rurală a comentat oficial : „A ţinut o dizertaţie magistrală".

În Bolivia, datorită reformei agrare din 1952, alimentaţia s-a îmbunătăţit substanţial în întinse zone rurale de podiş, astfel încît s-au constatat chiar modificări în ce priveşte statura ţăranilor. Cu toate acestea, populaţia boliviană, în ansamblul său, nu consumă deocamdată decît 60% din cantitatea de proteine necesare organismului şi o cincime din calciul pe care trebuie să-l conţină o alimentaţie minimă, deficit care, în regiunile rurale, depăşeşte aceste medii. Oricum, nu se poate spune că reforma agrară a fost un eşec, dar împărţirea pămînturilor în regiunile muntoase nu a fost de ajuns pentru ca, în zilele noastre, Bolivia să nu-şi mai cheltuiască o cincime din valută pentru a importa din străinătate produse alimentare.

[125] CEPAL, *Estudio económico de América Latina*, Santiago de Chile, 1964 şi 1966, şi *El uso de fertilizantes en América Latina*, Santiago de Chile, 1966.

Evident, reforma agrară realizată în 1969 în Peru de guvernul militar constituie o serioasă experienţă de schimbare în profunzime. Iar în ceea ce priveşte exproprierea unor latifundii chiliene de către guvernul lui Eduardo Frei, trebuie să recunoaştem, pe bună dreptate, că aceasta a netezit calea reformei agrare radicale pe care noul preşedinte, Salvador Allende, o anunţă în clipa în care aştern pe hîrtie aceste rînduri.

Cele treisprezece colonii din nord şi cît de important este să nu te naşti important

În America Latină, însuşirea de către particulari a pămîntului a luat-o întotdeauna înaintea cultivării acestuia în scopuri utile. Cele mai retrograde trăsături ale sistemului de proprietate actualmente în vigoare nu se datoresc crizelor, ci s-au format în perioadele de cea mai mare prosperitate, şi, invers, perioadele de depresiune economică au atenuat voracitatea latifundiarilor în ce priveşte cucerirea de noi pămînturi. În Brazilia, de pildă, decăderea zahărului şi virtuala dispariţie a aurului şi a diamantelor au făcut posibilă o legislaţie, între anii 1820—1850, care asigura dreptul de proprietate asupra pămîntului celui care îl ocupa şi îl făcea să devină productiv. În 1850, în timp ce dinspre sud şi vest se deschideau spaţii uriaşe către interiorul ţării, ascensiunea cafelei ca un nou „produs rege" a dus la sancţionarea Legii Pămînturilor după gustul politicienilor şi al militarilor regimului oligarhic, refuzîndu-se dreptul de proprietate asupra pămîntului celor care ar fi dorit să-l muncească. Această lege „a fost întărită şi ratificată pe parcurs de o legislaţie foarte bogată, prin care singura formă de acces la pămînt era cumpărarea lui, creînd un sistem notarial de evidenţă care avea să facă aproape imposibilă legalizarea proprietăţii sale de către un plugar..." [126].

Pentru a promova colonizarea regiunilor din interiorul Statelor Unite, legislaţia nord-americană din aceeaşi epocă şi-a propus un obiectiv opus. Deoarece legea Lincoln din 1862, Homested Act, asigura fiecărei familii dreptul de proprietate asupra unei suprafeţe de 65 de hectare, căruţele pionierilor care se îndreptau spre pămînturile virgine din vest scîrţîiau neîntrerupt, lărgindu-se astfel graniţele pe seama măcelăririi indienilor. Fiecare beneficiar se angaja să-şi cultive lotul o perioadă de timp de cel puţin 5 ani [127]. Domeniul public s-a colonizat cu o rapiditate uimitoare; populaţia creştea şi se întindea pe hartă asemeni unei enorme pete de ulei. Pămîntul accesibil, fertil şi aproape gratuit, atrăgea ţăranii europeni cu forţa irezistibilă a unui magnet. Pentru a ajunge la păşunile deschise, ei traversau oceanul, ba chiar şi munţii Apalaşi. Teritoriile din centru şi vest au fost ocupate, astfel, de fermieri liberi. În timp ce ţara creştea ca suprafaţă şi populaţie, pentru a evita şomajul se creau surse de muncă în agricultură, în paralel luînd naştere o piaţă internă cu o mare putere de cumpărare — enorma masă a fermierilor —, care venea în sprijinul puternicei dezvoltări industriale.

În schimb, oamenii muncii de la sate, cei care, de peste un secol, lărgeau graniţa internă a Braziliei, nu au fost şi nici nu sînt familii de ţărani liberi în căutarea unei bucăţi proprii de pămînt, după cum observă Ribeiro, ci zileri angajaţi pentru a-i sluji pe latifundiarii care au pus primii stăpînire pe marile întinderi de pămînt pustii. Deşerturile din interiorul ţării nefiind deloc accesibile, cu atît mai puţin au fost accesibile populaţiei rurale. Muncitorii au deschis drum prin selvă cu securea, pentru ca alţii să poată profita. Colonizarea se dovedeşte a fi o simplă mărire a suprafeţei latifundiilor. Între anii 1950—1960, un număr de 65 de latifundii braziliene au absorbit un sfert din noile suprafeţe de pămînt încorporate agriculturii [128].

Aceste două sisteme opuse de colonizare internă scot în evidenţă una din cele mai mari deosebiri existente între modelul de dezvoltare al Statelor Unite şi cel al Americii Latine. De ce nordul este bogat şi sudul sărac ? Río Bravo înseamnă mult mai mult decît o graniţă geografică. Adîncul dezechilibru din zilele noastre, ce pare a confirma profeţiile lui Hegel în privinţa unui inevitabil război între o Americă şi cealaltă, a luat oare naştere din expansiunea imperialistă a Statelor Unite sau are rădăcini mai vechi ? În realitate, în nord şi în sud au luat naştere încă din

[126] Darcy Ribeiro, *Las Américas y la civilización*, vol. II : *Los pueblos nuevos*, Buenos Aires, 1969.

[127] Edward C. Kirkland, *Historia económica de Estados Unidos*, Mexico, 1941.

[128] Celso Furtado, *Um projeto para o Brasil*, Rio de Janeiro, 1969.

timpurile coloniale societăți foarte puțin asemănătoare și ale căror scopuri erau diferite [129]. Peregrinii de pe *Mayflower* nu au traversat oceanul pentru a găsi comori legendare și nici pentru a distruge civilizații indigene, inexistente în nord, ci pentru a se stabili împreună cu familiile lor și pentru a reproduce aici, în Lumea Nouă, sistemul de viață și de muncă pe care-l practicau în Europa. Nu erau soldați ocazionali, ci pionieri ; nu veneau pentru a cuceri, ci pentru a coloniza ; ei au întemeiat „colonii de populare". Este adevărat că, în sudul golfului Delaware, procesul care a urmat a dat naștere unei economii de plantații sclavagiste asemănătoare celei din America Latină, dar cu deosebirea că centrul de greutate în Statele Unite l-au constituit încă de la început fermele și atelierele din Noua Anglie, adică punctul din care aveau să pornească în secolul al XIX-lea armatele învingătoare în Războiul de Secesiune. Coloniștii din Noua Anglie, nucleul originar al civilizației nord-americane, nu au acționat niciodată ca agenți coloniali ai acumulării capitaliste europene. Încă de la început, ei au trăit pentru propriul lor progres și pentru dezvoltarea noilor lor pământuri. Cele 13 colonii din nord au slujit drept refugiu armatei de țărani și meșteșugari europeni pe care dezvoltarea metropolei i-a azvîrlit în afara pieței muncii. Baza noii societăți din această parte a mării era formată din oameni ai muncii *liberi*.

Spania și Portugalia, în schimb, au beneficiat în America Latină de mînă de lucru *servitoare* din belșug. Transformării indigenilor în sclavi i-a urmat transplantarea în masă a sclavilor africani. De-a lungul secolelor a existat întotdeauna o enormă armată de țărani șomeri disponibili pentru a fi transplantați în centrele de producție : zonele înfloritoare au coexistat întotdeauna cu cele în decădere, acestea oferind mînă de lucru primelor în ritmul avîntului sau al scăderii exportului de metale prețioase ori de zahăr. Această structură continuă să existe și în zilele noastre, în prezent implicînd și un nivel scăzut al salariilor datorită presiunii exercitate de șomeri asupra pieței muncii și împiedicînd creșterea pieței interne de consum. În plus, spre deosebire de puritanii din nord, clasele dominante

[129] Lewis Hanke și alți autori, în *Do the Americas Have a Common History ?* (New York, 1964) în van se străduiesc să găsească puncte comune între procesele istorice din nord și cele din sud.

din societatea colonială latino-americană nu s-au îndreptat niciodată spre dezvoltarea economică internă. Cum beneficiile acestora proveneau din exterior, erau mai legate de piața externă decît de propria lor regiune. Moșierii, proprietarii de mine și negustorii se născuseră pentru a aproviziona Europa cu aur, argint și produse alimentare. Drumul pe care îl luau încărcăturile avea un singur sens : spre port, iar apoi spre piețele de peste ocean. Așa se explică și expansiunea Statelor Unite ca unitate națională, precum și diviziunea Americii Latine : centrele noastre de producție nu erau conectate între ele, ci formau un evantai, al cărui vîrf se afla foarte departe.

S-ar putea spune, pe bună dreptate, că cele treisprezece colonii din nord au avut norocul de a nu fi avut noroc. Experiența lor istorică a dovedit cît de important este să nu te naști important. Aceasta deoarece în nordul Americii nu exista nici aur și nici argint, nu existau nici civilizații indigene cu dense concentrări de populație deja organizate pentru muncă și nici soluri tropicale fabulos de fertile pe fîșia de coastă colonizată de peregrinii englezi. Natura se arătase zgîrcită, ca și istoria : metalele și mîna de lucru sclavă care să le smulgă din măruntaiele pămîntului lipseau. În aceasta a constat norocul lor. Dealtfel, din Maryland pînă în Noua Scoție, inclusiv Noua Anglie, datorită climei și caracteristicilor solului, coloniile din nord produceau exact aceleași lucruri ca agricultura britanică sau, altfel spus, nu ofereau metropolei o producție *complementară*, după cum subliniază Bagú [130]. Situația Antilelor și a coloniilor iberice de pe continent era foarte diferită. Zahărul, tutunul, bumbacul, indigoul și terebentina proveneau de pe pămînturile tropicale ; din punct de vedere economic, o mică insulă din zona Mării Caraibilor era mai importantă pentru Anglia decît cele treisprezece colonii-matcă din Statele Unite.

Aceste împrejurări explică ascensiunea și consolidarea Statelor Unite ca sistem autonom din punct de vedere economic, care nu azvîrlea în afară bogăția adunată în interiorul propriei sale granițe. Legăturile dintre colonie și metropolă erau foarte slabe ; în Barbados și Jamaica, în schimb, se reinvesteau doar capitalurile absolut indispensabile pentru a înlocui sclavii care se pierdeau. După cum

[130] Sergio Bagú, *op. cit.*

se vede, factorii hotărîtori pentru dezvoltarea unora şi pentru subdezvoltarea altora nu au fost de natură rasială : insulele Antile nu erau nici spaniole, nici portugheze, ci britanice. Adevărul este că lipsa de importanţă economică a celor 13 colonii a permis diversificarea timpurie a exporturilor lor şi a impulsionat prematura şi impetuoasa lor dezvoltare industrială. Încă înainte de obţinerea independenţei, industrializarea nord-americană s-a bucurat de stimulente şi protecţie oficială. Anglia se arăta îngăduitoare faţă de ele, în timp ce Antilelor — care tot ei îi aparţineau — le interzicea cu strictețe să fabrice chiar şi un ac cu gămălie.

Izvoarele subterane ale puterii

Economia nord-americană
are nevoie de minereurile Americii Latine tot aşa
cum plămînii au nevoie de aer

Astronauţii lăsaseră pe suprafaţa Lunii primele urme de paşi omeneşti, iar în iulie 1969, părintele acestei isprăvi, Werner von Braun, declara presei că Statele Unite îşi propuneau să instaleze o îndepărtată staţie în spaţiu în scopuri mai degrabă imediate : „De pe această minunată platformă de observaţie — declara el — vom putea examina toate bogăţiile de pe Pămînt : rezervele de ţiţei încă necunoscute, minele de cupru şi de zinc..."

În vremurile noastre, principalul combustibil continuă să fie petrolul. Nord-americanii importă a şaptea parte din petrolul pe care-l consumă. Pentru a ucide vietnamezi, au nevoie de gloanţe, iar pentru gloanţe este nevoie de cupru : Statele Unite cumpără de peste graniţă o cincime din cantitatea de cupru pe care o consumă. Lipsa de zinc se dovedeşte a fi din ce în ce mai neliniştitoare : aproximativ o jumătate din cantitatea necesară provine din exterior. Nu se pot fabrica avioane fără aluminiu, iar aluminiu nu se poate produce fără bauxită : Statele Unite aproape că nu au bauxită. Marile centre siderurgice — Pittsburgh, Cleveland, Detroit — nu găsesc suficient fier în zăcămintele din Minnesota, care sînt pe cale de

epuizare, şi nici mangan nu au pe teritoriul naţional : economia nord-americană importă o treime din cantitatea de fier de care are nevoie şi întreaga cantitate de mangan. Pentru a produce motoare cu reacţie, subsolul lor nu dispune nici de nichel, nici de crom. Pentru a fabrica oţeluri speciale este nevoie de tungsten : importă un sfert din cantitatea pe care o consumă.

Această dependenţă, crescîndă, faţă de livrările din exterior determină o identificare, în continuă creştere, a intereselor capitaliştilor nord-americani în America Latină cu securitatea naţională a Statelor Unite. Stabilitatea pe plan intern a celei mai mari puteri din lume este strîns legată de investiţiile nord-americane la sud de Río Bravo. Aproape jumătate din totalul acestor investiţii este destinată extracţiei de petrol şi exploatării bogăţiilor minerale, „indispensabile economiei Statelor Unite atît în vreme de pace, cît şi în vreme de război" [1]. Preşedintele Consiliului Internaţional al Camerei de Comerţ a Statelor Unite defineşte astfel acest lucru : „Din punct de vedere istoric, unul din principalele motive pentru care Statele Unite investesc în exterior este dezvoltarea resurselor naturale, în principal minerale şi, cu deosebire, petrolifere. Este pe deplin cunoscut faptul că stimulentele acestui tip de investiţii nu pot decît să sporească. Nevoile noastre de materii prime se află în continuă creştere, pe măsura creşterii numărului populaţiei şi a ridicării nivelului de viaţă. În acelaşi timp, resursele noastre proprii se epuizează..."[2] În faţa ritmului febril al invenţiilor şi descoperirilor ştiinţifice ale laboratoarelor aparţinînd guvernului, universităţilor şi marilor corporaţii, imaginaţia păleşte. Noua tehnologie nu a descoperit însă modul de a te lipsi de materiile prime de bază, pe care natura, şi numai ea, le oferă.

În acelaşi timp, răspunsurile pe care subsolul naţional este în stare să le dea sfidătoarei creşteri industriale a Statelor Unite devin din ce în ce mai slabe. [3]

---

[1] Edwin Lieuwen, *The United States and the Challenge to Security in Latin American*, Ohio, 1966.

[2] Philip Courtney, într-o lucrare prezentată la cel de-al II-lea Congres Internaţional pentru Economii şi Investiţii, Bruxelles, 1959.

[3] Hary Magdoff, *La era del imperialismo*, în „Monthly Review", selecţiuni în limba spaniolă, Santiago de Chile, ianuarie-februarie 1969, şi Claude Julien, *L'Empire américain*, Paris, 1969.

Și subsolul duce la lovituri de stat, revoluții, întîmplări cu spioni și aventuri în selva Amazonului

Înainte ca mareșalul Castelo Branco — ajuns la putere în 1964 — să fi cedat, cu toată amabilitatea, companiei „Hanna Mining" bogatele zăcăminte de fier din valea Paraopeba, din Brazilia, acestea au dus la răsturnarea a doi președinți : Janio Quadros și João Goulart. Cu cîțiva ani în urmă, cu alt prieten al ambasadorului Statelor Unite, președintele Eurico Dutra (1946—1951), cedase companiei „Bethlehem Steel" cele 40 000 000 de tone de mangan din statul Amapá, unul din cele mai mari zăcăminte din lume, pentru țara sa nereținînd decît un impozit de 4% pe veniturile provenite din export ; de atunci încoace, compania „Bethlehem" mută munții în Statele Unite cu un asemenea entuziasm, încît există temerea că, peste 15 ani, Brazilia va rămîne fără manganul necesar propriei sale industrii siderurgice. De altfel, din 100 de dolari investiți de compania „Bethlehem" în extracția de minereuri, 88 se datoresc unei amabilități a guvernului brazilian : scutirea de impozit în numele „dezvoltării regionale". Experiența aurului epuizat din Minas Gerais — „aur alb, aur negru, aur putred", după cum scria poetul Manuel Bandeira — nu a slujit, după cum se vede, la nimic : Brazilia continuă să se despoaie pe gratis de resursele sale naturale purtătoare de progres [4]. Pe de altă parte, dictatorul René Barrientos din Bolivia, care a pus mîna pe putere în 1964, în răstimpul dintre două masacrări ale minerilor a acordat firmei „Philips Brothers" concesiunea minei Matilde, care conține plumb, argint și mari zăcăminte de zinc cu un titlu de douăsprezece ori mai ridicat decît cel al zăcămintelor nord-americane. Întreprinderii i s-a permis să-și ia zincul sub formă brută, pentru a-l prelucra peste graniță în rafinăriile proprii, plătind statului nici mai mult nici mai puțin de 1,5% din valoarea de vînzare a minereului [5]. În anul

[4] În schimb, guvernul Mexicului a anunțat la timp că resursele de zahăr ale țării — Mexicul fiind unul din principalii exportatori mondiali de zahăr — se micșorează. „Texas Gulf Sulphur Co." și „Pan American Sulfur" dăduseră asigurări că rezervele pe care mai contau concesiunile lor erau de șase ori mai mari decît în realitate ; în 1965, guvernul a hotărît să limiteze vînzarea în exterior.

[5] Sergio Almaraz Paz, *Réquiem para una república*, La Paz, 1969.

1968, în Peru s-a pierdut într-un mod misterios pagina numărul 11 a convenției pe care președintele Belaúnde Terry o semnase cu o filială a companiei „Standard Oil". Generalul Velasco Alvarado l-a răsturnat pe președinte, a luat în mîinile sale frînele țării și a naționalizat sondele și rafinăria întreprinderii. În Venezuela — marele lac de petrol al companiilor „Oil" și „Gulf" — își are sediul cea mai mare misiune militară nord-americană din America Latină. Frecventele lovituri de stat din Argentina izbucnesc înainte sau după fiecare licitație petrolieră. Cuprul nu era deloc străin de uriașul ajutor militar pe care Chile l-a primit din partea Pentagonului înainte de victoria în alegeri a forțelor de stînga, în fruntea cărora s-a aflat Salvador Allende ; între anii 1965—1969, rezervele nord-americane de cupru scăzuseră cu peste 60%. În 1964, în biroul său din Havana, Che Guevara mi-a arătat că Cuba lui Batista nu era numai de zahăr : marile zăcăminte cubaneze de nichel și de mangan explicau cel mai bine, după părerea sa, furia oarbă a Imperiului față de revoluție. În perioada care a urmat acestei convorbiri, rezervele de nichel ale Statelor Unite au scăzut de trei ori : întreprinderea nord-americană „Nicro-Nickel" fusese naționalizată, iar președintele Johnson îi amenințase pe metalurgiștii francezi cu embargoul asupra livrărilor lor către Statele Unite în cazul în care cumpărau minereu din Cuba.

Minereurile au avut o mare legătură cu căderea guvernului socialist al lui Cheddi Jagan, care, la sfîrșitul lui 1964, obținuse din nou majoritate de voturi în țara care se numea Guyana britanică. Țara care se numește astăzi Republica Cooperatistă Guyana este a patra producătoare mondială de bauxită și ocupă locul al treilea între producătorii latino-americani de mangan. CIA a jucat un rol hotărîtor în răsturnarea lui Jagan. Arnold Zander, principalul conducător al grevei care a servit drept provocare și pretext pentru a nega, cu surle și trîmbițe, victoria în alegeri a lui Jagan, a declarat în mod public, după un timp, că sindicatul său primise o grămadă de dolari din partea unei fundații din Statele Unite aparținînd CIA [6]. Noul regim, foarte occidental și foarte creștin, a dat asigurări că interesele companiei „Aluminium of America" în Guyana nu se aflau în primejdie : întreprinderea va putea să-și ia în continuare bauxita, fără nici o grijă, pentru a și-o vinde

[6] Claude Julien, *op. cit.*

ei înseşi la acelaşi preţ din anul 1938, deşi de atunci preţul aluminiului a crescut. [7] Afacerea nu se mai afla în primejdie. Bauxita din Arkansas valorează de două ori mai mult decît bauxita din Guyana. Pe teritoriul lor, Statele Unite dispun de foarte puţină bauxită ; folosind însă materie primă adusă din străinătate şi foarte ieftină, ele produc aproape jumătate din cantitatea mondială de aluminiu.

Pentru a se aproviziona cu cea mai mare parte din minereurile strategice, cu valoare critică pentru potenţialul lor de război, Statele Unite depind de sursele din străinătate. „Motorul cu reacţie, turbina cu gaz şi reactoarele nucleare exercită în prezent o influenţă enormă asupra cererii de materii prime care pot fi obţinute numai din străinătate", subliniază în acest sens Magdoff [8]. Imperioasa necesitate de materii prime strategice, absolut indispensabile pentru salvgardarea puterii militare şi atomice a Statelor Unite, apare clar legată de cumpărarea masivă de pămînturi în Amazonia braziliană, în general prin mijloace frauduloase. În deceniul al şaselea, numeroase întreprinderi nord-americane, în fruntea cărora se aflau aventurieri şi contrabandişti profesionişti, s-au năpustit într-o goană febrilă asupra acestei selve imense. Anterior, pe baza acordului semnat în 1964, avioanele Forţelor Aeriene ale Statelor Unite survolaseră întreaga regiune pentru a o fotografia. Fuseseră folosite scintilometre pentru detectarea zăcămintelor de minereuri radioactive cu ajutorul emiterii de unde luminoase de intensitate variabilă, electromagnetometre pentru radiografierea subsolului bogat în minereuri neferoase şi magnetometre pentru descoperirea şi măsurarea zăcămintelor de fier. Rapoartele şi fotografiile obţinute, conţinînd informaţii asupra suprafeţei şi adîncimii la care se aflau bogăţiile secrete ale Amazoniei, au fost puse în mîna întreprinderilor particulare interesate

[7] Murind, în 1962, Arthur Davis, preşedinte al companiei „Aluminium" timp de mai mulţi ani, a lăsat 300 000 000 de dolari moştenire fundaţiilor de binefacere, cu condiţia expresă de a nu folosi fonduri în afara graniţelor Statelor Unite. Nici măcar pe această cale Guyana nu şi-a putut recăpăta o parte din bogăţiile pe care întreprinderea i le uzurpase. (Philip Reno, *Aluminium Profits and Caribbean People*, „Monthly Review", New York, octombrie 1963, şi, tot de acelaşi autor, *El drama de la Guayana Británica. Un pueblo desde la esclavitud a la lucha por el socialismo*, „Monthly Review", selecţiuni în limba spaniolă, Buenos Aires, ianuarie-februarie 1965.)

[8] Harry Magdoff, *op. cit.*

datorită bunelor oficii ale institutului „Geological Survey" aparţinînd guvernului Statelor Unite [9]. În imensa regiune s-a constatat existenţa aurului, a argintului, diamantelor, gipsului, hematitei, magnetitei, tantalului, titanului, uraniului, cuarţului, manganului, plumbului, sulfaţilor, potasiului, bauxitei, zincului, zirconiului, cromului şi a mercurului. Din jungla virgină din Mato Grosso şi pînă la cîmpiile din sudul statului Goiás, orizontul este atît de larg, încît poţi vedea, în acelaşi timp, soarele strălucind şi o jumătate de duzină de fulgere de furtună apărînd din tot atîtea puncte geografice, delira revista „Time" în 1967, în ultima sa ediţie pentru America Latină. Pentru a coloniza spaţiile virgine ale acestui univers magic şi sălbatic, guvernul oferise scutiri de impozite şi alte avantaje tentante. După „Time", capitaliştii străini cumpăraseră înainte de 1967, cu 7 cenţi acrul, o suprafaţă de pămînt mai mare decît cea a statelor Connecticut, Rhode Island, Delaware, Massachusetts şi New Hampshire luate la un loc. „Trebuie să lăsăm uşile larg deschise în faţa investiţiei străine — spunea directorul agenţiei guvernamentale pentru dezvoltarea Amazoniei —, deoarece nevoile noastre sînt mult prea mari faţă de ceea ce putem face noi înşine". Pentru a justifica acţiunea de identificare aerofotogrammetrică efectuată de aviaţia nord-americană, guvernul declarase anterior că nu dispunea de mijloacele necesare acestei operaţii. Este firesc pentru America Latină : *întotdeauna i se cedează imperialismului resursele în numele lipsei de mijloace proprii.*

Congresul brazilian a reuşit să efectueze o cercetare, care a culminat cu un voluminos raport în materie [10]. Sînt menţionate cazuri de vînzare sau uzurpare a unor terenuri în suprafaţă de 20 000 000 de hectare, atît de curios dispuse, încît, după cele declarate de comisia de cercetare, „formează un cordon care izolează Amazonia de restul Braziliei". „Exploatarea clandestină de minereuri foarte preţioase" figurează în raport ca fiind unul din principalele motive ale aviditătii nord-americane de a deschide o *nouă graniţă* pe teritoriul Braziliei. Mărturia cabinetului Ministerului Armatei, cuprinsă în raport, pune accentul pe

[9] Hermano Alves. *Aerofotogrammetria*, în „Correio da Manhã", Rio de Janeiro, 8 iunie 1967.

[10] Raportul Comisiei Parlamentare de Cercetări privind vînzarea de pămînturi braziliene unor persoane fizice sau juridice străine, Brasilia, 3 iunie 1968.

„interesul guvernului nord-american însuşi de a menţine sub controlul său o vastă întindere de pămînt, în scopul folosirii ei ulterioare fie pentru exploatarea de minereuri, îndeosebi radioactive, fie ca bază a unei colonizări dirijate". Consiliul de Securitate Naţională afirmă : „Provoacă bănuieli faptul că suprafeţele ocupate sau în curs de ocupare de către elemente străine sînt tocmai regiunile în care femeile braziliene sînt supuse la campanii de sterilizare de către străini". Într-adevăr, după ziarul „Correio de Manhã", „peste douăzeci de misiuni religioase străine, în principal aparţinînd Bisericii protestante din Statele Unite, se stabilesc în Amazonia în punctele cele mai bogate în minereuri radioactive, aur şi diamante... Acestea aplică pe scară largă sterilizarea prin metoda DIU (dispozitiv intrauterin) şi-i învaţă engleza pe indienii catehizaţi... Zonele ocupate de misiuni sînt păzite de elemente înarmate şi nimeni nu poate pătrunde înăuntru" [11]. Nu este de prisos să subliniem faptul că Amazonia este cel mai întins deşert locuibil de pe planetă. *Controlul natalităţii* s-a pus în practică în acest enorm spaţiu pustiu pentru a se evita concurenţa demografică a celor cîţiva brazilieni care trăiesc şi se înmulţesc în depărtatele colţuri ale selvei sau ale cîmpiilor imense.

Pe de altă parte, generalul Kruel, din Río Grande, a afirmat în faţa comisiei de anchetă a Congresului că „volumul materialelor de contrabandă care conţin toriu şi uraniu atinge cifra astronomică de 1 000 000 de tone". Cu cîtva timp înainte, în septembrie 1966, Kruel, care era şeful poliţiei federale, denunţase „impertinentul şi sistematicul amestec" al unui consul al Statelor Unite în procesul intentat unui număr de patru cetăţeni nord-americani acuzaţi de contrabandă cu minereuri atomice braziliene. După părerea sa, 4 tone de minereu radioactiv erau de ajuns pentru a fi condamnaţi. Ceva mai tîrziu, trei dintre contrabandişti au dispărut din Brazilia în chip misterios. Contrabanda se intensificase mult, nu era un fenomen nou. Anual, Brazilia pierde 100 000 000 de dolari, sumă care, în ultimii ani, este reprezentată numai de evaziunea clandestină a diamantelor brute. [12] În realitate, contrabanda este doar relativ necesară. Concesiunile legale îi smulg comod Braziliei cele mai fabuloase bogăţii naturale. Pentru a nu da decît un exemplu, o nouă perlă dintr-un şirag, cel mai mare zăcămînt de niobiu din lume, care se află în Araxá, aparţine unei filiale a corporaţiei „Niobium", din New York. Niobiul este baza a diferite metale care, datorită rezistenţei lor la temperaturi înalte, servesc la construirea reactoarelor nucleare, a rachetelor şi a navelor spaţiale, a sateliţilor sau a simplelor avioane cu reacţie. Pe lîngă niobiu, în graba sa întreprinderea mai extrage şi mari cantităţi de tantal, toriu, uraniu, piroclor şi roci rare cu un titlu foarte înalt.

[11] „Correio de Manhã", Rio de Janeiro, 30 iunie 1968.

[12] Paulo R. Schilling, *Brasil para extranjeros*, Montevideo, 1966.

Un chimist german i-a înfrînt pe cîştigătorii războiului Pacificului

Pentru a demonstra iluzoria durată a prosperităţii latino-americane pe piaţa mondială, foarte grăitoare este povestea salpetrului, a avîntului şi a decăderii sale : *veşnicul suflu efemer al gloriei şi veşnica povară a catastrofelor.*

La mijlocul secolului trecut, asupra Lumii Vechi planau negrele profeţii ale lui Malthus. Populaţia Europei creştea vertiginos, deci devenea imperios necesar să se redea viaţă solurilor epuizate, pentru ca producţia de alimente să poată creşte în aceeaşi proporţie. Guano şi-a demonstrat proprietăţile de îngrăşămînt în laboratoarele britanice : începînd din anul 1840, a fost exploatat pe scară întinsă pe coasta peruană. Pelicanii şi pescăruşii, a căror hrană o constituiau uriaşele bancuri de peşti aduse spre ţărm de curente, depuseseră pe insule şi insuliţe, din timpuri imemoriale, munţi înalţi de excremente bogate în azot, amoniac, fosfaţi şi săruri alcaline ; pe coastele lipsite de ploaie ale Perului, guano se conserva în stare pură [13]. La scurt timp după lansarea pe plan internaţional a îngrăşămîntului de guano, chimia agricolă a descoperit că proprietăţile nutritive ale salpetrului erau şi mai mari, drept care,

[13] Ernset Samhaber, *Sudamérica, biografia de un continente*, Buenos Aires, 1946.

Păsările producătoare de guano sînt cele mai valoroase păsări din lume, scria Robert Cushman Murphy la mult timp după perioada de avînt a acestui îngrăşămînt, „datorită randamentului în dolari pe care-l aduce fiecare digestie a lor". Sînt superioare, spunea el, privighetorii lui Shakespeare care cînta în balconul Julietei, porumbelului care a zburat peste Arca lui Noe şi, firească, rîndunelelor lui Bécquer. (*Emilio Romero, Historia económica del Perú*, Buenos Aires, 1949).

în 1850, întrebuinţarea sa ca îngrăşământ pe ogoarele din Europa devenise deja foarte intensă. Terenurile de pe vechiul continent consacrate cultivării grîului, sărăcite din pricina eroziunii, primeau cu aviditate cariculi de nitrat de sodiu provenit din minele de salpetru peruane de la Tarapacá, iar mai apoi din provincia boliviană Antofagasta [14]. Datorită îngrăşămintelor de salpetru şi guano ce zăceau pe coasta Pacificului „chiar la îndemîna vapoarelor care veneau să le încarce" [15], spectrul foamei a dispărut din Europa.

Oligarhia din Lima, mîndră şi încrezută cum nu mai era alta, continua să se îmbogăţească în ritm rapid, acumulînd simboluri ale puterii în palatele şi mausoleele din marmură de Carrara pe care capitala le înălţa în mijlocul deşerturilor de nisip. Pe vremuri, marile familii din Lima înfloriseră datorită argintului de la Potosí, iar acum trăiau de pe urma excrementelor de pasăre şi a cocoloaşelor albe şi strălucitoare din minele de salpetru : mijloace mai grosolane, dar care serveau aceloraşi scopuri elegante. Perú se credea independent, dar locul Spaniei îl luase Anglia. „Ţara s-a simţit bogată — scria Mariátegui. Statul a uzat de creditul său fără măsură. A trăit în risipă, ipotecîndu-şi viitorul faţă de finanţele engleze". După Romero, cheltuielile şi datoriile statului erau în 1868 cu mult mai mari decît valoarea desfacerilor de mărfuri în exterior. Depozitele de guano slujeau drept garanţie pentru împrumuturile acordate de Anglia, iar Europa se juca cu preţurile ; jaful exportatorilor făcea ravagii : ceea ce natura acumulase pe insule de-a lungul a milenii, se irosea în cîţiva ani. În acest timp, în pampasurile de salpetru, povesteşte Bermúdez, muncitorii supravieţuiau „în colibe mizere, cu o singură încăpere, făcute din piatră, resturi de silitră şi pămînt, nu mai înalte de un stat de om".

Exploatarea salpetrului s-a extins repede, cuprinzînd şi provincia boliviană Antofagasta, deşi afacerea nu era boliviană, ci peruană, şi nici peruană, ci chiliană. Cînd guvernul Boliviei a dorit să aplice un impozit pentru exploatările de salpetru de pe teritoriul său, batalioanele armatei chiliene au invadat provincia respectivă, nemaipărăsind-o niciodată. Pînă atunci, deşertul servise drept zonă de

[14] Oscar Bermúdez, *Historia del salitre desde sus orígenes hasta la Guerra del Pacífico*, Santiago de Chile, 1963.

[15] José Carlos Mariátegui, *Siete ensayos de interpretación de la realidad peruana*, Montevideo, 1970.

amortizare a conflictelor latente care existau între Chile, Peru şi Bolivia. Salpetrul a dus la izbucnirea conflictului. Războiul Pacificului a început în 1879 şi a durat pînă în 1883. Forţele armate chiliene, care încă din 1879 ocupaseră şi porturile peruane din regiunea salpetrului — Patillos, Iquique, Pisagua şi Junín —, intrară în cele din urmă victorioase în Lima, iar a doua zi fortăreaţa Callao se văzu silită să se predea. Înfrîngerea a dus la mutilări şi vărsări de sînge în partea peruană. Economia naţională şi-a pierdut cele două resurse principale, forţele de producţie au fost paralizate, moneda s-a devalorizat, creditul extern a fost oprit.[16] Colapsul, sublinia Mariátegui, nu a adus cu sine lichidarea trecutului : structura economiei coloniale a rămas intactă, deşi îi lipseau bazele de sprijin. La rîndul său, Bolivia nu şi-a dat seama ce pierduse din pricina războiului : cea mai importantă mină de cupru din prezent, Chuquicamata, se află situată tocmai în provincia Antofagasta, care acum este chiliană. Dar învingătorii ?

Salpetrul şi iodul reprezentau în 1880 un procent de 5% din veniturile statului chilian ; zece ani mai tîrziu, peste jumătate din veniturile vamale chiliene proveneau din exportul de nitraţi de pe teritoriile cucerite. În aceeaşi perioadă, investiţiile engleze în Chile au crescut de peste trei ori ; regiunea salpetrului a devenit o uzină britanică[17]. Englezii şi-au însuşit salpetrul întrebuinţînd procedee deloc costisitoare. Guvernul peruan expropriase minele de salpetru în 1875, plătindu-le în bonuri, dar, cinci ani mai tîrziu, războiul a dus la scăderea valorii acestora la o zecime. Cîţiva aventurieri îndrăzneţi, ca John Thomas North

[16] Peru a pierdut provincia Tarapacá, bogată în salpetru, şi cîteva importante insule bogate în guano, păstrîndu-şi însă zăcămintele de guano de pe coasta de nord. Guano a constituit principalul îngrăşământ pentru agricultura peruană pînă în anul 1960, cînd avîntul luat de făina de peşte a dus la nimicirea pelicanilor şi a pescăruşilor. Pentru a alimenta cu făină peruană porcii şi păsările din Statele Unite şi din Europa, întreprinderile piscicole, în majoritatea lor nord-americane, au distrus curînd bancurile de hamsii din apropierea coastei. Păsările producătoare de guano plecau din ce în ce mai departe, în largul mării, în urmărirea vaselor de pescuit şi, nemaiavînd putere să se întoarcă, cădeau în apă. Erau şi păsări care nu se duceau după vase, astfel încît, în anii 1962—1963, puteau fi văzute stoluri de pelicani căutînd hrană pe principalele bulevarde ale oraşului Lima. Nemaiputînd să-şi ia zborul, pelicanii mureau pe străzi.

[17] Hernán Ramirez Necochea, *Historia del imperialismo en Chile*, Santiago de Chile, 1960.

și asociatul său Robert Harvey, s-au folosit de conjunctura creată. În timp ce chilienii, peruanii și bolivienii schimbau între ei gloanțe pe cîmpul de luptă, englezii rămîneau cu bonurile, datorită creditelor pe care Banca din Valparaíso și alte bănci chiliene le acordau fără nici o dificultate. Fără să știe, soldații luptau pentru aceștia din urmă. Guvernul chilian a răsplătit imediat sacrificiul făcut de North, Harvey, Inglis, James, Bush, Robertson și alți întreprinzători oameni de acțiune : în 1881, cînd jumătate din bonuri intraseră deja în ghearele speculanților britanici, a hotărît restituirea exploatărilor de salpetru *adevăraților lor stăpîni*. Pentru finanțarea acestui jaf, din Anglia nu ieșise nici măcar un penny.

La începutul deceniului al nouălea, Chile trimitea Angliei $^3/_4$ din volumul exporturilor sale, iar din Anglia primea aproape jumătate din volumul importurilor. În acea perioadă, dependența sa comercială era mai mare chiar decît a Indiei. Războiul oferise statului chilian monopolul mondial asupra nitraților naturali, regele salpetrului fiind John Thomas North. Una din întreprinderile sale, „Liverpool Nitrate Company", plătea dividende de 40%. Acest personaj debarcase în portul Valparaíso în anul 1866, numai cu 10 lire sterline în buzunarul vechiului său costum prăfuit ; treizeci de ani mai tîrziu, la reședința sa din Londra, luau loc la masă prinți și duci, politicieni dintre cei mai proeminenți și mari industriași. North își inventase un titlu de colonel și, așa cum se cuvenea unui cavaler de talia sa, se alătură Partidului conservator și lojei masonice a lui Kent. La serbările lui extravagante, la care North dansa deghizat în Henric al VIII-lea, luau parte lordul Dorchester, lordul Randolph Churchill și marchizul Stockpole.[18] Între timp, în îndepărtatul regat al salpetrului, muncitorii chilieni nu cunoșteau odihna zilei de duminică, lucrau pînă la 16 ore pe zi și-și primeau salariul în fise, care-și pierdeau aproape jumătate din valoare la băcăniile întreprinderii.

Între anii 1886—1890, sub președinția lui José Manuel Balmaceda, statul chilian a realizat, după cum constata Ramírez Necochea, „cele mai ambițioase planuri de progres din întreaga istorie a țării". Balmaceda a stimulat dezvoltarea cîtorva ramuri industriale, a efectuat importante lucrări publice, a reînnoit sistemul educațional, a luat măsuri

[18] Hernán Ramírez Necochea, *Balmaceda y la contrarrevolución de 1891*, Santiago de Chile, 1969.

pentru înlăturarea monopolului întreprinderii britanice de căi ferate din Tarapacá și a contractat cu Germania primul și ultimul împrumut a cărui valoare Chile *nu* a primit-o din partea Angliei de-a lungul întregului secol trecut. În 1888, a anunțat că era necesar să fie naționalizate zonele de salpetru prin crearea de întreprinderi chiliene, refuzînd să vîndă englezilor terenurile proprietate de stat ce conțineau salpetru. După trei ani, a izbucnit războiul civil. North și colegii săi i-au finanțat cu generozitate pe rebeli[19], iar navele britanice de război au blocat coasta chiliană, timp în care presa din Londra urla împotriva lui Balmaceda, numindu-l „dictator de cea mai josnică speță" și „măcelar". Înfrînt, Balmaceda s-a sinucis. Ambasadorul englez informa Foreign Office-ul : „Comunitatea britanică nu face un secret din satisfacția pe care o încearcă față de dispariția lui Balmaceda, a cărui victorie — se crede — ar fi adus serioase prejudicii intereselor comerciale britanice". Investițiile făcute de stat în construirea de drumuri și căi ferate, în colonizare, educație și lucrări publice au scăzut imediat, simultan cu extinderea dominației întreprinderilor britanice.

În ajunul primului război mondial, două treimi din venitul național al statului chilian proveneau din exportul de nitrați, dar pampasul de salpetru era mai întins și mai străin țării ca oricînd. Prosperitatea nu slujise dezvoltării și diversificării țării, ci, dimpotrivă, accentuase deformările structurale. Chile funcționa ca un apendice al economiei britanice : cel mai important furnizor de îngrășăminte pe piața europeană nu avea drept la propria sa viață. Atunci, din laboratorul său, un chimist german i-a înfrînt pe generalii care, cu ani în urmă, ieșiseră biruitori pe cîmpul de luptă. Perfecționarea procedeului Haber-Bosch de pro-

[19] Congresul se afla în fruntea opoziției față de președinte, iar slăbiciunea pe care mulți membri ai acestuia o aveau pentru lirele sterline era notorie. Mita la chilieni era, după expresia englezilor, „un obicei al pămîntului". Astfel a fost definită în anul 1897 de Robert Harvey, asociatul lui North, în timpul procesului pe care cîțiva mici acționari i l-au intentat lui și altor directori ai companiei „Nitrate Railways". Explicînd debursarea sumei de 100 000 de lire ca mită, Harvey a spus : „După cum știți, administrația publică din Chile este foarte coruptă... Nu vreau să spun că este necesar să mituiești judecători, dar cred că mulți membri ai Senatului, cu venituri mai mici, au avut de profitat de pe urma acestor bani, dîndu-și în schimb voturile, și că această sumă a ajutat ca guvernul să refuze categoric să asculte protestele și reclamațiile noastre..." (Hernán Ramírez Necochea, *op. cit.*).

ducere a nitraților prin fixarea nitrogenului din aer a dus la înlocuirea definitivă a salpetrului, provocînd zgomotoasa cădere a economiei chiliene. Criza salpetrului a însemnat criza statului chilian, o rană adîncă, deoarece Chile trăia prin salpetru și pentru salpetru, iar salpetrul se afla în mîini străine.

În foarte aridul deșert Tamarugal, unde pămîntul strălucește de-ți ia ochii, am fost martorul nimicirii pînă-n temelii a ceea ce fusese Tarapacá. Aici, în epoca de avînt, existaseră o sută două zeci de centre de salpetru, din care astăzi nu mai funcționează decît unul. Deși în pampas nu există nici umiditate, nici cari, s-au vîndut la fier vechi nu numai mașinile, ci și scîndurile de pin de Oregon ale celor mai bune case, plăcile de calamină, ba chiar șuruburile și cuiele încă bune. Au apărut muncitori specializați în demolarea de orașe : erau singurii care găseau de lucru în aceste imensități rase de pe fața pămîntului ori părăsite. Am văzut ruinele și gropile, orașele-fantomă, șinele moarte aparținînd companiei „Nitrate Railways", firele de telegraf acum mute, scheletele centrelor de salpetru distruse de trecerea anilor, crucile din cimitirele în care noaptea bate un vînt rece, dîmburile alburii formate din resturile de silitră rămase lîngă săpături. „Aici, banii curgeau gîrlă și toată lumea credea că așa va fi întotdeauna", îmi povesteau localnicii care supraviețuiseră. Idealizau trecutul, deoarece trecutul era un paradis față de prezent. Își aminteau cu plăcere pînă și de duminici, care pentru muncitori nici nu existaseră, de fapt, pînă în anul 1889, fiind cucerite mai tîrziu de greviști cu arma în mînă : „Fiecare duminică în pampasul de salpetru — îmi povestea un bătrîn foarte în vîrstă — era pentru noi o sărbătoare națională, un nou 18 Septembrie care avea loc în fiecare săptămînă". Iquique, cel mai mare port al salpetrului, „port de clasa întîi" — după cum suna titulatura sa oficială —, fusese scena mai multor masacre împotriva muncitorilor, dar pe scena teatrului său municipal, construcție în stil *belle époque*, apăreau cei mai buni cîntăreți europeni de operă, înainte încă de a fi cîntat la Santiago.

Colți de cupru înfipți în Chile

În timp ce hegemonia britanică ceda locul dominației Statelor Unite, cuprul nu întîrzia să ia locul salpetrului

ca bază a economiei chiliene. În ajunul crizei din 1929, investițiile nord-americane în Chile se ridicau deja la peste 400 000 000 de dolari, sumă destinată aproape în întregime exploatării și transportării cuprului. Pînă la victoria forțelor Unității Populare, în 1970, cele mai mari zăcăminte de metal roșu continuau să se afle în mîinile companiilor „Anaconda Copper Mining" și „Kennecott Copper", două întreprinderi strîns legate între ele ca părți ale aceluiași concern mondial. În jumătate de veac, expediaseră împreună din Chile către societatea mamă 4 miliarde de dolari, enormă cantitate de sînge scurs prin diverse canale, efectuînd în contrapartidă o investiție totală, care, după propriile lor cifre umflate, nu depășea 800 000 de dolari, sumă provenită aproape în întregime din cîștigurile smulse din țară [20]. Hemoragia a crescut pe măsura creșterii producției, ajungînd, în ultimul timp, să depășească cifra de 100 000 000 de dolari anual. Stăpînii cuprului erau stăpînii statului chilian. Luni, 21 decembrie 1970, Salvador Allende, acum președinte, s-a adresat din balconul palatului guvernamental mulțimii entuziaste, anunțînd semnarea proiectului de reformă constituțională care făcea posibilă naționalizarea marii industrii miniere. În 1969, a spus el, „Anaconda" a realizat în Chile beneficii în valoare de 79 000 000 de dolari, ceea ce reprezintă 80% din cîștigurile pe care le realizează în lumea întreagă. Cu toate acestea, a adăugat el, investițiile „Anacondei" în Chile reprezintă mai puțin de o șesime din investițiile sale totale în exterior. *Războiul bacteriologic* al dreptei — o minuțioasă campanie de propagandă menită să semene groaza pentru a împiedica naționalizarea cuprului și realizarea celorlalte reforme structurale anunțate de forțele de stînga — fusese la fel de intens ca și în alegerile precedente. În fotografiile publicate de ziare puteau fi văzute multe tancuri patrulînd prin fața palatului prezidențial, La Moneda ; afișele lipite pe zidurile orașului Santiago prezentau partizani bărboși conducînd la moarte tineri nevinovați ; cînd la ușa unei case se auzea soneria, o voce de femeie spunea : „Aveți patru fii ? Doi vor merge în Uniunea Sovietică, iar ceilalți doi în Cuba". Dar totul s-a dovedit

[20] Aceleași întreprinderi industrializează minereul chilian în îndepărtatele lor fabrici. „Anaconda American Brass", „Anaconda Wire and Cable" și „Kennecott Wire and Cable" se numără printre principalele fabrici de bronz și sîrmă din întreaga lume. José Cademartori, *La economia chilena*, Santiago de Chile, 1968.

a fi inutil : cuprul „și-a pus poncho și pinteni", cu alte cuvinte redevine chilian.

Pe de altă parte, Statele Unite, legate de mîini și de picioare din pricina războaielor din Asia de sud-est, nu și-au ascuns nemulțumirea oficială față de mersul evenimentelor în această țară. Chile, însă, nu se află în bătaia puștii unei subite expediții a *marinerilor,* iar Allende este președinte ales după toate canoanele democrației reprezentative pe care țara din nord le predică în formă. Imperialismul traversează primele etape ale unui nou ciclu critic, ale cărui semne au devenit clare în economie ; funcția sa de poliție mondială devine din ce în ce mai costisitoare și mai grea. Dar războiul prețurilor ? Produsele chiliene se vînd acum pe diferite piețe și-și pot deschide noi piețe largi în țările socialiste ; Statele Unite nu dispun de mijloacele necesare pentru a bloca, pe scară universală, vînzarea cuprului pe care chilienii se pregătesc să și-l recupereze. Desigur, situația producției cubaneze de zahăr era foarte diferită cu doisprezece ani în urmă, deoarece aceasta era destinată în întregime pieței nord-americane și, deci, complet dependentă de prețurile nord-americane. Cînd Eduardo Frei a ieșit victorios în alegerile din 1964, imediat prețul de ofertă al cuprului a urcat vizibil. În 1970, cînd a cîștigat Allende, prețul acestuia, deja în scădere, a coborît și mai mult. Supus, de obicei, unor foarte mari fluctuații ale prețurilor, cuprul s-a bucurat de prețuri deosebit de ridicate în ultimii ani și, cum cererea depășește oferta, lipsa lui face ca nivelul prețurilor să nu scadă prea mult. În ciuda faptului că aluminiul i-a luat în mare măsură locul ca conductor electric, aluminiul însuși are nevoie de cupru, iar înlocuitori mai ieftini și mai eficienți pentru industria oțelului sau cea chimică nu s-au găsit, astfel încît metalul roșu continuă să fie principala materie primă pentru fabricile de dinamită, alamă și sîrmă [21].

În Chile, la poalele întregului lanț muntos al Anzilor, se află cele mai mari rezerve de cupru din lume, a treia parte din totalul zăcămintelor cunoscute pînă în prezent. În general, cuprul chilian este asociat cu alte metale, cum sînt aurul, argintul, sau cu molibdenul, ceea ce constituie

[21] R.I. Grant-Suttie, *Sucedáneos del cobre,* în „Finanzas y Desarrollo", revistă a FMI (Fondul Monetar International) și a BIRD (Banca Internațională pentru Reconstrucție și Dezvoltare), Washington, iunie 1969.

un factor în plus pentru a stimula exploatarea. Pe de altă parte, mîna de lucru chiliană este ieftină pentru întreprinderi : cu foarte scăzutul preț de cost din Chile, „Anaconda" și „Kennecott" finanțează cu vîrf și îndesat prețul de cost ridicat din Statele Unite. De asemenea, cu cupru chilian se plătesc, la rubrica „cheltuieli externe", peste 10 000 000 de dolari anual pentru întreținerea sucursalelor din New York. În anul 1964, salariul mediu în minele chiliene abia dacă se ridica la a opta parte din salariul de bază existent în rafinăriile companiei „Kennecott" din Statele Unite, în ciuda faptului că productivitatea muncitorilor și dintr-o parte și dintr-alta era aceeași [22]. În schimb, nu erau aceleași, și nici nu sînt, condițiile de viață. În general, minerii chilieni trăiesc în barăci înghesuite și sordide, despărțiți de familiile lor, care locuiesc în niște căsuțe mizerabile prin împrejurimi ; desigur, trăiesc despărțiți și de personalul străin, care în marile mine formează un univers aparte, minuscule state în stat în care se vorbește engleza și se editează chiar și ziare pentru uzul exclusiv al acestuia. Productivitatea muncii a crescut în Chile pe măsură ce întreprinderile au introdus mecanizarea mijloacelor de exploatare. Începînd din 1945, producția de cupru a crescut cu 50%, iar numărul muncitorilor ocupați în mine s-a redus cu o treime.

Naționalizarea va pune capăt unei stări de lucruri care devenise insuportabilă pentru țară și va evita repetarea, în cazul cuprului, a experienței de jaf și de prăbușire pe care Chile a trăit-o în cazul salpetrului. Aceasta deoarece impozitele pe care întreprinderile le plătesc statului nu compensează nici pe departe inevitabila epuizare a resurselor minerale pe care natura le-a oferit, dar pe care nu le mai reîmprospătează. De altfel, începînd din 1955, cînd a fost stabilit sistemul de impunere descrescîndă în raport cu creșterea producției și odată cu hotărîrea luată de guvernul lui Frei de a „chileniza" cuprul, impozitele au scăzut, din punct de vedere relativ. În 1965, Frei a transformat statul în asociat al companiei „Kennecott", permițînd întreprinderilor să-și tripleze aproape veniturile, datorită unui sistem de impunere foarte favorabil. După noul sistem, impozitele se aplicau la un preț mediu de 29 de cenți livra, deși, datorită marii creșteri a cererii

[22] Mario Vera și Elmo Catalán, *La encrucijada del cobre,* Santiago de Chile, 1965.

pe piața mondială, prețul urcase la 70 de cenți. Prin diferența de impozit dintre prețul fictiv și cel real, Chile a pierdut o sumă enormă, după cum a recunoscut însuși Radomiro Tomic, candidatul ales de Democrația Creștină pentru a-i urma lui Frei la președinție. În 1969, guvernul lui Frei a ajuns la un acord cu „Anaconda" prin care se prevedea cumpărarea unui procent de 51% din acțiuni în rate semestriale, condiții care au dus la izbucnirea unui nou scandal politic și la o creștere simțitoare a forțelor de stînga. După versiunea dată publicității, președintele societății „Anaconda" îi spusese anterior președintelui statului chilian : „Excelență, capitaliștii își păstrează bunurile nu din motive sentimentale, ci din rațiuni economice. Este ceva obișnuit ca o familie să păstreze un dulap de haine pe motiv că a aparținut bunicului ; întreprinderile, însă, nu au bunici. «Anaconda» își poate vinde toate bunurile. Depinde numai de prețul care i se plătește".

Mareea naționalistă crește pretutindeni și nici măcar a face haz de necaz nu mai este eficient ; cel mai mic rău al „naționalizării convenite" a fost de scurtă durată. Structura pieței internaționale a cuprului se degradează într-un mod periculos, iar cei patru mari producători — Chile, Zambia, Zair și Peru — se pun de acord de cîtva timp pentru a aplica o politică comună de apărare a prețurilor. La sfîrșitul anului 1969, filiala peruană a companiei „American Smelting and Refining" a acceptat să semneze un contract prin care i se permitea să-și păstreze foarte bogata mină de la Cuajone, care-i fusese concesionată cu mulți ani în urmă. Într-un fel, în ciuda unor „clauze tradiționale", termenii acestui contract reflectă slăbiciunea și desperarea trustului față de o situație internațională mai defavorabilă ca oricînd intereselor sale. În condiții *normale*, „American Smelting" nu ar fi acceptat desființarea multora din privilegiile care transformau fiecare mină străină într-o atotputernică *enclavă*, străină nevoilor dezvoltării economiei peruane ; în noile condiții însă, impuse de naționalismul în ascensiune, întreprinderea s-a grăbit să-și exprime cu glas tare satisfacția față de condițiile acordului. Deși continuă să existe adînci divergențe în ce privește interpretarea textului convenției, guvernul afirmă că recent înființatul monopol de stat asupra comercializării minereurilor include și cuprul de la Cuajone. În plus, statul își rezervă dreptul de a rafina produsul în uzinele sale, aflate în stadiu de proiect, care vor avea

prioritate în ce privește livrarea de cupru brut ; întreprinderea este obligată să angajeze tehnicieni peruani și să împartă cu statul rodul invențiilor sale tehnologice, pe lîngă faptul că se angajează să îndeplinească un plan de exploatare cu termene fixe pentru investiții și producție. Nerespectînd condițiile stipulate de noile legi miniere, companiile „Anaconda" și „Smelting" și-au pierdut deja zăcămintele de la Cerro Verde și Michiquillay, două vaste rezerve care, timp de jumătate de secol, au rămas neatinse.

Minerii de la exploatările de cositor, în subteran și la suprafață

Cu aproape un secol în urmă, un bărbat pe jumătate mort de foame lupta cu stîncile în mijlocul dezolantului platou al Boliviei. Dinamita a explodat. Cînd s-a apropiat să adune bucățile de piatră fărîmițate de explozie, a rămas uimit. În mînă ținea bucăți strălucitoare din cel mai bogat filon de cositor din lume. A doua zi dimineață încălecă și plecă spre Huanuni. Analiza confirmă valoarea descoperirii. Cositorul putea merge de la filon direct în port, fără să mai fie nevoie de vreun proces de concentrare. Acest om a devenit regele cositorului, iar la moartea sa revista „Fortune" afirma că fusese unul din cei zece multimiliardari cei mai multimiliardari de pe planetă. Se numea Simón Patiño. Ani de zile a manevrat, din Europa, aducerea la putere și răsturnarea președinților și a miniștrilor Boliviei, a planificat înfometarea muncitorilor și a organizat măceluri, și-a ramificat și și-a mărit averea personală : Bolivia era o țară care exista pentru el, în slujba sa.

Odată cu eroicele lupte revoluționare din aprilie 1952, Bolivia a început să naționalizeze cositorul. Dar, încă de pe atunci, acele mine foarte bogate sărăciseră. Titlul cositorului de pe muntele Juan del Valle, unde Patiño descoperise fabulosul filon, a scăzut de o sută douăzeci de ori. Din cele 156 000 de tone de rocă excavate lunar, se recuperează numai 400. În kilometri, săpăturile măsoară deja o lungime de două ori mai mare decît distanța dintre mină și orașul La Paz. Pe dinăuntru, muntele este ca un mușuroi perforat de nenumărate galerii, tunele și hornuri. Este pe cale să devină o coajă de nucă goală. An de an, pierde cîte

puţin din înălţime, iar acea lentă surpare îi turteşte vîrful, astfel încît, privit de departe, muntele pare o măsea cariată.

Antenor Patiño nu a căpătat numai o indemnizaţie substanţială pentru minele aproape goale, stoarse de tatăl său, ci a obţinut şi controlul asupra preţului şi soartei cositorului expropriat. Din reşedinţele sale din Europa, zîmbea neîncetat. „Mister Patiño este binevoitorul rege al cositorului bolivian", continuau să scrie cronicile sociale încă mulţi ani după naţionalizare.[23] Aceasta deoarece naţionalizarea, cucerire fundamentală a revoluţiei din 1952, nu modificase rolul Boliviei în cadrul diviziunii internaţionale a muncii. Bolivia continua să exporte minereul brut şi aproape întreaga cantitate de cositor care se mai rafinează şi acum în cuptoarele din Liverpool ale întreprinderii „Williams, Harvey and Co"., aparţinînd lui Patiño. După cum arată dureroasa experienţă, nu este suficient să naţionalizezi resursele producătoare de materie primă. O ţară poate să rămînă în continuare condamnată la neputinţa dintotdeauna, chiar dacă cu numele a devenit stăpînă pe subsolul său. De-a lungul întregii sale istorii, Bolivia a produs minereuri brute şi discursuri rafinate. Retorică şi mizerie se găsesc din belşug ; dintotdeauna, scriitorii de prost gust şi doctorii în redingotă şi-au asumat sarcina de a-i absolvi de orice vină pe cei vinovaţi. Un număr de şase bolivieni din zece încă nu ştiu carte. Jumătate din

[23] Astfel îl definea ziarul „New York Times" din 13 august 1969, descriind pe un ton plin de extaz vacanţa ducelui şi a ducesei de Windsor în somptuosul castel din secolul al XVI-lea pe care Patiño îl deţine în împrejurimile Lisabonei. „Ne place să le dăm servitorilor calm şi pace", mărturisea doamna, explicîndu-i Charlottei Curtis programul zilei. Apoi vine timpul vacanţei la munte, în Elveţia : la Saint Moritz, fotografii se îmbulzesc în jurul conţilor şi al artiştilor la modă ; revistele îi prezintă. O milionară în vîrstă de 50 de ani, care şi-a pierdut de curînd cel de-al doilea soţ, vicepreşedinte la „Ford", zîmbeşte sub flash-urile aparatelor de fotografiat : îşi anunţă apropiata căsătorie cu un tinerel, care o ţine de braţ, privind cu ochi speriaţi. Alături, o altă pereche din lumea bună. Un bărbat scund, cu trăsături de indian : sprîncene stufoase, priviri tăioase, nas turtit, pomeţi proeminenţi. Antenor Patiño continuă să semene a bolivian. Într-o altă revistă, Antenor apare travestit în prinţ oriental, cu turban şi tot dichisul, alături de prinţi autentici adunaţi la palatul baronului Alexis de Rédé : prinţesa Margareta a Danemarcei, prinţul Henri, María Pia de Savoia şi vărul său, prinţul Michel de Bourbon-Parma, prinţul Lobckowitz şi alţi asemenea truditori.

numărul copiilor nu merge la şcoală. În scurt timp, în 1971, în Bolivia se va pune în funcţiune prima topitorie naţională de cositor, la Oruro, înălţată la capătul unui întreg şir de trădări, sabotaje, intrigi şi sînge vărsat.[24] Această ţară, care pînă în prezent nu şi-a putut produce propriile lingouri, îşi permite în schimb luxul de a avea opt facultăţi diferite de drept, care fabrică în cantităţi industriale vampiri pentru indieni.

Se spune că acum un secol, dictatorul Mariano Melgarejo l-a obligat pe ambasadorul Angliei să bea un butoi întreg de ciocolată drept pedeapsă pentru faptul că refuzase cu dispreţ să bea un pahar de *chicha**. Ambasadorul a fost plimbat pe strada principală a oraşului La Paz călare pe măgar, aşezat invers, şi trimis după aceea înapoi la Londra. Se spune că atunci, înfuriată, regina Victoria a cerut o hartă a Americii de Sud şi, făcînd o cruce cu creta peste Bolivia, a hotărît : „Bolivia nu există". Într-adevăr, pentru lume, Bolivia nu exista şi nici nu a existat după aceea : jefuirea argintului şi, ulterior, a cuprului nu a însemnat decît exercitarea unui drept legitim al ţărilor bogate. În ultimă instanţă, ambalajul de tablă este tot atît

[24] În iulie 1966, cînd generalul Alfredo Ovando a anunţat că se ajunsese la un acord cu întreprinderea germană „Klochner" în vederea construirii furnalelor de stat, el a spus că „aceste sărmane mine, care, pînă acum, nu au servit la nimic altceva decît ca să perforeze plămînii fraţilor noştri mineri", vor avea o altă soartă. Aceşti oameni, care-şi dau viaţa pentru minereu, scria Sergio Almaraz (*El poder y la caida. El estaño en la historia de Bolivia*, La Paz-Cochabamba, 1967), „nu sînt stăpîni pe el. Niciodată n-au fost stăpîni. Nici înainte şi nici după 1952. Aceasta deoarece, din punctul de vedere al valorificării lui imediate, cuprul nu valorează nimic dacă nu se prezintă sub forma unor lingouri strălucitoare. Fireşte că minereul, un praf greu, cu aspect pămîntos, nu serveşte la nimic, dacă nu-l arunci mai întîi în gura unui cuptor".

Almaraz relatează povestea unui industriaş, Mariano Peró, care timp de peste treizeci de ani a dus un război solitar, pentru ca cuprul bolivian să nu se rafineze la Oruro, ci la Liverpool. În 1946, doar la cîteva zile după căderea preşedintelui naţionalist Gualberto Villarroel, Peró a intrat în Palatul prezidenţial Quemado, ca să ia două lingouri de cupru. Era vorba despre primele lingouri produse în rafinăria sa din Oruro. El nu-şi dădea seama că acele simboluri reprezentau naţiunea, că aveau să decoreze în continuare biroul preşedintelui republicii. Villarroel fusese spînzurat de un felinar în Piaţa Murillo, puterea *şurubului* oligarhic fiind restaurată odată cu căderea sa. Mariano Peró a luat lingourile şi s-a dus. Aveau pe ele pete de sînge închegat.

* Băutură alcoolică americană făcută din porumb fermentat. — *Nota trad.*

de simbolic pentru Statele Unite ca și emblema cu vultur sau plăcinta cu mere. Dar ambalajul de tablă nu este numai simbolul *pop* al Statelor Unite : *chiar dacă acest fapt nu este cunoscut, el reprezintă simbolul silicozei din minele Siglo XX sau Huanuni : minerii bolivieni mor cu plămînii găuriți pentru ca lumea să poată consuma cositor ieftin. Tabla conține cositor, iar cositorul nu valorează nimic : prețul lui pe plan mondial este fixat de o mînă de oameni.* Ce înseamnă viața aspră a minerului din Bolivia pentru consumatorii de conserve sau pentru cei care manevrează bursa ? Nord-americanii cumpără cea mai mare parte a cantității de cositor care se prelucrează pe planetă : după datele FAO, cetățeanul de mijloc din Statele Unite consumă de cinci ori mai multă carne și lapte decît un locuitor din Bolivia și de douăzeci de ori mai multe ouă. Minerii se află mult sub media pe plan național, și așa scăzută. E dureros să vezi în cimitirul Catavi, unde orbii se roagă pentru morți în schimbul unui bănuț, că printre pietrele funerare ale adulților există nenumărate cruci albe deasupra unor morminte micuțe. Din doi copii născuți în familiile de mineri, unul moare la scurt timp după ce a deschis ochii. Celălalt, cel care supraviețuiește, cînd va crește mare va fi, cu siguranță, miner. Și, înainte de a ajunge la vîrsta de 35 de ani, nu va mai avea plămîni.

Cimitirul scîrțîie. Pe sub morminte au fost săpate nenumărate tunele, găuri cu guri strîmte prin care oamenii se strecoară, cu greu, ca niște șobolani, în căutarea minereului. De-a lungul anilor, la gurile minelor s-au adunat noi zăcăminte de cositor ; tonele de reziduuri aruncate zac în enorme grămezi cenușii, adăugînd noi cantități de cositor peisajului de cositor. Cînd ploaia se năpustește cu furie din norii joși, poți vedea șomeri ghemuiți de-a lungul drumului de pămînt ce duce spre Llallagua — unde oamenii, de desperare, se îmbată cu *chicha* prin cîrciumi — adunînd și sortînd grămezile de cositor cărate de apă. Aici, cositorul este un zeu de tinichea care domnește peste oameni și peste lucruri, fiind prezent pretutindeni. Cositor nu există doar în măruntaiele bătrînului munte al lui Patiño. Cositorul, dat de gol de luciul negru al casiteritului, există chiar și în pereții de chirpici ai tăberelor. Cositor se găsește și în nisipul gălbui care înaintează purtînd cu el resturi, precum și în apele care coboară de la munte otrăvite ; cositor se găsește în pămînt și în stîncă, la suprafață și în adîncuri, în nisipul și în

pietrele din albia rîului Seco. Pe aceste pămînturi aride și pietroase, la o înălțime de aproape 4 000 de metri, unde nu cresc pășuni și unde totul a împrumutat culoarea cenușie a cositorului, oamenii își suportă cu stoicism trista lor soartă, necunoscînd bucuriile lumii. Trăiesc în tabere, înghesuiți în case formate dintr-o singură încăpere, cu pămînt pe jos ; vîntul tăios se strecoară prin crăpături. O anchetă universitară la mina de la Colquiri arată că, din zece bărbați tineri interogați, șase dorm în același pat cu surorile lor, adăugînd : „Mulți părinți se simt jenați că fiii lor îi privesc în timpul actului sexual". Băi nu există. Latrinele sînt niște mici șoproane comune pline de murdărie și muște. De aceea, oamenii folosesc maidanele unde se ard gunoaiele ; cel puțin în aceste locuri deschise circulă aerul, în ciuda gunoaielor adunate, a excrementelor și a porcilor care grohăie mulțumiți. Serviciile de apă sînt comune : trebuie să pîndești momentul în care vine apa, să stai la coadă și să te grăbești pentru a strînge apa din jgheabul public în bidoane de benzină ori în ulcioare. Mîncarea este puțină și proastă, constînd din cartofi, porumb pisat și, uneori, ceva carne tare.

Ne aflam în adîncul muntelui Juan del Valle. Șuieratul asurzitor al sirenei, care-i chema pe muncitorii din prima *linie*, răsunase în tabără timp de mai multe ore. Străbătînd galeriile, am trecut de la căldura tropicală la frigul polar și din nou la căldură, fără a ieși, ore întregi, din acea atmosferă otrăvitoare. Inspirînd aerul acela dens — umezeală, gaze, praf, fum — am înțeles de ce minerii își pierd simțul mirosului și al gustului în numai cîțiva ani. În timp ce lucrau, toți mestecau frunze de coca cu cenușă, ceea ce contribuie, de asemenea, la opera de distrugere a sănătății, deoarece coca, după cum se știe, amăgind foamea și oboseala, distruge treptat sistemul de alarmă de care organismul are nevoie pentru a rămîne în viață. Cel mai rău lucru însă era praful. Căștile de protecție iradiau cercuri de lumină care străpungeau întunericul grotei lăsînd să se vadă în jurul lor perdelele dense de praf alb : implacabilul praf de siliciu. Răsuflarea dătătoare de moarte a pămîntului te învăluie încetul cu încetul. Primele simptome se simt după un an, iar după alți zece ajungi la cimitir. În mină se folosesc perforatoare suedeze de ultimul tip, dar sistemele de ventilație și condițiile de muncă nu s-au îmbunătățit deloc de-a lungul timpului. Minerii care lucrează individual la

suprafață, pentru a lupta cu stînca folosesc sape, tîrnăcoape și ciocane în greutate de 12 livre, ca și pisăloage, dîrmoane și site, exact ca acum o sută de ani. Pentru cîțiva bănuți cîștigați, trudesc ca vitele de povară. Cu toate acestea, mulți dintre ei au cel puțin avantajul de a lucra în aer liber. În subteran, în schimb, muncitorii sînt condamnați, fără drept de apel, la moarte prin asfixiere.

Zgomotul perforatoarelor încetase, iar muncitorii făceau o pauză așteptînd să izbucnească explozia provocată de cele peste 20 de cuiburi de dinamită. Mina oferă și ea moduri rapide și zgomotoase de a muri : e de ajuns să te înșeli la numărătoarea detunăturilor sau ca un fitil să ardă mai mult decît trebuie. E de ajuns, de asemenea, ca o stîncă șubredă, un *tojo*, să-ți cadă în cap. Sau infernul mitralierelor : noaptea Sfîntului Ioan din 1967 a fost ultima mărgea dintr-un lung șirag de mătănii. În zori, împrăștiați pe munte, soldații și-au ocupat pozițiile, în genunchi, și au început să arunce o ploaie de gloanțe asupra taberelor luminate de focurile aprinse pentru petrecere [25]. Specialitatea minei, însă, este moartea lentă și silențioasă. Semnele prevestitoare sînt sîngele scuipat, tusea, senzația de greutate de plumb în spate și o mare apăsare în piept. Analizelor medicale le urmează umblatul pe la administrație, care nu se sfîrșește niciodată. Celui suferind i se dă un termen de trei luni pentru a părăsi locuința.

[25] „Cînd îmi vin în fire, mă simt ca beat. În loc de un om, văd trei, patru. Nu pot să mănînc singur. Sînt o cîrpă. Neajutorat ca un copil". Saturnino Condori, bătrîn zidar din tabăra minieră Siglo XX, zace de patru ani într-un spital din Catavi. Este una din victimele nopții Sfîntului Ioan din 1967. Nici măcar nu chefuise. Deoarece sîmbătă, 24, avea să lucreze, i se promisese că i se va plăti de trei ori mai mult ; se hotărî, spre deosebire de toți ceilalți, să nu se lase pradă paharelor de *chicha* și petrecerii, așa că se culcă devreme. În noaptea aceea visă că un domn îi înfigea în trup niște țepi : „Îmi înfingea niște țepi mari". Se trezi de mai multe ori, deoarece ploaia de gloanțe începuse să se abată asupra taberei încă de la ora cinci dimineața. „Corpul mi s-a chircit, m-am muiat și m-a apucat un tremur, și am stat așa, da, am stat așa, speriat. Nevastă-mea mi-a zis : hai, fugi, du-te ! Da' eu, ce-am făcut ? Nu m-am dus nicăieri. Du-te, du-te, mi-a zis. Împușcături, în toiul nopții, ce-o fi asta, ce-o fi, pac-pac-pac-pac-pac. Mă trezeam, dar mă lua somnul, însă de fugit, n-am fugit. Nevastă-mea îmi zicea mereu : hai, du-te, du-te, fugi ! N-are ce să-mi facă, îi zic, eu sînt zidar particular, n-are ce să-mi facă mie." Se trezi pe la opt dimineața și se ridică pe jumătate în pat. Glonțul străpunsese tavanul, trecuse prin pălăria soției sale și-i intrase în corp zdrobindu-i coloana vertebrală.

Zgomotul burghiurilor încetase și în curînd explozia avea să prindă acel lunecos filon de culoarea cafelei, în formă de viperă. Toți muncitorii aveau fălcile umflate de cocoloașele de cola pe care o mestecau, iar pe la colțul gurii li se prelingeau șuvițe de lichid verzui. Un miner trecu grăbit, plescăind prin noroiul dintre șinele galeriei. „E nou", mi s-a spus. „L-ai văzut ? Cu pantalonii lui militari și vestonul galben pare atît de tînăr. Lucrează de puțin timp, și cum mai lucrează !... Este încă tare ca fierul. *Deocamdată nu simte.*"

Tehnocrații și birocrații nu mor de silicoză, ci trăiesc de pe urma ei. Administratorul general al Corporației Miniere Boliviene, COMIBOL, cîștigă de o sută de ori mai mult decît un muncitor. De pe o rîpă înaltă, ce coboară pieziș spre albia rîului, la capătul așezării Llallagua, se poate zări pampasul María Barzola. Se numește astfel în amintirea unei muncitoare militante, care, în urmă cu treizeci de ani, aflîndu-se în fruntea unei manifestații cu drapelul Boliviei cusut în jurul corpului, a căzut străpunsă de rafalele mitralierelor. Iar dincolo de pampasul María Barzola poate fi văzut cel mai bun teren de golf din toată Bolivia, folosit de inginerii și funcționarii de la mina Catavi. În 1964, dictatorul René Barrientos redusese la jumătate salariile și așa mizere ale minerilor, mărind, în același timp, retribuțiile principalelor cadre tehnice și administrative. Salariile personalului superior sînt secrete. Secrete și în dolari. Există un atotputernic *grup de asistență* — format din personalul tehnic trimis de Banca Interamericană pentru Dezvoltare, Alianța pentru Progres și banca străină creditoare — după ale cărui îndrumări se conduc minele naționalizate din Bolivia, în așa fel încît COMIBOL, devenită stat în stat la această altitudine, constituie o propagandă vie împotriva oricărei naționalizări. Puterea vechii *rotițe* oligarhice a fost înlocuită de puterea foarte numeroșilor membri ai unei „noi clase", care și-a pus cele mai bune forțe în slujba sabotării din interior a mineritului de stat. Inginerii nu numai că au sabotat toate proiectele și planurile menite să ducă la crearea unei topitorii naționale, dar au contribuit și la menținerea minelor statului în vechile limite ale zăcămintelor lui Patiño, Armayo și Hochschild, aflate într-o accelerată stare de epuizare. Între finele anului 1964 și luna aprilie 1969, generalul Barrientos a oferit capitalului imperialist atît de multe resurse ale subsolului bolivian, încît a

depășit orice măsură, bucurîndu-se de complicitatea fățișă a cadrelor tehnice și a administratorilor. În una din cărțile sale [26], Sergio Almaraz a dezvăluit povestea concesionării deschiderii de mine de cositor companiei „International Mining Processing". Cu un capital declarat de numai 5 000 de dolari, întreprinderea cu un nume atît de pompos a obținut un contract care avea să-i aducă un cîștig de peste 900 000 000 de dolari.

Colți de fier înfipți în trupul Braziliei

Fierul pe care Statele Unite îl primesc din Brazilia și Venezuela costă mai puțin decît cel extras din propriul lor subsol. Dar nu aceasta este explicația înverșunării cu care nord-americanii caută să pună stăpînire pe zăcămintele de fier din afară. Capturarea minelor de peste graniță constituie mai mult decît o afacere, constituie un imperativ al securității naționale. După cum am văzut, subsolul nord-american este secătuit. Fără fier, nu se poate fabrica oțel, și 85% din producția industrială a Statelor Unite cere, într-o formă sau alta, oțel. În 1969, cînd Canada a micșorat livrările de fier, aceasta s-a reflectat imediat în creșterea importurilor din America Latină.

Muntele Bolívar, din Venezuela, este atît de bogat, încît pămîntul pe care i-l smulge „US Steel Co". se încarcă direct în calele vapoarelor avînd destinația Statele Unite. Pe povîrnișurile muntelui se văd rănile adînci provocate de buldozere. Întreprinderea apreciază că muntele conține fier în valoare de circa 8 miliarde de dolari. Într-un singur an, 1960, „US Steel" și „Bethlehem Steel" și-au împărțit beneficii în valoare de peste 30% din capitalurile pe care le-au investit în fierul din Venezuela, iar volumul acestui profit împărțit s-a dovedit a fi egal cu suma tuturor impozitelor plătite statului venezuelian în cei zece ani care s-au scurs începînd din 1950 [27]. Cum ambele întreprinderi vînd fierul propriilor lor uzine siderurgice din Statele Unite, acestea nu au nici cel mai mic interes să apere prețurile, ci, dimpotrivă, le convine ca materia primă să fie cît mai ieftină posibil. Cursul internațional al

[26] Sergio Almaraz Paz, *op. cit.*

[27] Salvador de la Plaza, în volumul colectiv *Perfiles de la economía venezolana*, Caracas, 1964.

fierului, care scăzuse vertiginos între 1958—1964, s-a stabilizat relativ în anii care au urmat și continuă să fie stabil, în timp ce prețul oțelului a crescut fără încetare. *Oțelul se produce în centrele bogate din lume; iar fierul în suburbiile sărace ; oțelul plătește salarii de „aristocrație muncitorească", iar fierul doar simple simbrii de subzistență.*

Datorită informațiilor adunate și făcute cunoscute în jurul anului 1910 de Congresul Internațional de Geologie, întrunit la Stockholm, oamenii de afaceri din Statele Unite au putut să evalueze, pentru prima oară, dimensiunile comorilor ascunse în subsolul unei serii de țări, dintre care, poate, cea mai tentantă era Brazilia. Mulți ani mai tîrziu, în 1948, ambasada Statelor Unite a creat o funcție nouă în Brazilia, cea de *atașat pentru problemele minereurilor*, care, proaspăt sosit, a avut cel puțin tot atît de mult de lucru ca și atașatul militar sau cel cultural: atît de mult încît, în curînd, a fost nevoie ca, în loc de unu, să fie numiți doi atașați pentru problemele minereurilor. [28] Ceva mai tîrziu, compania „Bethlehem Steel" primea din partea guvernului lui Dutra splendidele zăcăminte de mangan de la Amapá. În 1952, prin acordul militar semnat cu Statele Unite, Braziliei i s-a interzis să vîndă materiile prime cu valoare strategică — ca, de pildă, fierul — țărilor socialiste. Aceasta a fost una din cauzele tragicei căderi a președintelui Getulio Vargas, care, nesocotind această interdicție, în anii 1953—1954 a vîndut fier unor țări socialiste la un preț cu mult mai ridicat decît cel pe care-l plăteau Statele Unite. În 1957, compania „Hanna Mining" a cumpărat, cu 6 000 000 de dolari, majoritatea acțiunilor aparținînd unei întreprinderi britanice, „Saint John Mining Co.", care se ocupa cu exploatarea minelor de aur din Minas Gerais încă din îndepărtatele vremuri ale Imperiului. Compania „Saint John" opera în valea Paraopeba, unde se află cea mai mare concentrație de fier din lume evaluată la 200 000 000 de dolari. Întreprinderea engleză nu era legal împuternicită pentru a exploata această fabuloasă bogăție, și nici „Hanna" nu avea să fie, conform unor dispoziții constituționale și legale clare, pe care Duarte Pereira le enumeră în lucrarea sa pe această temă. Dar, după cum s-a aflat mai tîrziu, aceasta a fost afacerea secolului.

[28] Osny Duarte Pereira, *Ferro e Indepêndencia. Um desafio a dignidade nacional*, Rio de Janeiro, 1967.

George Humphrey, director-președinte al companiei „Hanna", era în acea perioadă membru de vază al guvernului Statelor Unite, fiind secretar al Tezaurului și director al băncii oficiale pentru finanțarea operațiilor de comerț exterior „Eximbank". Compania „Saint John" solicitase un împrumut la „Eximbank", dar nu avusese noroc, pînă cînd n-a pus mîna pe întreprindere compania „Hanna". Începînd de atunci, s-au făcut cele mai furibunde presiuni asupra guvernelor care au urmat unul după altul la putere în Brazilia. Directorii, avocații sau asistenții companiei „Hanna" — Lucas Lopes, José Luiz Bulhões Pedreira, Roberto Campos, Mário da Silva Pinto, Otávio Gouveia de Bulhões — erau și înalți membri ai guvernului Braziliei, continuînd să dețină funcții de miniștri, ambasadori sau directori de servicii și în guvernele următoare. „Hanna" nu dăduse greș în alegerea statului său major. Bombardamentul a devenit din ce în ce mai intens, avînd drept scop recunoașterea dreptului companiei „Hanna" de a exploata fierul care, de fapt, aparținea statului. La 21 august 1961, președintele Jânio Quadros a semnat un decret, prin care se anulau autorizațiile ilegale emise în favoarea companiei „Hanna", restituind zăcămintele de fier de la Minas Gerais patrimoniului național. Patru zile după aceasta, miniștrii cu grad militar îl obligau pe Quadros să renunțe la putere : „Împotriva mea s-au ridicat forțe teribile...", se spunea în textul abdicării.

Mișcarea populară de la Porto Alegre condusă de Leonel Brizola a făcut să eșueze lovitura militară, instalîndu-l la putere pe adjunctul lui Quadros, João Goulart. În iulie 1962, cînd un ministru a vrut să pună în aplicare fatalul decret împotriva companiei „Hanna" — care fusese mutilat în Buletinul Oficial —, ambasadorul Statelor Unite, Lincoln Gordon, i-a trimis lui Goulart o telegramă de protest, exprimîndu-și indignarea față de atentatul pus la cale de guvern împotriva intereselor unei întreprinderi nord-americane. Puterea judiciară a validat decretul lui Quadros, dar Goulart șovăia. Între timp, pentru a livra fier mai multor țări europene, socialiste și capitaliste, Brazilia începuse să-și creeze un avanport de minereuri în Marea Adriatică : vînzarea directă de fier constituia o insuportabilă sfidare la adresa marilor întreprinderi care manevrau prețurile pe plan mondial. Avanportul nu a devenit realitate niciodată, în schimb au fost puse în practică alte măsuri cu caracter național — ca, de pildă, bara-

rea scurgerii peste graniță a veniturilor întreprinderilor străine —, care au însemnat dinamită pentru situația politică existentă, și așa explozivă. „Sabia lui Damocles" din decretul lui Quadros continua să atîrne deasupra capului companiei „Hanna". În ultima zi a lunii martie 1964, lovitura de stat a fost dată, în sfîrșit, în Minas Gerais, care, întîmplător, era și scena zăcămintelor de fier în dispută. „Pentru compania «Hanna» — scria revista „Fortune" — mișcarea care l-a răsturnat pe Goulart în primăvara trecută a fost ca un fel de revenire în ultima clipă pentru cîștigarea Premiului întîi la cursele de cai" [29].

Oameni ai companiei „Hanna" au ajuns să ocupe funcția de vicepreședinte al Braziliei și trei posturi de ministru. Chiar în ziua insurecției militare, „Washington Star" publicase un articol de fond cel puțin profetic : „Iată o situație — anunțase ziarul — în care o lovitură de stat bună și efectivă, în stil vechi, dată de liderii militari conservatori, poate servi celor mai bune interese ale tuturor Americilor" [30]. Cînd Lyndon Johnson, neputîndu-se abține, i-a trimis celebra sa telegramă de felicitare președintelui Congresului brazilian, care ocupa provizoriu funcția de președinte al țării, Goulart încă nu renunțase la putere și nici nu părăsise Brazilia : „Poporul nord-american a urmărit cu neliniște dificultățile politice și economice prin care a trecut marea dumneavoastră națiune, admirînd voința și hotărîrea poporului brazilian de a le soluționa pe calea democrației constituționale, fără lupte civile" [31]. Trecuse doar ceva mai mult de o lună cînd ambasadorul Lincoln Gordon, care vizita, plin de euforie, garnizoanele, a rostit o cuvîntare la Școala Superioară de Război, afirmînd că izbînda conspirației lui Castelo Branco „ar putea sta alături de Planul Marshall, de blocada Berlinului și de soluționarea crizei din Marea Caraibilor, constituind unul din cele mai importante momente de răspîntie ale istoriei mondiale de la mijlocul secolului al XX-lea" [32]. Cu puțin înainte de a se fi declanșat lovitura, unul dintre membrii militari ai Ambasadei Statelor Unite oferise spri-

---

[29] *Immovable Mountains*, în „Fortune", aprilie 1965.

[30] Citat de Mário Pedrosa, *A opção brasileira*, Rio de Janeiro, 1966.

[31] De la Lyndon Johnson la Rainieri Mazzili, 2 aprilie 1964, versiune dată de Associated Press.

[32] După informațiile publicate de ziarul „O Estado de São Paulo", 4 mai 1964.

jin material conspiratorilor [33] și însuși Gordon le sugerase că Statele Unite vor recunoaște un guvern autonon, dacă acesta va fi în stare să se mențină la São Paulo timp de două zile [34]. Este de prisos să aducem alte numeroase mărturii referitoare la importanța pe care a avut-o ajutorul economic al Statelor Unite pentru desfășurarea și deznodămîntul evenimentelor — ajutor de care ne vom ocupa, de altfel, în paginile ce urmează — și la sprijinul nord-american pe plan militar și sindical. [35]

După ce a obosit să tot arunce pe foc sau pe fundul golfului Guanabara cărți de autori ruși, ca Dostoievski, Tolstoi și Gorki, ori să condamne la exil, la închisoare sau la moarte un număr nesfîrșit de brazilieni, proaspăta dictatură a lui Castelo Branco s-a pus pe treabă : a dat fierul și toate celelalte. „Hanna" și-a primit decretul la 24 decembrie 1964. Acest dar de Crăciun nu-i acorda numai toate drepturile pentru a exploata în liniște zăcămintele de la Paraopeba, ci sprijinea și planurile întreprinderii de a-și extinde portul propriu, aflat la 60 de mile de Rio de Janeiro, și de a construi o cale ferată destinată transportului fierului. În octombrie 1965, „Hanna" a format un concern cu „Bethlehem Steel" pentru exploatarea în comun a fierului dăruit. Acest tip de alianță, frecventă în Brazilia, nu poate lua ființă în Statele Unite, deoarece acolo legea o interzice. [36] Neobositul Lincoln Gordon încheiase afacerea, toți erau fericiți, povestea luase sfîrșit, iar el a plecat să prezideze o universitate în Baltimore. În aprilie 1966, după luni întregi de ezitări, Johnson și-a desemnat reprezentantul în persoana lui John Tuthill, explicînd întîrzierea prin faptul că pentru Brazilia era nevoie de un bun economist.

[33] José Stacchini, *Mobilização de audácia*, São Paulo, 1965.

[34] Philip Siekman, *When Executives Turned Revolutionaires*, în „Fortune", iulie 1964.

[35] Vezi declarațiile Comitetului pentru Afaceri Externe al Camerei Reprezentanților a Statelor Unite, citate de Harry Magdoff, *op. cit.*, și revelatorul articol al lui Eugene Methvin în „Selecciones de Reader's Digest" în limba spaniolă, decembrie 1966 : după Methvin, datorită bunelor servicii ale Institutului American pentru Dezvoltarea Sindicalismului Liber, IADSL, cu sediul la Washington, cei ce au dat lovitura de stat în Brazilia și-au putut coordona telegrafic mișcările trupelor ; noul regim militar a recompensat IADSL desemnînd patru din absolvenții săi „pentru a face curățenie în rîndurile sindicatelor dominate de roșii..."

[36] Osny Duarte Pereira, *op. cit.*

Compania „US Steel" nu s-a lăsat mai prejos. De ce să nu fie și ea invitată la banchet ? Pînă a nu fi prea tîrziu, s-a asociat cu întreprinderea minieră de stat „Companhia Vale do Rio Doce", denumire care a devenit astfel în mare măsură pseudonimul său oficial. Mulțumindu-se doar cu un procent de 49% din acțiuni, „US Steel" a obținut astfel concesiunea zăcămintelor de fier din munții Carajás, din Amazonia. După cum afirmă specialiștii, mărimea acestora este comparabilă cu coroana de fier a consorțiului „Hanna-Bethlehem" din Minas Gerais. Ca de obicei, guvernul a pretextat că Brazilia nu dispunea de capital pentru a le exploata pe cont propriu.

Petrolul, blesteme și peripeții

Ca și gazul metan, petrolul este principalul combustibil din toate cîte pun în mișcare lumea contemporană, este o materie primă de o importanță crescîndă pentru industria chimică și un material strategic de bază în domeniul militar. Nici un alt magnet nu atrage mai puternic capitalurile străine ca „aurul negru" și nici nu există o altă sursă care să aducă cîștiguri atît de fabuloase ; petrolul este bogăția cel mai mult monopolizată în întreg sistemul capitalist. Nu există întreprinzători care să se bucure de o putere politică egală, pe plan mondial, cu cea a marilor corporații petroliere. „Standard Oil" și „Shell" instalează și detronează regi și președinți, finanțează conspirații de palat și lovituri de stat, dispun de nenumărați generali, miniștri și personaje asemeni lui James Bond și hotărăsc în toate zonele și în toate limbile asupra cursului războiului și al păcii. „Standard Oil Co." din New Jersey este cea mai puternică întreprindere industrială din lumea capitalistă ; în afara granițelor Statelor Unite nu există nici o altă întreprindere industrială mai puternică decît „Royal Dutch Shell". Filialele lor vînd țițeiul întreprinderilor subsidiare, care-l rafinează și apoi vînd combustibilul sucursalelor, pentru ca acestea să-l desfacă pe piețe : de-a lungul întregului circuit, sîngele nu iese în afara aparatului circulator intern al cartelului. Acesta mai deține în plus conductele de petrol și o mare parte din flota petrolieră de pe cele șapte mări. Se manipulează prețurile pe scară mondială pentru a reduce impozitele și a

mări cîştigurile : ţiţeiul devine din ce în ce mai ieftin, în timp ce produsul rafinat este din ce în ce mai scump.

Cu ţiţeiul se întîmplă acelaşi lucru ca şi cu cafeaua ori cu carnea : ţările bogate cîştigă mult mai mult pentru efortul lor de a le consuma decît ţările sărace pentru a le produce. Proporţia este de 10 la 1 : din cei 11 dolari cît costă produsele derivate obţinute dintr-un baril de ţiţei, ţările exportatoare a celei mai importante materii prime din lume primesc numai 1 dolar, reprezentînd impozitele şi costurile extracţiei, în timp ce ţările dezvoltate — unde îşi au sediul societăţile mamă ale corporaţiilor petroliere — rămîn cu 10 dolari, reprezentînd propriile lor tarife şi impozite — de 8 ori mai ridicate decît impozitele ţărilor producătoare —, costurile legate de transport, rafinare, prelucrare şi desfacere, operaţii monopolizate de marile întreprinderi, precum şi cîştigurile realizate de pe urma acestora. [37]

Petrolul care izvorăşte din subsolul Statelor Unite se bucură de un preţ ridicat, iar salariile muncitorilor petrolişti nord-americani sînt relativ mari. În schimb, cursul la bursă al petrolului din Venezuela şi din Orientul Mijlociu a scăzut continuu începînd din 1957 şi pînă la sfîrşitul deceniului al şaselea. Un baril de petrol venezuelian, de pildă, valora, în medie, 2,65 dolari în 1957, iar în momentul în care scriu acest capitol valorează 1,86 dolari. Deşi guvernul lui Rafael Caldera anunţă că va fixa unilateral un preţ mult mai ridicat, după cifrele pe care le deţin comentatorii şi în ciuda scandalului care se presimte, noul preţ nu va atinge totuşi nivelul anului 1957. Statele Unite sînt, în acelaşi timp, principalul producător şi principalul importator din lume. În perioada în care cea mai mare parte a cantităţii de ţiţei pe care o vindeau corporaţiile provenea din subsolul nord-american, preţul acestuia se menţinea ridicat ; în timpul celui de-al doilea război mondial, Statele Unite devenind importator net, cartelul a început să aplice o nouă politică de preţuri : cursul său la bursă a scăzut sistematic. *Curioasă inversare a „legilor pieţei" ; preţul petrolului scade, deşi cererea pe plan mondial creşte neîncetat,* proporţional cu creşterea numărului fabricilor, automobilelor şi uzinelor generatoare de energie. Şi încă un paradox : *deşi preţul petrolului scade, creşte*

[37] După datele publicate de Organizaţia Ţărilor Exportatoare de Petrol. Francisco Mieres, *El petróleo y la problemática estructural venezolana,* Caracas, 1969.

pretutindeni preţul pe care consumatorii îl plătesc pentru combustibil. Există o disproporţie neobişnuită între preţul ţiţeiului şi cel al produselor derivate. Tot acest lanţ de absurdităţi este perfect raţional ; pentru a găsi o explicaţie nu este necesar să se recurgă la forţe supranaturale. După cum am văzut, comerţul cu petrol se află în lumea capitalistă în mîinile unui cartel atotputernic. Cartelul a luat naştere în 1928, într-un castel din nordul Scoţiei învăluit în ceaţă, cînd compania „Standard Oil" din New Jersey, compania „Shell" şi „Compania Anglo-Iraniană", numită azi „British Petroleum", au căzut de acord să-şi împartă între ele planeta. Compania „Standard" din New York şi cea din California, „Gulf" şi „Texaco" s-au alăturat nucleului conducător al cartelului. [38] Compania „Standard Oil", fondată de Rockefeller în 1870, s-a împărţit în anul 1911 în 35 de întreprinderi diferite ca urmare a aplicării legii Sherman împotriva trusturilor ; în prezent, sora cea mare a numeroasei familii „Standard" este întreprinderea din New Jersey. Vînzările sale de petrol, cumulate cu cele ale companiei „Standard" din New York şi cu ale celei din California, reprezintă în prezent jumătate din desfacerile totale ale cartelului. Întreprinderile petroliere aparţinînd grupului Rockefeller sînt atît de mari, încît însumează — nici mai mult nici mai puţin — a treia parte din totalul încasărilor pe care întreprinderile nord-americane de tot felul le smulg împreună din lumea întreagă. Compania din Jersey, corporaţie multinaţională tipică, obţine cele mai mari cîştiguri în afara graniţelor : America Latină îi oferă cîştiguri egale cu cele obţinute în Statele Unite şi în Canada la un loc : la sud de Río Bravo, rata sa de cîştiguri este de patru ori mai ridicată. [39] *În 1957, filialele din Venezuela ale companiei „Standard Oil" din New Jersey au oferit peste jumătate din beneficiile încasate de aceasta în lumea întreagă. În acelaşi an, filialele venezueliene au oferit companiei „Shell" jumătate din cîştigurile pe care aceasta le-a realizat în lumea întreagă.* [40]

Aceste corporaţii multinaţionale nu aparţin numeroaselor naţiuni pe teritoriul cărora operează : sînt, mai simplu spus, multinaţionale în măsura în care aduc din cele

[38] Raport al Senatului Statelor Unite : *Actas secretas del cártel petrolero,* Buenos Aires, 1961, şi Harvey O'Connor, *El Imperio del petróleo,* Havana, 1961.

[39] Paul A. Baran şi Paul M. Sweezy, *El capital monopolista,* Mexico, 1971.

[40] Francisco Mieres, *op. cit.*

patru puncte cardinale mari cantităţi de petrol şi dolari în centrele de putere ale sistemului capitalist. Pentru a finanţa expansiunea afacerilor nu au nevoie, firește, să exporte capital. Cîştigurile pe care le obţin prin jefuirea ţărilor sărace nu numai că se îndreaptă către puţinele oraşe în care locuiesc cei mai mari tăietori de cupoane, ci parţial sînt reinvestite, în scopul întăririi şi extinderii reţelei internaţionale a operaţiilor. Structura cartelului implică dominarea a numeroase ţări şi pătrunderea în guvernele lor ; petrolul îi îmbuibă pe preşedinţi şi pe dictatori şi accentuează deformările de structură ale societăţilor pe care le pune în slujba sa. Cele ce hotărăsc, cu o singură trăsătură de condei pe harta lumii, care zone vor fi exploatate şi care sînt de rezervă sînt întreprinderile. Şi tot ele fixează preţurile pe care le vor încasa producătorii sau le vor plăti consumatorii. Bogăţia naturală a Venezuelei şi a altor ţări în al căror subsol se află ţiţei, obiect al unui jaf organizat, a devenit principalul instrument al servituţii lor politice şi al degradării sociale. Aceasta este o poveste lungă, cu peripeţii şi blesteme, cu infamii şi concurenţă.

Pe căi complementare, Cuba oferea profituri substanţiale companiei „Standard Oil" din New Jersey. Aceasta cumpăra ţiţei de la „Creole Petroleum", filiala sa din Venezuela, îl rafina şi îl vindea în insulă, totul la preţurile cele mai convenabile pentru fiecare din etape. În octombrie 1959, în plină epocă de efervescenţă revoluţionară, Departamentul de Stat a transmis o notă oficială la Havana, prin care-şi exprima îngrijorarea faţă de viitorul investiţiilor nord-americane din Cuba : bombardamentele avioanelor „pirat" din nord începuseră deja, relaţiile erau încordate. În ianuarie 1960, Eisenhower a anunţat reducerea cotei de import de zahăr cubanez ; în februarie, Fidel Castro a semnat un acord comercial cu Uniunea Sovietică pentru a da zahăr în schimbul petrolului şi al altor produse, la preţuri convenabile pentru Cuba. Companiile „Standard Oil" din New Jersey, „Shell" şi „Texaco" au refuzat să rafineze petrolul sovietic. În iulie, guvernul cubanez le-a verificat şi le-a naţionalizat fără nici un fel de despăgubire. Întreprinderile, în frunte cu „Standard Oil" din New Jersey, au început blocada. La boicotul personalului de specialitate s-a adăugat boicotul legat de piesele de schimb pentru utilaje şi boicotul navlului. Conflictul, din care Cuba a ieşit onorabil, a constituit o manifestare de suve-

ranitate[41]. În acelaşi timp, ea a încetat să mai fie o stea în constelaţia drapelului Statelor Unite şi o piesă a angrenajului mondial al companiei „Standard Oil".

Cu douăzeci de ani în urmă, Mexicul fusese obiectul unui embargo internaţional decretat de „Standard Oil" din New Jersey şi „Royal Dutch Shell". Între anii 1939—1942, cartelul a hotărît să aplice o blocadă asupra exportului de petrol mexican şi a celor necesare Mexicului pentru a-şi aproviziona sondele şi rafinăriile. Preşedintele Lázaro Cárdenas a naţionalizat întreprinderile. Nelson Rockefeller, care în 1930 îşi luase diploma de economist susţinînd o teză despre virtuţile companiei sale, „Standard Oil", a plecat în Mexic pentru a negocia un acord, dar Cárdenas nu a dat înapoi. Companiile „Standard Oil" şi „Shell", care-şi împărţiseră între ele teritoriul mexican, prima atribuindu-şi nordul, iar cea de-a doua sudul, nu numai că refuzau să accepte hotărîrile Curţii supreme în ce priveşte aplicarea legilor de muncă mexicane, ba, mai mult, înghiţiseră cu o viteză vertiginoasă zăcămintele de pe faimoasa Fîşie de Aur, obligîndu-i pe mexicani să plătească, pentru propriul lor petrol, preţuri mai ridicate decît cele pe care le încasau pentru acelaşi petrol în Statele Unite sau în Europa[42]. În numai cîteva luni, febra exportului a dus la secătuirea nemiloasă a multor puţuri de sondă, care ar fi putut să producă în continuare alţi treizeci-patruzeci de ani. „I-au luat Mexicului — scrie O'Connor — cele mai bogate zăcăminte, lăsîndu-i în schimb o colecţie de rafinării vechi, sărăcia din oraşul Tampico şi amintiri amare". În mai puţin de douăzeci de ani, producţia scăzuse la o cincime. Mexicul a rămas cu o industrie înapoiată, orientată spre cererea externă, şi cu un număr de 14 000 de muncitori. Specialiştii au plecat, şi au dispărut pînă şi mijloacele de transport. Cárdenas a făcut din recuperarea petrolului o cauză naţională, salvînd ţara de la criză datorită imagina-

[41] Michael Tanzer, *The Political Economy of International Oil and the Underdeveloped Countries*, Boston, 1969.

[42] Harvey O'Connor. *La crisis mundial del petróleo*, Buenos Aires. 1963. Acest fenomen continuă să fie ceva obişnuit în mai multe ţări. În Columbia, de pildă, unde petrolul se exportă liber şi fără a se plăti impozite, rafinăria de stat cumpără de la companiile străine petrolul columbian la un preţ majorat cu 37% faţă de cel mondial, preţ pe care trebuie să-l plătească în dolari (Raúl Alameda Ospina în revista „Esquina", Bogota, ianuarie 1968).

ţiei şi curajului de care a dat dovadă. „Pemex, Petróleos Mexicanos", întreprinderea creată în 1938 şi în a cărei sarcină se aflau toată producţia şi comercializarea, este astăzi cea mai mare întreprindere naţională din toată America Latină. Datorită cîştigurilor realizate de „Pemex", guvernul mexican a plătit indemnizaţii serioase întreprinderilor între anii 1947—1962, în ciuda faptului că, aşa cum bine spunea Jesús Silva Herzog, „Mexicul nu este datornicul acestor companii pirat, ci creditorul lor legal" [43]. În 1949, „Standard Oil" şi-a interpus veto-ul unui împrumut pe care Statele Unite urmau să-l acorde întreprinderii „Pemex", iar după mulţi ani, cînd rănile erau deja vindecate datorită generoaselor indemnizaţii plătite, „Pemex" a trăit o experienţă similară cu Banca Interamericană pentru Dezvoltare.

Uruguayul a fost prima ţară din America Latină care a creat o rafinărie de stat. ANCAP, Administraţia Naţională a Combustibililor, Alcoolului şi Portlandului, a luat fiinţă în 1931, printre principalele sale funcţii numărîndu-se şi rafinarea şi desfacerea ţiţeiului. Era un răspuns naţional la lunga serie de abuzuri comise de trust în regiunea Río de la Plata. Paralel cu aceasta, statul a contractat cumpărarea de petrol ieftin din Uniunea Sovietică. Cartelul a finanţat imediat o furibundă companie de discreditare a statului uruguayan din punct de vedere industrial, recurgînd la acte de extorcare şi la ameninţări. Se afirma că Uruguayul nu va găsi pe nimeni dispus să-i vîndă utilajele necesare şi că va rămîne fără ţiţei, că statul era un prost administrator şi că nu era în stare să facă faţă unei sarcini atît de complicate. Lovitura de palat din 1933 mirosea întrucîtva a petrol : dictatura lui Gabriel Terra a anulat dreptul ANCAP-ului de a deţine monopolul asupra importului de combustibil, iar în ianuarie 1938 a semnat cu cartelul *convenţiile secrete*, acorduri funeste ignorate de public timp de un sfert de veac, care continuă şi astăzi să fie în vigoare. În conformitate cu prevederile lor, ţara este obligată să cumpere 40% din cantitatea de ţiţei fără licitare, de acolo de unde indică „Standard Oil", „Shell", „Atlantic" sau „Texaco", şi la preţurile fixate de cartel. De asemenea, statul, care îşi păstrează monopolul asupra rafinării, plăteşte întreprinderilor toate cheltuielile,

[43] Jesús Silva Herzog. *Historia de la expropiación de las empresas petroleras*, Mexico, 1964.

inclusiv cele legate de publicitate, salariile de privilegiu şi luxoasele mobile din birourile lor [44]. *„Esso" înseamnă progres* urlă televiziunea, iar ploaia de anunţuri publicitare nu costă compania „Standard Oil" nici o pară. Avocatul Băncii Republicii răspunde şi de relaţiile publice ale companiei „Standard Oil" : cele două salarii îi sînt plătite de stat.

Prin 1939, rafinăria ANCAP îşi înălţa cu succes coşurile cu flăcări în vîrf : după cum am văzut, deşi la scurt timp după ce luase naştere fusese etichetată de mutilată, ea continua să constituie un exemplu de sfidare victorioasă a presiunilor exercitate de cartel. Vizitînd Montevideo, şeful Consiliului Naţional al Petrolului din Brazilia, generalul Horta Barbosa, a rămas entuziasmat de acea experienţă : rafinăria uruguayană reuşise să-şi acopere jumătate din cheltuielile de instalare numai în primul an de funcţionare. Datorită eforturilor făcute de generalul Barbosa, căruia i s-au alăturat şi alţi militari naţionalişti, „Petrobrás", întreprindere braziliană de stat, şi-a putut începe activitatea în anul 1953 în uralele : *Petrolul este al nostru !* În prezent, „Petrobrás" este cea mai mare întreprindere din Brazilia [45]. Explorează, extrage şi rafinează petrolul brazilian. Dar şi „Petrobrás" a fost mutilată. Cartelul i-a răpit două mări surse de cîştig : în primul rînd, desfacerea benzinei, a uleiurilor, a petrolului şi a celorlalte produse petroliere lichide, care constituiau o afacere fantastică, pe care „Esso", „Shell" şi „Atlantic" o manevrează telefonic fără prea mari dificultăţi, dar cu rezultate atît de bune, încît, după industria de automobile, aceasta este cea mai rentabilă investiţie nord-americană în Brazilia ; în al doilea rînd, industria petrochimică, sursă generoasă de venituri, care, cu cîţiva ani în urmă, a fost denaţionalizată de dictatura mareşalului Castelo Branco. Recent, cartelul a pornit o zgomotoasă campanie menită să smulgă de la „Petrobrás" monopolul asupra rafinării. Apărătorii întreprinderii „Petrobrás" îşi amintesc că iniţiativa privată, care avea cale liberă, nu s-a ocupat de pe-

[44] Vivian Trías, *Imperialismo y petróleo en Uruguay*, Montevideo, 1963. A se vedea, de asemenea, cuvîntarea deputatului Enrique Erro apărută în jurnalul de şedinţe ale Camerei Reprezentanţilor, nr. 1211, vol. 577, Montevideo, 8 septembrie 1966.

[45] „Petrobrás" ocupă primul loc pe lista primelor 500 mari întreprinderi, publicată în „Conjuntura econômica", vol. 24, nr. 9, Rio de Janeiro, 1970.

trolul brazilian înainte de 1953 [46], încercînd să readucă în slaba memorie a publicului un episod foarte elocvent în ce privește bunăvoința monopolurilor. Într-adevăr, în noiembrie 1960, „Petrobrás" a însărcinat doi specialiști brazilieni să facă o reprospectare generală a zăcămintelor sedimentare din țară. Ca urmare a rapoartelor întocmite de ei, micul stat Sergipe, din nordul țării, a trecut în fruntea producției de petrol. Cu puțin timp înainte, în august, expertul nord-american Walter Link, fost geolog principal al companiei „Standard Oil" din New Jersey, primise din partea statului brazilian o jumătate de milion de dolari în schimbul unui munte de hărți și a unui amplu raport care califica de „inexpresivă" bogăția sedimentară din Sergipe : pînă atunci fusese considerată de gradul B, iar Link a coborît-o la gradul C. Mai tîrziu, s-a aflat că era de gradul A [47]. După O'Connor, Link lucrase tot timpul ca agent al companiei „Standard", fiind dinainte hotărît să nu găsească petrol, pentru ca Brazilia să depindă în continuare de importurile filialei Rockefeller din Venezuela.

Și în Argentina întreprinderile străine și numeroasele întreprinderi indigene care le țin isonul susțin că subsolul nu conține decît puțin petrol, deși cercetările specialiștilor de la YPF, Zăcămintele Petrolifere Publice, au arătat cu toată certitudinea că aproape jumătate din subsolul teritoriului național conține petrol și că există petrol din belșug și în vasta platformă submarină de pe coasta Atlanticului. Ori de cîte ori e la modă să se vorbească despre sărăcia subsolului argentinian, guvernul semnează o nouă concesiune în favoarea unuia din membrii cartelului. De la înființare și pînă în prezent, întreprinderea de stat YPF a fost victima unui sabotaj continuu și sistematic. Pînă nu demult, Argentina a fost una din ultimele scene istorice pe care s-a dat lupta interimperialistă între Anglia, aflată la apusul său în plină agonie, și Statele Unite, aflate în ascensiune. Acordurile existente în sînul cartelului nu au împiedicat întreprinderile „Shell" și „Standard" să-și dispute petrolul din această țară prin mijloace, adesea, violente : există o serie de coincidențe grăitoare în ce privește loviturile de stat care s-au succedat de-a lungul ultimilor patruzeci de ani. La 6 septembrie 1930, cînd Con-

[46] Declarații făcute de inginerul Márcio Leite Cesarino în „Correio da Manhã", Río de Janeiro, 28 ianuarie 1967.

[47] „Correio de Manhã" a publicat un amplu extras din acest document în ediția sa din 19 februarie 1967.

gresul argentinian se pregătea să voteze legea pentru naționalizarea petrolului, președintele naționalist Hipólito Yrigoyen a fost înlăturat de la putere de rebeliunea militară a lui José Félix Uriburu. Guvernul lui Ramón Castillo a căzut în iunie 1943, tocmai cînd trebuia să semneze o convenție prin care era încurajată extracția petrolului de către capitalurile nord-americane. În septembrie 1955, Juan Domingo Perón a plecat în exil tocmai cînd Congresul era pe punctul de a aproba companiei „California Oil" concesionarea. Anunțînd întreprinderile interesate în extragerea petrolului că întregul subsol al țării este scos la licitație, Arturo Frondizi a dezlănțuit numeroase și foarte ascuțite crize militare în cele trei Arme. În august 1959, licitația a fost declarată fără concurenți. A fost reluată imediat, în octombrie 1960, rămînînd fără rezultat. Frondizi a făcut mai multe concesionări întreprinderilor nord-americane membre ale cartelului, iar interesele britanice — hotărîtoare în Marină și în aripa „colorado" a armatei — nu au fost străine de căderea sa, în martie 1962. Arturo Illia a anulat concesionările și a fost răsturnat în 1966 ; în anul imediat următor, Juan Carlos Onganía a promulgat o lege a hidrocarburilor, care consacra victoria americanilor în lupta pe plan intern.

În America Latină, petrolul nu a provocat numai lovituri de stat. El a dus și la declanșarea unui război, războiul pentru Chaco (1932—1935), între două din cele mai sărace țări din America de Sud : „Războiul soldaților goi", așa a numit René Zavaleta ferocele măcel reciproc dintre Bolivia și Paraguay [48]. La 30 martie 1934, senatorul de Louisiana Huey Long a zguduit Statele Unite cu un discurs violent, prin care denunța faptul că compania „Standard Oil" din New Jersey provocase conflictul și finanțase armata boliviană, pentru a pune, cu ajutorul său, stăpînire pe partea paraguayană a fluviului Chaco, în scopul construirii unei conducte de petrol dinspre Bolivia spre fluviu, care, în plus, se bănuia a fi bogat în petrol :„Acești criminali s-au dus acolo și și-au angajat asasini" — a afirmat el [49]. La

[48] René Zavaleta Mercado, *Bolivia. El desarrollo de la conciencia nacional*, Montevideo, 1967.

[49] Senatorul Long nu a precupețit nici un epitet la adresa companiei „Standard Oil" : *criminală, răufăcătoare, vrăjitoare, asasină aservită, asasină străină, conspiratoare internațională, șleahtă de tîlhari la drumul mare și hoți nesătui, adunătură de vandali și hoți.* Reprodus de revista „Guarania", Buenos Aires, noiembrie 1934.

rîndul lor, paraguayenii se îndreptau spre abator mînați de „Shell" : pe măsură ce înaintau spre nord, soldații descopereau forările efectuate de compania „Standard" pe scena discordiei. Era o dispută între două întreprinderi dușmane și, în același timp, asociate în cadrul cartelului, dar cei ce-și vărsau sîngele nu erau ele. În cele din urmă, Paraguayul a cîștigat războiul, dar și-a pierdut pacea. Spruille Braden, personaj notoriu al companiei „Standard Oil", a prezidat comisia de negocieri care a acordat Boliviei, și lui Rockefeller, mai multe mii de kilometri pătrați revendicați de paraguayeni.

În apropiere de ultimul cîmp al acelor bătălii se află puțurile petrolifere și vastele zăcăminte de gaz natural pe care „Gulf Oil Co.", întreprinderea familiei Mellon, le-a pierdut în Bolivia în octombrie 1969. „Pentru bolivieni a luat sfîrșit vremea disprețului", a spus generalul Alfredo Ovando din balconul Palatului Quemado anunțînd naționalizarea. Cu cincisprezece zile mai înainte, cînd nu preluase încă puterea, Ovando jurase în fața unui grup de intelectuali naționaliști că va naționaliza compania „Gulf". Redactase decretul, îl semnase și-l pusese la păstrare, într-un plic, nedatat. Dar cu cinci luni înainte, elicopterul generalului René Barrientos, lovindu-se de niște fire de telegraf în canionul Arque, se prăbușise. Numai cu greu ar fi putut mintea omenească să scornească o moarte mai perfectă. Elicopterul era un dar personal făcut de compania „Gulf Oil", iar telegraful, după cum se știe, aparține statului. Împreună cu Barrientos au mai ars și două valize pline cu bani, pe care acesta se ducea să-i împartă, bancnotă cu bancnotă, țăranilor, iar cîteva mitraliere au început să împroaște pe dată gloanțe în jurul elicopterului incendiat, așa încît dictatorul, de care nimeni nu se putea apropia ca să-l salveze, a ars între timp de viu.

În afară de decretarea naționalizării, Ovando a mai procedat și la derogări de la Codul Petrolului, numit *Codul Davenport* în semn de omagiu adus avocatului care îl redactase în limba engleză. Pentru elaborarea codului, Bolivia obținuse în 1956 un împrumut din partea Statelor Unite. În schimb, „Eximbank", bancă privată din New York și Banca Mondială au răspuns întotdeauna negativ la solicitările de credit în vederea dezvoltării YPFB, întreprindere petrolieră de stat.

Guvernul nord-american era întotdeauna alături de cauza corporațiilor petroliere private [50]. Conform prevederilor Codului, „Gulf" a primit atunci concesiunea celor mai bogate terenuri petrolifere din întreaga țară, pentru o perioadă de patruzeci de ani. Codul a fixat o participare ridicolă a statului la beneficiile întreprinderilor : timp de mai mulți ani, numai 11%. Deși statul devenea asociatul concesionarului în ce privește cheltuielile, nu deținea nici un control asupra lor, ajungîndu-se astfel la o situație extremă în materie de participare : toate riscurile erau suportate de YPFB și nici unul de „Gulf". În *Carta de intenții* semnată de compania „Gulf" la finele anului 1966, în timpul dictaturii lui Barrientos, s-a stabilit, într-adevăr, că în operațiile comune cu YPFB „Gulf" avea să-și recupereze în totalitate capitalurile investite în explorarea unei zone, în cazul în care nu se găsea petrol. Dacă petrolul avea să apară, cheltuielile aveau să fie recuperate cu prilejul următoarei exploatări, dar aveau să fie trecute, încă din capul locului, la pasivul întreprinderii de stat. Compania „Gulf" urma să fixeze totalul acestor cheltuieli după bunul său plac [51]. Prin aceeași *Cartă de intenții*, compania „Gulf" își atribuia liniștită și proprietatea asupra zăcămintelor de gaz metan, care nu-i fuseseră concesionate niciodată. Subsolul Boliviei conține mult mai mult gaz metan decît petrol. O nebăgare de seamă a generalului Barrientos și-a fost de ajuns. Printr-o simplă mișcare se hotăra destinul principalei rezerve de energie a Boliviei. Dar spectacolul încă nu luase sfîrșit.

---

[50] În istoria mai recentă sau mai îndepărtată, exemplele abundă. Irving Florman, ambasadorul Statelor Unite în Bolivia, îl informa, la Casa Albă, pe Donald Dawson, la 28 decembrie 1950 : „De cînd am sosit aici am acționat stăruitor pentru proiectul de largă deschidere a industriei petroliere a Boliviei în folosul pătrunderii întreprinderii private nord-americane și a sprijinirii programului nostru de apărare națională pe scară mare". Și mai departe : „Știam că vă va interesa să aflați că industria petrolieră a Boliviei și tot acest pămînt sînt acum deschise liberei inițiative nord-americane. Prin urmare, Bolivia este prima țară din lume care a făcut o denaționalizare sau o naționalizare în sens invers, iar eu sînt mîndru că am fost în stare să duc la îndeplinire această sarcină spre binele țării mele și al administrației". Fotocopia acestei scrisori, extrasă din biblioteca lui Harry Truman, a fost reprodusă de „NACLA Newsletter", New York, februarie 1969.

[51] Marcelo Quiroga Santa Cruz, intervenție la 11 și 12 octombrie 1966 în Camera Deputaților, „Revista jurídica", ediție extraordinară, Cochabamba, 1967.

Cu un an mai înainte ca generalul Alfredo Ovando să exproprieze bunurile companiei „Gulf" din Bolivia, un alt general naționalist din Peru, Juan Velasco Alvarado, etatizase zăcămintele și rafinăria companiei „International Petroleum", filială a întreprinderii „Standard Oil" din New Jersey. Velasco ajunsese la putere în fruntea unei junte militare, ca principal personaj al unui mare scandal politic : guvernul lui Fernando Belaúnde Terry *pierduse* ultima pagină a convenției de la Talara, care fusese încheiată între stat și IPC. Această pagină, nr. 11, care se evaporase în mod misterios, conținea garantarea de către întreprinderea nord-americană a prețului minim pe care trebuia să-l plătească pentru țițeiul național în rafinăria sa. Scandalul nu s-a terminat aici. S-a descoperit, de asemenea, că filiala companiei „Standard" escrocase statul peruan cu peste un miliard de dolari, de-a lungul a jumătate de secol, prin impozitele și primele de producție pe care le eludase, precum și prin diferite alte forme de fraudă și corupție. Înainte de a fi ajuns la acordul care a provocat revolta militară, directorul IPC se întîlnise cu președintele Belaúnde de șaizeci de ori ; în decursul a doi ani, timp în care negocierile cu întreprinderea înaintau, se întrerupeau și iar reîncepeau, Departamentul de stat a suspendat orice fel de ajutor către Peru [52]. În realitate, nu mai rămăsese timp pentru a se reveni asupra acestui ajutor, deoarece purtarea echivocă a președintelui încolțit i-a pecetluit soarta. Cînd întreprinderea lui Rockefeller și-a prezentat protestul în fața Curții cu juri peruane, lumea din sală a azvîrlit cu bănuți în avocații acesteia.

America Latină este o cutie cu surprize. Puterea de a uimi a acestei chinuite părți a lumii nu se epuizează niciodată. În Anzi, naționalismul militar a izbucnit cu putere, asemeni unei ape subterane îndelung zăgăzuite. Aceiași generali care promovează astăzi o politică de reforme și afirmare patriotică, printr-un proces contradictoriu și sigur i-au nimicit nu demult pe luptătorii de gherilă. Multe din steagurile celor căzuți au fost culese, astfel, de proprii lor învingători. În 1965, militarii peruani au folosit

[52] Cînd a izbucnit scandalul, ambasada Statelor Unite nu a păstrat o tăcere prudentă. Unul din funcționarii săi a ajuns chiar să afirme că nu a existat un original al contractului de la Talara (Richard N. Goodwin, *El conflicto con la IPC : Carta de Perú*, reprodus de „Comercio exterior", Mexico, iulie 1969, din „The New Yorker".)

napalmul în anumite zone de guerilă, iar cea care le pusese la dispoziție benzina și *Know-how*-ul pentru a-și produce bombele la baza aeriană de la Las Palmas, în apropiere de Lima [53], fusese „International Petroleum", filiala companiei „Standard Oil" din New Jersey. Întreprinderea nu putea să prevadă ce-o așteaptă.

Lacul Maracaibo în gușa marilor vulturi de metal

Deși participarea sa pe piața mondială s-a redus la jumătate în ultima decadă, Venezuela continuă să fie cea mai mare exportatoare de petrol. Din Venezuela provine aproape jumătate din cîștigurile pe care capitalurile nord-americane le sustrag din întreaga Americă Latină. Aceasta este una din țările cele mai bogate și, totodată, una din țările cele mai sărace de pe planetă, precum și una din țările cu cel mai înalt grad de violență. Deține cel mai înalt venit pe locuitor din America Latină și posedă cea mai completă și ultramodernă rețea de șosele. Proporțional cu numărul de locuitori, nici o altă națiune din lume nu bea atît de mult whisky scoțian. Rezervele de petrol, gaze și fier pe care subsolul le oferă spre o exploatare imediată ar putea duce la creșterea de zece ori a veniturilor fiecărui cetățean venezuelian ; pe vastele sale pămînturi virgine ar putea încăpea întreaga populație a Germaniei sau a Angliei. Într-o jumătate de secol, forările petroliere au adus un venit fabulos, reprezentînd dublul alocațiilor Planului Marshall pentru reconstrucția Europei. Din clipa în care primul puț petrolifer a erupt torențial, populația a crescut de trei ori, iar venitul național de o sută de ori, dar majoritatea populației, care-și disputa ceea ce-i prisosește unei minorități pline de fast, este în continuare la fel de săracă, ca pe vremea cînd țara depindea de producția de cacao și de cafea. [54]. Caracas, capitala, a crescut de șapte

[53] Georgie Anne Geyer, *Seized US Oil Firm Made Napalm*, în „New York Post", 7 aprilie 1969.

[54] În afară de lucrarea deja citată a lui Harvey O'Connor și Francisco Mieres, pentru redactarea acestui capitol autorul a mai folosit următoarele lucrări : Orlando Araújo, *Operación Puerto Rico sobre Venezuela*, Caracas, 1967 ; Federico Brito, *Venezuela siglo XX*, Havana, 1967 ; M. A. Falcón Urbano, *Desarrollo e in-*

ori în treizeci de ani ; orașul patriarhal de altădată, cu grădinile pline de verdeață, cu piața mare și catedrala tăcută, s-a umplut de zgîrie-nori în aceeași măsură în care au răsărit schelele petroliere pe lacul Maracaibo. Acum orașul este un coșmar cu aer condiționat, supersonic și zgomotos, un centru de cultură a petrolului, putînd fi considerat, pe bună dreptate, adevărata capitală a statului Texas. Caracasul consumă gumă de mestecat și se înnebunește după produsele sintetice și cutiile de conserve ; nu merge pe jos niciodată, se deplasează numai cu automobilul, otrăvind cu gazele de eșapament aerul curat al văii ; Caracasului îi vine greu să doarmă, deoarece îi este imposibil să-și potolească foamea de a cumpăra, a consuma, a obține, a cheltui, a folosi, a pune stăpînire pe tot. De pe povîrnișurile dealurilor, din cocioabele lor pline de murdărie, peste o jumătate de milion de uitați ai soartei privesc cum risipesc alții. Pe bulevardele orașului de aur strălucesc farurile sutelor de mii de automobile de ultimul tip : în societatea de consum, nu toți consumă. După cum arată recensămîntu rile, jumătate din numărul copiilor și al tinerilor Venezuelei rămîn în afara sălilor de clasă.

Pentru a pune în mișcare mașinăria industrială a lumii capitaliste, Venezuela produce zilnic 3 500 000 de barili de petrol. Diferitele filiale ale companiilor „Standard Oil", „Shell", „Gulf" și „Texaco" nu-și exploatează însă patru cincimi din concesiuni, acestea continuînd să rămînă rezerve neatinse, iar peste jumătate din valoarea exporturilor nu se mai întoarce niciodată în țară. Broșurile de propagandă ale întreprinderii „Creole" („Standard Oil") ridică în slăvi filantropia corporației din Venezuela, în aceiași termeni în care, la mijlocul secolului al XVIII-lea, își proclama virtuțile „Real Compañia Guipuzcoana" ; beneficiile smulse acestei vaci de lapte nu se pot compara

dustrialización de Venezuela, Caracas, 1969 ; Elena Hochman, Héctor Mujica și alții, *Venezuela 1⁰*, Caracas, 1963 ; William Krehm, *Democracias y tiranies en el Caribe*, Buenos Aires, 1959 ; eseurile lui D. F. Maza Zavala, Salvador de la Plaza, Pedro Esteban Mejía și Leonardo Montiel Ortega din volumul citat la nota 27 ; Rodolfo Quintero, *La cultura del petróleo*, Caracas, 1968 ; Domingo Alberto Rangel, *El proceso del capitalismo contemporáneo en Venezuela*, Caracas, 1968 ; Arturo Uslar Pietri, *¿ Tiena un porvenir la juventud venezolana ?*, în „Cuadernos Americanos", Mexico, martie-aprilie 1968 ; și Națiunile Unite — CEPAL, *Estudio económico de América Latina*, 1969. New York-Santiago de Chile, 1970.

— față de capitalul investit — decît cu cele pe care le realizau în trecut negustorii de sclavi sau corsarii. Nici o altă țară nu a făcut atît de mult pentru capitalismul mondial într-un timp atît de scurt : din Venezuela s-a scurs o bogăție, care, după Rangel, o depășește pe cea jefuită de spanioli la Potosí sau de englezi în India. Prima Convenție Națională a Economiștilor a precizat că veniturile reale obținute în Venezuela de întreprinderile petroliere s-au ridicat în 1961 la 38%, iar în 1962 la 48%, deși ratele beneficiului pe care întreprinderile le declarau cu prilejul bilanțurilor erau numai de 15 și, respectiv, 17%. Diferența se datorează magiei contabilității și transferurilor oculte. De altfel, în cadrul complicatei mașinării a comerțului cu petrol, cu multiplele și simultanele lui sisteme de prețuri, este foarte dificil să estimezi volumul beneficiilor care se ascund în spatele scăderii artificiale a cursului la bursă al țițeiului, care circulă prin aceleași vene de la sondă pînă la pompa de benzină, precum și în spatele umflării artificiale a cheltuielilor de producție, în care sînt incluse salarii fabuloase și cheltuieli enorme în scopuri publicitare. Cert este însă că, după datele oficiale, Venezuela nu a înregistrat în ultima decadă intrarea din exterior a unor noi investiții, ci, dimpotrivă, o sistematică renunțare la investiție. Din Venezuela se scurg anual peste 700 000 000 de dolari, sumă considerată drept „rente ale capitalului străin". Singurele investiții noi provin din beneficiile pe care țara însăși le realizează. Paralel, costul de extracție al țițeiului scade vertiginos, deoarece întreprinderile folosesc o cantitate de mînă de lucru din ce în ce mai mică. Numai între anii 1959—1962, aceasta s-a redus cu peste 10 000 de muncitori : au rămas activi ceva mai mult de 30 000, iar la sfîrșitul anului 1970 lucrau în sectorul petrolier doar 23 000 de muncitori. Producția, în schimb, a crescut mult în acest ultim deceniu.

Ca urmare a șomajului în creștere, criza pe terenurile petrolifere de pe lacul Maracaibo s-a ascuțit. Lacul este o pădure de schele. Implacabila oscilație a balansierelor din interiorul scheletelor de fiare încrucișate generează, de o jumătate de veac, întreaga opulență și întreaga mizerie a Venezuelei. La sonde ard făclii, făcliile ce consumă în voie un gaz natural pe care țara își permite luxul de a-l dărui atmosferei. Instalații de forare se pot întîlni pînă și în interiorul caselor ori pe la colțurile străzilor în orașe, orașe care, asemeni petrolului, au țîșnit din pămînt pe ma-

lurile lacului : aici, petrolul înnegreşte străzile şi hainele, alimentele şi pereţii, şi pînă şi profesionistele într-ale iubirii poartă porecle petroliere, precum „Ţevăria", „Cele patru valve", „Macaraua-capră" sau „Remorchera". Aici, alimentele şi îmbrăcămintea sînt mai scumpe decît la Caracas. Aceste sate moderne, triste din naştere şi, în acelaşi timp, vioaie datorită bucuriei pe care ţi-o dă banul uşor cîştigat, au şi descoperit că nu au destin. Cînd puţurile de petrol încetează să mai existe, supravieţuirea devine un miracol : rămîn doar scheletele caselor şi apele uleioase şi otrăvite ce omoară peştii şi se preling peste locurile părăsite. Nenorocirea se abate şi asupra oraşelor care trăiesc din exploatarea sondelor active din pricina concedierilor în masă şi a mecanizării crescînde. „Aici, petrolul ne-a dat gata, spuneau locuitorii din Lagunillas în 1966. Dacă n-ar fi venit aceste maşini, pentru noi ar fi fost mai bine". Cabimas, care, timp de o jumătate de veac, a fost cea mai mare sursă petroliferă din Venezuela şi care a adus atîta prosperitate oraşului Caracas şi întreprinderilor, nu are nici măcar haznale. Tot ce are, sînt cîteva străzi asfaltate.

Euforia a început cu mulţi ani în urmă. Prin 1917, în Venezuela petrolul coexista deja alături de latifundiile tradiţionale, de imense cîmpuri nelocuite şi de suprafeţe de pămînt neproductive, unde proprietarii vegheau asupra randamentului forţei de muncă biciuind peonii sau îngropîndu-i de vii pînă la brîu. La sfîrşitul anului 1922 a irupt puţul din La Rosa, care, aruncînd 100 000 de barili de ţiţei pe zi, a dezlănţuit furtuna petrolului. Pe lacul Maracaibo şi-au făcut apariţia forezele şi macaralele-capră, s-au ivit subit aparate ciudate şi oameni cu căşti de plută : ţăranii, veniţi în număr mare pentru a-i oferi petrolului braţele lor, s-au instalat pe pămîntul clocotind, printre scînduri şi bidoane de ulei. Accentul graiurilor din Oklahoma şi din Texas răsuna pentru prima oară pe cîmpii şi în selvă, chiar şi în regiunile cele mai izolate. Au apărut peste noapte 73 de întreprinderi. Regele carnavalului concesiunilor era dictatorul Juan Vicente Gómez, un crescător de vite din Anzi care şi-a petrecut cei douăzeci şi şapte de ani de guvernămînt (1908—1935) făcînd copii şi afaceri. În timp ce torentele negre izvorau cu bulbuci, Gómez scotea acţiuni petroliere din buzunarele lui burdușite, recompensînd cu ele prieteni, rude, curteni, pe medicul care-i îngrijea prostata şi pe generalii care-i apărau

spatele, pe poeţii care-i cîntau gloria şi pe arhiepiscopul care-i acorda permise speciale ca să mănînce carne în Vinerea mare. Marile puteri îi acopereau lui Gómez pieptul cu decoraţii strălucitoare: automobilele care invadau şoselele lumii trebuiau alimentate. Favoriţii dictatorului vindeau concesiunile companiilor „Shell", „Standard Oil" sau „Gulf" ; traficul de influenţă şi mita au dus la speculă şi foame de subsoluri. Comunităţile indigene au fost jefuite de pămînturile lor, iar multe familii de agricultori, cu binele sau cu răul, şi-au pierdut proprietăţile. Legea petrolului, din 1922, a fost redactată de reprezentanţii a trei firme din Statele Unite. Cîmpurile petrolifere erau îngrădite şi aveau poliţie proprie. Accesul persoanelor care nu posedau fişă de angajare la întreprinderi era interzis ; era interzisă pînă şi circulaţia pe şoselele pe care se transporta ţiţeiul spre porturi. Cînd a murit Gómez, în 1935, muncitorii petrolişti au tăiat sîrma ghimpată care îngrădea cîmpurile petrolifere, declarînd grevă. Anii care au urmat au fost exploziv, periculoşi.

În 1948, odată cu căderea guvernului lui Rómulo Gallegos, ciclul reformist început cu trei ani înainte s-a închis, iar militarii victorioşi au redus de grabă participarea statului la petrolul extras de filialele cartelului. În 1954, scăderea impozitelor s-a tradus prin beneficii suplimentare pentru „Standard Oil" în valoare de peste 300 000 000 de dolari. În 1953, un om de afaceri din Statele Unite declara la Caracas : „Aici, dumneavoastră aveţi libertatea să faceţi cu banii dumneavoastră ceea ce vă place ; pentru mine, această libertate valorează mai mult decît toate libertăţile politice şi civile la un loc" [55]. În 1958, cînd dictatorul Marcos Pérez Jiménez a fost răsturnat, Venezuela era un imens puţ petrolifer înconjurat de închisori şi camere de tortură, care importa din Statele Unite totul : automobile şi frigidere, lapte praf, ouă, salată verde, legi şi decrete. Cea mai mare întreprindere a lui Rockefeller, „Creole", a declarat în 1957 beneficii care se ridicau la aproape jumătate din investiţiile sale totale. Junta revoluţionară de guvernămînt a mărit impozitul pe venitul celor mai mari întreprinderi de la 25% la 45%. În semn de represalii, cartelul a hotărît scăderea imediată a preţului ţiţeiului venezuelian şi a început să concedieze în masă muncitorii. Preţul ţiţeiului a devenit atît de

[55] „Time", ediţia pentru America Latină, 11 septembrie 1953.

scăzut, încît, în ciuda măririi impozitelor și a volumului crescînd de petrol exportat, în 1958 statul a încasat cu 60 000 000 de dolari mai puțin față de anul precedent.

Guvernele următoare nu au naționalizat industria petrolului, dar nici nu au acordat, pînă în 1970, noi concesiuni întreprinderilor străine pentru extragerea aurului negru. Între timp, cartelul și-a intensificat producția în Orientul Mijlociu și în Canada ; de fapt, în Venezuela a încetat prospectarea de noi zăcăminte, iar exportul este paralizat. Politica refuzului de a acorda noi concesiuni s-a dovedit a fi lipsită de sens din moment ce „Corporația Venezueliană a Petrolului", organism de stat, nu și-a asumat sarcina și funcția de răspundere rămasă vacantă. În schimb, corporația s-a limitat să foreze cîteva puțuri pe ici-pe colo, confirmînd faptul că funcția sa nu este alta decît cea adjudecată de președintele Rómulo Betancourt : „Să nu atingă dimensiunile unei mari întreprinderi, ci să servească drept intermediar la negocieri în noua formulă de concesionări". Noua formulă nu a fost pusă în practică, deși fusese anunțată de mai multe ori. În 1970, pe vremea guvernului democrat-creștin al lui Rafael Caldera, s-au dat asigurări că negocierile în vederea semnării de „contracte de serviciu" se aflau într-o fază foarte avansată. Pe baza acestor contracte, întreprinderile urmau să exploreze și să exploateze în asociere cu statul un sfert de milion de hectare. Anterior, pentru a lăsa în mai mare măsură industria petrochimică — cauciucul sintetic, polietilena, amoniacul și ureea — în voia lui „Union Carbide" și a vreunei filiale a companiei „Standard Oil", se aplicase o nouă formă de imperialism prost mascat : sistemul întreprinderilor mixte.

În acest răstimp, industrializarea, care a căpătat un puternic avînt în ultimele două decenii, dă primele semne vizibile de epuizare, trecînd printr-o stare de neputință foarte cunoscută în America Latină : piața internă, limitată de sărăcia maselor populare, nu este în stare să susțină dezvoltarea industrială dincolo de anumite limite. Pe de altă parte, reforma agrară inițiată de guvernul de Acțiune Democratică nu a ajuns nici măcar la jumătatea drumului pe care inițiatorii săi promiseseră că-l vor parcurge.

Salvador Garmendia, romancierul care a reinventat iadul prefabricat al acestei întregi culturi de conchistă, cultura petrolului, îmi scria într-o scrisoare la mijlocul anului 1969 : „Ai văzut vreodată un balansier, acel aparat cu ajutorul căruia se extrage țițeiul ? Este ca o pasăre mare și neagră, al cărei cap ascuțit spre vîrf urcă și coboară din greu, zi și noapte, fără să stea locului o clipă : este singurul vultur care nu se hrănește cu murdării. Ce se va întîmpla în clipa în care vom auzi zgomotul caracteristic al sorbitului, iar lichidul va fi epuizat? Uvertura grotescă începe să se audă de pe acum pe lacul Maracaibo, unde peste noapte au apărut așezări fabuloase, cu cinematografe, supermagazine, *dancing*-uri, un furnicar de prostituate și tripouri, și unde banul nu avea nici o valoare. Dînd nu demult o raită pe acolo, am simțit o gheară în stomac. Mirosul de mort și de fiare vechi este mai pătrunzător decît mirosul de țiței. Localitățile sînt aproape pustii, măcinate, toate ulcerate de ruină, străzile sînt pline de glod, magazinele dărăpănate. Un vechi scafandru al întreprinderii, înarmat cu un ferăstrău de traforaj, se scufundă zilnic în lac pentru a tăia bucăți din conductele abandonate ca să le vîndă apoi la fiare vechi. Oamenii încep să vorbească despre *companii* de parcă ar evoca un basm. Se trăiește dintr-un trecut mitic și fantastic, unde averile se pierdeau la o singură aruncare de zar, iar bețiile țineau șapte zile în șir. Între timp, balansierele continuă să-și miște capul în sus și în jos, iar ploaia de dolari cade peste Miraflores, palatul guvernamental, pentru a se preface în autostrăzi și alți monștri de beton armat. Un procent de 70% din populația țării trăiește complet la marginea societății. La orașe, prosperă o clasă medie buimăcită, cu salarii mari, care adună tot felul de obiecte de prisos, trăiește zăpăcită de publicitate și profesează imbecilitatea și prostul gust într-o formă stridentă. Nu demult, guvernul a anunțat cu surle și trîmbițe că a lichidat analfabetismul. Rezultatul : cu prilejul ultimelor farse electorale, recensămîntul alegătorilor a înregistrat un număr de 1 000 000 de analfabeți de 18 pînă la 50 de ani".

PARTEA A DOUA

Dezvoltarea este o călătorie cu mai mulți naufragiați decît călători

Povestea morții timpurii

Vasele britanice de război salutau de pe fluviu cîștigarea independenței

În 1823, George Canning *, creierul Imperiului britanic, își sărbătorea victoriile pe plan universal. Însărcinatul cu afaceri al Franței a trebuit să îndure umilința următorului toast : „A voastră fie gloria victoriei, urmată de dezastru și de ruină ; ale noastre grijile lipsite de glorie ale industriei și prosperitatea mereu crescîndă... Vremurile cavalerilor au apus ; acum trăim o epocă a economiștilor și a contabililor". Londra trăia începutul unei lungi sărbători ; cu cîțiva ani în urmă, Napoleon fusese definitiv înfrînt, și asupra lumii se deschidea era așa-numitei *Pax Britanica*. În America Latină, independența dusese la perpetuarea puterii proprietarilor de pămînt și a negustorilor îmbogățiți în porfuri, pe seama ruinării anticipate a țărilor care luau naștere. Vechile colonii spaniole, precum și Brazilia, erau piețe avide de țesături englezești și de lire sterline. Canning nu se înșela scriind, în 1824, următoarele : „Treaba este făcută, cuiul a fost înfipt. America hispanică este liberă, iar dacă noi nu ne chivernisim prost treburile, este *engleză*" [1].

* Om de stat englez (1770—1827), lider al partidului tory, susținător al dominației aristocrației și a vîrfurilor burgheziei engleze. În scopul întăririi dominației engleze în Europa și al extinderii ei în America Latină, s-a împotrivit intențiilor „Sfintei Alianțe" de a interveni pentru înăbușirea luptelor de eliberare a coloniilor spaniole din America. — *Nota trad.*

[1] William W. Kaufmann, *La política británica y la independencia de América Latina (1804—1828)*, Caracas, 1963.

Mașina cu aburi, războiul mecanic de țesut și perfecționarea mașinii de țesut au dus vertiginos la maturizarea revoluției industriale în Anglia. Se înmulțea numărul fabricilor și al băncilor ; motoarele cu combustie internă au dus la modernizarea navigației maritime, iar marile vase navigau spre cele patru puncte cardinale făcînd universală expansiunea industrială engleză. Economia britanică plătea cu țesături de bumbac pieile de pe Río de la Plata, îngrășămîntul de guano și nitratul din Peru, cuprul din Chile, zahărul din Cuba și cafeaua din Brazilia. Exporturile de mărfuri industriale, navlul, asigurările, dobînzile la împrumuturi și beneficiile aduse de investiții vor alimenta puternica prosperitate a Angliei de-a lungul întregului secol al XIX-lea. De fapt, englezii controlau încă înainte de războaiele de independență o bună parte a comerțului legal dintre Spania și coloniile sale, iar pe coastele Americii Latine descărcau, într-un substanțial și persistent flux, mărfuri de contrabandă. Negoțul cu sclavi oferea un paravan eficient pentru comerțul clandestin. Și, totuși, vămile din întreaga Americă Latină înregistrau o majoritate copleșitoare de produse care nu proveneau din Spania. De altminteri, monopolul spaniol n-a existat în fapt niciodată : „...colonia fusese pierdută pentru metropolă cu mult înainte de anul 1810, iar Revoluția nu a reprezentat altceva decît recunoașterea politică a acestei stări de lucruri" [2].

În zona Mării Caraibilor, trupele britanice cuceriseră Trinidadul după o singură înfrîngere, dar comandantul expediției, sir Ralph Abercromby, era convins că alte cuceriri militare în America hispanică nu vor fi ușoare. Puțin mai tîrziu, invaziile englezilor pe Río de la Plata au eșuat. Înfrîngerea a adeverit părerea lui Abercromby în legătură cu ineficacitatea expedițiilor armate, venind vremea diplomaților, a negustorilor și a bancherilor : o nouă liberalizare în coloniile spaniole oferea Marii Britanii posibilitatea de a pune stăpînire pe nouă zecimi din comerțul Americii spaniole [3]. Pe pămînturile hispano-americane febra independenței creștea. Începînd din 1810, Londra a promovat o politică în zig-zag și duplicitară, ale cărei inflexiuni au ținut seama de necesitatea de a fa-

[2] Manfred Kossok, *El virreinato del Río de la Plata. Su estructura económico-social*, Buenos Aires, 1959.

[3] H. S. Ferns, *Gran Bretaña y Argentina en el siglo XIX*, Buenos Aires, 1966.

voriza comerțul englez, de a face imposibilă căderea Americii Latine în mîinile nord-americanilor sau ale francezilor și de a preveni o posibilă contaminare de iacobinism a noilor țări care se angajau pe calea obținerii libertății.

La 25 mai 1810, cînd la Buenos Aires s-a constituit junta revoluționară, evenimentul a fost salutat de vasele britanice de război cu salve de tun trase de pe fluviu. În numele Majestății Sale, căpitanul vasului „Mutine" a rostit un discurs înflăcărat : inimile britanicilor erau pline de bucurie. La Buenos Aires nu au fost necesare decît trei zile pentru a anula anumite interdicții care îngreunau comerțul cu străinătatea ; după alte nouăsprezece zile, taxele de export la piei și seu au fost reduse de la 50% la 7,5%. Nu trecuseră decît șase săptămîni de la ziua de 25 mai, cînd interdicția de a exporta aur și argint în monede a fost anulată, astfel încît acestea puteau să se scurgă spre Londra fără nici un impediment. În septembrie 1811, locul juntei ca autoritate guvernamentală a fost luat de un triumvirat : din nou au fost micșorate taxele de export și import, iar în unele cazuri chiar desființate. Începînd din anul 1813, cînd Adunarea s-a declarat autoritate suverană, comercianții străini au fost scutiți de obligația de a-și vinde mărfurile prin intermediul negustorilor autohtoni : „Comerțul a devenit cu adevărat liber" [4]. Încă în anul 1812, cîțiva negustori britanici comunicau Foreign Office-ului : „Am reușit... să înlocuim cu succes țesăturile nemțești și franțuzești". Înlăturaseră, de asemenea, producția țesătorilor argentinieni, strangulați de liberalizarea comerțului, proces care s-a înregistrat, sub diferite forme, și în alte regiuni ale Americii Latine.

Din Yorkshire și Lancashire, din Cheviot și Gales soseau neîncetat produse de bumbac și lînă, de fier și piele, de lemn și porțelan. Țesătoriile din Manchester, fierăriile din Sheffield, fabricile de olărit din Worcester și Staffordshire inundau cu produsele lor piețele latino-americane. *Comerțul liber îmbogățea porturile care trăiau din export, făcînd să crească peste măsură risipa oligarhiei, dornică să se bucure de tot luxul pe care lumea îl oferea, ruinînd, în schimb, primele manufacturi constituite și frustrînd dezvoltarea pieței interne.* Industriile casnice, precare și cu un nivel tehnic foarte scăzut, au apărut în lumea colonială în ciuda interdicțiilor metropolei, cunoscînd o perioadă de avînt în ajunul cîștigării independenței, ca urmare a slăbirii chingilor oprimatoare ale Spaniei și a dificultăților de aprovizionare provocate de războiul european. După distrugătoarele efecte ale dispoziției date de rege, în 1778, de a autoriza comerțul liber între porturile din Spania și cele din America, în primii ani ai secolului al XIX-lea atelierele începuseră să renască. Avalanșa de mărfuri străine ruinase manufacturile de textile și producția colonială de olărit și obiecte de metal, iar meșteșugarii nu au avut la dispoziția lor prea mult timp pentru a se reface după această lovitură : cîștigarea independenței a deschis complet porțile liberei concurențe a industriei europene caracterizate printr-un înalt nivel de dezvoltare. *Desele schimbări practicate ulterior de guvernele de independență în materie de politică vamală aveau să genereze succesiv moartea și reînvierea industriei manufacturiere autohtone, neexistînd, deci, posibilitatea unei dezvoltări susținute în viitor.*

[4] *Ibid.*

Dimensiunile pruncuciderii industriale

La începutul secolului al XIX-lea, Alexander von Humboldt calcula că valoarea producției manufacturiere a Mexicului era de aproximativ 7—8 000 000 de pesos, din care cea mai mare parte revenea fabricilor textile. Atelierele specializate produceau postavuri, țesături de bumbac și pînzeturi. La cele peste două sute de războaie din Querétaro lucrau 1 500 de muncitori, iar la Puebla existau 1 200 de țesători de bumbac [5]. În Peru, grosolanele produse confecționate în colonie nu au atins perfecțiunea țesăturilor indigene care existau cu mult înainte de sosirea lui Pizarro, „dar importanța economică pe care acestea o prezentau era, în schimb, foarte mare" [6]. Industria se baza pe munca forțată a indienilor, care stăteau închiși în ateliere înainte de ivirea zorilor și pînă noaptea tîrziu. Dobîndirea independenței a dus la scăderea nivelului de dezvoltare atins, și așa precar. Fabricile din Ayacucho, Cacamorsa și Tarma aveau o mărime considerabilă. Întreaga așezare Pacaicasa, azi moartă, „forma o singură și vastă țesătorie cu peste 1 000 de muncitori", spune Ro-

[5] Alexander von Humboldt, *Ensayo sobre el reino de la Nueva España*, Mexico, 1944.

[6] Emilio Romero, *Historia económica del Perú*, Buenos Aires, 1949.

mero în lucrarea sa ; Paucarcolla, care aproviziona cu pături de lînă o regiune foarte întinsă, este pe cale de dispariție, „aici neexistînd în prezent nici o singură fabrică“ [7]. Chile fiind una din posesiunile spaniole cele mai îndepărtate de metropolă, izolarea sa a favorizat dezvoltarea unei activități industriale primare încă din zorii vieții coloniale. Existau filaturi, țesătorii, tăbăcării ; cordajele chiliene erau folosite de toate vasele din Marea Sudului ; se fabricau produse din metal, de la alambicuri și tunuri pînă la podoabe, veselă fină și ceasuri ; se construiau ambarcațiuni și vehicule [8]. Fabricile textile și cele metalurgice din Brazilia, care făcuseră primii pași timizi în secolul al XVIII-lea, au fost și ele distruse de importurile din străinătate. Ambele activități manufacturiere reușiseră să prospere considerabil, în ciuda piedicilor rezultate din pactul colonial cu Lisabona. Din 1807 însă, cînd monarhia portugheză, stabilită la Rio de Janeiro, a devenit o simplă jucărie în mîinile Angliei, puterea Londrei a început să se facă simțită. „Pînă la deschiderea porturilor, deficiențele înregistrate de comerțul portughez constituiseră bariere protectoare pentru o mică industrie locală — spune Caio Prado Júnior ; adevărat, era o biată industrie meșteșugărească, suficientă, totuși, pentru a satisface parțial nevoile interne de consum. Această mică industrie n-a putut supraviețui liberei concurențe străine, nici măcar în privința celor mai neînsemnate produse“ [9].

Bolivia era cel mai important centru textil din viceregatul Río de la Plata. În aceeași perioadă, după mărturiile intendentului Francisco de Viedma, la Cochabamba exista un număr de 80 000 de persoane care se ocupau cu fabricarea țesăturilor de bumbac, a postavurilor și a fețelor de masă. Fabrici textile se înființaseră și la Oruro și La Paz. Acestea, împreună cu cele din Cochabamba, aprovizionau populația, trupele de linie ale armatei și garnizoanele de graniță cu pături, *ponchos* și țesături de flanelă foarte rezistente. La Mojos, Chiquitos și Guarayos se produceau țesături din in și bumbac foarte fine, pălării de pai, lînă de vigonie sau oaie și țigări de foi. „Toate aceste fabrici au dispărut din pricina concurenței articolelor străine similare...“, se sublinia, nu fără tristețe, într-un volum consacrat Boliviei cu prilejul centenarului cîștigării independenței [10].

[7] *Ibid.*

[8] Hernán Ramírez Necochea, *Antecedentes económicos de la independencia de Chile*, Santiago de Chile, 1959.

[9] Caio Prado Júnior, *Historia económica del Brasil*, Buenos Aires, 1960.

Înainte ca independența să preschimbe orașul Buenos Aires în centrul de greutate al vieții economice și politice, în detrimentul provinciilor din interiorul țării, regiunea de coastă a Argentinei era cea mai înapoiată și cea mai puțin populată parte a țării. La începutul secolului al XIX-lea, numai o zecime din populația Argentinei locuia la Buenos Aires, Santa Fe sau Entre Ríos [11]. În ritm lent și cu mijloace rudimentare, în regiunile din centru și din nord luase naștere o industrie autohtonă, în timp ce în regiunile de coastă nu exista, după cum spunea în 1795 procurorul Larramendi, „nici un atelier meșteșugăresc și nici o fabrică“. La Tucumán și Santiago del Estero, care, în prezent, sînt mostre de subdezvoltare, se aflau ateliere textile înfloritoare, care fabricau trei feluri de *ponchos*, fabrici de căruțe de lemn de bună calitate, de țigări de foi și de țigarete, de piei și de tălpi de pantofi. Catamarca producea țesături de toate felurile, postavuri fine, țesături de flanelă de bumbac de culoare neagră pentru uzul preoților ; Córdoba fabrica anual peste 70 000 de *ponchos*, 20 000 de pături și 40 000 de *varas* * de țesătură de flanelă, pantofi și articole de piele, chingi și vergi, articole de marochinărie. Cele mai importante tăbăcării și șelării se aflau la Corrientes. Finele fotolii de Salta erau celebre. Mendoza producea 2—3 000 000 de litri de vin anual, vinuri cu nimic mai prejos decît cele din Andaluzia, iar San Juan distila anual 350 000 de litri de rachiu. În America de Sud, Mendoza și San Juan formau „gîtlejul comerțului“ dintre Atlantic și Pacific [12].

Agenții comerciali din Manchester, Glasgow și Liverpool străbăteau Argentina pentru a copia modelele de *ponchos* din Santiago și Córdoba și cele ale articolelor de piele din Corrientes, ca să nu mai vorbim de scările de șa din lemn făcute „după obiceiurile țării“. Un *poncho* argentinian costa șapte pesos, în timp ce unul fabricat la

[10] The University Society, *Bolivia en el primer centenario de su independencia*, La Paz, 1925.

[11] Luis C. Alen Lascano, *Imperialismo y comercio libre*, Buenos Aires, 1963.

* Măsură de lungime egală cu 83,5 cm. — *Nota trad.*

[12] Pedro Santos Martínez, *Las industrias durante el virreinato (1776—1810)*, Buenos Aires, 1969.

Yorkshire doar trei. Cea mai dezvoltată industrie textilă din lume triumfa rapid asupra țesăturilor autohtone, același lucru întîmplîndu-se și cu producția de cizme, pinteni, zăbale, frîie, ba chiar și cu cea de cuie. Asupra provinciilor din interiorul Argentinei s-a abătut mizeria. Curînd, ele au început să se răzvrătească împotriva dictaturii exercitate de portul Buenos Aires. Principalele orașe comerciale (Escalada, Belgrano, Pueyrredón, Vieytes, Las Heras, Cerviño) preluaseră puterea Spaniei [13], comerțul oferindu-le posibilitatea să cumpere mătăsuri și cuțite englezești, țesături fine de Louvain, dantele de Flandra, săbii elvețiene, rachiu olandez de ienupăr, șuncă de Westfalia și țigări de foi din Hamburg. În schimb, Argentina exporta piei, seu, oase, carne sărată. Crescătorii de vite din provincia Buenos Aires își măreau pieţele de desfacere datorită liberalizării comerțului. Consulul englez din Plata, Woodbine Parish, descria astfel, în 1837, un brav *gaucho* din pampas : „Dacă privim, de pildă, piesele sale vestimentare, dacă examinăm tot ceea ce-l înconjoară, vom vedea că, în afara obiectelor din piele, toate lucrurile sale sînt englezești. Dacă nevasta lui are o fustă, șansele sînt de 10 la 1 ca aceasta să fie fabricată la Manchester. Ibricul de cafea sau oala în care gătește, ceașca de faianță ordinară din care bea, cuțitul, pintenii, frîul, *poncho* cu care își acoperă trupul, totul este produs în Anglia“ [14]. Argentina primea din Anglia pînă și pietrele de pavaj.

Aproximativ în aceeași epocă, James Watson Webb, ambasadorul Statelor Unite la Rio de Janeiro, relata : „Pe toate moșiile din Brazilia, stăpînii și sclavii lor se îmbracă cu articole produse de munca liberă, din care nouă zecimi sînt englezești. Anglia furnizează Braziliei întreg capitalul necesar îmbunătățirilor pe plan intern și fabrică toate articolele de uz curent, începînd cu sapa, și aproape toate produsele de lux sau de uz practic, de la acul cu gămălie pînă la cel mai scump obiect de îmbrăcăminte. Ceramica englezească, articolele englezești de sticlă, fier și lemn sînt la fel de curente ca și postavurile din lînă ori țesăturile din bumbac. Marea Britanie îi livrează Braziliei vapoare cu aburi și pînze, îi pietruiește și-i aranjează străzile, îi luminează cu gaz orașele, îi construiește căile ferate, îi

[13] Ricardo Levene, introducere la *Documentos para la historia argentina*, în *Obras Completas*, Buenos Aires, 1962.
[14] Woodbine Parish, *Buenos Aires y las Provincias del Río de la Plata*, Buenos Aires, 1958.

exploatează minele, este bancherul ei, îi înalță firele telegrafice, îi transportă poșta, îi construiește mobilele, vagoanele...“ [15] Euforia importului liber îi înnebunea pe comercianții din porturi : în acea perioadă, Brazilia primea pînă și sicrie gata căptușite și pregătite pentru odihna celor decedați, șei de călărie, candelabre de cristal, cratițe și patine pentru gheață — de o utilitate îndoielnică pe arzătorul litoral de la tropice —, portofele, deși în Brazilia nu existau bancnote, precum și o inexplicabilă cantitate de instrumente matematice [16]. Tratatul de Comerț și Navigație semnat în 1810 punea asupra produselor englezești de import o taxă mai scăzută decît se aplica produselor portugheze, iar textul acestuia fusese atît de prost tradus din limba engleză, încît, cuvîntul *policy*, de pildă, a devenit, în portugheză, *poliție*, în loc de *politică* [17]. În Brazilia, englezii se bucurau de un drept special în ce privea justiția, prin care se sustrăgeau jurisdicției naționale : Brazilia era „un membru neoficial al imperiului economic al Marii Britanii“ [18].

La mijlocul secolului, un călător suedez sosit la Valparaíso, unde a avut prilejul să cunoască risipa și ostentația pe care libertatea comerțului le stimula în Chile, scria următoarele : „Singura modalitate de a te ridica este să te supui preceptelor revistelor de modă de la Paris, redingotei negre și tuturor accesoriilor respective... Soția își cumpără o elegantă pălărie care o face să se simtă o pariziană desăvîrșită, iar soțul își pune un guler tare și înalt, simțindu-se astfel pe culmea culturii europene“ [19]. Trei-patru firme engleze puseseră stăpînire pe cuprul chilian, manevrînd prețurile în funcție de interesele topitoriilor din Swansea, Liverpool și Cardiff. În 1838, consulul general al Angliei își informa guvernul asupra „prodigioasei creșteri“ a vînzărilor de cupru, al cărui export se efectua, „în cea mai mare parte, dacă nu chiar complet, cu vase britanice sau cu sprijin din partea englezilor“ [20]. Negustorii

[15] Paulo Schilling, *Brasil para extrajeros*, Montevideo, 1966.
[16] Alan K. Manchester, *British Preeminence in Brazil : its Rise and Decline*, Chapel Hill, Carolina de Nord, 1933.
[17] Celso Furtado, *Formación económica del Brasil*, Mexico — Buenos Aires, 1959.
[18] J. F. Normano, *Evolução econômica do Brasil*, São Paulo, 1934.
[19] Gustavo Beyhaut, *Raíces contemporáneas de América Latina*, Buenos Aires, 1964.
[20] Hernán Ramírez Necochea, *Historia del imperialismo en Chile*, Santiago de Chile, 1960.

englezi monopolizau comerțul la Santiago și Valparaíso, Chile constituind în ordinea importanței, cea de-a doua piață latino-americană de desfacere pentru produsele britanice.

Marile porturi din America Latină — escale de tranzit pentru bogățiile extrase din sol și din subsol, a căror destinație erau îndepărtatele centre ale puterii — se consolidau ca instrumente de cucerire și dominație împotriva țărilor pe teritoriul cărora se aflau, constituind canalul prin care se scurgea venitul național delapidat. Porturile și capitalele voiau să fie asemeni Parisului sau Londrei, dar în spatele lor se afla deșertul.

Protecționismul și liberul schimb în America Latină : scurtul zbor al lui Lucas Alamán

Expansiunea piețelor latino-americane ducea la accelerarea acumulării de capital în pepinierele industriei britanice. Atlanticul devenise de mult axul comerțului mondial, iar englezii știuseră să profite de pe urma faptului că insula lor, plină de porturi, era așezată la distanță egală de Marea Baltică și Marea Mediterană și față în față cu coastele Americii. Anglia organiza un sistem mondial și devenea fabuloasa fabrică ce aproviziona planeta : materiile prime proveneau din lumea întreagă, iar mărfurile prelucrate se revărsau asupra lumii întregi. Imperiul dispunea de cel mai mare port și de cel mai puternic aparat financiar al epocii ; dispunea de cel mai înalt nivel de specializare comercială, deținea monopolul mondial asupra asigurărilor și a navlului și stăpînea piața internațională a aurului. Friedrich List, creatorul uniunii vamale germane, remarcase că principalul produs de export al Marii Britanii era comerțul liber [21]. Nimic nu-i înfuria mai rău pe englezi ca politica vamală protecționistă, ba chiar uneori făceau cunoscut acest lucru prin intermediul limbajului armelor, așa cum se întîmplase în cazul războiului opiului împotriva Chinei. Libera concurență pe piețe a devenit un adevăr relevat de Anglia *numai din clipa în*

[21] Economistul german născut în 1789, a fost propagatorul, în Statele Unite și în propria sa țară, al doctrinei protecționismului vamal și dezvoltării industriale. S-a sinucis în 1846, dar ideile sale s-au impus în ambele țări.

care a fost sigură că este cea mai puternică și după ce și-a dezvoltat o industrie textilă proprie, la adăpostul celei mai severe legislații protecționiste din Europa. La începuturile sale dificile, cînd industria britanică se afla într-o situație dezavantajoasă, cetățeanul englez care era prins exportînd lînă brută, neprelucrată, era condamnat la pierderea mîinii drepte, iar dacă recidiva, era spînzurat ; îngroparea unui cadavru era permisă numai după ce parohul certifica faptul că giulgiul provine de la o fabrică națională [22].

„Toate fenomenele distructive pe care le provoacă libera concurență înăuntrul unei țări — remarca Marx — se repetă în proporții uriașe pe piața mondială" * [23]. Intrarea Americii Latine pe orbita britanică, din care avea să iasă doar pentru a intra pe cea nord-americană, a avut loc în acest cadru general, în care s-a consolidat și dependența noilor țări independente. Libera circulație a mărfurilor și libera circulație a banului pentru plăți și transfer de capital au avut consecințe dramatice.

În 1829, în Mexic a venit la putere Vicente Guerrero „în urma situației desperate a meșteșugarilor, aținată de marele demagog Lorenzo de Zavala, care a împins asupra magazinelor supraîncărcate de mărfuri englezești din Parián o gloată înfometată și deznădăjduită" [24]. Guerrero n-a rezistat prea mult la putere, căderea lui fiind privită cu indiferență de muncitori, deoarece acesta nu vrusese ori nu se pricepuse să pună stavilă importurilor de mărfuri europene, „a căror abundență — spune Chávez Orozco — provocase șomajul masiv al meșteșugarilor de la orașe, care, înainte de dobîndirea independenței, dar, mai ales, în perioadele de război din Europa, trăiseră oarecum bine". Industria mexicană fusese lipsită de capital, de mînă de lucru suficientă și de tehnică modernă ;

[22] Claudio Véliz, *La mesa de tres patas*, în „Desarrollo económico", vol. 3, nr. 1 și 2, Santiago de Chile, septembrie, 1963.

* K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 4, Editura politică, București, 1958, p. 459.

[23] „Nu trebuie să ne mire că adepții liber-schimbismului nu pot pricepe cum se poate îmbogăți o țară pe spinarea alteia, avînd în vedere că acești domni nu vor să priceapă nici cum se poate îmbogăți înăuntrul unei țări o clasă pe spinarea altei clase", K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 4, Editura politică, București, 1958, p. 460.

[24] Luis Chávez Orozco, *La industria de transformación mexicana (1821—1867)*, în Banco Nacional de Comercio Exterior, Colección de documentos para la historia del comercio exterior de México, vol. VII, Mexico, 1962.

nu avusese un sistem de organizare adecvat și nici mijloace de transport pentru a ajunge la piețe și la centrele de aprovizionare. „Singurul lucru care, probabil, i-a prisosit — spune Alonso Aguilar — au fost interferențele, restricțiile și opreliștile de tot felul“ [25]. În ciuda acestora, în momentele de stagnare a comerțului exterior, cînd comunicațiile maritime se întrerupeau sau se îngreunau, industria se deștepta — cum avea să observe Humboldt —, începînd să fabrice oțel și să folosească fierul și mercurul. Liberalismul adus cu sine de independență adăuga noi perle la coroana britanică, paralizînd fabricile textile și metalurgice din Mexico, Puebla și Guadalajara.

Lucas Alamán, un politician conservator de frunte, a atras la timp atenția asupra faptului că ideile lui Adam Smith erau dăunătoare economiei naționale, iar ca ministru a facilitat crearea unei bănci de stat, Banca Avío, în scopul impulsionării industrializării. Un impozit pe țesăturile străine de bumbac avea să ofere țării fondurile necesare pentru a cumpăra de peste graniță instalațiile și mijloacele tehnice de care Mexicul avea nevoie pentru a-și crea stocuri de țesături de bumbac de fabricație proprie. Mexicul dispunea de materie primă și de energie hidraulică, care era mai ieftină decît cărbunele, astfel încît și-a putut repede forma muncitori calificați. Banca a luat ființă în 1830 și, la puțin după aceasta, de la cele mai renumite fabrici europene au sosit cele mai moderne mașini de filat și țesut bumbac. De asemenea, statul a angajat experți străini în industria textilă. În 1844, marile fabrici din Puebla au produs 1 400 000 de pături groase. Noua capacitate industrială a țării depășea cererea internă ; piața de consum a „regatului inegalității“, formată în marea sa majoritate din indieni înfometați, nu putea face față în continuare acelui ritm vertiginos de dezvoltare. Acesta era zidul de care se loveau eforturile menite să schimbe structura moștenită de pe vremea cînd țara se afla în stadiul de colonie. Cu toate acestea, în jurul anului 1840, industria se modernizase pînă într-atît, încît fabricile textile nord-americane dețineau în medie mai puține fuse decît fabricile mexicane [26]. Zece ani mai tîrziu, proporția s-a

[25] Alonso Aguilar Monteverde, *Dialéctica de la economía mexicana*, Mexico, 1968.

[26] Jan Bazant, *Estudio sobre la productividad de la Industria algodonera mexicana en 1843—1845 (Lucas Alamán y la Revolución industrial en México)*, în Banco Nacional de Comercio Exterior, *op. cit.*

inversat cu vîrf și îndesat. Instabilitatea politică, presiunile exercitate de negustorii englezi și francezi împreună cu puternicii lor asociați din interior, precum și meschinele dimensiuni ale pieței interne, strangulată cu anticipație de economia minieră și latifundiară, au dus de rîpă acest reușit experiment. Încă înainte de anul 1850, industria textilă mexicană încetase de a mai progresa. Fondatorii Băncii Avío își extinseseră raza de acțiune, dar în momentul desființării ei, creditele includeau și țesătoriile de lînă, fabricile de covoare și producția de fier și hîrtie. „Pentru a contracara egoismul european“, Esteban de Antuñano susținea chiar necesitatea ca Mexicul să-și creeze cît mai curînd o industrie națională constructoare de mașini. Cel mai mare merit în evoluția industrializării, datorat lui Alamán și lui Antuñano, constă în aceea că ambii au restabilit identitatea „dintre independența politică și independența economică, iar ca singură cale de apărare împotriva țărilor puternice și agresive au preconizat dezvoltarea hotărîtă a economiei industriale“ [27]. Devenind el însuși industriaș, Alamán a deschis cea mai mare fabrică textilă mexicană din acea perioadă, purtînd numele de Cocolapan și care mai există și astăzi, organizîndu-i pe industriași ca un grup de presiune împotriva succesivelor guverne adepte ale liberului schimb [28]. Fiind însă conservator și catolic, Alamán nu a pus problema agrară, deoarece, simțindu-se el însuși legat ideologicește de vechea

[27] Luis Chávez Orozco, *op. cit.*

[28] În volumul al III-lea al colecției de documente a Băncii Naționale de Comerț Exterior anterior menționată sînt publicate mai multe pledoarii în favoarea politicii protecționiste apărute în *El Siglo XIX* la sfîrșitul anului 1850 : „Odată încheiată conchista civilizației spaniole cu cele trei secole ale ei de dominație militară, Mexicul a intrat într-o nouă eră, care poate fi numită tot de conchistă, dar, de data aceasta, științifică și comercială... Puterea sa constă în vasele comerciale ; religia sa este libertatea comercială absolută ; puternica sa lege față de popoarele mai puțin dezvoltate este legea reciprocității... «Duceți în Europa — ni s-a spus — cît mai multe produse puteți (cu excepția, firește, a celor pe care le interzicem noi) ; iar drept răsplată, lăsați să aducem cît mai multe produse putem, chiar dacă manufactura voastră ar fi să ajungă la ruină»... Să adoptăm doctrinele pe care ei (seniorii noștri aflați de cealaltă parte a oceanului și a lui Río Bravo) le susțin, dar nu le și aplică, iar vistieria noastră va crește puțin, dacă se dorește acest lucru... dar nu munca poporului mexican va fi promovată, ci cea a popoarelor englez și francez, suedez și nord-american.“

ordine, nu și-a dat seama că dezvoltarea industriei era condamnată apriori la pieire, dacă acea țară cu latifundii nesfîrșite și mizerie generalizată n-avea o bază de sprijin.

Lăncile trupelor montoneras * și ura care i-a supraviețuit lui Juan Manuel de Rosas

Protecționismul împotriva liberului schimb, țara împotriva portului : aceasta a fost lupta care s-a dat în spatele războaielor civile argentiniene de-a lungul secolului trecut. Odată cu revoluția din luna mai și dobîndirea independenței, Buenos Aires — care, în secolul al XVII-lea, nu era decît un sat mare, cu patru sute de case — a început să domine întreaga națiune, fiind singurul port prin ale cărui furci caudine trebuiau să treacă toate produsele ce ieșeau și intrau în țară. Deformările impuse națiunii de hegemonia portuară sînt evidente chiar și în zilele noastre: în capitală, incluzînd suburbiile, trăiește peste o treime din totalul populației argentiniene, capitala exercitînd asupra provinciilor diferite forme de proxenetism. În acea perioadă, deținea monopolul asupra veniturilor vamale, asupra băncilor și emisiunii monetare, prosperînd vertiginos pe seama provinciilor din interiorul țării. Veniturile orașului Buenos Aires proveneau aproape în întregime din taxele vamale naționale, pe care portul le folosea în propriul său beneficiu, peste jumătate fiind destinate cheltuielilor de război împotriva provinciilor, care, în acest fel, *plăteau pentru a fi nimicite* [29].

Din Camera de Comerț din Buenos Aires, fondată în 1810, englezii își potriveau telescoapele pentru a veghea asupra curselor efectuate de vase și-i aprovizionau pe locuitorii portului cu țesături fine, flori artificiale, dantele, umbrele, nasturi și ciocolată, în timp ce interiorul țării era invadat de *ponchos* și scări de șa standard. Pentru a ne da seama de importanța pe care piața mondială o atribuia în acea vreme pieilor provenite din Río de la Plata, este necesar să ne situăm noi înșine într-o epocă în care chimiștilor nici măcar nu le trecea prin cap că plasticul și îmbrăcămintea sintetică ar putea exista vreodată. Nici un

* Trupe de partizani călare. — *Nota trad.*

[29] Miron Burgin, *Aspectos económicos del federalismo argentino*, Buenos Aires, 1960.

loc nu era mai propice pentru creșterea vitelor pe scară mare ca fertila cîmpie de pe țărm. În 1816, a fost descoperit un nou sistem de conservare pe termen lung a pieilor, prin intermediul tratării lor cu arsenic ; de asemenea, prosperau și se înmulțeau fabricile pentru sărat carnea. Brazilia, Antilele și Africa își deschideau piețele în fața importului de pastramă și, pe măsură ce carnea sărată și uscată, tăiată în fîșii, cîștiga noi adepți printre consumatorii străini, consumatorii argentinieni începeau să simtă schimbarea ce avea loc. În timp ce exportul de carne fusese degrevat de impozite, se înființau impozite pe consumul intern. În numai cîțiva ani, prețul juncanilor a crescut de trei ori, iar fermele au ajuns să-și valorifice pămînturile. Țăranii *gauchos* aveau obiceiul să vîneze liber juncani, în pampasul neîngrădit, consumîndu-le carnea de pe spinare și aruncînd restul, singura lor obligație fiind aceea de a le preda pielea stăpînului terenului respectiv. Lucrurile s-au schimbat. Reorganizarea producției îl obliga pe *gaucho* nomad la o dependență de servitor : printr-un decret dat în 1815, se hotăra că orice om de la țară care nu posedă proprietăți va fi socotit servitor, avînd obligația să poarte asupra sa un act vizat de stăpîn din trei în trei luni. Era sau servitor, sau pribeag, iar cei pribegi erau înrolați cu forța în batalioanele de la graniță [30]. Băștinașul dîrz, care servise drept carne de tun în armatele naționale, era redus la starea de paria, de salahor mizer sau de soldat în forturi.

O altă posibilitate era aceea de a lua lancea în mînă și a se răzvrăti, intrînd în vîrtejul trupelor *montoneras* [31].

[30] Juan Álvarez, *Las guerras civiles argentinas*, Buenos Aires, 1912.

[31] *Montoneras* „iau naștere sub cerul liber, ca și vîrtejurile. Se năpustesc, mugesc și se împrăștie asemeni vîrtejurilor, încetează brusc și mor la fel ca și ele" (Dardo de la Vega Díaz, *La Riojo heroica*, Mendoza, 1955).

José Hernández, care a luptat pentru cauza federală, a cîntat în *Martín Fierro* (Editura Minerva, București, 1972), cea mai populară carte din literatura argentiniană, nefericirea țăranului *gaucho* alungat de pe pămîntul îndrăgit și hăituit de autorități :

Acvila stă la-nălțime,
Sus, pe veșnicele stînci,
Vulpea-n vizuini străine,
Tigru-n selvele adînci.

Doar gaucho rătăcește,
Greaua ocnă îl pîndește,

Acest *gaucho* greu de îmblînzit, deposedat de tot, în afară doar de glorie și de curaj, a fost sufletul șarjelor de cavalerie care, din cînd în cînd, sfidau trupele regulate bine înarmate de la Buenos Aires. Apariția în pampasul umed de pe coastă a fermei de tip capitalist punea țara întreagă în slujba exportului de carne, mergînd mînă în mînă cu dictatura liberului schimb exercitată de portul Buenos Aires. Înainte de a fi fost înfrînt și exilat, uruguayanul José Artigas a fost cel mai lucid conducător al maselor autohtone în lupta împotriva negustorilor și a moșierilor legați de piața mondială. Deși trecuseră mulți ani, Felipe Varela a fost totuși în stare să ridice la răscoală nordul Argentinei, căci, așa cum suna proclamația sa, „a fi locuitor al unei provincii din interiorul țării înseamnă să fii un cerșetor fără patrie, fără libertate, fără drepturi". Răscoala sa a avut un ecou răsunător în toate regiunile din interiorul țării. El a fost ultimul *montonero*. A murit în anul 1870, în mizerie, bolnav de tuberculoză [32]. Pentru istoria Argentinei învățată în școli, apărătorul „Uniunii Americane", care urmărea refacerea Marii Patrii divizate, este tot un tîlhar, așa cum, pînă nu demult, a fost considerat și Artigas.

Felipe Varela s-a născut într-un sătuc pierdut în munții Catamarca, fiind martorul îndurerat al sărăciei

Soarta-l poartă, nemilos,
Adevăru-i de prisos.

Deoarece :

Clopotul a lemn le bate,
Căci săracii n-au dreptate.

Jorge Abelardo Ramos observă (*Revolución y contrarrevolución en la Argentina*, Buenos Aires, 1965) că cele două nume adevărate care apar în *Martín Fierro* — Anchorena și Gaínza — sînt nume reprezentative pentru oligarhia care i-a exterminat pe băștinașii ridicați la luptă cu arma în mînă ; aceste nume sînt purtate în zilele noastre de familia proprietară a ziarului „La Prensa".

Ricardo Güiraldes a arătat în *Don Segundo Sombra* (Buenos Aires, 1939 ; vezi și Editura pentru Literatură Universală, București, 1964), cealaltă față a lui *Martín Fiero:* un *gaucho* îmblînzit, legat de munca lui de zilier, lingușitor cu stăpînul, bun să cînte cu nostalgie și durere melodii populare.

[32] Rodolfo Ortega Peña și Eduardo Luis Duhalde, *Felipe Varela contra el Imperio Británico*, Buenos Aires, 1966. În 1870, cădea, scăldat în sînge, și Paraguayul, singurul stat latino-american care nu intrase în pușcăria imperialistă.

provinciei sale, ruinată de îndepărtatul port trufaș. La sfîrșitul anului 1824, cînd Varela avea trei ani, Catamarca n-a putut să plătească cheltuielile delegaților trimiși la Congresul Constituant întrunit la Buenos Aires. În aceeași situație se aflau și provinciile Misiones, Santiago del Estero și altele. Deputatul de Catamarca, Manuel Antonio Acevedo, denunța „schimbarea rușinoasă" provocată de concurența produselor străine : „Catamarca își privește de cîtva timp agricultura, ale cărei produse nu acoperă cheltuielile, fără să poată aduce nici o îmbunătățire în acest domeniu ; își privește industria, și constată că volumul consumului de produse industriale nu este în măsură să-i satisfacă pe cei care o dezvoltă și o exercită; își privește comerțul, și constată că acesta se află în ultimul grad de părăsire" [33]. Reprezentantul provinciei Corrientes, generalul de brigadă Pedro Ferré, rezuma astfel, în 1830, posibilele consecințe ale unei politici protecționiste pe care el o apăra : „Da, fără îndoială că un mic număr de oameni avuți vor avea de suferit, dacă nu vor mai putea să bea la masă vinuri și lichioruri alese... Clasele mai puțin avute nu vor face însă nici o deosebire în privința vinurilor și a lichiorurilor pe care le beau în prezent, ci doar în ceea ce privește prețul, fiind obligate, deci, să micșoreze consumul, ceea ce nu consider a fi foarte dăunător. Țăranii noștri nu vor purta *ponchos* englezești ; nu vor purta nasturi și funde făcute în Anglia ; nu vom purta îmbrăcăminte făcută aiurea ori alte obiecte pe care le putem face noi înșine ; în schimb, situația unor întregi așezări de argentinieni va deveni mai puțin nefericită și nu ne va mai urmări ideea înfricoșătoarei mizerii la care sîntem condamnați în prezent" [34].

Făcînd un pas important pe calea refacerii unității naționale distruse de război, guvernul lui Juan Manuel de Rosas a dat în 1835 o lege vamală cu un pronunțat caracter protecționist. Legea interzicea importul de produse manufacturate din fier și tablă, șei de călărit, *ponchos*, centuri, eșarfe din lînă și bumbac, mindire, produse pentru ferme, roți de echipaje, lumînări de seu și piepteni, grevînd cu taxe substanțiale introducerea în țară de căruțe, pantofi, curele, îmbrăcăminte, harnașamente, fructe uscate și băuturi alcoolice. Nu se percepea impozit pentru carnea transportată de vase sub pavilion argentinian și

[33] Miron Burgin, *op. cit.*
[34] Juan Álvarez, *op. cit.*

se stimula dezvoltarea şelăriei autohtone şi cultivarea tutunului. Urmările aveau să se vadă curînd. Pînă la bătălia de la Caseros, în 1852, care a dus la răsturnarea lui Rosas, pe fluvii navigau goelete şi vapoare construite la şantierele navale din Corrientes şi Santa Fe, la Buenos Aires existau peste o sută de fabrici prospere şi toţi călătorii remarcau excelenta calitate a ţesăturilor şi a pantofilor fabricaţi la Cordoba şi Tucumán, a ţigaretelor şi a produselor meşteşugăreşti de la Salta, a vinurilor şi rachiului din Mendoza şi San Juan. Industria tîmplăriei de mobilă de lux din provincia Tucumán îşi exporta produsele în Chile, Bolivia şi Peru [35]. La zece ani după decretarea legii, navele de război ale Angliei şi Franţei au sfărîmat cu lovituri de tun lanţurile întinse de-a lungul fluviului Paraná, pentru a deschide navigaţia pe rîurile argentiniene din interiorul ţării, pe care Rosas o ţinuse închisă cu străşnicie. Invaziei i-a urmat blocada. Un număr de zece memorii pornite din centrele industriale Yorkshire, Liverpool, Manchester, Leeds, Halifax şi Bradford, semnate de 1 500 de bancheri, negustori şi industriaşi, au determinat guvernul englez să urgenteze luarea de măsuri împotriva restricţiilor comerciale impuse la Río de la Plata. În ciuda progreselor obţinute datorită legii vamale, blocada a scos în evidenţă limitele industriei naţionale, care nu era corespunzător dotată pentru a satisface cererea internă. De fapt, începînd din 1841, în loc să se accentueze, protecţionismul încetează. Rosas exprima mai bine ca oricine interesele fermierilor din provincia Buenos Aires care se ocupau cu săratul cărnii, neexistînd şi nici ulterior neluînd naştere o burghezie industrială în stare să promoveze dezvoltarea unui capitalism naţional adevărat şi puternic : marea moşie se situa în centrul vieţii economice a ţării şi nu se putea promova liber şi hotărît nici o politică industrială, atît timp cît nu se punea capăt atotputerniciei latifundiului exportator. În adîncul sufletului său, Rosas a rămas mereu credincios clasei din care făcea parte. „Bărbatul cel mai mult călare din întreaga provincie“ [36], chitaristul şi dansatorul, marele îmblînzitor de cai, omul care, în nopţile cu furtună şi fără stele, se orienta, găsind drumul cel bun, doar mestecînd cîteva fire de iarbă smulse de pe cîmp, era un mare fermier, cres-

[35] Jorge Abelardo Ramos, *op. cit.*

[36] José Luis Busaniche, *Rosas visto por sus contemporáneos*, Buenos Aires, 1955.

cător de vite şi producător de carne uscată şi de piei, motiv pentru care moşierii îl aleseseră şeful lor. Neagra legendă, care a fost urzită mai apoi pentru a-l defăima, nu poate ascunde caracterul naţional şi popular al multora din măsurile sale de guvernare [37]. Lăsînd la o parte chirurgia vamală aplicată, contradicţia dintre clase explică lipsa unei politici industriale dinamice şi susţinute în timpul cît ţara a fost condusă de căpetenia crescătorilor de vite. Această lipsă nu poate fi atribuită fluctuaţiilor nevoilor determinate de războaiele naţionale ori blocadei impuse din afară. La urma urmelor, cu 20 de ani mai înainte, în vîrtejul unei revoluţii grăbite, José Artigas pusese de acord industrializarea şi întregirea sa cu o reformă agrară în profunzime. Într-o lucrare de amploare [38], Vivian Trías a comparat politica protecţionistă dusă de Rosas cu ciclul de măsuri întreprinse de Artigas în Banda Oriental *, între anii 1813—1815, în scopul cîştigării independenţei reale a zonei în care era situat viceregatul Río de la Plata. Rosas nu a interzis străinilor să practice comerţul pe piaţa internă, nu a dat ţării veniturile provenite din taxele vamale, pe care oraşul Buenos Aires a continuat să şi le însuşească, şi nici nu a pus capăt dictaturii unicului port. În schimb, naţionalizarea comerţului interior şi lichidarea monopolului portuar şi vamal exercitat de oraşul Buenos Aires, ca şi reforma agrară au constituit capitole fundamentale ale politicii lui Artigas. Artigas vrusese să realizeze o navigaţie liberă pe rîurile interioare, dar Rosas nu a dat niciodată provinciilor din interiorul ţării această cheie de acces către comerţul cu ţările de peste mare. De asemenea, în străfundul sufletului său, Rosas a rămas, de fapt, credincios provinciei natale, care, astfel, a fost privilegiată. În ciuda tuturor acestor limite, naţionalismul şi populismul acestui „*gaucho* cu ochi albaştri“ continuă să provoace ură în

[37] Pentru a cutremura străinătatea, José Rivera Indarte a făcut, în celebrele sale *Tablas de sangre*, inventarul crimelor lui Rosas. După „Atlas“ din Londra, banca lui Samuel Lafone a plătit scriitorului un penny de fiecare mort. Rosas interzisese exportul de aur şi de argint — lovitură grea pentru Imperiu — şi dizolvase Banca Naţională, care era un instrument comercial britanic. John F. Cady, *La intervención en el Río de la Plata*, Buenos Aires, 1943.

[38] Vivian Trías, *Juan Manuel de Rosas*, Montevideo, 1970.

* Nume dat posesiunilor spaniole situate la est de fluviul Uruguay. — *Nota trad.*

rîndurile claselor dominante argentiniene. Conform unei legi din 1857, încă în vigoare, Rosas este considerat în continuare un „răufăcător al patriei", autoritățile refuzînd să-i aducă trupul din Europa spre a-i face un mormînt național. Oficial, el este un asasin.

Odată depășită erezia lui Rosas, oligarhia și-a regăsit destinul. În 1858, cu prilejul inaugurării expoziției rurale, președintele comisiei organizatorice declara următoarele: „Noi, care trăim încă vîrsta copilăriei, să ne mulțumim cu umila idee de a trimite bazelor europene produsele și materiile noastre prime, pentru ca ele, cu ajutorul puternicilor agenți de care dispune Europa, să ne fie trimise înapoi prelucrate. Ceea ce Europa cere, sînt materii prime, pentru a le transforma în produse de calitate." [39]

Ilustrul Domingo Faustino Sarmiento și alți scriitori liberali nu au văzut în *montoneras* țărănești decît un simbol al barbariei, al înapoierii și al ignoranței, anacronismul campaniilor păstorești față de civilizația întruchipată de oraș ; de o parte *poncho* și *chiripá* *, de alta redingota ; de o parte lancea și cuțitul, de alta armata regulată ; de o parte analfabetismul, de alta școala [40]. În 1861, Sarmiento îi scria lui Mitre : „Nu încerca să economisești sînge de *gauchos*, deoarece sîngele este singurul lucru omenesc pe care aceștia îl au. Este un îngrășămînt care trebuie să devină util Țării". Atîta ură și dispreț denotau negarea patriei însăși, avînd, desigur, și un slogan pe planul politicii economice: „Nu sîntem nici industriași și nici navigatori — afirma Sarmiento —, iar Europa ne va aproviziona timp de secole cu produsele sale în schimbul materiilor noastre prime" [41]. Începînd din 1862, președintele Bartolomé Mitre a dus un război de exterminare împotriva provinciilor și a ultimilor conducători ai acestora. Sarmiento a fost desemnat consilier de război, iar trupele s-au îndreptat spre nord pentru

[39] Cuvîntare rostită de Gervasio A. de Posadas. Citată de Dardo Cúneo, *Comportamiento y crisis de la clase empresaria*, Buenos Aires, 1967. În 1876, ministrul Finanțelor va spune în Congres : „...Nu trebuie să punem un impozit exagerat, care să facă imposibilă intrarea în țară a încălțămintei, astfel încît aici să prospere patru cîrpaci, în timp ce în străinătate o mie de fabricanți să nu poată vinde nici măcar o pereche de pantofi".

* Pantaloni în formă de șorț purtați de *gauchos*. — *Nota trad.*

[40] Armando Raúl Bazán, *Las bases sociales de la montonera*, în „Revista de historia americana y argentina", nr. 7 și 8, Mendoza, 1962—1963.

[41] Domingo Faustino Sarmiento, *Facundo*, Buenos Aires, 1952. (Vezi și Editura pentru Literatură Universală, București, 1967.)

a-i ucide pe *gauchos*, „animale bipede de cea mai joasă specie". În provincia La Rioja, „El Chacho" Penaloza, generalul trupelor de cîmpie, a cărui influență se extindea și asupra provinciilor Mendoza și San Juan, constituia una din ultimele redute ale răscoalei împotriva portului Buenos Aires. S-a considerat că-i sosise ceasul. I-au tăiat capul și i l-au expus, bătut în cuie, în mijlocul Pieței Olta. Calea ferată și șoselele au dus la desăvîrșirea procesului de ruinare a provinciei La Rioja, proces care începuse odată cu revoluția din 1810 : liberul schimb provocase criza manufacturilor, accentuîndu-i sărăcia deja cronică. În secolul al XX-lea, țăranii din La Rioja își părăsesc satele pentru a fugi în munți sau la cîmpie ori pentru a merge la Buenos Aires să-și ofere forța de muncă. Dar, ca și țăranii săraci din alte regiuni, nu ajung pînă la porțile orașului. Se stabilesc în suburbii, alături de ceilalți 700 000 de locuitori din *villas miserias*, trăind de pe o zi pe alta din firimiturile ce se aruncă de la banchetul marii capitale. Observați vreo schimbare la cei care au plecat și care acum vin în vizită?, au întrebat sociologii un număr de 150 de supraviețuitori ai unui sat din La Rioja cu cîțiva ani în urmă. Cei care rămăseseră pe loc mărturiseau cu invidie că emigranții se întorceau de la Buenos Aires îmbrăcați cu haine mai bune și că se poartă și vorbesc mai bine. Ba unii îi găseau chiar ceva „mai albi" [42].

Războiul Triplei Alianțe împotriva Paraguayului a distrus singura experiență reușită în materie de dezvoltare independentă

Bărbatul călătorea tăcut, alături de mine. Profilul cu nasul ascuțit și pometi înalți se detașa pe fondul luminii puternice de amiază. Ne îndreptam dinspre granița sudică spre Asunción, într-un omnibus de douăzeci de locuri, în care, nu știu cum, încăpuseră cincizeci de persoane. După cîteva ceasuri, am făcut un popas. Ne-am așezat într-o curte, la umbra unui copac cu frunze cărnoase. În fața ochilor noștri strălucea orbitor întinsul, nepopulatul și intactul pămînt roșu : din zare în zare, nimic nu perturba transparența aerului în Paraguay. Fumam. Tovarășul meu

[42] Mario Margulis, *Migración y marginalidad en la sociedad argentina*, Buenos Aires, 1968.

de drum, un țăran de limbă *guarani*, înșiră cîteva cuvinte triste în spaniolă : „Noi, paraguayenii, sîntem săraci și puțini", îmi spuse. Îmi explică apoi că coborîse la Encarnación pentru a căuta de lucru, dar nu găsise. Abia dacă reușise să strîngă cîțiva pesos pentru biletul de întoarcere. Cu ani în urmă, copil încă, își încercase norocul la Buenos Aires și în sudul Braziliei. Acum, venea vremea recoltării bumbacului și mulți zileri paraguayeni luau, ca în fiecare an, drumul Argentinei. „Eu, însă, am împlinit 63 de ani. Inima mea nu mai rezistă acolo unde e îmbulzeală mare".

În ultimii douăzeci de ani, un număr de o jumătate de milion de paraguayeni și-au părăsit definitiv patria. *Mizeria îi împinge la exod pe locuitorii acestei țări, care, cu un secol în urmă, era cea mai avansată țară din America de Sud.* Paraguayul numără acum o populație doar cu ceva mai mare decît cea pe care o avea pe atunci și, împreună cu Bolivia, sînt cele mai sărace și mai înapoiate țări de pe continent. Paraguayenii suportă consecințele unui război de exterminare care a rămas înscris în istoria Americii Latine ca cel mai infam capitol al său. S-a numit Războiul Triplei Alianțe. Autorii genocidului au fost Brazilia, Argentina și Uruguayul. În urma lor au lăsat numai dărîmături. N-a mai rămas piatră peste piatră. N-a mai rămas în viață nici un bărbat. Deși Anglia nu a luat parte direct la acest oribil act, cei care au avut de profitat de pe urma crimei comise împotriva Paraguayului au fost negustorii, bancherii și industriașii englezi. *De la început și pînă la sfîrșit, invazia a fost finanțată de Banca Londrei, Casa Baring Brothers și Banca Rothschild, prin împrumuturi cu dobînzi fabuloase, care au dus la ipotecarea destinului țărilor învingătoare.* [43]

[43] Pentru a redacta acest capitol, autorul a consultat următoarele lucrări : Juan Bautista Alberdi, *Historia de la guerra del Paraguay* (Buenos Aires, 1962) ; Pelham Horton Box, *Los origines de la Guerra de la Triple Alianza* (Buenos Aires — Asunción, 1958) ; Efraim Cardozo, *El imperio del Brasil y el Rio de la Plata* (Buenos Aires, 1961) ; Julio César Chaves, *El presidente López* (Buenos Aires, 1955) ; Carlos Pereyra, *Francisco Solano López y la guerra del Paraguay* (Buenos Aires, 1945) ; Juan F. Pérez Acosta, *Carlos Antonio López, obrero máximo. Labor administrativa y constructiva* (Asunción, 1948) ; José Maria Rosa, *La guerra del Paraguay y las montoneras argentinas* (Buenos Aires, 1965) ; Bartolomé Mitre și Juan Carlos Gómez, *Cartas polémicas sobre la guerra del Paraguay*, cu un prolog de J. Natalicio González (Buenos Aires, 1940), precum și o lucrare inedită asupra acestei teme aparținînd lui Vivian Trías.

Înainte de a fi fost distrus, Paraguayul se detașa printre țările Americii Latine, constituind o excepție : era singura națiune pe care capitalul străin nu o deformase. În timpul lungii guvernări a lui Gaspar Rodríguez de Francia (1814—1840), un dictator cu pumnul de fier, într-un cadru de izolare luase naștere o economie autonomă, caracterizată printr-un susținut grad de dezvoltare. Statul, omnipotent, cu o politică paternalistă și ținînd locul inexistentei burghezii naționale, își asumase sarcina de a-i organiza și a-i dirija resursele și soarta. Pentru a distruge oligarhia paraguayană, președintele Francia se sprijinise pe masele țărănești. Pentru a realiza pacea pe plan intern, acesta crease un cordon sanitar strict între Paraguay și celelalte țări din vechiul viceregat de pe Río de la Plata. Exproprierile, exilările, închisorile, persecuțiile și amenzile nu serviseră drept instrument de consolidare a puterii interne a moșierilor și comercianților, ci, dimpotrivă, fuseseră utilizate în scopul distrugerii lor. Nu existau, și nici mai tîrziu nu aveau să existe, libertăți politice și drept de opoziție, dar, în acea etapă istorică, de pe urma lipsei de democrație sufereau doar cei ce duceau dorul privilegiilor pierdute. La moartea lui Francia, în Paraguay nu existau mari averi particulare, dar nici cerșetori, oameni înfometați sau hoți, din acest punct de vedere Paraguayul fiind o excepție în America Latină. [44] Față de celelalte zone, zguduite de războaie continue, călătorii epocii găseau aici o oază de liniște. Agentul nord-american Hopkins își informa,

[44] Fiind unul din cele mai grăitoare exemplare ale ororii, Francia reprezintă trăsătura bestială a istoriei oficiale. Deformările optice impuse de liberalism nu constituie un privilegiu al claselor dominante din America Latină ; mulți intelectuali de stînga, care privesc de obicei istoria țărilor noastre prin ochelarii altora, împărtășesc și ei anumite mituri ale dreptei, canonizările și excomunicările acesteia. *Cîntul general* al lui Pablo Neruda (Buenos Aires, 1955), splendid omagiu poetic adus popoarelor latino-americane, descrie clar această deviere. Neruda face abstracție de Artigas, Carlos Antonio și Francisco Solano López, identificîndu-se, în schimb, cu Sarmiento. El îi califică pe Francia drept „regele lepros" de pe „nesfîrșitele cîmpuri de mate", care „și-a făcut din Paraguay cuibul / Majestății Sale" și care, „cu lovituri de bici și noroi, / granițele a încins". Referindu-se la un alt dictator, la Rosas, Neruda cere cu ardoare dreptate împotriva „pumnalelor ucigașe, a gemetelor celor schingiuiți / pe cruce" pentru o „Argentină jefuită / lovită cu patul puștii / în pîcla zorilor pedepsită, / însîngerată, înnebunită pînă la pustiire, / strivită sub pașii posaci ai vătafilor."

în 1845, guvernul că în Paraguay „nu există copil care să nu știe să scrie și să citească...“ Era, de asemenea, singura țară care nu trăia cu privirea pironită asupra celuilalt țărm al oceanului. Comerțul exterior nu constituia axul vieții naționale ; doctrina liberală, expresie ideologică a sistemului pieței mondiale, nu avea ecou în Paraguay, țară care, obligată de izolarea sa continentală să se dezvolte pe plan intern, își propusese obiective îndrăznețe încă de la începutul secolului. Distrugerea oligarhiei a făcut posibilă concentrarea resorturilor economice de bază în mîinile statului, care-și asumase sarcina de a continua politica autarhică de dezvoltare internă a țării.

Guvernele următoare, cel al lui Carlos Antonio López și cel al fiului său, Francisco Solano, au continuat și au adîncit această politică. Economia se afla în plin proces de dezvoltare. În 1865, cînd la orizont și-au făcut apariția invadatorii, Paraguayul dispunea de o linie telegrafică, de o cale ferată și de un mare număr de fabrici de materiale de construcție, tricotaje, țesături, *ponchos*, hîrtie și cerneală, faianță și praf de pușcă. La toate acestea își aduceau o contribuție hotărîtoare cei două sute de specialiști străini, care erau foarte bine plătiți de stat. Încă din 1850, topitoria de la Ibycui fabrica tunuri, mortiere și gloanțe de toate tipurile ; arsenalul de la Asunción producea tunuri de bronz, obuze și gloanțe. Asemeni tuturor celorlalte ramuri economice fundamentale, industria siderurgică națională aparținea statului. Țara poseda o flotă comercială națională, iar la șantierele navale din Asunción se construiau vase care purtau pavilionul țării de-a lungul fluviului Paraná, pe Oceanul Atlantic și pe Marea Mediterană. Monopolul asupra comerțului exterior era deținut de stat : sudul continentului era aprovizionat cu ceai mate și tutun, Europa cu lemn de preț. Balanța comercială înregistra un mare excedent bugetar. Paraguayul avea o monedă puternică și stabilă și dispunea de suficiente resurse pentru a realiza mari investiții publice, fără să recurgă la capitalul străin. *Țara nu datora nici un centavo străinătății* și, totodată, era în stare să aibă cea mai bună armată din America de Sud, să angajeze specialiști englezi — care se puneau ei în slujba țării, și nu țara în slujba lor — și să trimită în Europa tineri licențiați pentru a-și perfecționa studiile. Excedentul economic creat de producția agricolă nu se risipea în luxul oligarhiei, care nu mai exista, nu ajungea în mîinile diavolești ale cămătarilor

ori în buzunarul intermediarilor, nici nu intra la capitolul cîștiguri ale Imperiului britanic, mari datorită serviciilor de navlu și asigurări. Buretele imperialist nu absorbea bogăția pe care o producea țara. Nouăzeci și opt la sută din teritoriul paraguayan era proprietate obștească : statul dădea țăranilor în exploatare terenuri cu obligația ca ei să le populeze, să le cultive permanent și să nu le înstrăineze. Existau, de asemenea, șaizeci și patru de *ferme ale patriei*, care reprezentau gospodării administrate direct de stat. Lucrările de irigație și îndiguiri, sistemul de canale, noile poduri și drumuri contribuiau într-un grad înalt la creșterea producției agricole. A fost reluată tradiția indigenă a celor două recolte anuale, tradiție care fusese abandonată de conchistadori. Fără îndoială, tot acest proces creator era ușurat de suflul viu al tradițiilor iezuite [45].

[45] Fanaticii călugări aparținînd Companiei lui Isus, „garda neagră a papei“, își asumaseră sarcina de a apăra ordinea medievală față de noile forțe care apăreau pe scena istoriei europene. În America hispanică însă, misiunile iezuiților desfășurau o activitate progresistă. Prin pilda lor de abnegație și ascetism, ele purificau o biserică catolică dedată trîndăviei și profitului neînfrînat de pe urma bunurilor materiale puse de conchistă la dispoziția clerului. Misiunile din Paraguay au atins cel mai înalt nivel ; în mai puțin de un secol și jumătate (1603—1768), ele au materializat capacitatea și scopurile creatorilor lor. Prin intermediul limbajului muzicii, iezuiții i-au atras pe indienii *guaranies* care-și căutaseră refugiu în selvă sau rămăseseră în ea, neîncorporîndu-se *procesului civilizator* al arendașilor și moșierilor. Un număr de 150 000 de indieni *guaranies* au putut astfel să se reîntîlnească cu organizația lor primitivă comunitară și să-și reînvie tehnicile proprii în materie de meserii și arte. Latifundiul nu exista în cadrul misiunilor ; pămîntul era cultivat fie pentru a satisface nevoile individuale, fie în scopuri de interes general și pentru achiziționarea de unelte de muncă, acestea constituind proprietate colectivă. Viața indienilor era organizată într-un mod înțelept ; atelierele și școlile pregăteau muzicieni, meșteșugari, agricultori, țesători, actori, pictori, constructori. Banul nu era cunoscut ; negustorilor le era interzis accesul pe teritoriul misiunilor, aceștia trebuind să negocieze instalați în hanuri aflate la oarecare distanță.

În cele din urmă, Coroana a cedat în fața presiunilor făcute de *los encomenderos* autohtoni, iar iezuiții au fost expulzați din America Latină. Moșierii și sclavagiștii au trecut la vînătoarea de indieni. În misiuni, cadavrele atîrnau de copaci ; sate întregi au fost vîndute la piețele de sclavi din Brazilia. Mulți indieni s-au refugiat în selvă. Bibliotecile iezuiților au fost puse pe foc, fiind folosite drept combustibil, sau au servit la fabricarea prafului de pușcă (Jorge Abelardo Ramos : *Historia de la nación latinoamericana*, Buenos Aires, 1968.)

În domeniul industriei naționale și al pieței interne, statul practica o drastică politică protecționistă, care în 1864 era foarte puternică ; rîurile interioare nu erau deschise navelor britanice, care invadau tot restul Americii Latine cu mărfuri de la Manchester și Liverpool. *Comerțul englez nu-și ascundea îngrijorarea, care se datora nu numai faptului că acest ultim focar de rezistență națională din inima continentului se dovedea a fi invulnerabil, ci, mai ales, puterii de exemplu pe care experiența paraguayană o iradia în mod periculos asupra vecinilor. Cea mai progresistă țară din America Latină își edifica viitorul fără investiții străine, fără împrumuturi de la banca engleză și fără binefacerile comerțului liber.*

Dar pe măsură ce Paraguayul înainta pe această cale se resimțea mai acut nevoia de a pune capăt izolării. Dezvoltarea industriei făcea necesară existența unor contacte mai intense și mai directe cu piața internațională și cu sursele de tehnică avansată. De fapt, Paraguayul era blocat între Argentina și Brazilia, țări care, amîndouă, îi puteau refuza oxigenul necesar plămînilor lui, închizîndu-i gurile rîurilor, așa cum au făcut Rivadavia și Rosas, sau punînd impozite arbitrare pe tranzitul de mărfuri. Pe de altă parte, în epoca de încheiere a consolidării statului oligarhic, pentru vecinii săi constituia o condiție indispensabilă să se pună capăt scandaloasei stări de lucruri în care acea odioasă țară se mulțumea cu ea însăși, neacceptînd să îngenuncheze în fața negustorilor britanici.

Ministrul englez la Buenos Aires, Edward Thornton, a avut o contribuție considerabilă la pregătirile de război. În ajunul izbucnirii sale, ministrul lua parte, ca asesor al guvernului, la ședințele cabinetului argentinian, stînd alături de președintele Bartolomé Mitre. Complotul de provocări și înșelăciuni, care a culminat cu semnarea acordului argentiniano-brazilian ce a pecetluit soarta Paraguayului, a fost urzit sub privirea lui atentă. Sprijinindu-se pe intervenția celor doi mari vecini ai săi, Venancio Flores a invadat Uruguayul, instalînd la Montevideo, după măcelul de la Paysandú, un guvern aservit guvernelor de la Rio de Janeiro și Buenos Aires. Tripla Alianță începuse să funcționeze. Președintele paraguayan Solano López amenințase cu războiul dacă aveau să ia cu asalt Uruguayul : știa că astfel se închidea cleștele de fier în jurul beregatei țării sale, condamnată de propria-i geografie și încercuită de dușmani. Istoricul liberal

Efraím Cardozo găsește însă de cuviință să susțină că López a adoptat o astfel de poziție față de Brazilia pentru că fusese, pur și simplu, ofensat : împăratul îi refuzase mîna uneia din fiicele sale. Conflictul era gata. Aici era însă mîna lui Mercur, și nu a lui Cupidon.

Pe președintele paraguayan López, presa de la Buenos Aires îl numea „Atila al Americii" : „Trebuie ucis, așa cum ucizi o reptilă", urlau ziarele. În septembrie 1864, Thornton a trimis la Londra un amplu raport confidențial, datat la Asunción. Acesta descria Paraguayul așa cum descrie Dante infernul, punînd însă accentul pe ce trebuia: „Impozitul pe aproape toate produsele de import este de 20—25% *ad valorem* ; dar cum această valoare se calculează în raport cu prețul curent al produselor, impozitul care se plătește se ridică în mod obișnuit la 40—45% din prețul de facturare. Impozitele pe produsele de export reprezintă 10—20% din valoare..." În aprilie 1865, ziarul englez „Standard" din Buenos Aires sărbătorea deja faptul că Argentina declarase război Paraguayului, al cărui președinte „a încălcat toate obiceiurile națiunilor civilizate", anunțînd, totodată, că spada președintelui argentinian Mitre „va aduce, în acțiunea sa victorioasă, în afară de prestigiul unor glorii trecute, irezistibilul entuziasm al opiniei publice față de o cauză dreaptă". Tratatul cu Brazilia și Uruguayul a fost semnat la 10 mai 1865 ; draconicele sale prevederi au fost date publicității după un an, de către ziarul „The Times", care a obținut documentul de la bancherii creditori ai Argentinei și Braziliei. Conform tratatului, viitorii învingători își împărțeau anticipat prada de război. Argentina își asigura întreg teritoriul provinciei Misiones și imensa provincie Chaco, iar Brazilia devora o enormă suprafață din vestul granițelor sale. Uruguayului, condus ca o marionetă de ambele puteri, nu-i revenea nimic. Mitre a anunțat că va lua orașul Asunción în trei zile. Dar războiul a durat cinci ani. Măcelul a avut loc de-a lungul forturilor care apărau, metru cu metru, fluviul Paraguay. „Infamantul tiran" Francisco Solano López a întruchipat eroic voința națională de supraviețuire ; poporul paraguayan, care nu mai purtase război de o jumătate de veac, s-a jertfit alături de el. Bărbați, femei, copii și bătrîni : toți s-au luptat ca niște lei. Prizonierii răniți își scoteau bandajele pentru a nu fi obligați să lupte împotriva fraților lor. În fruntea unei armate fantomatice, formată din bătrîni și copii care-și pu-

ncau bărbi false pentru a impresiona de la distanță, López s-a retras în anul 1870 în selvă. Înarmate pînă-n dinți, armatele invadatoare au luat cu asalt ruinele orașului Asunción. Cînd, în cele din urmă, președintele paraguayan a fost asasinat cu gloanțe și lănci în desișurile muntelui Corá, a reușit să mai spună doar atît : „Mor odată cu patria mea !", ceea ce era adevărat. Paraguayul murea odată cu el. Cu cîtva timp în urmă, López dăduse ordin să fie împușcați fratele său și un episcop, care în acea caravană a morții merseseră alături de el. Invadatorii veneau pentru a mîntui poporul paraguayan : l-au exterminat. La începutul războiului, populația Paraguayului era doar cu puțin mai mică decît cea a Argentinei. În 1870, mai supraviețuiau doar 250 000 de paraguayeni, adică mai puțin de o șesime. Aceasta era victoria civilizației. Învingătorii, ruinați din pricina înaltului preț al crimei, se aflau în mîinile bancherilor englezi care finanțaseră aventura. Imperiul sclavagist al lui Pedro al II-lea, ale cărui trupe erau formate doar din sclavi și deținuți, a cîștigat, totuși, teritorii în suprafață de peste 60 000 de kilometri pătrați, precum și mînă de lucru, deoarece prizonierii paraguayeni înfierați cu fierul roșu al sclaviei erau trimiși să muncească pe plantațiile de cafea din São Paulo. Argentina președintelui Mitre, care-și distrusese propriii șefi federali, s-a ales cu 94 000 de kilometri pătrați din pămîntul paraguayan, precum și cu alte prăzi de război, după cum a declarat Mitre însuși : „Vom împărți prizonierii și celelalte prăzi de război conform înțelegerii". Uruguayul, țară în care urmașii lui Artigas fuseseră uciși sau înfrînți și în care se afla la putere oligarhia, a luat parte la război ca aliat important, dar nu s-a ales cu nimic. Unii dintre soldații uruguayeni care fuseseră trimiși în campania împotriva Paraguayului au fost urcați pe vapoare cu mîinile legate. Cele trei țări au dat faliment financiar, ceea ce le-a accentuat dependența față de Anglia. Măcelul din Paraguay și-a pus pentru totdeauna pecetea asupra lor.[46]

[46] Amintirea lui Solano López este încă vie. Cînd Muzeul de Istorie Națională de la Río de Janeiro a anunțat, în septembrie 1969, că va consacra președintelui paraguayan o vitrină, militarii au fost cuprinși de furie. Generalul Mourão Filho, cel care declanșase lovitura de stat din 1964, a declarat presei : „Un vînt de nebunie mătură țara... Solano López este o figură care trebuie ștearsă pentru totdeauna din istoria noastră, deoarece constituie paradigma dictatorului sud-american îmbrăcat în uniformă. A fost un individ sîngeros, care a distrus Paraguayul, ducîndu-l spre un război imposibil".

Brazilia își îndeplinise rolul pe care Imperiul britanic i-l rezervase odată cu mutarea tronului portughez de către englezi la Rio de Janeiro. La începutul secolului al XIX-lea, instrucțiunile pe care Canning le dădea ambasadorului, Lord Strangford, sunau clar : „Să facem din Brazilia un centru comercial pentru mărfurile britanice destinate consumului întregii Americi de Sud". Cu puțin înainte de a începe războiul, președintele Argentinei inaugurase în țara sa o nouă linie de cale ferată *britanică*, rostind un discurs înflăcărat : „Care este forța care impulsionează acest progres ? Ea este, domnilor, capitalul englez !" *Din Paraguayul distrus nu au dispărut numai locuitorii, ci și taxele vamale, cuptoarele topitoriilor, rîurile închise pentru comerțul liber, independența economică și întinse zone din teritoriul său.* În interiorul granițelor micșorate în urma jafului, învingătorii au introdus sistemul liberului schimb și al latifundiilor. A fost jefuit și vîndut totul : pămînturile și pădurile, minele, plantațiile de ceai mate, clădirile școlilor. Forțele străine de ocupație aveau să instaleze, unul după altul, guverne marionetă la Asunción. Războiul nici nu se terminase bine cînd pe ruinele fumegînde ale Paraguayului a apărut primul împrumut străin din istoria sa. Britanic, se înțelege. Valoarea nominală a acestuia se cifra la un milion de lire sterline, dar în Paraguay a ajuns mult mai puțin de jumătate ; în anii care au urmat, refinanțările au ridicat datoria la peste 3 000 000. Războiul opiului luase sfîrșit în 1842, moment în care la Nankin* a fost semnat tratatul asupra comerțului liber, pe baza căruia comercianților britanici li se asigura dreptul de a introduce liber acest drog pe teritoriul chinez. După înfrîngere, Paraguayul a garantat și libertatea comerțului. Au fost părăsite culturile de bumbac, iar produsele ce soseau de la Manchester au dus la ruină producția textilă ; industria națională a pierit pentru totdeauna.

Partidul Colorado, care este astăzi la putere în Paraguay, speculează cu drag memoria eroilor, dar, pe de altă parte, în actul său de constituire face caz de semnătura unui număr de douăzeci și doi de trădători ai mareșalului Solano López, „legionari" în slujba trupelor braziliene de ocupație. Dictatorul Alfredo Stroessner, care, în ultimii

* Nanjing. — *Nota trad.*

cincisprezece ani, a transformat Paraguayul într-un vast lagăr de concentrare, şi-a făcut specializarea militară în Brazilia, de unde generalii brazilieni l-au înapoiat ţării sale cu o calificare înaltă şi elogii aprinse : „Este demn de un mare viitor...“ În timpul guvernării sale, Stroessner a înlocuit interesele anglo-argentiniene dominante în Paraguay în ultimele decenii cu cele ale Braziliei şi ale stăpînilor ei nord-americani. Brazilia şi Argentina, care „au eliberat“ Paraguayul pentru a-l înfuleca cu două guri, începînd din anul 1870 îşi însuşesc alternativ uzufructul rămăşiţelor ţării învinse, avînd însă de suportat la rîndul lor marea putere imperialistă căreia i-a sosit momentul. În acelaşi timp, Paraguayul este supus şi imperialismului, şi subimperialismului. Înainte, Imperiul britanic constituia cea mai mare verigă din lanţul unor dependenţe succesive. În prezent, Statele Unite — care nu ignorează importanţa geo-politică a acestei ţări înşurubate în centrul Americii de Sud — îşi ţin pe teritoriul paraguayan nenumăraţi consilieri, care instruiesc şi conduc forţele armate, fac planuri economice, restructurează universitatea după bunul lor plac, inventează o nouă schemă politică „democrată“ pentru ţară şi retribuie cu împrumuturi oneroase bunele servicii ale regimului.[47] Paraguayul este însă şi o colonie a coloniilor. Folosind drept pretext reforma agrară, guvernul lui Stroessner a abrogat dispoziţia legală prin care se interzicea vînzarea către străini a pămînturilor din zonele de frontieră aridă, astfel încît, astăzi, în mîinile marilor proprietari brazilieni de plantaţii de cafea se află pînă şi teritoriile publice. Valul invaziei traversează fluviul Paraná cu complicitatea preşedintelui, asociat cu moşierii ce vorbesc portugheza. Sosind la mişcătoarea graniţă din nord-estul Paraguayului cu bancnote ce aveau întipărite pe ele chipul înfrîntului mareşal Solano López, am constatat că acolo n-aveau valoare decît banii care purtau efigia victoriosului împărat Pedro al II-lea. Deşi s-a scurs un secol, rezultatul Războiului

[47] Cu puţin înaintea alegerilor de la începutul anului 1968, generalul Stroessner a făcut o vizită în Statele Unite. „Cînd m-am întîlnit cu preşedintele Johnson — a declarat el agenţiei France Presse —, i-am arătat că de doi ani deţin funcţia de prim magistrat ales prin voinţa urnelor. Johnson mi-a răspuns că aceasta constituia un motiv în plus pentru a continua să o exercit şi pe viitor“.

Triplei Alianţe este de o arzătoare actualitate. Santinelele braziliene cer paşaport călătorilor paraguayeni pentru a circula în propria lor ţară ; steagurile şi bisericile sînt braziliene. Pirateria de pămînturi cuprinde şi cascadele Guayrá, cea mai mare sursă potenţială de energie din întreaga Americă Latină, care, astăzi, se numesc, în portugheză, *Sete Quedas* *. După cum se anunţă, Brazilia va construi aici cea mai mare hidrocentrală din lume.

Subimperialismul, sau imperialismul de gradul doi, se exprimă într-o mie de feluri. În 1965, cînd preşedintele Johnson a hotărît să-i înece în sînge pe dominicani, Stroessner a trimis la Santo Domingo soldaţi paraguayeni pentru a colabora la această acţiune. Batalionul s-a numit — sinistră glumă — „Mareşalul Solano López“. Paraguayenii au luptat sub comanda unui general brazilian, deoarece Brazilia a fost cea care a primit onorurile trădării : trupele latino-americane complice la măcel au fost conduse de generalul Panasco Alvim. În acelaşi sens s-ar putea da şi alte exemple. Paraguayul a făcut Braziliei o concesiune petrolieră pe teritoriul său, dar desfacerea combustibililor şi petrochimia sînt afaceri care în Brazilia se află în mîinile nord-americanilor. În prezent, Facultatea de Filozofie şi Pedagogie a universităţii paraguayene este condusă de Misiunea Culturală Braziliană, în timp ce nord-americanii manevrează universităţile din Brazilia. Statul major al armatei paraguayene primeşte asistenţă tehnică nu numai din partea Pentagonului, ci şi din partea generalilor brazilieni, care, la rîndul lor, răspund la glasul Pentagonului ca un ecou. Pe calea deschisă contrabandei, produse industriale ale Braziliei invadează piaţa paraguayană, iar fabricile producătoare din São Paulo sînt, o dată cu avalanşa de denaţionalizare din ultimii ani, proprietatea corporaţiilor din Statele Unite.

Stroessner se consideră moştenitorul celor doi preşedinţi López. Nu este nedrept să compari Paraguayul de acum un secol cu Paraguayul de astăzi, centrul contrabandei din bazinul Río de la Plata şi regatul corupţiei instituţionalizate ? Cu prilejul unei ceremonii politice, în care partidul de guvernămînt îşi revendica, în acelaşi timp, şi un Paraguay şi celălalt, un băiat cu tava legată de gît vindea, printre aplauze şi urale, ţigări de contrabandă :

* Şapte cascade (în port.). — *Nota trad.*

înflăcărata adunare fuma nervos țigări Kent, Marlboro, Camel și Benson & Hedges. La Asunción, mica clasă de mijloc bea whisky Ballantine, în loc să bea rachiu paraguayan din trestie de zahăr. Pe străzi, poți vedea ultimele modele ale celor mai luxoase automobile fabricate în Statele Unite sau în Europa, aduse în țară prin contrabandă sau plătindu-se în prealabil un impozit infim, și, în același timp, care trase de boi transportînd agale fructele la piață. Pămîntul se ară cu plugul de lemn, în schimb taximetrele sînt Impalas '70. Stroessner afirmă că contrabanda este „prețul păcii" : generalii își umplu buzunarele și nu mai conspiră. Firește, industria intră în agonie înainte de a ajunge să se dezvolte. Statul nu respectă nici măcar decretul care obligă ca la achiziționările publice să fie preferate produsele fabricilor naționale. Singurele victorii în acest domeniu pe care guvernul le etalează, mîndru, sînt fabricile de Coca Cola, Crush și Pepsi Cola, deschise la sfîrșitul anului 1966 ca o contribuție nord-americană la progresul poporului paraguayan.

Statul afirmă că va interveni direct în crearea de întreprinderi numai atunci „cînd sectorul particular nu va arăta interes" [48], iar Banca Centrală comunică Fondului Monetar Internațional că „a hotărît să introducă pe piață un regim de liber-schimb și să aboleasscă restricțiile puse asupra comerțului și tranzacțiilor în valută" ; o broșură editată de Ministerul Industriei și Comerțului aduce la cunoștința participanților la investiții că țara acordă „concesiuni speciale capitalului străin". Întreprinderile străine sînt scutite de plata impozitelor și a taxelor vamale, „pentru a se crea astfel un climat propice efectuării de investiții". La un an după instalarea sa la Asunción, „National City Bank" din New York își recuperează integral capitalul investit. Banca străină, stăpînă pe economiile interne, acordă Paraguayului credite externe care-i deformează și mai mult economia, ipotecîndu-i și mai mult suveranitatea. În sate, un procent de 1,5% din numărul proprietarilor dispun de 90% din pămînturile cultivate. Din suprafața totală a țării, se cultivă mai puțin de 2%. Planul oficial de colonizare a triunghiului Caaguazú oferă țăranilor înfometați mai mult morminte decît prosperitate. [49] Patria refuză fiilor săi dreptul la muncă și la pîinea cea de toate zilele : paraguayenii emigrează în masă.

Tripla Alianță continuă să fie un adevărat succes.

Cuptoarele topitoriei de la Ibycui, unde s-au făurit tunurile ce au apărat patria invadată, se înălțau într-un loc care acum se numește „Mina-cúe", ceea ce în limba *guaraní* înseamnă „A fost mină". Aici, printre mlaștini și țîntari, alături de dărîmăturile unui zid, mai zace încă postamentul cuptorului pe care invadatorii l-au dinamitat cu un secol în urmă și se mai pot încă vedea bucăți de fier ruginit aparținînd instalațiilor distruse. În această zonă locuiește un mic număr de țărani zdrențăroși, care nici măcar nu știu ce război a distrus toate acestea. Ei spun, totuși, că uneori, noaptea, acolo se aude zgomot de mașini și de ciocane, bubuit de tun și țipete de soldați.

Rolul împrumuturilor și al căilor ferate în deformarea economiei Americii Latine

Vicontele Chateaubriand, ministrul afacerilor externe al Franței sub domnia lui Ludovic al XVIII-lea, scria, plin de mînie, și, probabil, dispunînd de o bună sursă de informare : „Din momentul emancipării lor, coloniile spaniole au devenit un soi de colonii engleze" [50]. Cita cîteva cifre. Astfel, afirma că între anii 1822—1826 Anglia dăduse coloniilor spaniole eliberate zece împrumuturi în valoare nominală de aproape 21 000 000 de lire sterline, dar că, după ce erau scăzute dobînzile și comisionul intermediarilor, suma reală ajunsă pe pămînturile Americii abia dacă se ridică la aproape 7 000 000. În același timp, în scopul

[48] Președinția Națiunii, Secretariatul Tehnic al Planificării, *Plan nacional de desarrollo económico y social*, Asunción, 1966.

[49] În cele din urmă, numeroși țărani s-au hotărît să se înapoieze în regiunea de minifundii din centrul țării sau să ia drumul unui nou exod, de data aceasta către Brazilia, unde brațele lor de muncă ieftine aveau căutare pe plantațiile de mate din Curitiba și Mato Grosso sau pe cele de cafea din Paraná. Pionierii care se află față-n față cu selva, fiind lipsiți de cel mai mic sprijin de ordin tehnic și nedispunînd de nici un fel de credite, vor trebui să smulgă de pe pămînturile *acordate* de guvern roade suficiente pentru a se hrăni pe ei înșiși și pentru a le putea *plăti*, deoarece țăranul care nu plătește prețul prevăzut, nu primește titlul de proprietate.

[50] R. Scalabrini Ortiz, *Política británica en el Río de la Plata*, Buenos Aires, 1940.

exploatării resurselor naturale — mine, agricultură — ale Americii Latine şi creării de întreprinderi de servicii publice, la Londra se înfiinţaseră peste 40 de societăţi anonime. Pe solul britanic, băncile apăreau ca ciupercile : numai într-un singur an, în 1836, au fost create 48. Apariţia, către sfîrşitul secolului, a căilor ferate engleze în Panamá şi a primei linii de tramvai, inaugurată în 1868, în oraşul brazilian Recifé, de către o întreprindere britanică nu a împiedicat Banca Angliei să continue să finanţeze direct trezoreriile guvernelor.[51] Acţiunile publice latino-americane circulau pe piaţa financiară engleză activ, cu perioadele lor respective de criză şi de avînt. Nu numai că serviciile publice se aflau în mîinile englezilor, dar noile state care luau naştere, pe lîngă faptul că erau sleite de la bun început de cheltuielile militare, trebuiau să facă faţă şi deficitului de plăţi externe. Comerţul liber implica o creştere frenetică a importurilor, în special de articole de lux, iar pentru ca o minoritate să poată trăi în pas cu moda, guvernele contractau împrumuturi, care la rîndul lor, făceau necesare noi împrumuturi : ţările îşi ipotecau anticipat soarta, înstrăinîndu-şi atît libertatea economică, cît şi suveranitatea politică. Acelaşi proces avea loc — şi continuă să aibă loc şi în zilele noastre, deşi acum creditorii sînt alţii şi altele sînt şi mecanismele — în toată America Latină, cu excepţia Paraguayului, care fusese distrus. Finanţarea externă devenea, ca şi morfina, indispensabilă. Se făceau noi găuri pentru a acoperi vechile găuri. Deteriorarea raportului comercial de schimb nu este un fenomen exclusiv al zilelor noastre : după Celso Furtado[52], preţurile la produsele braziliene de export au scăzut între anii 1821—1830 şi 1841—1850 la aproape jumătate, în timp ce preţurile la produsele de import rămîneau stabile : vulnerabilele economii latino-americane compensau scăderea preţurilor cu împrumuturi.

„Finanţele acestor tinere state — scrie Schnerb — nu sînt însănătoşite... Este necesar să se recurgă la inflaţie, ceea ce duce la deprecierea monedei şi la împrumuturi oneroase. Într-o oarecare măsură, istoria acestor republici este istoria obligaţiilor economice contractate faţă de ra-

[51] J. Fred Rippy, *British Investments in Latin America* (1822—1949), Minneapolis, 1959.

[52] Celso Furtado, *op cit.*

pacea lume a finanţelor europene“ [53]. Falimentele, suspendarea plăţilor şi refinanţările desperate erau, într-adevăr, frecvente. Lirele sterline se scurgeau ca apa printre degete. Din împrumutul în valoare de 1 000 000 de lire contractat de guvernul de la Buenos Aires în 1824 cu Casa Baring Brothers, Argentina n-a primit decît 570 000, dar nu în aur, aşa cum prevedea convenţia, ci în bancnote. Împrumutul a constat în trimiterea unor ordine de plată pentru negustorii englezi stabiliţi la Buenos Aires, dar aceştia nu dispuneau de aur ca să dea ţării, deoarece misiunea lor era tocmai de a trimite la Londra tot metalul preţios care le-ar fi apărut în faţa ochilor. Aşadar, s-au primit cambii, pentru care a trebuit să plătească, firește, cu aur strălucitor. Către începutul acestui secol, Argentina a reuşit să-şi achite datoria, care, din pricina refinanţărilor succesive, se ridicase la 4 000 000 de lire.[54] Provincia Buenos Aires fusese în întregime ipotecată — toate veniturile sale, toate terenurile publice — ca garanţie a plăţii. Pe vremea cînd se contractase împrumul, ministrul de finanţe declara : „Împrejurările nu ne permit să luăm măsuri împotriva comerţului străin, îndeosebi a celui englez, deoarece, avînd mari datorii faţă de această naţiune, ne expunem la o rupere a relaţiilor, care ar aduce mult rău...“ După cum se vede, folosirea datoriei ca instrument de şantaj nu este o invenţie nord-americană recentă.

Operaţiile de speculă cu acţiuni publice la bursă încătuşau ţările libere. La mijlocul secolului al XIX-lea, datoria externă absorbea deja aproape 40% din bugetul Braziliei şi lucrurile se prezentau la fel peste tot. Căile ferate constituiau şi ele o bună parte din cuşca de fier a dependenţei : ele au dus la extinderea influenţei imperialismului, în plină epocă a capitalismului monopolist, pînă asupra arieregărzii economiilor coloniale. În scopul facilitării transportului de minereuri şi produse alimentare pentru străinătate, numeroase împrumuturi au fost destinate finanţării construirii de căi ferate. Acestea însă nu reprezentau o reţea care să lege între ele diferitele regiuni ale unei ţări, ci o reţea care făcea legătura între centrele de producţie şi porturi. Ca formă, reţeaua căilor ferate coincide şi astăzi cu o mînă cu degetele răsfirate. Căile ferate, de atîtea ori

[53] Robert Schnerb, *Le XIXe siècle. L'apogée de l'expansion européenne (1815—1914)*, vol. VI din *Istoria generală a civilizaţiilor* apărută sub conducerea lui Maurice Crouzet, Paris, 1968.

[54] R. Scalabrini Ortiz, *op. cit.*

salutate ca purtătoare de progres, împiedicau, de fapt, în acest mod formarea şi dezvoltarea pieţei interne. Aceasta se mai realiza şi pe alte căi, îndeosebi prin promovarea unei politici de impozite în slujba hegemoniei britanice. Navlul produselor prelucrate în Argentina era, de pildă, mult mai ridicat decît cel al produselor expediate în stare brută. Taxele feroviare erau un fel de blestem care făceau imposibile fabricarea ţigărilor în ţinuturile unde era tutun, torsul şi ţesutul în centrele de lînă ori prelucrarea lemnului în zonele cu păduri [55]. Este adevărat că, datorită căilor ferate din Argentina, s-a dezvoltat industria forestieră în provincia Santiago del Estero, dar, cu asemenea consecinţe, încît o personalitate din provincia respectivă a ajuns să exclame : „Ce bine ar fi fost dacă în Santiago n-ar fi existat niciodată vreun copac !“ [56] Traversele de cale ferată se făceau din lemn, iar cărbunele vegetal servea drept combustibil. Industria lemnului, apărută odată cu căile ferate, a dus la dezintegrarea nucleelor populaţiei rurale, la distrugerea agriculturii şi a creşterii vitelor — din cauza dispariţiei păşunilor şi a pădurilor protectoare —, la starea de sclavie a mai multor generaţii de locuitori din selva provinciei Santiago şi la depopulare. Exodul în masă nu a încetat, astfel încît, în prezent, Santiago del Estero este una din cele mai sărace provincii ale Argentinei. Folosirea petrolului drept combustibil pentru căile ferate a declanşat în această regiune o criză puternică.

Primele căi ferate din Argentina, Brazilia, Chile, Guatemala, Mexic şi Uruguay nu au fost construite de capitalul englez. După cum am văzut, nici în Paraguay nu s-a întîmplat acest lucru, deşi căile ferate construite de statul paraguayan cu aportul specialiştilor europeni angajaţi de el au trecut, după înfrîngere, în mîinile englezilor. Aceeaşi soartă au avut-o şi căile ferate şi trenurile din celelalte ţări, fără a se fi investit nici măcar o centimă în plus. Ba, mai mult, statul s-a străduit să asigure întreprinderilor, pe bază de contract, un nivel minim de cîştiguri, pentru ca astfel să le scutească de eventuale surprize neplăcute.

După mai multe decenii, mai precis la sfîrşitul celui de-al doilea război mondial, cînd căile ferate, căzute într-o relativă desuetudine, nu mai aduceau dividende, administraţia de stat le-a recuperat. Aproape toate statele au cumpărat de la englezi fierul vechi, naţionalizînd astfel pierderile întreprinderilor.

În epoca de avînt feroviar, în afară de căile ferate propriu-zise şi de dreptul de a construi noi ramificaţii, întreprinderile britanice obţinuseră adesea concesionarea unor suprafeţe considerabile de pămînt de o parte şi de alta a liniilor ferate. Terenurile concesionate constituiau o minunată afacere suplimentară : fabulosul dar făcut în 1911 companiei „Brazil Railway“ a dus la incendierea a nenumărate case modeste şi la expulzarea sau moartea familiilor de ţărani ce locuiau în zona concesionată. Aceasta a fost picătura care a umplut paharul, ducînd la dezlănţuirea uneia din cele mai aprige mînii populare din întreaga istorie a Braziliei, răscoala numită *Contestado*.

Protecţionism şi liber-schimbism în Statele Unite : succesul nu a fost opera unei mîini nevăzute

În 1865, în timp ce Tripla Alianţă anunţa apropiata distrugere a Paraguayului, generalul Ulysses Grant sărbătorea, la Appomatox, capitularea generalului Robert Lee. Războiul de Secesiune se încheia cu victoria centrelor industriale din nord, protecţioniste în adevăratul sens al cuvîntului, asupra cultivatorilor de bumbac şi de tutun liber-schimbişti din sud. *Războiul care avea să pecetluiască soarta de colonie a Americii Latine începea odată cu încheierea războiului care a făcut posibilă consolidarea puterii mondiale a Statelor Unite.* Devenit la scurt timp preşedinte al Statelor Unite, Grant a afirmat : „Anglia a dus timp de secole o politică protecţionistă, împingînd-o pînă la limită şi obţinînd rezultate satisfăcătoare. Nu încape nici o îndoială că actuala sa putere se datorează acestui sistem. Considerînd, după două secole, că protecţionismul nu-i mai poate oferi nimic, Anglia a găsit de cuviinţă să adopte politica comerţului liber. Atunci, foarte bine, domnilor ! Cunoştinţele pe care le am despre ţara mea mă fac să cred că, peste două sute de ani, cînd America va fi obţinut de la protecţionism tot ceea ce protecţionismul îi poate oferi, va adopta şi ea comerţul liber“ [57].

[55] *Ibid.*

[56] J. Eduardo Retondo, *El bosque y la industria forestal en Santiago del Estero*, Santiago del Estero, 1962.

[57] Citat din André Gunder Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, New York, 1967.

Cu două secole și jumătate în urmă, tînărul capitalism englez își mutase în coloniile din nordul Americii oamenii, capitalurile, formele de viață, avîntul și proiectele. Cele 13 colonii — supape de siguranță pentru populația europeană excedentară — au folosit imediat handicapul provocat de sărăcia solului și subsolului lor, creînd, încă de timpuriu, *o conștiință de industrializare pe care metropola a lăsat-o să se dezvolte în voie*. În 1631, proaspeții coloni ai Bostonului au lansat la apă un cuter de 30 de tone, „Blessing of the Bay", construit de ei înșiși. Din acest moment, industria navală a înregistrat un avînt uimitor. Stejarul alb de piatră, care se găsea din abundență în păduri, oferea lemn bun pentru partea submersibilă și scheletul interior al vapoarelor, în timp ce coverta, bompresul și catargul se făceau din lemn de pin. Massachusetts acorda subvenții pentru cultivarea cînepii, din care se confecționau frînghii și parîme, stimulînd și fabricarea pe plan local a pînzei pentru velatură. Țărmurile din nordul și sudul Bostonului au fost împînzite de ateliere prospere. Guvernele coloniilor acordau subvenții și prime manufacturilor de orice fel. Se încurajau, cu ajutorul stimulentelor, cultivarea inului și producția de lînă, materiile prime pentru țesăturile din fir neprelucrat, care, chiar dacă nu erau prea elegante, erau rezistente și erau *naționale*. Pentru a exploata zăcămintele de fier de la Lyn, în 1643 a fost construit primul cuptor de topire. În scurt timp, Massachusetts a ajuns să aprovizioneze cu fier întreaga regiune. Cum stimulentele oferite pentru dezvoltarea producției textile nu păreau a fi suficiente, această colonie a optat pentru constrîngere : în 1655 a fost adoptată o lege prin care, sub amenințarea cu pedepse grele, fiecare familie era obligată să aibă în casă cel puțin o mașină de filat, care să funcționeze continuu și intens. În aceeași perioadă, fiecare comitat din Virginia era obligat să selecteze copii în vederea învățării meseriei de textilist. Era interzis, de asemenea, exportul de piei, acestea trebuind să fie transformate în țară în cizme, curele și hamuri.

„Dificultățile împotriva cărora trebuie să lupte industria colonială sînt determinate de orice altceva, în afară de politica colonială engleză", spune Kirkland. [58] Dimpotrivă, dificultățile de transport făceau ca legislația prohibitivă

[58] Edward C. Kirkland, *Historia económica de Estados Unidos*, Mexico, 1941.

să-și piardă aproape în întregime valabilitatea la o distanță de 3 000 de mile, favorizînd, în schimb, tendința de autoaprovizionare. Coloniile din nord nu trimiteau în Anglia nici argint, nici aur și nici zahăr, în schimb nevoile lor de consum duceau la un import excesiv, care trebuia într-un fel oarecare contracarat. Relațiile comerciale cu lumea de peste ocean nefiind intense, pentru a putea supraviețui era absolut necesar să se dezvolte fabricile locale. În secolul al XVIII-lea, Anglia nu acorda încă o prea mare atenție coloniilor sale din nord, încît din metropolă au fost transferate în atelierele de aici cele mai avansate tehnici, ceea ce desmințea realmente prohibițiile formale ale pactului colonial. *Nu același lucru se întîmpla, desigur, cu coloniile latino-americane, care furnizau capitalismului european în ascensiune aerul, apa și sarea de care acesta avea nevoie și, pentru a satisface din plin consumul de lux al claselor lor dominante, importau de peste ocean produsele cele mai fine și cele mai scumpe. Singurele activități în creștere în America Latină erau cele destinate exportului, situație care s-a menținut și în secolele următoare : interesele economice sau politice ale burgheziei miniere și ale moșierilor nu coincideau defel cu nevoia de dezvoltare economică internă, iar comercianții nu erau legați de Lumea Nouă decît în măsura în care vindeau pe piețele externe metale și produse alimentare și cumpărau din surse străine produse manufacturate.*

În momentul declarării independenței, populația nord-americană era numeric egală cu cea a Braziliei. Metropola portugheză, la fel de subdezvoltată ca și cea spaniolă, își exporta subdezvoltarea în colonie. Economia braziliană fusese un instrument pus în slujba Angliei, căreia i-a satisfăcut nevoia de aur de-a lungul întregului secol al XVIII-lea. Această funcție a coloniei de furnizor era reflectată de structura sa de clasă. Spre deosebire de Statele Unite, clasa dominantă a Braziliei nu era formată din fermieri, fabricanți și negustori care practicau comerțul pe plan intern. Principalii exponenți ai idealurilor claselor dominante din cele două țări, Alexander Hamilton și vicontele de Cairú, exprimă clar diferența dintre o clasă și alta [59]. Ambii fuseseră în Anglia discipolii lui Adam Smith. Cu toate acestea, în timp ce Hamilton devenise un paladin al industrializării, promovînd stimularea și apărarea indus-

[59] Celso Furtado, *op. cit.*

triei naționale de către stat, Cairú credea în mîna nevăzută și magică a liberalismului : *lăsați să facă, lăsați să treacă, lăsați să vîndă.*

Către sfîrșitul secolului al XVIII-lea, flota comercială a Statelor Unite ocupa deja locul doi în lume, fiind formată în întregime din vase construite de șantierele navale naționale. De asemenea, fabricile textile și cele siderurgice se aflau într-o continuă și puternică dezvoltare. Ceva mai tîrziu, a apărut industria construcțiilor de mașini ; fabricile nu aveau nevoie să-și cumpere din străinătate bunurile de investiții. Pe cîmpiile din Noua Anglie, înflăcărații puritani de pe „*Mayflower*" puseseră bazele unei noi națiuni ; de-a lungul marilor estuare de pe coasta cu golfuri adînci, o burghezie industrială prospera neîncetat. După cum s-a văzut într-un capitol anterior, traficul comercial cu Antilele, care cuprindea vînzarea de sclavi din Africa, a jucat un rol capital în acest sens, iar progresul nord-american nu s-ar putea explica, dacă nu ar fi fost animat încă de la începuturile sale de cel mai arzător naționalism. Tocmai în acest sens se pronunța George Washington în mesajul său de rămas bun. Statele Unite trebuiau să urmeze o cale solitară [60]. În 1837, Emerson proclama : „Am ascultat destul timp muzele rafinate ale Europei. Noi vom merge pe propriile noastre picioare, vom munci cu propriile noastre brațe, vom acționa conform propriilor noastre convingeri" [61].

Dimensiunile pieței interne se măreau datorită cheltuielilor publice. Statul construia drumuri și căi ferate, poduri și canale [62]. În afară de faptul că administra cei 100 000 000 de dolari investiți în întreprinderile publice, statul Pensylvania lua parte, la mijlocul secolului, la gestiunea a peste

[60] Claude Fohlen, *L'Amerique anglo-saxonne de 1815 à nos jours*, Paris, 1965.

[61] Robert Schnerb, *op. cit.*

[62] „Capitalul de stat este primul care își asumă riscul... Datorită ajutorului oficial acordat căilor ferate nu se facilitează numai acumularea de capital, ci se reduce și costul construcției. În unele cazuri, printre care și construirea de linii secundare, fondurile publice au făcut posibilă construirea unor căi ferate care, altfel, nu s-ar fi putut realiza. Într-un număr și mai mare de cazuri, acestea au dus la urgentarea realizării unor proiecte, pentru care folosirea capitalului privat ar fi dus, cu siguranță, la întîrzieri" (Harry H. Pierce, *Railroads of New York, A Study of Government Aid, 1826—1875*, Cambridge, Massachusetts, 1935).

o sută cincizeci de întreprinderi economice mixte. La progresul țării au contribuit într-o mare măsură și operațiile militare de cucerire, prin care Mexicului i s-a luat mai mult de jumătate din teritoriu. Statul nu participa la dezvoltare numai investind capital, ci și finanțînd cheltuielile militare în vederea expansiunii. În nord, începuse să se aplice și o zeloasă politică vamală protecționistă. În schimb, moșierii din sud erau liber-schimbiști. Producția de bumbac, care se dubla într-un răstimp de zece ani, deși aducea mari venituri comerciale națiunii întregi și alimenta atelierele moderne din Massachusetts, era, totuși, dependentă îndeosebi de piețele europene. Aristocrația din sud era legată, în primul rînd, de piața mondială, în stilul latino-american ; un procent de 80% din bumbacul pe care-l foloseau filaturile europene se datora muncii sclavilor. Cînd la protecționismul industrial nordul a adăugat abolirea sclaviei, contradicțiile au dus la declanșarea unui război. Înfruntarea dintre nord și sud constituia înfruntarea a două lumi complet opuse, a două epoci istorice diferite, a două concepții antagonice în ceea ce privea destinul național. *Acest război al secolului al XIX-lea a fost cîștigat de secolul al XX-lea :*

Să cînte tot omul liber !...
Căci bătrînul Rege Bumbac e mort și îngropat,

spuneau versurile unui poet al armatei victorioase [63]. Odată cu înfrîngerea generalului Lee, taxele vamale au căpătat o valoare sacră. Acestea crescuseră în timpul conflictului ca mijloc pentru obținerea de resurse, rămînînd apoi în vigoare pentru protejarea industriei învingătoare. În 1890, Congresul a votat așa-numita taxă McKinley, care era ultraprotecționistă, iar legea Dingley din 1897, ridicînd din nou taxele vamale, a accentuat acest caracter. La rîndul lor, țările dezvoltate din Europa s-au văzut curînd obligate să ridice bariere vamale în calea avîntului industriei nord-americane devenite o concurentă primejdioasă. Cuvîntul trust a fost rostit pentru prima oară în anul 1882 ; petrolul, oțelul, produsele alimentare, căile ferate și tutunul se aflau în mîinile monopolurilor, care înaintau cu pași de uriaș [64].

[63] Claude Fohlen, *op. cit.*

[64] Sudul a devenit o colonie internă a capitalurilor din nord. După război, propaganda în favoarea construirii de filaturi în cele două Caroline, Georgia și Alabama a căpătat caracterul unei cru-

Înainte de Războiul de Secesiune, generalul Grant luase parte la jefuirea Mexicului. După Războiul de Secesiune, generalul Grant a devenit un președinte cu idei protecționiste. Totul făcea parte din unul și același proces de afirmare națională. Industria nordului dirija istoria și, o dată devenită stăpînă pe puterea politică, se îngrijea, din cadrul statului, de sănătatea intereselor sale dominante. Granița agricolă cînd o lua spre vest, cînd spre sud, în detrimentul indienilor și al mexicanilor, dar mutarea ei de colo-colo nu ducea la mărirea latifundiilor, ci semăna cu mici proprietari noile spații acaparate. Pămîntul făgăduinței nu-i atrăgea numai pe țăranii europeni. Pentru a fecunda intensul ritm al industrializării nord-americane, din Europa au venit și meșteșugari de cele mai diferite profesii, precum și muncitori mecanici, metalurgiști și siderurgiști. La sfîrșitul secolului trecut, Statele Unite deveniseră deja prima putere industrială de pe planetă ; în primii treizeci de ani după războiul civil, capacitatea de producție a fabricilor a crescut de șapte ori. Volumul producției de cărbune a Statelor Unite îl egala pe cel al Angliei, cel al producției de oțel era de două ori mai ridicat, iar lungimea căilor ferate era de nouă ori mai mare. Centrul de greutate al universului capitalist începea să se mute.

Urmînd exemplul Angliei, începînd cu cel de-al doilea război mondial Statele Unite vor exporta și ele doctrina liberului schimb, a comerțului liber și a liberei concurențe, dar numai *pentru uzul altora*. Deși Fondul Monetar Internațional și Banca Mondială au fost create în scopul de a ajuta țările subdezvoltate, totuși Statele Unite nu vor

---

ciade. Dar ea nu reprezenta victoria unei cauze morale, deoarece noile industrii nu luau naștere din pur umanism : sudul oferea mînă de lucru mai puțin scumpă, energie mai ieftină și profituri ridicate, care, adesea, ajungeau la 75%. Capitalurile veneau din nord pentru a atrage sudul în centrul de greutate al sistemului. Industria tutunului, concentrată în Carolina de nord, era direct dependentă de trustul „Duke", care se mutase în New Jersey pentru a profita de o legislație mai favorabilă ; „Tennessee Coal and Iron Co.", care exploata fierul și cărbunele din Alabama, a trecut în 1907 sub controlul lui „US Steel", care, decizînd din acest moment asupra prețurilor, a eliminat concurența supărătoare. La începutul secolului, venitul pe locuitor în sud scăzuse la jumătate față de nivelul atins înainte de război (C. Vann Woodward, *Origine of the New South, 1879—1913*, în *A History of the South*, un colectiv de autori. Baton Rouge. 1948).

renunța la o politică economică ce continuă să fie riguros protecționistă și ascultă, desigur, de însuși glasul istoriei : nordul nu a confundat niciodată boala cu leacul.

Structura contemporană a jafului

Un talisman golit de puteri

În primăvara lui 1916, cînd Lenin își scria cartea despre imperialism, capitalul nord-american deținea aproape a cincea parte din totalul investițiilor private directe, de origine străină, din America Latină. Astăzi, ponderea se ridică la circa trei pătrimi. Imperialismul pe care l-a cunoscut Lenin — centrele industriale rapace, în căutare de piețe mondiale de desfacere ; febra capturării oricăror surse posibile de materii prime ; jefuirea fierului, cărbunelui, petrolului ; căile ferate venind în ajutorul dominării zonelor subjugate ; împrumuturile acordate de monopolurile financiare vorace ; expedițiile militare și războaiele de cucerire — era un imperialism care punea otravă pe locul în care o colonie sau o semicolonie ar fi avut îndrăzneala să înalțe o fabrică proprie. Industrializarea, privilegiu al metropolelor, se dovedea a fi, pentru țările sărace, incompatibilă cu sistemul de dominație impus de țările bogate. Începînd cu cel de-al doilea război mondial, în America Latină se consolidează procesul de repliere a investițiilor europene, în folosul distrugătoarei înaintări a investițiilor nord-americane. Începînd cu această perioadă, structura investițiilor suferă o schimbare profundă. Importanța relativă a capitalurilor destinate serviciilor publice și industriei miniere scade astfel treptat, crescînd, în schimb, volumul investițiilor afectate petrolului și, mai ales, industriei prelucrătoare. În prezent, din trei dolari investiți în America Latină, un dolar revine industriei [1].

---

[1] În urmă cu patruzeci de ani, investițiile nord-americane în industria prelucrătoare reprezentau numai 6% din valoarea totală a capitalului investit de Statele Unite în America Latină. În 1960, procentajul se ridicase deja la 20%, continuînd să crească, astfel încît a ajuns să reprezinte o treime din totalul investițiilor. Națiu-

În schimbul unor investiții neînsemnate, filialele marilor corporații trec dintr-un singur salt peste barierele vamale latino-americane, paradoxal înălțate împotriva concurenței străine, punînd stăpînire pe procesele interne de industrializare. Exportă fabrici sau, frecvent, strangulează și devorează fabricile naționale existente. În acest scop, ele beneficiază de sprijinul entuziast al majorității guvernelor locale și de capacitatea de extorcare pe care o pun în slujba lor organismele internaționale de credit. Capitalul imperialist capturează piețele *dinăuntru*, însușindu-și sectoarele-cheie ale industriei locale : cucerește sau construiește cetăți industriale hotărîtoare, de la înălțimea cărora domină totul. OSA descrie astfel acest proces : „În timp ce întreprinderile latino-americane încep să dețină o oarecare superioritate asupra industriilor și tehnologiilor deja existente, dar de mai mică importanță, investițiile private nord-americane și, probabil, și cele din alte țări industrializate își măresc rapid participarea la anumite industrii dinamice, care necesită un nivel tehnologic relativ înalt și care prezintă o mai mare importanță în determinarea cursului dezvoltării economice“ [2]. Astfel, dinamismul fabricilor nord-americane la sud de Río Bravo este mult mai intens decît cel al industriei latino-americane în general. Creșterile înregistrate de cele trei mari țări latino-americane sînt grăitoare : față de indicele 100 al anului 1961, producția industrială a anului 1965 a ajuns în Argentina la 112,5, în timp ce, în aceeași perioadă, volumul desfacerilor filialelor aparținînd corporațiilor din Statele Unite s-a ridicat la 166,3. În ce privește Brazilia, indicii reprezintă 109,2 și, respectiv, 120, iar în Mexic 142,2 și, respectiv, 186,8 [3].

Interesul pe care-l manifestă corporațiile imperialiste față de creșterea industrială latino-americană și a capitalului în propriul lor folos nu implică, desigur, un dezinteres total față de toate celelalte forme tradiționale de

nile Unite, CEPAL, *El financiamiento externo de América Latina*, New York—Santiago de Chile, 1964, și *Estudio económicó de América Latina de 1967, 1968 y 1969*.

[2] Secretariatul General al Organizației Statelor Americane, *El financiamiento externo para el desarrollo de la América Latina*, Washington, 1969. Document cu circulație limitată ; a șasea reuniune anuală a CIES.

[3] Date furnizate de Departamentul de Comerț al Statelor Unite și de Comitetul Interamerican al Alianței pentru Progres. Secretariatul General al OSA. *op. cit.*

exploatare. Evident, calea ferată din Guatemala aparținînd companiei „United Fruit“ nu mai era rentabilă, iar „Electric Bond and Share“ și „International Telephone and Telegraph Corporation“ din Brazilia au făcut o afacere splendidă cînd au fost naționalizate, deoarece, în schimbul instalațiilor lor ruginite și a mașinilor demne de a fi piese de muzeu, au primit despăgubiri în aur curat. Dar renunțarea la exploatarea serviciilor publice în favoarea unor activități mai rentabile nu are nimic comun cu materiile prime. Care ar fi soarta Imperiului fără petrolul și minereurile Americii Latine ? În ciuda scăderii relative a investițiilor în sectorul minier, economia nord-americană nu se poate lipsi, așa cum am văzut într-un alt capitol, de produsele vitale și de veniturile grase pe care le scoate din sud. Dealtfel, *investițiile care transformă fabricile latino-americane în simple piese ale angrenajului mondial al corporațiilor-gigant nu alterează cu nimic diviziunea internațională a muncii. Sistemul vaselor comunicante prin care circulă capitalurile și mărfurile între țările sărace și țările bogate nu suferă nici cea mai mică modificare. America Latină continuă să exporte șomaj și mizerie : materii prime de care piața mondială are nevoie și de a căror vînzare depinde economia zonei. Schimbul inegal funcționează ca întotdeauna : salariile de înfometare din America Latină contribuie la finanțarea unor salarii ridicate în Statele Unite și în Europa.* În ciuda industrializării sale, Brazilia continuă să depindă în mare măsură de exportul de cafea, Argentina de cel de carne, iar Mexicul exportă foarte puține produse industriale.

Nu lipsesc politicienii și tehnocrații dispuși să demonstreze că, de pe urma invaziei capitalului străin „industrializator“, zonele respective profită. Spre deosebire de vechiul imperialism, acest imperialism de tip nou ar implica o acțiune cu adevărat civilizatoare, ar fi o binecuvîntare pentru țările dominate, astfel încît textul declarațiilor de dragoste ale puterii dominante ajunse la conducere ar coincide, pentru prima oară, cu intențiile ei reale. Conștiințele vinovate nu vor mai avea nevoie de alibi, deoarece nu vor mai fi vinovate : actualul imperialism va iradia tehnologie și progres, astfel încît folosirea acestui vechi și odios termen pentru a-l defini va fi de prost gust. Întotdeauna cînd imperialismul se apucă să-și

ridice în slăvi propriile-i merite este bine, totuşi, să-ţi controlezi buzunarele. Vei constata că acest tip de imperialism nu duce la creşterea prosperităţii coloniilor sale, chiar dacă polii săi de dezvoltare se îmbogăţesc, nu duce la scăderea stării de tensiune socială în regiune, ci o ascute ; extinde şi mai mult sărăcia şi concentrează şi mai mult bogăţia ; plăteşte salarii de douăzeci de ori mai mici ca la Detroit şi încasează preţuri de trei ori mai ridicate ca la New York ; se face stăpîn pe piaţa internă şi pe resorturile-cheie ale aparatului de producţie ; pune stăpînire pe progres, îi hotărăşte soarta şi-i fixează graniţele ; dispune de creditul naţional şi dirijează comerţul exterior după bunul său plac ; nu denaţionalizează numai industria, ci şi veniturile pe care industria le produce; stimulează risipa, îndreptînd spre exterior cea mai substanţială parte a excedentului economic ; nu aduce capital în folosul dezvoltării, ci îl sustrage. CEPAL a arătat că, în aceşti ultimi ani, hemoragia profiturilor obţinute de pe urma investiţiilor directe ale Statelor Unite în America Latină a fost de cinci ori mai mare decît transfuzia de noi investiţii. Pentru ca întreprinderile să-şi poată încasa în continuare cîştigurile, ţările se îndatorează ipotecîndu-se faţă de banca străină şi faţă de organismele internaţionale de credit, făcînd astfel să crească debitul viitoarelor hemoragii. În acest sens, investiţia industrială operează cu aceleaşi consecinţe ca „investiţia" tradiţională.

În chinga de oţel a capitalismului mondial, strîns unit în jurul marilor corporaţii nord-americane, industrializarea se identifică din ce în ce mai puţin cu progresul şi cu eliberarea naţională. *În hotărîtoarele înfrîngeri din veacul trecut, cînd porturile au triumfat chiar asupra ţărilor respective, iar libertatea comerţului a distrus industria naţională abia creată, talismanul a fost golit de puteri. Secolul al XX-lea nu a dat naştere unei burghezii industriale puternice şi creatoare, capabilă să-şi asume din nou sarcina şi s-o ducă la bun sfîrşit. Toate încercările s-au oprit la mijlocul drumului. Burghezia industrială a Americii Latine este asemeni piticilor : a ajuns la decrepitudine înainte de a fi crescut.* În ziua de astăzi, burghezii noştri sînt comisionari ori funcţionari ai atotputernicelor corporaţii străine. Ca să fim drepţi, nici n-au meritat altă soartă.

Cei ce deschid uşile sînt santinelele : sterilitatea vinovată a burgheziei naţionale

Actuala structură a industriei Argentinei, Braziliei şi Mexicului — cei trei mari poli ai dezvoltării din America Latină — prezintă deja deformările caracteristice unei dezvoltări *reflexe*. În celelalte ţări, mai slabe, satelitizarea industriei s-a făcut, cu rare excepţii, fără mari dificultăţi. Cel care exportă astăzi fabrici, în afară de mărfuri şi capital, nu este, desigur, un capitalism competitiv. Este vorba despre integrarea industrială, consolidată la scară internaţională de capitalismul ajuns la vîrsta marilor corporaţii multinaţionale, monopoluri de dimensiuni uriaşe, care cuprind cele mai diverse activităţi în cele mai diferite colţuri ale lumii [4]. Capitalul nord-american se concentrează în America Latină chiar mai acut decît în Statele Unite ; o mînă de întreprinderi controlează imensa majoritate a investiţiilor. *Pentru acestea, naţiunea nu constituie un ţel de îndeplinit, un drapel de apărat, ori o soartă de făurit : naţiunea nu este nimic altceva decît un obstacol peste care trebuie sărit, deoarece adesea suveranitatea incomodează, precum şi un fruct gustos care trebuie devorat.* Oare pentru clasele dominante din fiecare ţară, naţiunea constituie o misiune de îndeplinit ? Marele galop al capitalului imperialist a găsit industria locală lipsită de apărare şi de conştiinţa rolului ei istoric. *Burghezia s-a alăturat invaziei străine fără să verse nici lacrimi şi nici sînge,* iar în ce priveşte statul, influenţa lui asupra economiei latino-americane — care este în continuă scădere în ultimele decenii — s-a redus la minimum, datorită bunelor oficii ale Fondului Monetar Internaţional. Corporaţiile nord-americane au intrat în Europa în pas de conchistador, punînd într-o asemenea măsură stăpînire pe dezvoltarea bătrînului continent, încît, după cum se anunţă, industria nord-americană de aici va constitui a treia putere industrială de pe planetă, după Statele Unite şi Uniunea Sovietică [5]. Dacă burghezia europeană, cu toată tradiţia si forţa sa, n-a putut să stăvilească mareea, cum să fi reuşit burghezia latino-americană, în această etapă a istoriei, să se aventureze pe calea unei dezvoltări capitaliste in-

[4] Paul A. Baran şi Paul M. Sweezy, *El capital monopolista*, Mexico, 1971.

[5] J.-J. Servan-Schreiber, *El desafío americano*. Santiago de Chile, 1968.

dependente ? Dimpotrivă, procesul de denaționalizare s-a dovedit a fi mult mai rapid și mai ieftin în America Latină și cu consecințe incomparabil mai rele.

În secolul nostru, creșterea industrială a Americii Latine a fost impulsionată din afară. Aceasta nu a fost rezultatul unei politici de planificare în scopul dezvoltării naționale, nici încoronarea maturizării forțelor de producție și nici rezultatul contradicțiilor interne, deja „depășite", între moșieri și o clasă de meșteșugari naționali care a murit la scurt timp după ce a luat naștere. Industria latino-americană s-a născut chiar în pîntecul sistemului agroexportator, ca răspuns la gravul dezechilibru produs de căderea comerțului exterior. Într-adevăr, cele două războaie mondiale și, îndeosebi, profunda stare de depresiune prin care a trecut capitalismul începînd din acea explozivă *vinere neagră* din octombrie 1929 au dus la o violentă scădere a exporturilor regiunii, ceea ce a avut drept urmare reducerea bruscă a capacității de import. Prețul pe piața internă la articolele industriale străine, subit împuținate, a urcat vertiginos. În acest moment, nu a apărut o clasă industrială eliberată de dependența tradițională : marele avînt industrial s-a datorat capitalului acumulat în mîinile moșierilor și ale importatorilor. În Argentina, cei care și-au impus controlul asupra schimbărilor petrecute au fost marii crescători de vite ; președintele Societății Rurale, devenit ministru al Agriculturii, declara în 1933 : „Starea de izolare în care ne-a aruncat o lume zdruncinată ne obligă să fabricăm în țară ceea ce nu mai putem procura din țările care nu mai cumpără de la noi" [6]. Pentru a industrializa regiunea São Paulo, plantatorii de cafea au revărsat asupra ei o bună parte din capitalurile acumulate pe baza comerțului exterior : „Spre deosebire de procesul de industrializare care a avut loc în țările astăzi dezvoltate — punea diagnosticul un document al guvernului [7] — procesul de industrializare în Brazilia nu a avut loc treptat, inserat într-un proces de transformare economică generală, ci a fost, mai curînd, un fenomen

[6] Citat de Alfredo Parera Dennis, *Naturaleza de las relaciones entre las clases dominantes argentinas y las metrópolis*, în *Fichas de investigación económica y social*, Buenos Aires, decembrie 1964.

[7] Ministerul Planificării și Coordonării Generale, *A industrialização brasileira : diagnóstico e perspectivas*, Rio de Janeiro, 1969.

rapid și intens, care s-a suprapus structurii economico-sociale deja existente, fără să o modifice complet, ceea ce a dus la profunde diferențe între sectoarele și regiunile caracteristice societății braziliene".

Noua industrie s-a pus imediat la adăpost în spatele barierelor vamale ridicate de guverne pentru a o proteja, dezvoltîndu-se datorită măsurilor adoptate de stat în scopul restrîngerii și controlării importurilor, fixării de taxe speciale pentru schimburi, evitării impozitelor, cumpărării sau finanțării producției excedentare, construirii de drumuri pentru a face posibil transportul de materii prime și mărfuri, creării ori măririi surselor de energie. Guvernele lui Getulio Vargas (1930—1945 și 1951—1954), Lázaro Cárdenas (1934—1940) și Juan Domingo Perón (1946—1955), de nuanță naționalistă și amplă orientare populară, au exprimat necesitatea dezvoltării sau consolidării industriei naționale în Brazilia, Mexic și, respectiv, Argentina, în funcție de fiecare caz în parte și de perioadă. În realitate, „spiritul de inițiativă" care definește o serie de trăsături caracteristice burgheziei industriale din țările capitaliste dezvoltate a constituit în America Latină o caracteristică a statului, îndeosebi în aceste perioade de avînt hotărîtor. *Statul a ținut locul unei clase sociale a cărei apariție istoria o reclamă fără prea mult succes* : acesta a întruchipat națiunea și a impus accesul politic și economic al maselor populare la binefacerile industrializării. Din această matrice, operă a conducătorilor populiști, nu a luat naștere o burghezie industrială radical diferită de ansamblul claselor dominante pînă atunci. Perón, de pildă, a provocat panică în rîndurile Uniunii Industriale, ai cărei conducători, vedeau, nu fără temei, reapărînd fantoma acelor *montoneras* regionale sub forma ridicării proletariatului din suburbiile capitalei Buenos Aires. Înainte ca Perón să le fi înfrînt în alegerile din februarie 1946, forțele coaliției conservatoare au primit un faimos cec din partea liderului industriașilor ; după zece ani, cînd regimul a căzut, proprietarii celor mai importante fabrici au confirmat că contradicțiile lor cu oligarhia — din care, de bine de rău, făceau și ei parte — nu erau fundamentale. În 1956, Uniunea Industrială, Societatea Rurală și Bursa pentru Comerț au alcătuit un front comun în apărarea libertății de asociere, a inițiativei particulare, a libertății comerțului

și a liberei angajări de personal. [8] În Brazilia, un important sector al burgheziei industriale și-a strîns rîndurile în jurul forțelor care l-au împins pe Vargas la sinucidere. În acest sens, experiența Mexicului a avut trăsături caracteristice deosebite, promițînd, desigur, mult mai mult decît ceea ce a adus în cele din urmă procesului de transformare din America Latină. Ciclul de acțiuni cu caracter naționalist al lui Lázaro Cárdenas a fost singurul care nu i-a luat în seamă pe moșieri, continuînd reforma agrară care preocupa țara încă din 1910; în celelalte țări, nu numai în Argentina și în Brazilia, guvernele adepte ale industrializării au păstrat intactă structura latifundiară, care a continuat să stranguleze dezvoltarea pieței interne și a producției agro-zootehnice. [9]

În general, industria a fost ca un avion care aterizează fără să aducă vreo modificare în structura de bază a aeroportului : condiționată de cererea unei piețe interne deja existente, ea a servit nevoilor de consum ale acesteia, fără să reușească s-o lărgească într-o măsură profundă și amplă, așa cum ar fi făcut marile schimbări structurale, dacă ar fi avut loc. În același timp, dezvoltarea industriei a dus la creșterea importurilor de mașini, piese de schimb, combustibil și produse intermediare [10], în timp ce exportu-

[8] Dardo Cúneo, *Comportamiento y crisis de la clase empresaria*, Buenos Aires, 1967.

[9] În perioadele descrise aici a avut loc și în Chile, Columbia și Uruguay un proces de industrializare în scopul înlocuirii importurilor. Președintele uruguayan José Batlle y Ordóñez (1903—1907 și 1911—1915) fusese, cu cîtva timp în urmă, un profet al revoluției burgheze în America Latină. Ziua de muncă de opt ore a fost consfințită prin lege în Uruguay, înainte de a fi fost în Statele Unite. Experiența de *welfare state* a lui Batlle nu s-a limitat la punerea în practică a celei mai înaintate legislații sociale a timpului, ci a dat și un puternic avînt dezvoltării culturale și educației maselor, a naționalizat serviciile publice și mai multe sectoare de producție de importanță economică considerabilă. Nu s-a atins însă de puterea proprietarilor de pămînt, nu a naționalizat băncile și nici comerțul exterior. Uruguayul suferă, în prezent, consecințele acestor omisiuni, poate inevitabile, ale profetului, precum și din pricina trădării urmașilor săi.

[10] „Trecerea la producerea pe plan intern a unui anumit produs abia dacă «substituie» o parte din valoarea de ansamblu care înainte era creată în afara economiei... În măsura în care consumul acestui produs «substituit» se lărgește rapid, cererea rezultată din importuri poate depăși, în scurt timp, valuta economisită..." María de Conceição Tavares, *O processo de substituição de importações como modelo de desenvolvimento recente na América Latina*, CEPAL—ILPES, Rio de Janeiro, nedatat.

rile, sursă de valută, nu puteau răspunde acestei provocări, deoarece proveneau de la o agricultură condamnată de stăpînii ei la o stare de înapoiere. În timpul președinției lui Perón, statul argentinian a reușit să monopolizeze exportul de grîne, neatingîndu-se, în schimb, nici măcar cu un deget, de sistemul de proprietate asupra pămîntului și nenaționalizînd marile întreprinderi frigorifice nord-americane și britanice și nici proprietățile exportatorilor de lînă. [11] Avîntul dat de stat industriei grele s-a dovedit a fi slab, foarte slab, statul nedîndu-și seama la timp de faptul că, în lipsa unei tehnologii proprii, politica sa naționalistă avea să se prăbușească cu arpile frînte. Perón, care ajunsese la putere înfruntîndu-l direct pe ambasadorul Statelor Unite, primea în 1953 cu entuziasm vizita lui Milton Eisenhower și cerea cooperarea capitalului străin pentru a impulsiona dezvoltarea industriilor dinamice [12]. „Asocierea" industriei naționale cu corporațiile imperialiste devenea absolut necesară pe măsură ce se mergea pe linia substituirii produselor de import, noile fabrici cerînd un nivel tehnic și organizatoric mai înalt. Această tendință se afla în stadiul de maturizare și în cadrul modelului de industrializare promovat de Getulio Vargas, fapt demonstrat de tragicul sfîrșit al președintelui. Oligopolii străini, care dețin cea mai modernă tehnologie, au pus stăpînire, nu foarte în secret, pe industria națională a tuturor țărilor din America Latină, inclusiv pe cea a Mexicului, prin intermediul vînzării de tehnici de fabricație, patente și echipamente noi. Wall Street-ul luase definitiv locul Lombard Street-ului, iar principalele întreprinderi care și-au deschis drum spre uzufructul unei superputeri în regiune au fost cele nord-americane. Penetrației industriale i s-a adăugat o penetrație din ce în ce mai puternică în circuitul bancar și cel comercial : piața

[11] Ismael Viñas și Eugenio Gastiazoro, *Economía y dependencia (1900—1968)*, Buenos Aires, 1968.

[12] Ministrul Afacerilor Economice dădea următorul răspuns la întrebarea unui ziarist al revistei „Visión" (27 noiembrie 1953) :

— „În afară de industria petrolului, ce altă industrie dorește Argentina să dezvolte prin cooperare cu capitalul străin ?

— Pentru a fi mai exacți, în ordinea priorităților vom cita petrolul... În al doilea rînd, *industria siderurgică*... Industria *chimică grea*... Fabricarea de *elemente pentru transporturi*... Fabricarea de *anvelope și axe*... Și fabricarea în țară a *motoarelor diesel*".

(Citat de Alfredo Parera Dennis, *op. cit.*)

Americii Latine s-a integrat treptat pieței interne a corporațiilor multinaționale.

În 1965, Roberto Campos, regele economic al dictaturii lui Castelo Branco, declara : „Era liderilor cu putere divină, învăluiți într-o aură romantică, este pe cale să cedeze locul tehnocrației". [13] Ambasada nord-americană luase parte directă la lovitura de stat prin care a fost răsturnat guvernul lui João Goulart. Căderea lui Goulart, care, ca stil și intenții, era urmașul lui Vargas, a însemnat lichidarea populismului și politicii de masă. „Sîntem o națiune învinsă, dominată, cucerită, distrusă", îmi scria un prieten din Rio de Janeiro la cîteva luni după victoria conspirației militare : denaționalizarea Braziliei implica necesitatea de a exercita, cu o mînă de fier, o dictatură nepopulară. Dezvoltarea capitalistă nu se mai potrivea cu marile mișcări de masă în jurul unor conducători de felul lui Vargas. Trebuiau interzise grevele, distruse sindicatele și partidele, închiși, torturați și uciși oameni, micșorate salariile muncitorilor cu ajutorul violenței, pentru ca astfel, pe seama creșterii sărăciei celor săraci, să fie oprit cursul amețitor al inflației. O anchetă efectuată în anii 1966 și 1967 a arătat că 87% din marii industriași ai Braziliei considerau că guvernul lui Goulart dusese o politică economică dăunătoare. Printre ei se aflau, desigur, mulți din marii capi ai burgheziei naționale pe care Goulart intenționase să se sprijine pentru a opri procesul de degradare imperialistă a economiei braziliene. [14] Același proces de reprimare și strangulare a poporului a avut loc și în Argentina, în timpul regimului generalului Juan Carlos Onganía. De fapt, acesta începuse odată cu răsturnarea lui Perón, în 1955, tot așa cum în Brazilia a izbucnit cu adevărat în 1954, odată cu sinuciderea lui Vargas. În Mexic, denaționalizarea industriei a coincis, de asemenea, cu o înăsprire a politicii represive practicate de partidul care deține monopolul în guvern.

Fernando Henrique Cardoso a arătat [15] că industria ușoară sau *tradițională*, care s-a dezvoltat datorită gene-

[13] Octavio Ianni, *O colapso da populismo no Brasil*, Rio de Janeiro, 1969.

[14] Luciano Martins, *Industrialização, burguesia nacional e desenvolvimento*, Rio de Janeiro, 1968.

[15] Fernando Henrique Cardoso, *Ideologias de la burguesia industrial en sociedades dependientes (Argentina y Brasil)*, Mexico, 1971.

rosului sprijin acordat de guvernele populiste, are nevoie de o creștere a consumului maselor : a acelor oameni care cumpără cămăși și țigări. Dimpotrivă, industria *dinamică* — bunuri intermediare și bunuri de capital — se adresează unei piețe restrînse, în vîrful piramidei aflîndu-se marile întreprinderi și statul : consumatori puțini, capacitate financiară mare. *Industria dinamică, aflată în prezent în mîinile străinilor, se sprijină pe o industrie tradițională deja existentă, pe care și-o subordonează.* În sectoarele tradiționale, cu tehnologie slab dezvoltată, capitalul național deține oarecare putere ; cu cît este mai puțin legat de modul de producție internațional prin intermediul dependenței tehnologice sau financiare, cu atît capitalismul manifestă o mai puternică tendință de a privi cu ochi buni reforma agrară și creșterea capacității de consum a maselor populare ca urmare a lipsei sindicale. Reprezentanții industriei dinamice, care sînt cei mai legați de străinătate, cer, în schimb, doar întărirea legăturilor economice între insulele de dezvoltare din țările dependente și sistemul economic mondial, subordonînd acestui obiectiv prioritar transformările ce au loc pe plan intern. Aceștia sînt ecoul glasului burgheziei industriale, după cum relevă, printre altele, rezultatul recentelor anchete efectuate în Argentina și Brazilia, care constituie materia primă pentru activitatea desfășurată de Cardoso. *Marii întreprinzători se declară categoric împotriva reformei agrare ; în majoritatea lor, ei neagă faptul că sectorul industrial ar avea interese divergente față de sectoarele rurale, considerînd că, pentru dezvoltarea industriei, nimic nu este mai important decît coeziunea tuturor claselor producătoare și întărirea blocului occidental.* Doar un procent de 2% din marii industriași ai Argentinei și Braziliei consideră că, din punct de vedere politic, trebuie contat, în primul rînd, pe oamenii muncii. Majoritatea celor interogați cu prilejul sondajelor au fost *întreprinzători naționali*, care, tot în majoritate, erau legați de mîini și de picioare, prin multiplele sfori ale dependenței, de centrele străine ale puterii.

La acest nivel, era de așteptat un alt rezultat ? Burghezia industrială este constelația unei clase dominante care, la rîndul său, este dominată din afară. Principalii latifundiari de pe coasta Perului, astăzi expropriați de guvernul lui Velasco Alvarado, dețin, în același timp, un

număr de 31 de întreprinderi prelucrătoare, precum și multe alte diferite întreprinderi. [16] Același lucru se întîmplă în toate celelalte țări. [17] Nici Mexicul nu constituie o excepție : burghezia națională, subordonată marilor consorții nord-americane, se teme mult mai mult de presiunea maselor populare decît de oprimarea imperialismului, în sînul căruia se dezvoltă lipsită de independență și de imaginația creatoare ce i se atribuie, dar sporindu-și în mod eficient profiturile. [18] Fondatorul „Jockey Club"-ului din Argentina, centru de prestigiu social al latifundiarilor, era, în același timp, liderul industriașilor [19], astfel încît, la sfîrșitul secolului trecut, s-a încetățenit o tradiție : *meșteșugarii îmbogățiți se căsătoresc cu fiicele moșierilor, pentru ca, prin căsătorie, să li se deschidă ușile celor mai alese saloane ale oligarhiei, sau, urmărind aceleași scopuri, cumpără pămînturi ; la rîndul lor, nu puțini crescători de vite și-au investit în industrie excedentul de capital acumulat, mai ales în perioadele de avînt.* Faustino Fano, care și-a dobîndit o mare parte din avere prin negustorie și ca industriaș în ramura textilă, a devenit președinte al Societății Rurale, pe care a condus-o consecutiv patru perioade, pînă la moartea sa, în 1967 : „Fano a distrus falsa antinomie agricultură-industrie", anunțau necrologurile ce i le-au închinat ziarele. Excedentul comercial se transformă în vaci. Frații Di Tella, care se numără printre cei mai

[16] François Bourricaud, Jorge Bravo Bresani, Henri Favre, Jean Piel, *La oligarquía en el Perú*, Lima, 1969. Informația provine din lucrarea lui Favre.

[17] Ricardo Lagos Escobar, *La concentración del poder económico. Su teoria. Realidad chilena* (Santiago de Chile, 1961) și Vivian Trías, *Reforma agraria en el Uruguay* (Montevideo, 1962) oferă exemple de netăgăduit : cîteva sute de familii dețin fabricile și pămînturile, marile magazine și băncile.

[18] „Capitaliștii mexicani sînt din ce în ce mai versatili și mai ambițioși. Lăsînd la o parte afacerea care le-a slujit drept punct de plecare pentru a face avere, aceștia dispun de o întreagă rețea de canale, care, toate, sau cel puțin numai cele mai importante, le oferă întotdeauna posibilitatea de a-și mări și îmbina interesele, pe baza prieteniei, a asocierii în afaceri, a căsătoriei, a cumetriilor, a acordării reciproce de favoruri, a apartenenței la anumite cluburi sau grupări, a frecventelor reuniuni sociale și, firește, a afinității pozițiilor lor politice". Alonso Aguilar Monteverde, în *El milagro mexicano*, un colectiv de autori, Mexico, 1970.

[19] Este vorba de Carlos Pellegrini. Cînd „Jockey Club" i-a editat cuvîntările în semn de omagiu, s-au suprimat cele care susțineau teze industrialiste. Dardo Cúneo, *op cit.*

puternici industriași, și-au vîndut fabricile de automobile și frigidere capitalurilor străine pentru ca acum să crească tauri pentru expozițiile Societății Rurale. Cu o jumătate de secol mai înainte, familia Anchorena, care stăpînea provincia Buenos Aires din zare în zare, a construit una din cele mai importante fabrici metalurgice din capitală.

În Europa și în Statele Unite, burghezia națională a apărut pe scena istoriei într-un mod complet diferit și tot într-un mod complet diferit și-a mărit și și-a consolidat puterea.

Ce drapel flutură pe mașini ?

Bătrîna se apleacă pentru a aținta focul cu mîna. Cum stătea așa, cu spinarea încovoiată și gîtul întins acoperit tot de riduri, părea o broască țestoasă bătrînă și neagră. Hainele negre și sărăcăcioase nu o apărau, desigur, ca o carapace, și, la urma urmelor, ea era înceată ca o broască țestoasă numai din pricina anilor. În spatele ei, de asemenea povîrnită, se afla cocioaba ei din lemn și tablă, iar cevamai încolo alte cocioabe asemănătoare, din aceeași mahala a orașului São Paulo ; în fața ei era o căldare de culoare tuciurie, în care fierbea apa pentru cafea. Duse spre buze o tinichea ; dar, mai înainte de a sorbi, scutură din cap, închise ochii și spuse : „*O Brassil, é nosso*" („Brazilia e a noastră"). În centrul aceluiași oraș și exact în același moment, gîndea exact același lucru, dar într-o altă limbă, directorul executiv al lui „Union Carbide", în timp ce ridica o cupă de cristal spre a închina pentru capturarea unei noi fabrici braziliene de material plastic de către întreprinderea sa. Unul din cei doi se înșela.

Începînd din 1964, dictatorii militari care s-au succedat în Brazilia iau cuvîntul cu prilejul aniversărilor întreprinderilor de stat pentru a anunța viitoarea lor denaționalizare, pe care o numesc *recuperare*. Miniștrii iau parte la festivitatea de inaugurare a tuturor fabricilor străine. Legea *numărul 56.570, promulgată la 6 iulie 1965, rezerva statului dreptul de a exploata industria petrochimică ; în aceeași zi, legea numărul 56.571 a adus o derogare la legea anterioară, permițînd acest lucru investițiilor private.* În acest fel, „Dow Chemical", „Union Carbide", „Phillips Petroleum" și grupul Rockefeller au obținut, direct sau prin „asociere" cu statul, micul sector

cel mai rîvnit : industria produselor chimice derivate din petrol, un previzibil *boom* al celui de-al șaptelea deceniu. Ce s-a întîmplat în ceasurile scurse între promulgarea celor două legi ? Draperii care se mișcă, pași pe culoare, desperate bătăi în ușă, bilete verzi zburînd prin aer, agitație la palat : începînd cu Shakespeare și terminînd cu Brecht, mulți ar fi vrut să-și poată imagina ce se întîmpla. *Un ministru al guvernului recunoaște : „În afară de statul însuși, puternic în Brazilia nu este decît capitalul străin, cu cîteva mici excepții"* [20]. Iar guvernul face tot posibilul spre a evita această incomodă concurență pentru corporațiile nord-americane și europene.

Pătrunderea în cantități mari a capitalului străin în industria Braziliei a început în anii '50 fiind puternic stimulată de Planul Metas (1957—1960), pus în practică de președintele Juscelino Kubitschek. Acestea au fost ceasurile de euforie ale creșterii. Orașul Brasilia apărea dintr-un joben de magician, în mijlocul deșertului, acolo unde indienii nu aflaseră nici măcar de existența roții : se construiau șosele și mari lacuri de acumulare ; din fabricile de automobile ieșea la fiecare două minute o nouă mașină. Industria se dezvolta în ritm rapid. Investițiilor străine li se deschideau larg porțile, invazia dolarului era aplaudată, dinamismul progresului se simțea vibrînd. Bancnotele circulau cu cerneala încă umedă ; saltul spre progres era finanțat de inflație și de o grea datorie externă, moștenire împovărătoare, care avea să fie aruncată în spinarea guvernelor următoare. Pentru transferul profiturilor societăților-mamă ale întreprinderilor străine și pentru amortizarea investițiilor lor, s-a recurs la un tip de schimb special, garantat de Kubitschek. Statul își asuma sarcina de reprezentant al întreprinderilor pentru plata datoriilor contractate de ele în exterior, acordînd, de asemenea, credite mici pentru amortizarea acestor datorii și pentru plata dobînzilor respective : după un raport publicat de CEPAL [21], peste 80% din totalul investițiilor efectuate între anii 1955—1962 proveneau din împrumuturi obținute cu garanția statului. Aceasta însemna că patru cincimi din investițiile întreprinderilor proveneau de la banca străină,

[20] Cuvîntarea ministrului Hélio Beltrão la banchetul Asociației Comerciale din Rio de Janeiro, „Correio do Povo", 24 mai 1969.

[21] CEPAL — BNDE, *Quince años de política económica en el Brasil*, Santiago de Chile, 1965.

adăugîndu-se la datoria externă a statului brazilian, și așa mare. De asemenea, se acordau subvenții speciale pentru importul de mașini. [22] Întreprinderile naționale nu se bucurau de aceleași facilități ca întreprinderile „General Motors" sau „Volkswagen".

Rezultatul denaționalizator al acestei politici de seducere față de capitalul imperialist s-a văzut cu prilejul publicării datelor minuțioasei cercetări efectuate de Institutul de Științe Sociale al Universității în legătură cu marile grupuri economice din Brazilia [23]. Între conglomeratele avînd un capital de peste 4 miliarde de cruzeiros, peste jumătate erau străine, în majoritate nord-americane ; un capital de peste 20 miliarde de cruzeiros era deținut de douăsprezece grupuri străine și numai de cinci naționale. „Cu cît grupul economic este mai mare, cu atît mai mare este și posibilitatea ca acesta să fie străin", conchidea Mauricio Vinhas de Queiroz în analiza anchetei. Dar la fel de grăitor sau poate și mai grăitor este faptul că, din cele douăzeci și patru de grupuri naționale cu un capital de peste 4 miliarde de dolari, doar un număr de nouă nu erau legate, prin acțiuni, de capitaluri din Statele Unite sau din Europa ; dar și dintre ele două erau în strînsă interdependență cu directorate străine. Ancheta a scos în evidență zece grupări economice care exercitau un virtual monopol în respectivele lor domenii. Dintre acestea, un număr de opt erau filiale ale unor mari corporații nord-americane.

Toate acestea par însă o joacă de copii față de ceea ce a urmat. Din 1964 și pînă la mijlocul anului 1968, un număr de cincisprezece fabrici de motoare sau piese auto

[22] Economistul Eugénio Gudin, adept al investiției străine, a apreciat că, numai pe această cale, Brazilia a donat întreprinderilor nord-americane și europene miliarde de dolari ; Moacir Paixão a apreciat că privilegiile acordate industriei de automobile în perioada sa de instalare au echivalat cu bugetul național. Paulo Schilling subliniază (*Brasil para extranjeros*, Montevideo, 1966) că, în timp ce statul brazilian ceda marilor corporații internaționale un torent de subvenții, permițîndu-le să scoată un cîștig maxim cu investiții minime, el refuza să acorde sprijin Fabricii Naționale de Motoare, creată în epoca lui Vargas. Mai tîrziu, în timpul președinției lui Castelo Branco, această întreprindere de stat a fost cumpărată de „Alfa Romeo".

[23] Maurício Vinhas de Queiroz, *Os grupos multibilionarios*, în „Revista do Instituto de Ciências Sociais", Universitatea Federală din Rio de Janeiro, ianuarie—decembrie 1965.

au fost înghițite de „Ford", „Chrysler", „Willys", „Simca", „Volkswagen" sau „Alfa Romeo" ; în industria produselor electrice și electronice, trei importante întreprinderi braziliene au încăput în mîinile japonezilor ; „Wyeth", „Bristol", „Mead Johnson" și „Lever" au înghițit o serie de fabrici de medicamente, ceea ce s-a soldat cu scăderea producției naționale de medicamente la o cincime față de volumul cererii pieței ; „Anaconda" s-a năpustit asupra metalelor neferoase, iar „Union Carbide" asupra materialelor plastice, a produselor chimice și petrochimice ; „American Can", „American Machine and Foundry" și altele similare au pus stăpînire pe șase întreprinderi naționale de mecanică și de metalurgie ; „Campanhia de Mineração Geral", una din cele mai mari fabrici metalurgice ale Braziliei, a fost cumpărată la un preț de nimic de un consorțiu format din „Bethlehem Steel", „Chase Manhattan Bank" și „Standard Oil". Concluziile unei comisii guvernamentale alcătuite în scopul cercetării acestor lucruri au fost senzaționale, dar regimul militar a lucrat cu ușile Congresului închise, astfel încît masele braziliene nu au reușit niciodată să cunoască aceste date [24].

Sub guvernul mareșalului Castelo Branco a fost semnat un acord de garantare a investițiilor, prin care întreprinderilor străine li se oferea o adevărată extrateritorialitate, li se acordau reduceri la impozitele pe venituri și facilități extraordinare pentru utilizarea creditelor, desfăcîndu-li-se, în același timp, garoul pus de către precedentul guvern condus de Goulart la scurgerea în afară a veniturilor. Dictatura încerca să-i atragă pe capitaliștii

[24] Comisia a ajuns la concluzia că, în 1968, capitalul străin controla 40% din piața de capital a Braziliei, 62% din comerțul său exterior, 82% din transportul maritim, 67% din transporturile aeriene externe, 100% din producția de vehicule cu motor, 100% din producția de anvelope, peste 80% din industria farmaceutică, aproape 50% din industria chimică, 59% din producția de mașini și 62% din fabricile de piese auto, 48% din producția de aluminiu și 90% din cea de ciment. Jumătate din capitalul străin aparținea întreprinderilor din Statele Unite după care urmau, în ordinea importanței, firmele germane. Este interesant de subliniat, chiar și în trecere, că investițiile Germaniei Federale în America Latină erau în creștere. Din două automobile fabricate în Brazilia, unul provine dintr-o uzină „Volkswagen", firmă care este cea mai importantă din întreaga regiune. Prima fabrică de automobile din America de Sud, fondată în 1951 — „Mercedes-Benz Argentina" — a fost o întreprindere germană; „Bayer", „Hoechst", „BASF" și „Schering" domină o bună parte a industriei chimice din țările latino-americane.

străini oferindu-le țara, tot așa cum proxeneții oferă o femeie, și punînd accentul acolo unde trebuia : „Străinii sînt tratați în Brazilia într-un mod dintre cele mai liberale din lume... nu există restricții în ce privește naționalitatea acționarilor... nu există o limitare a procentului din capitalul străin care poate fi remis ca beneficiu... nu există limitări în ce privește repatrierea capitalului, iar reinvestirea cîștigurilor este considerată drept creștere a capitalului inițial..." [25].

Argentina își dispută cu Brazilia rolul de piață predilectă pentru investițiile imperialiste, guvernul militar argentinian nelăsîndu-se mai prejos, în aceeași perioadă, în ce privește ridicarea în slăvi a avantajelor pe care le oferă: în 1967, în cuvîntarea prin care definea politica economică argentiniană, generalul Juan Carlos Ongania afirma din nou că găinile acordă vulpoiului egalitate în șanse : „Investițiile străine în Argentina vor avea același regim de egalitate cu investițiile de origine națională, în consens cu politica tradițională a țării noastre, care n-a practicat niciodată discriminări față de capitalul străin" [26]. Argentina nu impune nicidecum limite pătrunderii de capital străin, nici ponderii acestuia în cadrul economiei naționale, nici ieșirii din țară a veniturilor, nici repatrierii capitalului ; plata patentelor, a gratificațiilor și a asistenței tehnice se face liber. Guvernul scutește întreprinderile de plata impozitelor, acordîndu-le rate speciale de schimb *, ca să nu mai vorbim de multe alte stimulente și scutiri. Între anii 1963—1968, au fost denaționalizate 50 de întreprinderi argentiniene importante, din care 29 au căzut în mîna nord-americanilor, în domenii foarte diferite, cum sînt topirea oțelului, fabricarea de automobile și piese de schimb, petrochimia, chimia, industria electrică, a hîrtiei și a țigărilor [27]. În 1962, două întreprinderi naționale cu capital privat, „Siam Di Tella" și „Industrias Kaiser Argentinas", se numărau printre primele cinci mari întreprinderi industriale din America Latină ; în 1967, am-

[25] Supliment special al ziarului „New York Times", 19 ianuarie 1969.

[26] Sergio Nicolau, *La inversión extranjera directa en los países de la ALALC*, Mexico, 1968.

* Rată pe baza căreia moneda națională este schimbată în valută străină, de obicei în dolari SUA. — *Nota trad.*

[27] Rogelio García Lupo, *Contra la ocupación extranjero*, Buenos Aires, 1968.

bele au fost generos capturate de capitalul imperialist. Din valoarea totală a vînzărilor efectuate de cele mai puternice întreprinderi din țară, care desfac, fiecare, mărfuri în valoare de peste 7 miliarde de pesos anual, jumătate aparțin firmelor străine, o treime unor organisme de stat și numai o șesime societăților private cu capital argentinian. [28]

Aproape o treime din investițiile nord-americane în industria prelucrătoare din America Latină se află în Mexic. Nici această țară nu impune restricții transferului de capital sau repatrierii beneficiilor, iar restricțiile în materie de schimb strălucesc prin absență. *Mexicanizarea* obligatorie a capitalurilor, prin care majoritatea acțiunilor din unele sectoare ale industriei trebuie să aparțină capitalului național, „a fost, în linii generale, bine primită de investitorii străini, care au recunoscut public diversele avantaje pe care le oferă crearea de întreprinderi mixte". În 1967, secretarul pentru Industrie și Comerț al guvernului declara : „Trebuie subliniat faptul că pînă și întreprinderile de talie internațională au adoptat această formă de asociere stabilită în Mexic. De asemenea, este important de subliniat faptul că politica de mexicanizare a industriei nu numai că nu a dus la scăderea investiției în Mexic, ci, după ce torentul acestui tip de investiții a bătut recordul în 1965, în 1966 nivelul a fost depășit" [29]. În 1962, din 100 de întreprinderi mai importante din Mexic, un număr de 56 erau controlate în întregime sau parțial de capitalul străin, 24 aparțineau statului și 20 capitalului privat mexican. Acestor 20 de întreprinderi private cu capital național le revenea doar ceva mai mult de a șasea parte din volumul total al vînzărilor efectuate de cele 100 de întreprinderi amintite. [30] În prezent, marile firme străine dețin peste o jumătate din capitalurile investite în calculatoare, echipament de birou, mașini și echipament industrial : „General Motors", „Ford", „Chrysler" și „Volkswagen" și-au consolidat puterea în industria de automobile și rețeaua de fabrici auxiliare ; noua industrie chimică aparține lui „Du Pont", „Monsanto", „Imperial Chemical", „Allied Chemical", „Union Carbide" și „Cyanamid" ; principalele fabrici de medicamente se află în mîinile companiilor „Parke Davis", „Merck & Co.", „Sidney Ross" și „Squibb" ; influența exercitată de „Celanese" în industria de fibre artificiale este hotărîtoare ; „Anderson Clayton" și „Lieber Brothers" dispun, în tot mai mare măsură, de producția de ulei comestibil și tot capitalurile străine participă într-o măsură covîrșitoare la producția de ciment, țigări, cauciuc și produse derivate, articole de uz casnic și diverse produse alimentare. [31]

[28] Citat aparținînd studiului publicat de Națiunile Unite, CEPAL, *Estudio económico de América Latina*, 1968, New York-Santiago de Chile, 1969.

[29] Reportaj al revistei „Visión", 3 februarie 1967.

[30] José Luis Ceceña, *Los monopolios en México*, Mexico, 1962.

Debarcarea noilor conchistadori

Doi dintre miniștrii guvernului care au făcut declarații în fața comisiei parlamentare în legătură cu denaționalizarea industriei braziliene au recunoscut că măsurile adoptate de guvernul lui Castelo Branco în scopul de a permite întreprinderilor fluxul direct de credit extern au pus într-o situație de inferioritate fabricile cu capital național. Ambii se refereau la faimoasa Instrucțiune 289, dată la începutul anului 1965 : întreprinderile străine obțineau împrumuturi în afara propriilor lor granițe cu o dobîndă de 7—8%, pe baza unui tip special de schimb garantat de guvern în caz de devalorizare a monedei, în timp ce întreprinderile naționale, pentru credite anevoie obținute în propria lor țară, trebuiau să plătească o dobîndă de aproximativ 50%. Inventatorul acestei măsuri, Roberto Campos, dădea următoarea explicație : „Este limpede că în lume există inegalități. Unul se naște inteligent, altul se naște prost. Unul se naște atlet, altul se naște paralitic. Lumea este formată din întreprinderi mici și din întreprinderi mari. Unii mor timpuriu, în floarea vîrstei ; alții duc ani și ani de-a rîndul o existență inutilă, ceea ce constituie o crimă. La baza naturii omenești există o inegalitate, e în firea lucrurilor. Acestei legi nu-i scapă nici mecanismul creditului. A postula că întreprinderile naționale ar trebui să aibă acces la creditul străin în aceeași măsură ca întreprinderile străine înseamnă, pur și sim-

[31] José Luis Ceceña, *México en la órbita imperial*, Mexico, 1970 ; Alonso Aguilar și Fernando Carmona, *México, riqueza y miseria*, Mexico, 1968.

plu, a ignora realităţile economice fundamentale..." [32]. În deplin acord cu termenii acestui scurt, dar plin de miez, *Manifest capitalist*, legea junglei este codul după care se conduce în mod firesc viaţa omului, iar nedreptatea nu există, dat fiindcă ceea ce considerăm a fi nedreptate nu este altceva decît expresia crudei armonii a universului : ţările sărace sînt sărace deoarece... sînt sărace ; destinul ne este scris în stele, iar noi ne naştem doar pentru a-l împlini : unii sînt condamnaţi să se supună, alţii sînt aleşi să poruncească. *Unii pun capul, alţii pun funia.* Autorul a fost mentorul politicii Fondului Monetar Internaţional în Brazilia.

Ca şi în celelalte ţări ale Americii Latine, punerea în practică a reţetelor Fondului Monetar Internaţional a servit conchistadorilor pentru a pune piciorul pe un pămînt gata nivelat atunci cînd intrau în ţară. Dar la sfîrşitul deceniului al cincilea, recesiunea economică, instabilitatea monetară, scăderea creditului şi micşorarea puterii de cumpărare pe piaţa internă au reuşit să dea puternic peste cap industria naţională şi să o pună la picioarele corporaţiilor imperialiste. Sub pretextul magicei *stabilizări monetare*, Fondul Monetar Internaţional — care în mod interesat confundă febra cu boala şi inflaţia cu criza structurilor în vigoare — impune în America Latină o politică ce măreşte dezechilibrul, în loc să-l micşoreze. Liberalizează comerţul, interzicînd schimburile multiple şi convenţiile de practicare a trocului, impune micşorarea creditelor interne pînă la asfixiere, îngheaţă salariile şi descurajează activitatea statului. Acestui program îi adaugă puternicele devalorizări băneşti, menite teoretic să redea monedei naţionale valoarea sa reală şi să stimu-

[32] Citat aparţinînd ministrului Roberto Campos, din raportul Comisiei Parlamentare de Cercetare a tranzacţiilor efectuate între întreprinderile naţionale şi cele străine. Versiune dactilografiată. Camera Deputaţilor, Brasilia, 6 septembrie 1968.

Ceva mai tîrziu, Campos a publicat o ciudată interpretare a atitudinii naţionaliste a guvernului peruan. După el, expropierea companiei „Standard Oil" de către guvernul generalului Velasco Alvarado nu era altceva decît o „exhibiţie de masculinitate". Naţionalismul, scria el, nu are alt ţel decît acela de a satisface primitiva nevoie de ură a fiinţei umane. Dar, adăuga el, „orgoliul nu generează investiţii şi nici nu măreşte debitul de capital..." (În ziarul „O Globo", 25 februarie 1969).

leze exporturile. În realitate însă, devalorizările nu stimulează decît concentrarea internă de capital în avantajul claselor dominante şi favorizează înghiţirea întreprinderilor naţionale de către cele care vin din afară cu o mînă de dolari în valiză.

În întreaga Americă Latină, sistemul produce mult mai puţin decît necesităţile de consum, iar inflaţia este rezultatul acestei *impotenţe structurale*. Fondul Monetar Internaţional nu atacă însă cauzele slabei oferte a aparatului de producţie, ci îşi îndreaptă şarja cavaleriei împotriva consecinţelor, strivind şi mai mult meschina capacitate de consum a pieţei interne: *în aceste ţinuturi locuite de înfometaţi, vina pentru inflaţie ar purta-o cererea excesivă*. Formulele sale nu numai că au eşuat în ce priveşte stabilizarea şi dezvoltarea, ci au intensificat şi strangularea externă a ţărilor, au făcut să crească mizeria maselor largi deposedate, ascuţind la maximum încordările sociale, şi au grăbit denaţionalizarea economică şi financiară, sub imperiul sacrelor porunci ale libertăţii comerţului, ale liberei concurenţe şi ale libertăţii de mişcare a capitalurilor. Statele Unite, care folosesc un vast sistem protecţionist — vămi, cote, alocaţii interne — n-au primit niciodată nici cea mai mică observaţie din partea Fondului Monetar Internaţional. În schimb, el a fost neînduplecat faţă de America Latină. Din 1954, sfaturile FMI s-au întins peste tot, majoritatea guvernelor urmîndu-le. *Terapeutica agravează starea bolnavului pentru a-i putea impune şi mai mult drogul împrumuturilor şi al investiţiilor.* Fondul Monetar Internaţional acordă împrumuturi sau dă indispensabilul semnal verde pentru ca alţii să le acorde. Avîndu-şi sediul în Statele Unite, Fondul Monetar Internaţional operează ca un adevărat inspector internaţional, fără avizul căruia banca nord-americană nu-şi desface baierele pungii ; Banca Mondială, Agenţia pentru Dezvoltare Internaţională şi alte organisme asemănătoare de talie mondială îşi condiţionează şi ele creditele de semnarea şi respectarea *Cartelor de intenţii* de către guverne faţă de acest organism. Toate ţările latino-americane la un loc nu reuşesc să însumeze jumătate din voturile de care dispun Statele Unite pentru a dirija politica acestui for făcător de echilibru monetar în lume :

Fondul Monetar Internațional a fost creat la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial [33].

Este cert că burghezia națională latino-americană are vocație de rentier, ea neînălțînd diguri mari în calea avalanșei străine care s-a abătut asupra industriei ; și tot atît de cert este că corporațiile imperialiste s-au folosit de o întreagă gamă de metode pentru a rade industria de pe fața pămîntului. Breșa a fost deschisă de bombardamentul prealabil al marilor bănci americane. Astfel, au fost cucerite întreprinderi printr-o simplă convorbire telefonică după o bruscă prăbușire a cursului la bursă, în schimbul unui pic de oxigen transformat în acțiuni sau chiar lichidînd o datorie pentru aprovizionare ori pentru folosirea de patente, mărci și inovații tehnice. Datoriile — crescute din pricina devalorizării monetare care obligă întreprinderile locale să plătească o cantitate mai mare de monedă națională pentru obligațiile asumate în dolari — devin, astfel, o capcană. Dependența în materie de furnizare de tehnologie se plătește scump : *Know-how*-ul corporațiilor implică o mare măiestrie în arta de a-și devora aproapele. Unul din ultimii mohicani ai industriei naționale braziliene declara înainte de a fi fost condamnat la exil de gùvernul militar : „Experiența arată că produsul vînzării unei întreprinderi naționale de multe ori nici nu ajunge în Brazilia, urmînd să aducă dobînzi pe piața financiară a țării cumpărătoare“ [34]. Creditorii au cîștigat rămînînd cu instalațiile și cu mașinile datornicilor. Cifrele publicate de Banca Centrală a Braziliei arată că numai o cincime din noile investiții industriale efectuate în 1965, 1966 și 1967 a corespuns în realitate convertirii în investiții a datoriilor neplătite.

Șantajului financiar și tehnologic i se adaugă concurența neloială și liberă a celui mai puternic față de cel slab. Cum filialele marilor corporații multinaționale alcătuiesc o structură mondială, *acestea își pot permite luxul să piardă bani un an-doi sau cît timp este nevoie. Ele scad, deci, prețurile și rămîn la pîndă, pînă cînd cel încolțit se predă. La acest asediu colaborează băncile : întreprinderea națională nu este atît de solvabilă pe cît părea. Atunci i se refuză creditele. Încolțită, întreprinderea nu întîrzie să arboreze steagul alb. Capitalistul local devine un mic asociat ori funcționarul propriilor săi învingători. Sau, în cel mai bun caz, are parte de o soartă din cele mai demne de invidiat : capătă acțiuni de la societatea-mamă străină în schimbul bunurilor sale, ducînd pînă la moarte o viață îmbelșugată, de rentier.* În legătură cu dumpingul prețurilor, povestea capturării unei fabrici braziliene de benzi adezive, „Adesite“, de către puternica „Union Carbide“ este grăitoare. „Scotch“, cunoscuta întreprindere cu sediul la Minnesota și cu tentacule universale, începuse să vîndă pe piața braziliană benzi adezive proprii la prețuri din ce în ce mai scăzute. Volumul vînzărilor fabricii „Adesite“ scădea. Atunci, băncile i-au redus creditele. „Scotch“ continua să coboare prețurile : mai întîi cu 30%, apoi cu 40%. În acest moment, pe scenă a apărut „Union Carbide“ : ea a cumpărat fabrica braziliană la un preț pe care numai desperarea te poate face să-l accepți. Ulterior, „Union Carbide“ și „Scotch“ au convenit asupra împărțirii pieței naționale în două : și-au împărțit Brazilia, cîte o jumătate fiecare. Și, de comun acord, au mărit prețul benzilor adezive cu 50%. Stăteau și își făceau digestia. Legea antitrust, care data din îndepărtatele vremuri ale lui Vargas, fusese abrogată cu cîțiva ani în urmă.

Însăși Organizația Statelor Americane recunoaște [35] că abundența resurselor financiare aparținînd filialelor nord-americane „în momente de foarte redusă fluiditate pentru întreprinderile naționale a făcut ca unele din aceste întreprinderi naționale să fie, uneori, achiziționate de interese străine“. Penuria de resurse financiare, agravată de micșorarea creditului intern impusă de Fondul Monetar, sufocă fabricile locale. Același document al OSA informează însă că nu mai puțin de 95,7% din fondurile necesare întreprinderilor nord-americane din America Latină pentru a funcționa și a se dezvolta normal provin din surse latino-americane, sub formă de credite, împrumuturi și beneficii reinvestite. În cazul industriilor manufacturiere, această proporție este de 80%.

[33] Samuel Lichtensztejn și Alberto Couriel, *EL FMI y la crisis económica nacional*, Montevideo, 1967 ; Vivian Trias, *La crisis del Imperio*, Montevideo, 1970.

[34] Fernando Gasparian, în „Correio da Manhã“, 1 mai 1968.

[35] Secretariatul General al OSA, *op. cit.*

Statele Unite își păstrează propriile economii, dispunînd, în schimb, de economiile altora : invazia băncilor

Canalizarea resurselor naționale în direcția filialelor imperialiste se explică, în mare măsură, prin proliferarea sucursalelor bancare nord-americane, care, în ultimii ani, au apărut de-a lungul și de-a latul Americii Latine ca ciupercile după ploaie. Ofensiva sateliților împotriva economiilor locale este legată de deficitul cronic al balanței de plăți a Statelor Unite, care obligă la efectuarea de investiții peste granițe, și de dramatica deteriorare a dolarului ca monedă internațională. *În afară de mîncare, America Latină furnizează și saliva, iar Statele Unite se limitează la a pune doar gura.* Denaționalizarea industriei s-a dovedit a fi un cadou.

După „International Banking Survey", [36] la sud de Río Bravo existau în 1964 un număr de 78 de sucursale bancare nord-americane, cifră care, în 1967, s-a ridicat deja la 133. Acestea aveau depozitați 810 000 000 de dolari în 1964, iar în 1967 suma era de 1 270 000 000. În 1968 și 1969, banca străină a înregistrat un avînt : „First National City Bank" numără, în prezent, nu mai puțin de 110 filiale împrăștiate în 17 țări din America Latină. Cifra include mai multe bănci naționale achiziționate de „City" în ultimul timp. „Chase Manhattan Bank", aparținînd grupului Rockefeller, a achiziționat în 1962, „Banca Lar Brasileiro", avînd 34 de sucursale în Brazilia ; în 1964, „Banca Continental", cu 42 de agenții în Peru ; în 1967, „Banca de Comerț", cu 120 de sucursale în Columbia și Panamá, și „Banca Atlántida", cu 24 de agenții în Honduras ; în 1968, „Banca Argentiniană de Comerț". Revoluția cubaneză naționalizase 20 de agenții bancare aparținînd Statelor Unite, dar băncile și-au revenit cu vîrf și îndesat după acea puternică lovitură : numai în cursul anului 1968, în America Centrală, în zona Mării Caraibilor și în cele mai mici țări din America de Sud au fost deschise peste 70 de noi filiale ale băncilor nord-americane.

Este imposibil de aflat adevăratul volum al creșterii simultane a activităților paralele — sucursale, *holding*-uri, reprezentanțe și altele. Se știe însă că în proporție

[36] „International Banking Survey", „Journal of Commerce", New York, 25 februarie 1968.

egală sau mai mare au crescut fondurile latino-americane absorbite de bănci, care, deși nu operează direct, ca sucursalele, sînt controlate din afară prin intermediul unor subsanțiale pachete de acțiuni sau prin deschiderea unor linii externe de credit sever condiționate.

Toată această invazie bancară are ca scop devierea economiilor latino-americane spre întreprinderile nord-americane care operează în regiune, în timp ce întreprinderile naționale se prăbușesc strangulate de lipsă de credit. Departamentele relațiilor publice ale mai multor bănci nord-americane care operează în străinătate strigă în gura mare, fără rușine, că cel mai important scop al lor este de a canaliza economiile interne ale țărilor în care operează spre folosul acelor corporații multinaționale care sînt cliente ale societăților mamă [37]. Să dăm frîu liber imaginației : ar putea oare o bancă latino-americană să se instaleze la New York pentru a capta economiile naționale ale Statelor Unite ? Răspunsul este dinainte cunoscut : această insolită aventură este interzisă. Nici o bancă străină nu poate opera în Statele Unite pentru depunerea economiilor cetățenilor nord-americani. În schimb, băncile Statelor Unite, prin intermediul numeroaselor lor filiale, dispun după bunul lor plac de economiile naționale latino-americane. America Latină se îngrijește de nord-americanizarea finanțelor cu tot atîta înflăcărare ca și Statele Unite. Cu toate acestea, în iunie 1966, „Banca braziliană de Scont" și-a consultat acționarii în vederea luării unei hotărîri de mare importanță națională. Pe toate hîrtiile a tipărit cuvintele *Nós confiamos em Deus* *. Orgolioasa bancă văzuse că dolarul poartă inscripția *In God We Trust* **.

Băncile latino-americane, chiar cele neînvinse, neinfiltrate și nestrîmtorate de capitalul străin, nu-și dirijează creditele într-un sens diferit de cel al filialelor băncilor „City", „Chase" sau „Bank of America" : și ele preferă să deservească întreprinderile industriale și comerciale străine, deoarece acestea dispun de garanții solide și operează cu sume foarte mari.

[37] Robert A. Bennett și Karen Almonti, *International Activities of United States Banks*, în *The American Banker*, New York, 1969.

* Ne încredem în Dumnezeu (în port.). — *Nota trad.*

** În Dumnezeu ne încredem (în engl.). — *Nota trad.*

Un imperiu care importă capitaluri

„Programul de acțiune economică a guvernului", elaborat de Roberto Campos [38], prevedea că, drept răspuns la politica sa de binefacere, capitalurile din exterior vor năvăli în cantitate mare pentru a stimula dezvoltarea Braziliei și a contribui la stabilizarea sa economică și financiară. Pentru 1965 au fost anunțate noi investiții directe, de origine străină, în valoare de 100 000 000 de dolari. Au sosit 70 000 000. Se dădeau asigurări că, în anii următori, nivelul va depăși prevederile anului 1965, dar apelurile au rămas fără răspuns. În 1976, au intrat 76 000 000 de dolari ; evaziunea prin cîștiguri și dividende, asistență tehnică, patente, redevențe, privilegii și folosirea de mărci a fost de patru ori mai mare decît investiția nouă. Și la această hemoragie ar trebui adăugate, de asemenea, transferurile clandestine. „Banca Centrală" recunoaște că, pe alte căi decît cele legale, în 1967 au emigrat din Brazilia 120 000 000 de dolari.

Ieșirile sînt, după cum se vede, infinit mai mari ca intrările. De fapt, volumul noilor investiții directe efectuate în anii-*cheie* ai denaționalizării industriale — 1965, 1966 și 1967 — a fost mult inferior nivelului anului 1961 [39]. Investițiile efectuate în industrie constituie cea mai mare parte a capitalurilor nord-americane din Brazilia și aproximativ 4% din totalul investițiilor industriale ale Statelor Unite în lume. Procentul în Argentina este de numai 3%, iar în Mexic de 3,5%. Ingerarea celor mai mari sectoare industriale din America Latină nu a cerut mari sacrificii

[38] Ministerul Planificării și Coordonării Economice, *Programa de Ação Econômica de Govêrno*, Rio de Janeiro, noiembrie 1964. Doi ani mai tîrziu, vorbind la Universitatea Mackenzie din São Paulo, Campos insista : „Deoarece economiile în curs de organizare nu dispun de resurse pentru a se dinamiza — pentru simplul fapt că, dacă ar dispune, nu s-ar mai afla în stare de înapoiere —, este bine să acceptăm concursul tuturor celor ce vor să rîste alături de noi în minunata aventură care este progresul, ca să obținem de la acesta o parte din roade" (22 decembrie 1966).

[39] „Transferurile de capital din Brazilia indică o creștere începînd cu legislația din 1965", constata cu satisfacție organul Departamentului de Comerț al Statelor Unite. „Crește fluxul dobînzilor al beneficiilor, al dividendelor și al privilegiilor : termenii și condițiile împrumuturilor răspund angajamentelor luate față de Fondul Monetar Internațional". „International Commerce", 24 aprilie 1967.

Wall-Street-ului, deoarece acesta vine doar cu cîțiva dolari și pleacă cu o grămadă.

„Ceea ce caracterizează capitalismul modern, în care domnește monopolul, este exportul de capital", scria Lenin. Așa cum au subliniat Baran și Sweezy, în zilele noastre imperialismul *importă* capitaluri din țările în care operează. În perioada 1950—1967, noile investiții nord-americane în America Latină au totalizat, fără a include și beneficiile reinvestite, 3 921 000 000 de dolari. În aceeași perioadă, beneficiile și dividendele transferate peste granițe de către întreprinderi au totalizat 12 819 000 000 de dolari. Fondurile ieșite au depășit de peste trei ori totalul noilor capitaluri străine investite în regiune [40]. După CEPAL, scurgerea profiturilor a crescut de atunci continuu, *depășind în ultimii ani de peste cinci ori volumul noilor investiții* ; cele mai mari creșteri ale evaziunii de capital s-au înregistrat în Argentina, Brazilia și Mexic. Acesta este însă un calcul conservator. O bună parte din fondurile repatriate ca amortizare a datoriei corespunde în realitate profiturilor aduse de investiții, cifrele neincluzînd transferurile în exterior sub formă de plată pentru patente, redevențe și asistență tehnică și nici alte transferuri invizibile, care, de obicei, se ascund în spatele rubricii intitulate „erori și omisiuni" [41], și neluînd în considerație nici *cîștigurile pe care le obțin corporațiile prin umflarea prețurilor la articolele pe care le furnizează propriile lor sucursale, precum și prin exagerarea, intenționată, a costului de producție.*

La nivelul întreprinderilor, situația este asemănătoare în ce privește investițiile. Într-adevăr, deoarece în cadrul economiilor avansate progresul tehnologic duce din ce în ce mai mult la scurtarea termenelor de reînnoire a capitalului fix, marea majoritate a instalațiilor și echipamentelor industriale exportate în țările Americii Latine și-au îndeplinit deja ciclul lor de viață utilă în locul de origine. Așadar, total sau parțial, fuseseră deja amortizate. Este

[40] Secretariatul General al OSA, *op. cit.* Președintele Kennedy a recunoscut că, în 1960, „din țările subdezvoltate care au nevoie de capital am retras 1 300 000 000 de dolari, exportînd, în schimb, numai 200 000 000 de dolari sub formă de capital pentru investiții" (Cuvîntare rostită la Congresul AFL-CIO, Miami, 8 decembrie 1961)

[41] Misterioasele *erori și omisiuni* au însumat, de pildă, între 1955—1966, peste un miliard de dolari în Venezuela, 743 000 000 în Argentina, 714 000 000 în Brazilia și 310 000 000 în Uruguay. Națiunile Unite, CEPAL *op. cit.*

un detaliu care nu se ia în considerație la calcularea efectelor investițiilor în străinătate : valoarea atribuită instalațiilor, arbitrar ridicată, nu este nici pe departe egală cu cea reală, dacă, bineînțeles, s-ar ține seama de frecventele cazuri de uzură prealabilă. Dealtfel, societatea-mamă nu are interes să intre la cheltuială ca să producă în America Latină bunurile pe care înainte i le vindea de la distanță. Guvernele se străduiesc să evite acest lucru, avansînd fonduri filialei care vine să se instaleze și să-și ducă la îndeplinire misiunea sa de izbăvire : începînd din clipa în care își așază o pancartă pe terenul pe care-și va înălța fabrica, filiala are acces la creditul local ; se bucură de privilegii comerciale pentru importurile sale — achiziții pe care întreprinderea le efectuează, de obicei, chiar de la întreprinderile sale aflate în metropole — ba, în unele țări, poate să-și asigure un fel de schimb special pentru a-și plăti datoriile externe, care, frecvent, sînt datorii față de ramura financiară a aceleiași corporații. După un calcul al revistei „Fichas“ [42], suma devizelor realizate între anii 1961 și 1965 de industria de automobile în Argentina era de 3,5 ori mai mare decît suma necesară pentru a construi 17 termocentrale și 6 hidrocentrale cu o capacitate totală instalată de peste 2 200 MW și egală cu valoarea importului de mașini și echipament necesare industriilor dinamice timp de unsprezece ani, pentru ca producția lor să înregistreze o creștere anuală de 2,8% pe locuitor.

Tehnocrații cer viața sau banii într-un mod mai eficient decît *marinerii*

Scoțînd din țară o cantitate mult mai mare de dolari decît cea pe care o investesc, întreprinderile contribuie la creșterea foamei cronice de valută în regiune ; țările „beneficiare“, în loc să-și aducă aportul la sporirea capitalurilor, le reduc. Atunci, intră în acțiune mecanismul împrumutului. Organismele internaționale de credit îndeplinesc o funcție foarte importantă în ceea ce privește deposedarea de capital național a slabelor fortărețe defensive ale industriei latino-americane și consolidarea structurilor neocoloniale. *Ajutorul* este asemeni celui al filan-

[42] „Fichas de investigación económica y social“, Buenos Aires, iunie 1965.

tropului din poveste care i-a pus purcelului un picior de lemn, dar asta pentru că avea să-l mănînce curînd. Deficitul balanței de plăți a Statelor Unite, provocat de cheltuielile militare și de ajutorul acordat străinătății — critică sabie a lui Damocles ce atîrnă deasupra capului prosperității nord-americane —, *face posibilă, în același timp, această prosperitate :* Imperiul își trimite peste granițe *marinerii* pentru a salva dolarii monopolurilor, atunci cînd aceștia sînt în primejdie, sau, și mai eficient încă, își împrăștie peste tot tehnocrații și împrumuturile pentru a-și mări cifra de afaceri și a-și asigura materiile prime și piețele.

În centrul puterii sale universale, capitalismul din zilele noastre prezintă o evidentă identitate între întreprinderile private și aparatul de stat [43]. Corporațiile multinaționale se folosesc direct de stat pentru a acumula, a înmulți și a concentra capitaluri, pentru a adînci revoluția tehnologică, a militariza economia și, prin diverse mecanisme, pentru a asigura succesul americanizării lumii capitaliste. În acest ultim sens acționează „Eximbank“, „Banca de Export și Import“, AID (Agenția pentru Dezvoltare Internațională) și alte organisme mai mici. În același mod operează și cîteva organisme internaționale, în cadrul cărora Statele Unite exercită o hegemonie incontestabilă : Fondul Monetar Internațional și sora sa geamănă, Banca Internațională pentru Reconstrucție și Dezvoltare, precum și BID (Banca Interamericană pentru Dezvoltare), care-și arogă dreptul de a hotărî asupra politicii economice pe care trebuie s-o urmeze majoritatea țărilor Americii Latine ce solicită credite, luîndu-le cu asalt băncile centrale și ministerele de importanță hotărîtoare, punînd mîna pe datele secrete ale economiei și ale finanțelor, decretînd sau impunînd uneori legi naționale, interzicînd sau autorizînd măsurile luate de unele guverne.

Caritate internațională nu există ; ea se referă doar la propria casă, chiar și în ce privește Statele Unite. Ajutorul extern are, în primul rînd, o funcție internă : economia nord-americană se ajută pe ea însăși. Pe vremea cînd era ambasador al guvernului naționalist al lui Goulard,

[43] V.A. Ceprakov, *El capitalismo monopolista de Estado*, Moscova, nedatat ; Paul A. Baran și Paul M. Sweezy, *op. cit.* ; Vivian Trías, *op. cit.*

însuși Roberto Campos îl definea drept un program de lărgire a pieţelor din străinătate, program menit să absoarbă excedentul nord-american şi să uşureze supraproducţia industriei de export a Statelor Unite. [44] Departamentul de Comerţ al Statelor Unite sărbătorea bunul mers al Alianţei pentru Progres, la scurt timp de la înfiinţare, subliniind că aceasta a creat noi afaceri şi locuri de muncă pentru întreprinderile private din 44 de state nord-americane. [45] Mai recent, în mesajul adresat Congresului, în ianuarie 1968, preşedintele Johnson a dat asigurări asupra faptului că, în 1969, peste 90% din volumul ajutorului extern nord-american va fi folosit pentru finanţarea achiziţiilor din Statele Unite, adăugînd : „personal, am intensificat eforturile directe în vederea creşterii acestui procentaj" [46]. În octombrie 1969, telegramele informau asupra răsunătoarelor declaraţii făcute la New York de preşedintele Comitetului Interamerican al Alianţei pentru Progres, Carlos Sanz de Santamaría, care spunea că ajutorul se dovedise a fi o afacere foarte bună, atît pentru economia Statelor Unite, cît şi pentru finanţele acestei ţări. Începînd cu finele deceniului al cincilea, cînd, în urma dezechilibrului, balanţa de plăţi nord-americană trecea printr-o criză, împrumuturile au fost condiţionate de achiziţionarea de bunuri industriale nord-americane, care, în general, erau mai scumpe decît produsele similare din alte părţi ale lumii. Pentru a evita situaţia în care creditele ar servi exportului de produse cu care Statele Unite ar putea invada piaţa mondială, în condiţii de competitivitate şi fără a mai recurge la expedientul autofilantropiei, curînd au fost adoptate anumite mecanisme, ca, de pildă, „listele negative"*. Ulterioarele „liste pozitive" au făcut posibilă vînzarea anumitor produse nord-americane, pe *baza ajutorului*, la preţuri cu 30—50% mai ridicate decît cele ale produselor provenind din alte surse internaţionale. Prin *legătura* de finanţare — declară OSA în documentul citat — se acordă „o subvenţie generală exporturilor nord-americane". Firmele producătoare de utilaje industriale sînt serios dezavantajate în materie de preţuri pe piaţa

[44] „O Estado de São Paulo", 24 ianuarie 1963.
[45] „International Commerce", 4 februarie 1963.
[46] „Wall Street Journal", 31 ianuarie 1968.
* Liste în cadrul cărora anumite produse sînt excluse de la import. — *Nota trad.*

internaţională, după cum declară Departamentul de Comerţ al Statelor Unite, „în afara cazului cînd pot folosi finanţarea mai liberală care se poate obţine pe baza diferitelor programe de ajutor" [47]. Cu prilejul unui discurs rostit la sfîrşitul anului 1969, cînd Richard Nixon a promis să *desfacă legătura ajutorului*, el s-a referit numai la posibilitatea ca achiziţionarea să se poată efectua, alternativ, în ţările latino-americane. Aceasta era încă dinainte situaţia împrumuturilor pe care Banca Interamericană pentru Dezvoltare le acorda Fondului său pentru Operaţii Speciale. Dar experienţa arată că Statele Unite sau filialele latino-americane ale corporaţiilor lor sînt întotdeauna furnizorii aleşi în cele din urmă la contractare. Împrumuturile acordate de AID, „Eximbank" şi majoritatea celor acordate de BID impun, de asemenea, ca nu mai puţin de jumătate din cantitatea de produse să fie transportată sub pavilion nord-american. Taxele de transport cu navele Statelor Unite sînt atît de ridicate, încît, în unele cazuri, ajung chiar la dublul preţului pretins de cele mai ieftine linii navale din lume. De regulă, întreprinderile care furnizează mărfurile transportate sînt tot nord-americane şi tot nord-americane sînt şi băncile prin intermediul cărora se efectuează operaţiile.

Organizaţia Statelor Americane a făcut un calcul revelator în legătură cu dimensiunile ajutorului *real* pe care îl primeşte America Latină. [48] Se ajunge la concluzia că, în ultimă instanţă, numai 38% din ajutorul *nominal* se poate considera ajutor *real*. Împrumuturile pentru industrie, minerit şi comunicaţii, precum şi creditele compensatoare, constituie ajutor numai în proporţie de o cincime din total. În cazul băncii „Eximbank", ajutorul merge de la sud la nord : finanţarea acordată de „Eximbank", spune OSA, în loc să însemne ajutor, implică o cheltuială suplimentară pentru regiune, datorită supraprețurilor produselor pe care Statele Unite le exportă prin intermediul său.

America Latină aduce Băncii Interamericane pentru Dezvoltare cea mai mare parte din resursele sale obişnuite de capital. Documentele băncii poartă însă, în afară de însemnele proprii, şi emblema Alianţei pentru Progres, iar Statele Unite sînt singura ţară care deţine drept de

[47] „International Commerce", 17 iulie 1967.
[48] Secretariatul General al OSA, *op. cit.*

veto în cadrul acesteia ; numărul de voturi care revine țărilor latino-americane, proporțional cu aportul de capital al fiecăreia dintre ele, nu ajunge la două treimi, majoritate necesară în cazul luării unor hotărîri importante. „Chiar dacă dreptul de veto al Statelor Unite asupra împrumuturilor acordate de BID nu a fost folosit, amenințarea cu folosirea acestui drept în scopuri politice a influențat asupra luării de hotărîri", recunoștea, în august 1969, Nelson Rockefeller în celebrul său raport către Nixon. Pentru cea mai mare parte a împrumuturilor sale, BID impune fățiș aceleași condiții ca organismele nord-americane : obligația de a folosi fondurile în scopul achiziționării de mărfuri din Statele Unite și de a transporta cel puțin jumătate din ele sub pavilionul cu dungi și stele, ca să nu mai vorbim de menționarea expresă a numelui Alianței pentru Progres în publicitate. BID hotărăște politica de tarife și impozite asupra serviciilor pe care le atinge cu bagheta sa de zînă bună ; hotărăște prețul apei și fixează impozitele pe canalizare și pe locuințe, la propunerile prealabile ale consultanților nord-americani desemnați cu acordul său. Aprobă planurile lucrărilor, se ocupă de licitații, administrează fondurile și veghează asupra realizării lor. [49] În domeniul restructurării învățămîntului superior din zonă după modelul neocolonialismului cultural, BID a desfășurat un rol fecund. Împrumuturile pe care le acordă universităților blochează posibilitatea de modificare a legilor de funcționare sau a statutelor lor fără înștiințarea și avizul său, impunînd, în același timp, anumite reforme pe linie de învățămînt, administrativă și financiară. În caz de neînțelegeri, arbitrul este desemnat de Secretarul general al OSA. [50]

Contractele AID nu se referă numai la mărfurile și navlurile nord-americane, ci, de obicei, interzic și comerțul cu alte țări, obligînd totodată, la acceptarea tutelei administrative a specialiștilor săi. Pentru a compensa decalajul între prețul tractoarelor sau al îngrășămintelor din Statele Unite și prețul mai scăzut la care se pot procura pe piața mondială, ele impun desființarea impozitelor și a taxelor vamale pentru produsele importate pe bază de credit. Ordinea internă în țările respective trebuie menținută corespunzător ajutorului dat. O treime din credite se obțin imediat după aprobare, în timp ce celelalte două treimi sînt condiționate de avizul Fondului Monetar Internațional, ale cărui scheme dezlănțuie, în mod firesc, nemulțumire pe plan social. AID este principalul instrument al fondurilor Alianței pentru Progres. Pentru a nu da decît un exemplu din labirinturile generozității sale, Comitetul Inter-american al Alianței pentru Progres a obținut din partea guvernului uruguayan semnarea unui angajament prin care încasările și cheltuielile unităților de stat, precum și politica oficială în materie de tarife, salarii și investiții au trecut sub controlul direct al acestui organism străin [51]. Condițiile cele mai păgubitoare însă rareori figurează în textul contractelor și al angajamentelor publice, ascunzîndu-se în dispoziții complementare secrete. Parlamentul uruguayan nu a știut niciodată că în martie 1968 guvernul acceptase să limiteze exportul de orez în anul respectiv, pentru ca țara să poată primi din Statele Unite făină, porumb și sorg la adăpostul legii asupra excedentului agricol.

Sub mantia asistenței acordate țărilor sărace se ascund multe pumnale strălucitoare. Teodoro Moscoso, fost administrator general al Alianței pentru Progres, mărturisea : „...se poate întîmpla ca Statele Unite să aibă nevoie de votul unei anumite țări în cadrul Organizației Națiunilor Unite sau al Organizației Statelor Americane și-atunci este posibil ca guvernul acestei țări — urmînd sacra tradiție a diplomației reci — să ceară în schimb un preț" [52]. În 1962, delegatul Republicii Haiti la Conferința de la Punta del Este și-a dat votul în schimbul construirii unui nou aeroport și, astfel, Statele Unite au obținut majoritatea necesară de voturi pentru a expulza Cuba din Organizația Statelor Americane. [53] Fostul dictator al Guatemalei, Miguel Ydígoras Fuentes, a declarat că a trebuit să-i amenințe pe nord-americani cu neacordarea votului țării sale,

[49] În Uruguay, de pildă, textul contractului semnat la 21 mai 1963 între BID și guvernul departamental de la Montevideo, pentru extinderea canalizării.

[50] În Bolivia, de pildă, textul contractului semnat la 1 aprilie 1966 între BID și Universidad Mayor de San Simón, din Cochabamba, pentru îmbunătățirea învățămîntului de științe agrare.

[51] Document publicat de ziarul „Ya", Montevideo, 28 mai 1970.

[52] *Panorama*, Centrul de Studii și Documentare Socială, Mexico, noiembrie—decembrie 1965.

în cadrul conferințelor Alianței pentru Progres, pentru a-i determina să-și țină promisiunea de a cumpăra din Guatemala mai mult zahăr. [54] La o primă vedere, ar părea paradoxal faptul că Brazilia a fost țara cea mai favorizată de Alianța pentru Progres în timpul guvernului naționalist al lui João Goulart (1961—1964). Paradoxul dispare însă imediat ce se cunoaște repartizarea internă a ajutorului primit : creditele Alianței pentru Progres au fost semănate ca niște mine explozive în calea lui Goulart. Carlos Lacerda, guvernator al statului Guanabara și, pe vremea aceea, lider al extremei drepte, a obținut o sumă de dolari de șapte ori mai mare decît cea atribuită părții de nord-est a țării : statul Guanabara, care număra doar 4 000 000 de locuitori, a putut astfel să-și amenajeze frumoase grădini pentru turiști pe malul celui mai spectaculos golf din lume, în timp ce locuitorii din nord au continuat să constituie rana sîngerîndă a Americii Latine. În iunie 1964, după reușita loviturii de stat care l-a adus la putere pe Castelo Branco, Thomas Mann, subsecretar de stat pentru afacerile interamericane și mîna dreaptă a președintelui Johnson, a explicat : „Statele Unite au împărțit între guvernatorii eficienți ai anumitor state braziliene ajutorul care era destinat guvernului lui Goulart, dorind să finanțeze astfel democrația ; Washingtonul nu a dat nici un ban pentru balanța de plăți sau pentru bugetul federal, deoarece de aceasta ar fi putut beneficia direct guvernul central". [55] Administrația nord-americană luase hotărîrea de a nu accepta nici o cooperare cu guvernul lui Belaúnde Terry, din

[53] În semn de recunoștință, dictaturii lui Duvalier i s-a mai promis construirea unei șosele spre aeroport. Irving Pflaum (*Arena of Decision. Latin American Crisis*, New York, 1964) și John Gerassi (*The Great Fear in Latin America*, New York, 1965) sînt amîndoi de părere că acesta a constituit un exemplu de mituire. Dar Statele Unite nu și-au ținut promisiunile luate față de Haiti. Duvalier, „Papa Doc", paznicul morții în mitologia *vudú*, s-a simțit escrocat. Se spune că, pentru a se răzbuna pe Kennedy, bătrînul vrăjitor a invocat ajutorul Diavolului, zîmbind satisfăcut cînd, la Dallas, gloanțele au pus capăt vieții președintelui nord-american.

[54] Reportaj de Georgie Anne Geyer, „The Miami Herald", 24 decembrie 1966.

[55] Declarație făcută în fața Subcomisiei Camerei Reprezentanților. Citat de Nelson Werneck Sodré, *História militar do Brasil*, Rio de Janeiro, 1965.

Peru, „dacă acesta nu avea să dea garanțiile necesare că va duce o politică indulgentă față de «International Petroleum Company». Deoarece a refuzat, Belaúnde n-a putut să capete fonduri în cadrul Alianței pentru Progres nici la sfîrșitul anului 1965". [56] După cum se știe, în cele din urmă Belaúnde a căzut la învoială. Și a pierdut și petrolul, și puterea : se supusese pentru a supraviețui. În Bolivia, din împrumuturile nord-americane nu s-a folosit nici măcar un cent pentru ca țara să-și poată construi propriile ei topitorii de cositor, astfel încît cositorul a continuat să se îndrepte în stare brută spre Liverpool, iar de aici, odată prelucrat, spre New York ; în schimb, *ajutorul* a dat naștere unei burghezii comerciale parazitare, a dus la creșterea aparatului funcționăresc, la înălțarea unor mari clădiri și la construirea unor moderne autostrăzi și a altor minuni de soiul acesta, într-o țară care-și dispută cu Haiti cea mai înaltă rată de mortalitate infantilă din America Latină. Creditele Statelor Unite sau ale altor organisme „internaționale" îi refuzau Boliviei dreptul de a accepta ofertele Uniunii Sovietice, Cehoslovaciei și Poloniei pentru a-și putea crea o industrie petrochimică, pentru a exploata și topi zincul, plumbul și zăcămintele de fier și pentru a construi topitorii de cositor și antimoniu. În schimb, Bolivia a fost obligată să importe produse exclusiv din Statele Unite. Cînd, în cele din urmă, guvernul Mișcarea Națională Revoluționară s-a prăbușit măcinat din temelii de ajutorul nord-american, ambasadorul Statelor Unite, Douglas Henderson, a început să asiste cu regularitate la ședințele cabinetului dictatorului René Barrientos. [57]

În aprecierea *climatului general al afacerilor* fiecărei țări, împrumuturile oferă indicații la fel de precise ca un barometru, ajutînd la împrăștierea norilor politici ai furtunilor revoluționare de pe seninul cer al milionarilor. „Statele Unite vor perfecta programul de ajutorare economică cu țările care manifestă în cel mai înalt grad înclinație față de favorizarea climei investițiilor și-și vor retrage ajutorul din țările care nu vor dovedi o *performanță* satisfăcătoare", anunțau, în 1963, diferiți oameni de afa-

[56] Frederick B. Pike, *The Modern History of Peru*, New York, 1968.

[57] Amado Canelas, *Radiografía de la Alianza para el Atraso*, La Paz, 1963 ; Mariano Baptista Gumucio și alții, *Guerrilleros y generales sobre Bolivia*, Buenos Aires, 1968 ; John Gouther, *Inside South America*, New York, 1967.

ceri în frunte cu David Rockefeller. [58] Textul legii pentru ajutorarea străinătății este categoric cînd dispune suspendarea asistenței către orice guvern care „a naționalizat, expropriat sau dobîndit proprietatea sau controlul asupra proprietății aparținînd vreunui cetățean al Statelor Unite sau vreunei corporații, societăți sau asociații" aparținînd cetățenilor nord-americani într-o proporție nu mai mică de jumătate. [59] Nu degeaba Comitetul pentru Comerț al Alianței pentru Progres numără printre cei mai distinși membri ai săi pe cei mai înalți funcționari executivi de la „Chase Manhattan" și „City Bank", de la „Standard Oil", „Anaconda" și „Grace". Astfel se netezește drumul capitaliștilor nord-americani în nenumărate moduri ; printre altele, cerînd aprobarea acordurilor de garantare a investițiilor împotriva posibilelor pierderi provocate de războaie, revoluții, insurecții sau crize monetare. După datele Departamentului de Comerț al Statelor Unite, investițiile private nord-americane au primit în 1966 astfel de garanții în cincisprezece țări din America Latină pentru o sută de proiecte care însumau 300 000 000 de dolari, în cadrul Programului de Garantare a Investițiilor [60].

ADELA nu este numele vreunui cîntec revoluționar mexican, ci numele unui consorțiu internațional de investiții, creat din inițiativa băncii „First National City" și a companiilor „Standard Oil" din New Jersey și „Ford Motor". Grupul Mellon i s-a alăturat cu entuziasm, ca și alte puternice întreprinderi europene, deoarece, după cum spunea senatorul Jacob Javits, „America Latină oferă o excelentă posibilitate pentru ca Statele Unite, invitînd Europa «să intre», să dovedească astfel că nu caută să se situeze pe o poziție de dominație sau de exclusivitate..." [61] Așa stînd lucrurile, în raportul său anual din 1968, ADELA *a adus deosebite mulțumiri Băncii Interamericane pentru Dezvoltare pentru împrumuturile acordate în scopul impulsionării afacerilor consorțiului în America Latină*, salutînd, în același sens, și activitatea Corporației pentru Finanțare Internațională, unul din pilonii Băncii Mondiale. Ca să evite dublul efort și să evalueze totodată posibilitățile de investiție, ADELA se află în contact permanent cu ambele instituții [62]. S-ar putea da nenumărate exemple referitoare la alte sfinte alianțe asemănătoare. În Argentina, datorită contribuțiilor latino-americane la fondurile obișnuite ale BID, au putut să beneficieze de împrumuturi convenabile, de peste 10 000 000 de dolari, întreprinderi ca „Petrosur SAIC", filială a companiei „Electric Rond an Share", pentru a construi un complex petrochimic ; sau „Armental SA", filială a companiei „The Budd", Philadelphia, SUA, pentru a finanța o uzină de piese pentru motoare auto [63]. Creditele acordate au făcut posibilă extinderea uzinei de produse chimice a companiei „Atlántica Richfield" din Brazilia, în timp ce „Eximbank" a oferit împrumuturi generoase filialei IGOMI, aparținînd companiei „Bethlehem Steel" din aceeași țară. Datorită contribuției Alianței pentru Progres și Băncii Mondiale, „Philips Pe-

[58] Nu mult după aceasta, fiica lui David, Peggy Rockefeller, s-a hotărît să meargă să locuiască într-o *favela* din Rio de Janeiro, numită Jacarezinho. Tatăl său, unul din cei mai bogați oameni din lume, aflîndu-se în vizită în Brazilia pentru a-și vedea de multimilionarele lui afaceri, s-a abătut pe la mizera locuință a familiei aleasă de Peggy spre a o găzdui, a mîncat din mîncarea ei mizeră, a constatat cu spaimă că în casă ploua și că pe sub ușă intrau șobolanii. La plecare, a lăsat pe masă un cec, pe care era notată o cifră cu mai multe zero-uri. Peggy a locuit aici cîteva luni, timp în care a colaborat cu Corpul Păcii. Cecurile continuau să sosească. Fiecare din ele echivala cu ceea ce ar fi putut să cîștige stăpînul casei în zece ani de muncă. În cele din urmă, cînd Peggy a plecat, casa și familia din Jacarezinho se transformaseră. Niciodată *favela* nu mai văzuse atîta belșug. Peggy era o zînă coborîtă din cer. Era ca și cum familia ar fi cîștigat la toate loteriile posibile. Atunci, stăpînul casei în care locuise Peggy a devenit mascota regimului. Reportaje la televiziune și la radio, articole în ziare și în reviste, o publicitate nelimitată : el constituia un exemplu pe care toți brazilienii trebuiau să-l urmeze. Ieșise din mizerie datorită puternicei sale voințe de a munci și dorinței de a economisi : priviți, priviți, deoarece nu cheltuiește pe rachiu banii cîștigați, acum are televizor, frigider, mobilă nouă, copiii lui au ce încălța. Propaganda uita un mic amănunt : vizita zînei Peggy. Brazilia număra 90 000 000 de locuitori, iar minunea avusese loc numai pentru unul singur.

[59] Hickenlooper Amendment, Section 620, Foreign Assistance Act. Nu întîmplător acest text de lege se referă în mod expres la măsurile adoptate împotriva intereselor nord-americane „la 1 ianuarie 1962 sau la o dată ulterioară". La 16 februarie 1962, guvernatorul Leonel Brizola a expropriat compania de telefoane din statul brazilian Rio Grande do Sul, filială a corporației „International Telephone and Telegraph", hotărîre care a dus la înrăutățirea relațiilor dintre Washington și Brasilia. Întreprinderea nu a acceptat indemnizația propusă de guvern.

[60] „International Commerce", 10 aprilie 1967.

[61] Citat de „NACLA Newsletter", mai-iunie 1970.

[62] ADELA Annual Report, 1968. Citat de NACLA, *op. cit.*

[63] Banca Interamericană pentru Dezvoltare, *Décimo Informe anual, 1969*, Washington. 1970.

troleum Co." a putut crea, tot în Brazilia, în 1966, cel mai mare complex de fabrici de îngrășăminte din America Latină. Totul intră la capitolul *ajutor* și totul apasă asupra datoriei externe a țărilor de care s-a miloștivit zeița norocului.

În primii ani ai Revoluției cubaneze, cînd Fidel Castro s-a adresat Băncii Mondiale și Fondului Monetar Internațional pentru refacerea fondului de devize străine epuizat de dictatura lui Batista, ambele organisme i-au răspuns că, mai întîi, trebuie să accepte un program de stabilizare, care presupunea reducerea rolului statului și paralizarea reformelor structurale [64]. Fiindcă la Bretton Woods au luat naștere împreună, Banca Mondială și FMI acționează tot împreună, strîns unite, urmărind scopuri comune ; Statele Unite dețin un sfert din numărul de voturi în cadrul Băncii Mondiale ; cele douăzeci și două de țări ale Americii Latine abia întrunesc împreună mai puțin de o zecime. Banca Mondială urmează Statele Unite tot așa cum tunetul urmează fulgerului.

Conform statutului Băncii, cea mai mare parte a împrumuturilor sale servește construirii de șosele și diverse alte căi de comunicație, precum și dezvoltării surselor de energie electrică, „acestea constituind o condiție esențială pentru dezvoltarea întreprinderii private" [65]. Aceste lucrări aparținînd infrastructurii ușurează într-adevăr, accesul materiilor prime la porturile și la piețele mondiale, contribuind la progresul industriei, deja denaționalizată, a țărilor sărace. Banca Mondială consideră că „competitivitatea industrială ar trebui lăsată, cît mai mult posibil, pe seama întreprinderii private. Aceasta nu înseamnă că Banca exclude cu desăvîrșire împrumuturile destinate industriei proprietate de stat, dar face aceste finanțări doar în cazul în care capitalul privat nu se va dovedi accesibil și dacă, în urma unor studii, există siguranța că participarea guvernului va fi compatibilă cu eficiența operațiilor și nu va avea un nedorit efect restrictiv asupra creșterii inițiativei și întreprinderii private". Acordarea de împrumuturi este condiționată de aplicarea rețetei de

[64] Harry Magdoff, *La era del imperialismo*, „Monthly Review", selecțiuni în limba spaniolă, ianuarie-februarie 1969.

[65] The World Bank, IFC and IDA, *Policies and Operations*, Washington, 1962.

stabilizare a FMI și de plata punctuală a datoriei externe ; împrumuturile Băncii sînt incompatibile cu adoptarea unei politici de control a cîștigurilor realizate de întreprinderi, „a unei politici atît de restrictive, încît veniturile să nu poată să opereze pe o bază clară și, cu atît mai mult, să influențeze pozitiv dezvoltarea viitoare". [66] Începînd din 1968, Banca Mondială și-a îndreptat în mare măsură împrumuturile spre promovarea controlului natalității, a planurilor de educație, a afacerilor agrare și a turismului.

Banca constituie și un eficace instrument în folosul unor puteri *reale*. Începînd din anul 1946, președinții care s-au succedat au fost proeminenți oameni de afaceri din Statele Unite. Eugene R. Blacky, care a condus Banca Mondială din 1949 pînă în 1962, a fost după aceea director a numeroase corporații private, dintre care una, „Electric Bond and Share", constituie cel mai puternic monopol de energie electrică de pe planetă. [67] Întîmplător, Banca Mondială a obligat Guatemala, în 1966, să accepte un *acord cinstit* cu „Electric Bond and Share", acesta constituind o condiție prealabilă pentru punerea în aplicare a proiectului hidrocentralei de la Jurún-Marinalá : *acordul cinstit* consta în plata unei indemnizații mărite datorită adăugării valorii daunelor pe care întreprinderea le-ar putea suferi într-un bazin care, cu cîțiva ani în urmă, îi fusese cedat gratuit, precum și în angajamentul statului de a nu împiedica compania „Bond and Share" să fixeze în continuare liber taxele de electricitate în țară. Tot întîmplător, Banca Mondială i-a impus Columbiei, în 1967, să plătească „Companiei Columbiene de Electricitate", o filială a întreprinderii „Bond and Share", o despăgubire de 36 000 000 de dolari drept contravaloare a vechilor ei instalații recent naționalizate. Astfel, statul columbian a cumpărat ceea ce-i aparținea de drept, deoarece concesionarea întreprinderii expirase în 1944. Constelația de putere a lui Rockefeller este formată din trei președinți ai

[66] The World Bank, IFC and IDA, *op. cit.*

[67] „Programele noastre de ajutor destinate străinătății... stimulează dezvoltarea de noi piețe pentru societățile americane... și orientează economia țărilor beneficiare către un sistem de inițiativă particulară, în cadrul căruia firmele americane să poată prospera." Eugene R. Black în *Columbia Journal of World Business*, vol. I, 1965.

Băncii Mondiale. John J. McCloy a prezidat acest organism între anii 1947—1949, scurt timp după aceea devenind directorul Băncii „Chase Manhattan". La conducerea Băncii Mondiale i-a urmat Eugene R. Black, care parcursese drumul invers : el fusese la conducerea băncii „Chase". George D. Woods, un alt om al lui Rockefeller, l-a înlocuit pe Black în 1963. Şi, tot întîmplător, Banca Mondială participă direct, cu o zecime din capital şi împrumuturi substanţiale, la cea mai mare aventură a lui Rockefeller în Brazilia : este vorba de „Petroquímica União", cel mai important complex petrochimic din America de Sud.

Peste jumătate din împrumuturile pe care le primeşte America Latină provin, după ce semaforul Fondului Monetar Internaţional se află pe verde, de la organismele private şi publice din Statele Unite ; un procentaj important revine şi băncilor internaţionale. FMI şi Banca Mondială exercită presiuni din ce în ce mai mari asupra ţărilor latino-americane pentru a-şi remodela economia şi finanţele în funcţie de plata datoriei externe. Ducerea la îndeplinire a angajamentelor asumate, cheia unei bune conduite internaţionale, este un lucru din ce în ce mai dificil şi, în acelaşi timp, imperios necesar. Regiunea trăieşte fenomenul pe care economiştii îl numesc *explozia datoriei*. Este cercul vicios al strangulării : împrumuturile cresc şi investiţiile se succed, sporind în consecinţă plăţile pentru amortizări, dobînzi, dividende şi alte servicii ; pentru a putea efectua aceste plăţi se recurge la noi injectări de capital străin, care dau naştere unor obligaţii şi mai mari, şi tot aşa mereu. Serviciul datoriei devorează în proporţie crescîndă veniturile provenite din exporturi, ele însele incapabile — drept urmare a inflexibilei deteriorări a preţurilor — să finanţeze importurile necesare ; pentru ca ţările să se poată aproviziona, noile împrumuturi devin indispensabile, asemeni aerului pentru plămîni. În 1955, o cincime din valoarea volumului exporturilor era consacrată plăţilor pentru amortizări, dobînzi şi profituri din investiţii ; această proporţie a continuat să crească, în prezent fiind pe punctul de a exploda. În 1968, plăţile reprezentau 37% din volumul exporturilor.[68] Dacă s-ar apela în continuare la capitalul străin pentru a acoperi *breşa deficitului comercial* şi a finanţa

[68] Naţiunile Unite, CEPAL, *op. cit.*, şi *Estudio económico de América Latina, 1969*, New York-Santiago de Chile, 1970.

evaziunea profiturilor ca urmare a investiţiilor imperialiste, în 1980 nu mai puţin de 80% din valută ar rămîne în mîinile creditorilor străini, iar totalul datoriei ar ajunge să depăşească de şase ori valoarea exporturilor.[69] Banca Mondială a prevăzut că, în 1980, plata serviciilor în contul datoriei va anula complet fluxul de capital străin către ţările subdezvoltate. Dar afluenţa unor noi împrumuturi şi a unor noi investiţii în America Latină s-a dovedit, încă din 1965, inferioară fondurilor scurse din regiune, numai pe calea amortizărilor şi a dobînzilor, pentru a putea face faţă angajamentelor contractate anterior.

Industrializarea nu alterează organizarea inegalităţii pe piaţa mondială

Alături de investiţiile directe în exterior şi de împrumuturi, schimbul de mărfuri constituie o cămaşă de forţă a diviziunii internaţionale a muncii. Comerţul dintre ţările din aşa-zisa Lume a treia reprezintă aproximativ o cincime din volumul exporturilor lor totale, în timp ce trei pătrimi din totalul vînzărilor lor în exterior se îndreaptă către centrele imperialiste faţă de care sînt tributare.[70] În majoritatea lor, ţările latino-americane se prezintă pe piaţa mondială cu o singură materie primă sau cu un singur produs alimentar.[71] America Latină dis-

[69] Institutul Latino-american de Planificare Economică şi Socială, *La brecha comercial y la integración latinoamericana*, Mexico-Santiago de Chile, 1967.

[70] Pierre Jalée, *Le pillage du Tiers Monde*, Paris, 1966.

[71] În decurs de trei ani, 1966—1968, cafeaua a adus Columbiei 64% din veniturile sale totale datorate exportului ; Braziliei, 43%; Republicii Salvador, 48% ; Guatemalei, 42% ; statului Costa Rica, 36%. Bananele au reprezentat 61% din valuta încasată de Ecuador, 54% de Panamá şi 47% de Honduras. Nicaragua a depins de bumbac într-un procent de 42%, iar Republica Dominicană de zahăr într-un procent de 56%. Carnea, pieile şi lîna au adus Uruguayului 83% din valută, iar Argentinei 38%. În Chile, cuprul a reprezentat 74% din veniturile sale comerciale, iar în Peru, 26%. Cositorul a reprezentat 54% din valoarea exportului Boliviei. Datorită petrolului, Venezuela a obţinut 93% din valută. Naţiunile Unite, CEPAL, *op. cit.*

În ceea ce priveşte Mexicul, acesta „depinde cu peste 30% de trei produse, cu peste 40% de cinci produse şi cu peste 50% de zece produse, în marea lor majoritate neindustriale, care, în principal, se desfac pe piaţa nord-americană". Pablo González Casanova. *La democracia en México*, Mexico, 1965.

pune de lînă, bumbac și fibre naturale din belșug și de o industrie textilă tradițională, dar procentul cu care participă la cumpărarea de fire toarse și țesături din Europa și Statele Unite este de numai 0,6%. Regiunea a fost condamnată să vîndă produse primare pentru a da de lucru fabricilor străine și iată că aceste produse „sînt exportate, în marea lor majoritate, de puternice concerne cu legături internaționale, care dispun pe piețele mondiale de relațiile necesare pentru a-și plasa produsele în cele mai avantajoase condiții" [72], adică în cele mai avantajoase condiții *pentru ele*, care, în general, exprimă interesele țărilor cumpărătoare : *aceasta înseamnă la prețurile cele mai scăzute*. Pe piața mondială există un adevărat monopol al cererii de materii prime și al ofertei de produse industrializate ; în schimb, ofertanții de produse de bază, dispersați, operează invers, aceștia fiind, în același timp, cumpărători de produse finite : primii, puternici, acționează strîns uniți în jurul puterii dominante, Statele Unite, care consumă aproape tot atît cît restul planetei ; cei din urmă, slabi, operează izolați, oprimații concurîndu-se între ei. Pe așa-zisele piețe internaționale nu există așazisul joc liber al ofertei și al cererii, ci dictatura uneia asupra celeilalte, întotdeauna în folosul țărilor capitaliste dezvoltate. Centrele de decizie, adică acolo unde se fixează prețurile, se află la Washington, New York, Londra, Paris, Amsterdam și Hamburg ; în consiliile de miniștri și la bursă. Faptul că au fost semnate, cu surle și trîmbițe, acorduri internaționale în vederea protejării prețului grîului (1949), al zahărului (1953), al cositorului (1956), al uleiului de măsline (1956) și al cafelei (1962) nu servește la mai nimic. Ajunge să privești curba descrescîndă a valorii relative a acestor produse pentru a-ți da seama că acordurile nu au fost altceva decît scuze simbolice prezentate de țările puternice țărilor slabe atunci cînd prețul produselor acestora atinsese niveluri scandalos de scăzute. Ceea ce vinde America Latină valorează din ce în ce mai puțin, în timp ce ceea ce cumpără este din ce în ce mai scump.

Cu ceea ce încasa în 1954 din vînzarea a 22 de juncani, Uruguayul putea cumpăra un tractor Ford Major ; pentru același tractor, astăzi trebuie să vîndă de două ori mai mulți juncani. Un grup de economiști chilieni care

[72] Marco D. Pollner în volumul colectiv publicat de INTAL-BID, *Los empresarios y la integración de América Latina*, Buenos Aires, 1967.

au alcătuit un raport pentru centrala sindicală apreciau că, dacă prețul la export al produselor latino-americane ar fi crescut, începînd din 1928, în același ritm cu prețul produselor de import, America Latină ar fi încasat între anii 1958—1967 cu 57 000 000 000 de dolari mai mult decît a încasat în perioada respectivă din vînzarea de produse peste granițe. [73]

Fără a merge atît de departe în timp și luînd ca bază prețurile din 1950, Națiunile Unite apreciază că, din cauza deteriorării schimbului, America Latină a pierdut în deceniul 1955—1964 peste 18 miliarde de dolari. În perioada care a urmat, prețurile au continuat să scadă. Dacă actuala structură a comerțului exterior nu se schimbă, *breșa deficitului comercial* — diferența dintre nevoile de import și veniturile care se obțin din export — se va lărgi din ce în ce mai mult. Cu fiecare an ce trece, prăpastia se adîncește și mai mult pentru America Latină. Dacă în următorii ani această regiune și-ar propune să obțină un ritm de dezvoltare ceva mai înalt decît cel realizat în ultimii cincisprezece ani, ritm care a fost foarte scăzut, s-ar lovi de nevoi de import care ar depăși cu mult previzibila creștere a veniturilor ei în valută provenite din exporturi. După calculele efectuate de Institutul Latino-american de Planificare Economică și Socială (ILPES), [74] breșa deficitului comercial s-ar ridica, în 1975, la 4 600 000 000 de dolari, iar în 1980 la 8 300 000 000. Această ultimă cifră reprezintă nici mai mult nici mai puțin decît jumătate din valoarea exporturilor prevăzute pentru anul respectiv. Așadar, cu căciula în mînă, țările latino-americane ar bate din ce în ce mai desperate pe la ușile cămătarilor internaționali.

A. Emmanuel susține [75] că *blestemul prețurilor scăzute nu apasă asupra anumitor produse, ci asupra anumitor țări*. La urma urmei, cărbunele, unul din principalele produse de export ale Angliei pînă nu demult, nu este un produs mai puțin primar decît lîna sau cuprul, iar zahărul necesită o prelucrare superioară comparativ cu whiskyul scoțian sau cu vinurile franțuzești ; Suedia și Canada ex-

[73] Centrala Unică a Oamenilor Muncii din Chile, *América Latina, un mundo que ganar*, Santiago de Chile, 1968.

[74] Institutul Latino-american de Planificare Economică și Socială, *op. cit.*

[75] A. Emmanuel, *El cambio desigual*, *Siglo XXI*, Mexico (în curs de apariție).

portă lemn, o materie primă, la prețuri excelente. După Emmanuel, piața mondială generează inegalitatea comercială *schimbînd mai multe ore de muncă din partea țărilor sărace cu mai puține ore de muncă din partea țărilor bogate : cheia exploatării constă în enorma diferență dintre nivelul salariilor din cele două categorii de țări și în faptul că această diferență nu se reflectă într-o diferență proporțională în ce privește productivitatea muncii.* După Emmanuel, ceea ce determină prețurile mici sînt salariile mici, și nu invers : țările sărace își exportă sărăcia, sărăcind, prin urmare, și mai mult, în timp ce țările bogate obțin un rezultat invers. După cum apreciază Samir Amin, [76] dacă produsele exportate de țările subdezvoltate în 1966 ar fi fost realizate de țările dezvoltate — cu aceleași tehnici, dar cu nivelul lor de salarizare mult mai ridicat —, prețurile ar fi variat în asemenea mod, încît țările subdezvoltate ar fi încasat în plus 14 miliarde de dolari.

Firește, țările bogate s-au folosit și se folosesc de barierele vamale pentru a apăra nivelul de salarizare existent în interiorul propriilor lor țări, în sectoarele în care nu ar putea concura cu țările sărace. Statele Unite încearcă să se folosească de Fondul Monetar, de Banca Mondială și de acordurile vamale ale GATT pentru a impune în America Latină doctrina comerțului liber și a liberei concurențe, ceea ce duce la stagnarea schimburilor multiple, împiedică aplicarea sistemului de cote și permise de import și export, a taxelor și obligațiilor vamale, lucru pe care însă nu-l demonstrează în nici un fel prin exemplul propriu. De asemenea, pe plan extern, ele discreditează activitatea altui stat, în timp ce pe plan intern statul nord-american protejează monopolurile printr-un vast sistem de subvenții și prețuri privilegiate. În domeniul comerțului exterior, Statele Unite practică și o agresivă politică de protecționism, impunînd tarife ridicate și restricții riguroase. Taxele vamale se alătură altor tipuri de impozite, precum și cotelor și embargourilor. [77] Ce s-ar

[76] Citat de André Gunder Frank, *Toward a Theory of Capitalism Underdevelopment*, introducere la antologia *Underdevelopment*. Inedită.

[77] L. Delwart (*The Future of Latin American Exports to the Unites States : 1965 and 1970*, New York, 1970) publică o listă foarte semnificativă a restricțiilor în vigoare impuse importului de produse latino-americane.

alege de prosperitatea crescătorilor de vite din Middle West dacă Statele Unite ar permite accesul pe piața lor internă — fără tarife și imaginare prohibiții sanitare — a cărnii de cea mai bună calitate și la cel mai scăzut preț pe care o produc Argentina și Uruguayul ? Fierul intră liber pe piața nord-americană, dar, dacă este transformat în lingouri, este plătit cu 16 cenți tona, tarif ce urcă direct proporțional cu gradul de prelucrare ; același lucru se întîmplă și cu cuprul și cu un număr nesfîrșit de produse : e de ajuns să usuci bananele, să tai tutunul, să îndulcești cacaua, să tai lemnul ori să scoți sîmburii curmalelor pentru ca asupra acestor produse taxele vamale să se răsfrîngă implacabil. [78] În ianuarie 1969, guvernul Statelor Unite a hotărît o virtuală suspendare a cumpărării de roșii din Mexic, cultură care ocupă un număr de 170 000 de țărani din statul Sinaloa, pînă ce cultivatorii nord-americani de roșii din Florida au reușit să-i determine pe mexicani să urce prețurile pentru a se evita concurența.

Cea mai ascuțită contradicție între teorie și practică în ceea ce privește comerțul mondial a apărut însă în 1967, în momentul în care *războiul cafelei solubile* a căpătat statut public. Atunci s-a văzut că *numai țările bogate au dreptul să exploateze în propriul lor folos „avantajele naturale comparative", care, teoretic, determină diviziunea internațională a muncii.* Piața mondială de ness-cafea, de dimensiuni uimitoare, se află în mîna întreprinderilor „Nestlé" și „General Foods" ; se apreciază că, nu peste mult timp, aceste două mari întreprinderi vor livra peste jumătate din totalul cantității de cafea care se consumă în lume. Statele Unite și Europa cumpără cafea boabe din Brazilia și Africa, o concentrează în fabricile proprii, după care o vînd în lumea întreagă în stare solubilă. Firește, Brazilia, care este cel mai mare producător de cafea din lume, nu are dreptul să concureze exportînd propria cafea solubilă pentru a beneficia de prețul său de cost mai scăzut și a rezolva problema producției excedentare, pe care cu un timp în urmă o distrugea, iar acum o ține depozitată în silozurile statului. Brazilia are doar dreptul să ofere materia primă care să îmbogățească fabricile din străinătate. Cînd fabricile braziliene — în număr de numai 5 din cele 110 cîte există în lume — au început să ofere pe piața mondială cafea solubilă, au fost acuzate de

[78] Harry Magdoff, *op. cit.*

concurență neleală. Țările bogate au urlat cît le-a ținut gura, iar Brazilia a cedat, acceptînd condiții umilitoare : a aplicat cafelei sale solubile un impozit intern atît de ridicat, încît a scos-o din luptă pe piața nord-americană[79].

Europa nu se lasă mai prejos cînd e vorba de aplicarea de bariere vamale, impozite sau taxe sanitare în ce privește produsele latino-americane. Pentru a-și apăra prețurile interne ridicate la produsele agricole, Piața comună pune taxe pe produsele de import, subvenționînd, în același timp, propriile sale produse agricole, pentru a le putea exporta la prețuri competitive : *cu ceea ce se obține din taxele vamale, finanțează subvențiile. Așadar, țările sărace plătesc cumpărătorilor lor bogați pentru ca să le concureze.* Un kilogram de carne de spată de vițel costă la Buenos Aires sau la Montevideo de cinci ori mai puțin decît atunci cînd atîrnă în cuiul unei măcelării din Hamburg sau München[80]. „Țările dezvoltate ne permit să le vindem avioane cu reacție sau mașini de calculat, dar nici un alt produs de pe urma căruia am putea avea vreun avantaj", se plîngea, pe bună dreptate, un reprezentant al guvernului chilian în cadrul unei conferințe internaționale[81].

Investițiile imperialiste în industria Americii Latine nu au modificat cîtuși de puțin termenii comerțului său mondial. *Această zonă continuă să se stranguleze schimbînd produsele ei primare cu produsele în care sînt specializate economiile centrale.* Expansiunea desfacerilor de mărfuri ale întreprinderilor nord-americane ce-și au sediul la sud de Río Bravo se concentrează pe piețele locale și nu la export. Dimpotrivă, proporția exportului *tinde să scadă* : după OSA, filialele nord-americane au exportat 10% din vînzările lor totale în 1962 și numai 7,5% trei ani mai tîrziu[82]. Comerțul cu produse industrializate al Americii Latine crește numai *în cadrul* Americii Latine : în 1955,

[79] Revista „Fator", Rio de Janeiro, noiembrie-decembrie 1968.
[80] Carlos Quijano, *Las víctimas del sistema*, în „Marcha", Montevideo, 23 octombrie 1970.
[81] „New York Times", 3 aprilie 1968.
[82] Secretariatul General al OSA, *op. cit.* O amplă anchetă făcută la filialele nord-americane din Mexic, în 1969, din însărcinarea fundației „National Chamber", a scos în evidență că *societățile mamă din Statele Unite interziceau unui număr reprezentînd jumătate din întreprinderile care au răspuns la chestionar să-și vîndă produsele în exterior.* Nu acesta era scopul pentru care fuseseră create filialele. Miguel S. Wionczek, *La inversión extran-*

produsele industrializate reprezentau o zecime din volumul schimbului reciproc dintre țările din zonă, proporție care, în 1966, a ajuns la 30%.[83]

Șeful unei misiuni tehnice nord-americane din Brazilia, John Abbink, făcea în 1950 următoarea profeție : „În cazul în care se dorește evitarea unei lovituri provocate de o dezvoltare economică foarte intensă în afara eg dei nord-americane, Statele Unite trebuie să fie pregătite pentru a «dirija» inevitabila industrializare a țărilor subdezvoltate. Industrializarea, dacă nu este controlată într-un anumit mod, va duce la o substanțială micșorare a pieței nord-americane de export".[84] Într-adevăr, oare industrializarea, fie și teleghidată din afară, nu duce la înlocuirea cu produse naționale a mărfurilor pe care înainte fiecare țară trebuia să le importe ? Celso Furtado subliniază că, pe măsură ce America Latină avansează pe calea substituirii importului de produse mai complexe, „dependența față de produsele provenite de la societățile mamă tinde să crească". Între anii 1957—1964, livrările filialelor nord-americane s-au dublat, în timp ce importurile lor, exclusiv cel de instalații, au crescut de peste trei ori. „Această tendință ar părea să arate că eficiența *substituirii* este o funcție descrescîndă a expansiunii industriale controlată de companiile străine".[85] *Dependența nu încetează, își schimbă doar substanța* : în prezent, Statele Unite vînd în America Latină o cantitate mai mare de produse mai sofisticate și de un nivel tehnic mai înalt. „Pe termen lung — este de părere Departamentul Comerțului —, pe măsură ce producția industrială mexicană crește, se deschid mai multe posibilități exporturilor adiționale ale Statelor Unite..."[86] Argentina, Mexicul și Brazilia sînt foarte buni cumpărători de instalații industriale, electrice, motoare, echipament și piese de schimb nord-americane. Filialele marilor corporații se aprovizionează de la societățile lor mamă la prețuri deliberat ridicate.

jera privada en México : problemas y perspectivas, în „Comercio exterior", Mexico, octombrie 1970.

Proporția dintre exportul de produse industrializate și produsul brut industrial nu a depășit, în 1963, 2% în Argentina, Brazilia, Columbia și Ecuador, 3,7% în Mexic și 3,2% în Chile (Aldo Ferrer în menționatul volum colectiv publicat de INTAL-BID).

[83] Națiunile Unite, CEPAL, *op cit.*
[84] „Journal do Comercio", Río de Janeiro, 23 martie 1950.
[85] Celso Furtado, *Um projeto para o Brasil*, Río de Janeiro, 1968.
[86] „International Commerce", 24 aprilie 1967.

În acest sens, referindu-se la cheltuielile necesare instalării industriei străine de automobile în Argentina, Viñas și Gastiazoro spun : „Plătind aceste importuri la prețuri foarte ridicate, se scoteau fonduri peste graniță. Aceste plăți erau în multe cazuri atît de ridicate, încît întreprinderile nu numai că erau în pierdere (în ciuda prețurilor la care se vindeau automobilele), dar începeau și să dea faliment, valoarea acțiunilor în țară pierzîndu-se rapid... Rezultatul a fost că, din cele douăzeci și două de întreprinderi «instalate», în prezent nu mai există decît zece, din care unele sînt pe punctul de a da faliment..." [87]

Și, spre și mai marea fală a puterii mondiale pe care o dețin corporațiile, filialele societăților mamă dispun astfel de precara valută a țărilor latino-americane. Schema de funcționare a industriei satelitizate față de îndepărtatele ei centre de putere nu diferă mult de tradiționalul sistem de exploatare imperialistă a produselor primare. Antonio García susține [88] că exportul „columbian" de țiței a fost, întotdeauna, un strict transfer fizic de țiței de la un teren nord-american de extracție spre centrele industriale de rafinare, comercializare și consum ale Statelor Unite, iar exportul „hondurian" sau cel „guatemalez" de banane a avut caracterul unui transfer de produse alimentare efectuat de companii nord-americane de pe terenurile coloniale de cultură către zonele nord-americane de comercializare și consum. De asemenea, fabricile „argentiniene", „braziliene" sau „mexicane", pentru a nu le cita decît pe cele mai importante, *constituie și ele obiective economice care nu au nimic de-a face cu poziția lor geografică.* Ca multe alte firme, acestea formează urzeala internațională a corporațiilor, ale căror societăți mamă transferă profiturile dintr-o țară în alta, facturînd vînzările peste sau sub prețurile reale, în funcție de direcția pe care vor s-o imprime cîștigurilor [89]. Resorturi de bază ale comerțului mondial

[87] Ismael Viñas și Eugenio Gastiazoro, *op. cit.*

[88] Antonio García, *Las constelaciones del poder y el desarrollo latinoamericano*, în „Comercio exterior", Mexico, noiembrie 1969.

[89] Firește, mecanismul nu este nou. Întreprinderile frigorifice „Anglo" au anunțat mereu pierderi în Uruguay, pentru a încasa indemnizațiile din partea statului și pentru a aduce venituri de milioane celor 6 000 de măcelării ale sale din Londra, în care un kilogram de carne de proveniență uruguayană se vinde la un preț de patru ori mai ridicat decît cel obținut de Uruguay la export. Guillermo Bernhard, *Los monopolios y la industria frigorifica*, Montevideo, 1970.

rămîn astfel în mîinile întreprinderilor nord-americane sau europene, care dirijează politica comercială a țărilor după criteriul unor guverne sau conduceri străine Americii Latine. După cum filialele Statelor Unite nu exportă cupru în URSS și în China și nu vînd petrol Cubei, tot astfel ele nu se aprovizionează cu materii prime și cu instalații de la sursele internaționale cele mai ieftine și mai convenabile.

Această eficiență în domeniul coordonării operațiilor pe scară mondială, cu desăvîrșire în afara „liberului joc al forțelor pieței", nu se traduce, desigur, în prețuri mai scăzute pentru consumatorii autohtoni, ci în profituri mai mari pentru acționarii străini. Situația existentă în industria de automobile este grăitoare. Întreprinderile dispun în țările latino-americane de mînă de lucru din abundență și foarte ieftină, fără a mai pune la socoteală o politică oficială favorabilă în toate sensurile expansiunii investițiilor : donații de terenuri, tarife electrice privilegiate, reesconturi din partea statului pentru finanțarea vînzărilor în rate, bani ușor accesibili și, ca și cum aceasta n-ar fi de ajuns, în unele țări ajutorul a mers pînă acolo, încît întreprinderile sînt scutite de plata impozitelor pe venituri sau pe vînzări. Pe de altă parte, controlul asupra pieței este ușurat cu anticipație de prestigiul magic pe care îl au în ochii claselor mijlocii mărcile și modelele prezentate de giganticele companii mondiale de publicitate. Totuși, toți acești factori nu împiedică, ci ajută, ca prețul automobilelor produse în zonă să fie mult mai ridicat decît cel existent în țările de origine ale întreprinderilor respective. După cum se știe, dimensiunile pieței latino-americane sînt mult mai reduse, *dar tot atît de bine se știe și că, în această regiune, dorința de cîștig a corporațiilor este mai mare ca oriunde. Un Ford Falcon fabricat în Chile costă de trei ori mai mult decît în Statele Unite* [90] *; prețul unui Valiant sau al unui Fiat fabricat în Argentina este de peste două ori mai mare decît prețul aceluiași automobil fabricat în Statele Unite sau în Italia* [91], *la fel întîmplîndu-se cu prețul unui Volkswagen fabricat în Brazilia în comparație cu prețul aceluiași automobil fabricat în Germania* [92].

[90] Declarații făcute de președintele Salvador Allende, conform telegramelor AFP din 12 decembrie 1970.

[91] „La razón", Buenos Aires, 2 martie 1970.

[92] *Resultados da indústria automobilística*, studiu special făcut de *Conjuntura econômica*, februarie 1969.

Cunoscutul parlamentar nord-american Wright Patman consideră că deținerea unui procent de 5% din acțiunile unei mari corporații poate fi suficient, în multe cazuri, pentru ca un individ, o familie sau un grup economic să-și poată exercita pe deplin controlul asupra acesteia [93]. Dacă un procent de 5% este suficient pentru a deține hegemonia în cadrul întreprinderilor atotputernice din Statele Unite, atunci de ce procent de acțiuni este nevoie pentru a domina o întreprindere latino-americană ? De fapt, este nevoie de mai puțin : în cadrul societăților mixte — care, pentru burghezia latino-americană, constituie unul din puținele motive de mîndrie încă accesibile — participarea națională la capital poate fi majoritară, dar niciodată hotărîtoare față de fortăreața asociaților din afară, fiind, pur și simplu, decorativă pentru puterea străină. Adesea, statul însuși se asociază cu întreprinderea imperialistă, care, devenită astfel întreprindere *națională*, obține toate garanțiile dorite și un climat general favorabil de cooperare, ba chiar de simpatie. Participarea „minoritară" a capitalurilor străine se justifică, în general, făcînd uz de necesitatea transferului de tehnici și patente. Burghezia latino-americană, burghezie de negustori lipsiți de spirit creator, legată prin cordon ombilical de chemarea pămîntului, se prosternează în fața altarului zeiței Tehnologia. *Dacă s-ar lua în considerație — ca dovadă a denaționalizării — acțiunile aflate în mîini străine, chiar dacă acestea sînt puține la număr, precum și dependența tehnologică, care foarte arareori este mică, cîte fabrici din America Latină ar putea fi considerate cu adevărat naționale ?* În Mexic, de pildă, se întîmplă frecvent ca proprietarii de tehnologie străini să *pretindă o parte din pachetul de acțiuni al întreprinderilor, aceasta în afară de exercitarea de controale tehnice și administrative hotărîtoare și de obligația partenerului de a-și vinde produsele unor anumiți intermediari, tot străini, precum și de a importa instalațiile și alte bunuri de la societățile lor mamă*, în schimbul contractelor pentru transmiterea de patente sau *know-how*. [94]

[93] „NACLA Newsletter", aprilie-mai 1969.
[94] Miguel S. Wionczek, *La transmisión de la tecnología a los paises en desarrollo : proyecto de un estudio sobre México*, în „Comercio exterior", Mexico, mai 1968.

Și asta se întîmplă nu numai în Mexic. Este grăitor faptul că țările membre ale așa-zisului Grup Andin (Bolivia, Columbia, Chile, Ecuador și Peru) au alcătuit un proiect de statut în vederea aplicării unui regim comun de tratament capitalurilor străine în zonă, proiect care pune accentul pe respingerea acelor contracte de transfer de tehnologie care conțin astfel de condiții. De asemenea, proiectul propune țărilor să nu accepte ca întreprinderile străine deținătoare de patente *să fixeze prețurile la produsele fabricate pe baza acestora sau să interzică să fie exportate în anumite țări.*

Primul sistem de patente în scopul apărării proprietății asupra invențiilor a fost creat, cu aproape patru secole în urmă, de sir Francis Bacon. Lui Bacon îi plăcea să spună : „Cunoașterea înseamnă putere" și, începînd de atunci, s-a văzut că avea perfectă dreptate. Știința universală are un caracter prea puțin universal : în mod obiectiv, aceasta există în folosul națiunilor avansate. America Latină nu aplică în propriul ei folos rezultatele cercetării științifice, *din simplul motiv că nu are cercetare științifică. Nefiind în stare să-și creeze o tehnologie proprie, care să-i susțină și să-i apere dezvoltarea proprie, este, prin urmare, condamnată să primească tehnologie de la cei puternici, ceea ce-i dăunează și-i înstrăinează materiile prime.* Simplul transplant de tehnologie din țările avansate nu implică numai subordonare culturală, ci, în ultimă instanță, subordonare economică. La capătul unei experiențe de patru secole și jumătate de înmulțire a oazelor de modernism importat în mijlocul deșerturilor de înapoiere și ignoranță, se poate afirma cu deplin temei că aceasta nu rezolvă nici una din problemele subdezvoltării. [95] Această întinsă regiune de analfabeți investește în cercetarea științifică o sumă de 200 de ori mai mică decît cea alocată de Statele Unite în același scop. În America Latină există mai puțin de 1 000 de mașini de calculat, în timp ce în Statele Unite există 50 000 ; firește, în Statele Unite se proiectează modelele electronice și tot acolo se creează limbajele de programare pe care America Latină le importă. Subdezvoltarea Americii Latine nu este o etapă pe calea spre dezvoltare, ci contrapartida dezvoltării altora ; regiunea progresează fără a se elibera de structura

[95] Víctor L. Urquidi în *Obstacles to Change in Latin America*, de Claudio Véliz și alții, Londra, 1967.

sa de înapoiere şi, aşa cum subliniază Manuel Sadosky, nu foloseşte la nimic *avantajul* de a nu lua parte la progres cu programe şi obiective proprii.[96] Simbolurile prosperităţii sînt simbolurile dependenţei. Se primeşte tehnologie modernă tot aşa cum în secolul trecut se primeau căi ferate, pentru a sluji intereselor străine, care modelează şi remodelează statutul colonial al acestor ţări. „Noi sîntem ca un ceas care rămîne în urmă şi nu este reparat — spune Sadosky. Deşi limbile ceasului continuă să meargă înainte, diferenţa între ora pe care o arată şi ora reală creşte întruna".

Universităţile latino-americane formează cîţiva matematicieni, ingineri şi programatori, care, oricum, nu găsesc de lucru decît în exil : ne permitem luxul să dăm Statelor Unite pe cei mai buni specialişti şi pe cei mai capabili oameni de ştiinţă ai noştri, care emigrează tentaţi de salariile mari şi de vastele posibilităţi care se deschid în nord cercetării. Pe de altă parte, de fiecare dată cînd o universitate sau un centru de învăţămînt superior din America Latină încearcă să impulsioneze ştiinţele fundamentale pentru a pune bazele unei tehnologii care să nu copieze tipare şi interese străine, o oportună lovitură de stat distruge experienţa, sub pretextul că astfel se incubează subversiunea.[97] Aşa s-a întîmplat, de pildă, cu Universitatea din Brasilia, a cărei experienţă a fost distrusă, în 1964, şi adevărul este că arhanghelii blindaţi care veghează la ordinea stabilită nu s-au înşelat : o politică culturală autonomă, atunci cînd este autentică, cere şi promovează schimbări profunde în cadrul tuturor structurilor în vigoare.

Alternativa constă în a te baza pe sursele străine : copierea întocmai a elementelor de progres difuzate de marile corporaţii, în a căror mînă se află monopolizată tehnologia cea mai modernă, pentru a crea noi produse şi pentru a îmbunătăţi calităţile sau a micşora costul produselor existente. Creierul electronic aplică infailibile metode de calcul pentru estimarea costurilor şi a beneficiilor şi, astfel, America Latină importă tehnici de producţie proiectate pentru a economisi mînă de lucru, deşi forţa de muncă îi prisoseşte, şomerii fiind pe cale să devină o majoritate covîrşitoare în mai multe ţări ; tot astfel, neputinţa proprie face ca, în ce priveşte progresul, regiunea să fie la cheremul investiţiilor străine. Controlînd pîrghiile tehnologiei, marile corporaţii multinaţionale mînuiesc, din motive întemeiate, şi alte resorturi-cheie ale economiei latino-americane. Firește, societăţile mamă nu oferă niciodată filialelor lor inovaţiile de ultimă oră şi nici nu stimulează dobîndirea unei independenţe, deoarece aceasta nu le-ar conveni. O anchetă efectuată de „Business International" din însărcinarea Băncii Internaţionale pentru Dezvoltare a ajuns la concluzia că „este evident că întreprinderile subsidiare aparţinînd corporaţiilor internaţionale care operează în zonă nu fac eforturi semnificative în materie de «investiţie şi cercetare». Într-adevăr, majoritatea lor nu dispun de un departament în acest scop şi, în foarte puţine cazuri, efectuează lucrări în vederea adaptării de tehnologii. Modeste activităţi de cercetare are doar o minoritate de întreprinderi, situate aproape inevitabil în Argentina, Brazilia şi Mexic."[98] Raúl Prebisch subliniază că „întreprinderile nord-americane din Europa creează laboratoare şi fac cercetări care contribuie la întărirea capacităţii ştiinţifice şi tehnice a acestor ţări, ceea ce în America Latină nu s-a întîmplat", denunţînd apoi un fapt foarte grav : „Investiţia naţională — spune el —, din lipsă de cunoştinţe de specialitate *(know-how)* realizează cea mai mare parte a transferului de tehnologie primind tehnici *care sînt de domeniul public, dar care se importă ca licenţe de specialitate...*"[99]

Din mai multe puncte de vedere, dependenţa tehnologică costă foarte scump, şi costă chiar în dolari peşin, deşi calculele nu sînt deloc uşoare, din pricina multiplelor escamotări pe care întreprinderile le practică în declaraţiile lor de transferuri către exterior. Cifrele oficiale indică,

[96] Manuel Sadosky, *América Latina y la computación*, „Gaceta de la Universidad", Montevideo, mai 1970. Pentru a ilustra iluzia dezvoltării, Sadosky citează mărturia unui specialist al OSA : „Ţările subdezvoltate — susţine George Landau — au cîteva avantaje faţă de ţările dezvoltate, deoarece atunci cînd achiziţionează un nou dispozitiv sau un nou proces tehnologic, îl aleg, în general, pe cel mai avansat, profitînd astfel de rezultatul unor ani întregi de cercetări şi culegînd roadele unor investiţii considerabile efectuate de ţările mai industrializate pentru a ajunge aici."

[97] Óscar J. Maggiolo în volumul colectiv *Hacia una política cultural autónoma para América Latina*, Montevideo, 1969.

[98] Gustavo Lagos şi alţii, *Las inversiones multinacionales en el desarrollo y la integración de América Latina*, Bogota, 1968.

[99] Raúl Prebisch, *La cooperación internacional en el desarrollo latinoamericano*, în „Desarrollo", Bogota, ianuarie 1970.

totuși, că scurgerea de valută în scopul obținerii de asistență tehnică a crescut de cincisprezece ori în Mexic în perioada 1950—1964, în timp ce, în aceeași perioadă, noile investiții nu au crescut nici măcar de două ori. Trei sferturi din capitalul străin investit în Mexic apar astăzi consacrate industriei ; în 1950, proporția era de o pătrime. Această concentrare de resurse în industrie înseamnă numai o modernizare reflexă, cu tehnologie de mîna a doua, pentru care țara plătește ca și cum ar fi de prima calitate. Datorită industriei de automobile, din Mexic s-au scurs, într-un mod sau altul, miliarde de dolari. Și, totuși, după ce a vizitat uzina „General Motors" din Toluca, un funcționar al sindicatului din industria de automobile din Statele Unite scria : „Este mai mult decît arhaică. Mai mult, deoarece uzina este deliberat veche, instalațiile ieșite din uz fiind cu grijă planificate... Uzinele mexicane sînt dotate în mod voit cu instalații cu productivitate scăzută [100]. Ce să mai spunem despre recunoștința pe care America Latină o datorează firmelor „Coca Cola", „Pepsi" sau „Crush", care pretind concesionarilor lor prețuri foarte ridicate pentru licențele lor industriale, oferindu-le, în schimb, o pastă care se dizolvă în apă și apoi se amestecă cu zahăr și cu sifon ?

Marginalizarea oamenilor și a regiunilor

Grow with Brazil *. Mari anunțuri în ziarele din New York îi îndeamnă pe industriașii nord-americani să se alăture impetuoasei creșteri a gigantului de la tropice. Orașul São Paulo doarme cu ochii deschiși ; zgomotul dezvoltării îi sparge timpanele ; fabricile și zgîrie-norii, podurile și drumurile răsar, pe neașteptate, tot așa cum la tropice răsar plantele sălbatice. Dar, după cum este bine știut, traducerea corectă a acelui slogan publicitar este următoarea :

[100] Leo Fanster, iulie 1969. Citat din André Gunder Frank, *Lumpenburguesía : lumpendesarrollo*, Montevideo, 1970. Oricum, filialele străine se dovedesc a fi infinit mai moderne ca întreprinderile naționale. În industria textilă, de pildă, una din ultimele redute ale capitalului național, gradul de automatizare este extrem de scăzut. După CEPAL, în anii 1962—1963, patru țări din Europa au investit în noi echipamente pentru industria lor textilă o sumă de șase ori mai mare decît cea investită în același scop, în 1964, de toată America Latină.

* Creșteți odată cu Brazilia (în engl.). — *Nota trad.*

„Creșteți *pe spinarea* Braziliei". Dezvoltarea este un banchet cu numai cîțiva invitați, de o strălucire înșelătoare, la care principalele feluri de mîncare sînt rezervate mandibulelor unor persoane străine. Brazilia numără deja peste 90 000 000 de locuitori, populație care se va dubla înainte de sfîrșitul acestui secol, dar fabricile fac economie de mînă de lucru, ca și intangibilele latifundii din interiorul țării, care refuză să dea de lucru. Cu ochii plini de strălucire, un copil îmbrăcat în zdrențe admiră cel mai lung tunel din lume, recent inaugurat la Rio de Janeiro. Copilul în zdrențe este mîndru de țara sa, pe bună dreptate, dar este analfabet și, pentru a mînca, trebuie să fure.

În toată America Latină, explozia capitalului străin în industrie, primită cu atît entuziasm, a scos și mai mult în evidență diferențele dintre „modelele clasice" de industrializare, așa cum se poate citi în istoria țărilor în prezent industrializate, și caracteristicile acestui proces în America Latină. Sistemul vomită oameni, în timp ce industria își permite luxul de a sacrifica mînă de lucru într-o proporție mai mare ca în Europa. [101] Nu există nici o relație coerentă între mîna de lucru disponibilă și tehnologia care se aplică, în afară de cea care derivă din avantajul de a folosi cea mai ieftină forță de muncă din lume. Pămînturi bogate, subsoluri foarte bogate, oameni foarte săraci în acest regat al belșugului și al neajutorării : enorma marginalizare a oamenilor muncii azvîrliți de sistem la margine a drumului frustrează dezvoltarea pieței interne și duce la scăderea nivelului salariilor. Perpetuarea actualului sistem de proprietate asupra pămîntului nu duce numai la ascuțirea cronicei probleme a productivității rurale, scăzută din cauza risipei de pămînt și de capital de pe marile moșii neproductive și a risipei de mînă de lucru prin proliferarea minifundiilor, ci și la un substanțial și crescînd flux de șomeri către orașe. Subocuparea rurală se răsfrînge asupra subocupării urbane. Cresc aparatul funcționăresc și așezările marginale, spre care se îndreaptă, ca spre un butoi fără fund, oameni despuiați de dreptul la muncă. Fabricile nu oferă loc mîinii de lucru excedentare, iar existența acestei numeroase armate de rezervă, întotdeauna

[101] Comparativ cu capitalul investit, proporția mîinii de lucru ocupată de filialele nord-americane în industria europeană în 1957 — întrucît nu dispunem de alte date — era superioară celei ocupate în America Latină. Secretariatul General al OSA, *op. cit.*

disponibilă, permite să se plătească salarii de cincisprezece sau de douăzeci de ori mai mici decît primesc muncitorii nord-americani sau alți muncitori. Salariile pot fi menținute în continuare scăzute, chiar dacă productivitatea crește, iar productivitatea crește pe seama reducerii mîinii de lucru. Industrializarea „satelitizată" are un caracter exclusivist : *în această regiune care deține cel mai înalt indice de creștere demografică de pe planetă, masele se înmulțesc vertiginos, dar dezvoltarea capitalismului dependent — o călătorie cu mai mulți naufragiați decît călători —determină marginalizarea unui număr mult mai mare de oameni decît numărul celor pe care reușește să-i integreze.* Proporția muncitorilor ocupați în industrie față de totalul populației latino-americane active *scade în loc să crească :* în deceniul al cincilea, ponderea muncitorilor era de 14,5% ; astăzi, este de numai 11,5%. [102] Un studiu recent arată că, în Brazilia, „numărul total de *noi locuri de muncă* ce vor trebui create se va ridica în medie la 1 500 000 *anual* în decursul deceniului următor." [103] Cu toate acestea, numărul *total* al muncitorilor ocupați în fabricile din Brazilia, cea mai industrializată țară din America Latină, este de numai 2 500 000.

Invazia de brațe de muncă provenite din cele mai sărace zone ale fiecărei țări este extrem de mare. Orașele atrag și înșeală speranțele de muncă ale unor familii întregi, dornice să-și ridice nivelul de viață și să-și găsească un loc în marele circ magic al civilizației urbane. O scară mecanică este o revelație demnă de paradis, dar uimirea nu ține de foame : orașul îi face pe săraci și mai săraci, deoarece le oferă cu cruzime iluzia bogăției la care ei nu vor avea acces niciodată — automobile, case, mașini la fel de puternice ca Dumnezeu ori ca diavolul —, refuzîndu-le, în schimb, o slujbă sigură, un acoperiș decent sub care să se adăpostească și farfurii pline pe masă la fiecare prînz. Națiunile Unite [104] apreciază că cel puțin un sfert din populația orașelor latino-americane trăiește în „locuințe care nu se conformează normelor moderne de construcție urbană", ceea ce constituie o lungă expresie cunoscută sub

[102] Națiunile Unite, CEPAL, *op. cit.*

[103] F.S. O'Brien, *The Brazilian Population and Labor Force in 1968*, document pentru uz intern, Ministerul Planificării și Coordonării Generale, Rio de Janeiro, 1969.

[104] Națiunile Unite, CEPAL, *Estudio económico de América Latina, 1967*, New York-Santiago de Chile, 1968.

numele de *favelas* în Rio de Janeiro, *callampas* în Santiago de Chile, *jacales* în Mexico, *barrios* la Caracas, *barriadas* în Lima, *villas miseria* la Buenos Aires și *cantegriles* la Montevideo. Populația marginalizată, aruncată la oraș de mizerie și de speranță, se înghesuie în locuințe de tablă, pămînt și lemn, care apar zilnic, înainte de ivirea zorilor, la centura orașelor. *Huaico* înseamnă în limba *quechua* „alunecare de pămînt" și tot *huaico* numesc peruvienii avalanșa umană care coboară dinspre munte spre litoral, spre capitală : aproape 70% din locuitorii Limei provin din interiorul țării. La Caracas, aceștia sînt numiți *toderos*, deoarece fac de toate : marginalizații trăiesc din „hamalîc", reușind, din cînd în cînd, să pună mîna pe cîte ceva de lucru sau fac treburi sordide ori interzise : servitori, spărgători de piatră sau zidari ocazionali, vînzători de limonadă sau orice altceva, electricieni, infirmieri sau zugravi de ocazie, cerșetori, hoți, paznici de automobile, brațe disponibile pentru ce pică. Cum populația marginalizată crește mai repede decît cea „integrată", Națiunile Unite prevăd, în studiul menționat, că, în numai cîțiva ani, „așezările neregulate vor adăposti majoritatea populației urbane". *O majoritate de înfrînți.* În acest timp, sistemul optează pentru a ascunde gunoiul sub covor. Sub amenințarea mitralierelor mătură *favelele* de pe colinele din golf și *orașele mizerie* din capitala federală ; alungă departe de vedere populația marginală, mii și mii de oameni. Orașele Rio de Janeiro și Buenos Aires ascund spectacolul mizeriei produs de sistem : în aceste două orașe, în care se delapidează întreaga bogăție produsă de două țări ca Brazilia și Argentina, curînd nu se va mai vedea decît masticația prosperității, nu și excrementele.

În cadrul fiecărei țări se reproduce sistemul internațional de dominație pe care îl trăiește fiecare țară în parte. Concentrarea industriei în anumite zone reflectă concentrarea prealabilă a cererii în marile porturi sau zone exportatoare. Un procent de 80% din industria braziliană este concentrată în triunghiul de sud-est — São Paulo, Rio de Janeiro și Belo Horizonte —, în timp ce nord-estul famelic participă la produsul național creat în industrie într-o proporție din ce în ce mai mică ; două treimi din industria argentiniană se află concentrate la Buenos Aires și Rosario ; orașul Montevideo deține trei sferturi din industria uruguayană, lucru care se întîmplă și în Chile cu orașele Santiago și Valparaíso ; Lima și portul său concentrează

60% din industria peruviană[105]. Înapoierea relativ crescîndă a marilor zone din interiorul țării, apăsate de sărăcie, nu se datorează izolării acestora, cum susțin unii, ci, dimpotrivă, este rezultatul exploatării, directe sau indirecte, exercitate asupra lor de vechile centre coloniale devenite astăzi centre industriale. „Un secol și jumătate de istorie națională — proclamă un lider sindical argentinian[106] — a fost martorul încălcării tuturor pactelor de solidaritate, al falimentului credinței jurate în imnuri și în constituții, al dominației exercitate de orașul Buenos Aires asupra provinciilor din interiorul țării. Această trufașă metropolă, care acumulează bogăția și puterea, a fost înălțată de armate și vămi, de legi făcute de cei puțini pe spinarea celor mulți, de guverne care, doar cu cîteva excepții, au fost agenți ai puterii străine. Dacă vom căuta explicația acestei splendori și condamnarea acestei trufii, le vom găsi pe plantațiile de *mate* ale misionarilor, în localitățile moarte din Forestal, în desperarea de pe plantațiile de trestie de zahăr din Tucumán și în minele din Jujuy, în porturile părăsite de pe fluviul Paraná, în exodul descris de Berisso * : o întreagă hartă a mizeriei în jurul unui centru de opulență afirmat în exercitarea unei dominații interne care nu mai poate fi nici disimulată, nici admisă". În studiul său cu privire la dezvoltare și subdezvoltare în Brazilia, André Gunder Frank remarca faptul că Brazilia, fiind un satelit al Statelor Unite, partea sa de nord-est îndeplinește, la rîndul ei, funcția de satelit al „metropolei interne", situată în zona de sud-est a țării. Polarizarea este pusă în evidență de numeroși factori. Aceasta nu se datorează numai faptului că imensa majoritate a investițiilor private și publice s-a concentrat la São Paulo, ci și faptului că acest oraș gigant înghite capitalurile produse de întreaga țară, asemeni unei pîlnii enorme, prin intermediul unui schimb comercial dezavantajos, al unei politici arbitrare a prețurilor, al unor niveluri preferențiale în domeniul impozitelor interne și al însușirii în masă a inteligenței și a mîinii de lucru necalificate. [107]

[105] Națiunile Unite, CEPAL, *op. cit.*

[106] Raimundo Ongaro, scrisoare din închisoare, „De Frente", Buenos Aires, 25 septembrie 1969.

* Emilio Berisso — dramaturg argentinian (1878—1922). — *Nota trad.*

[107] André Gunder Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, New York, 1967.

Industrializarea dependentă duce la adîncirea procesului de concentrare a venitului atît din punct de vedere regional, cît și social. *Bogăția pe care aceasta o generează nu se răsfrînge asupra întregii țări și nici asupra întregii societăți, ci întărește, și chiar adîncește, decalajele existente.* Nici măcar propriii ei muncitori — „integrații", care sînt din ce în ce mai puțin numeroși — nu beneficiază într-un mod corespunzător de creșterea industrială ; roadele creșterii productivității, amare pentru mulți, sînt culese de cei aflați pe cele mai înalte trepte ale piramidei sociale. Între anii 1955—1966, productivitatea în industria mecanică, a materialelor electrice, de comunicații și de automobile a Braziliei a crescut cu aproximativ 130%, în timp ce valoarea reală a salariilor muncitorilor ocupați în aceste industrii a crescut, în aceeași perioadă, cu numai 6%. [108] America Latină oferă brațe de muncă ieftină : în 1961, salariul pe oră în Statele Unite se ridica, în medie, la 2 dolari ; în Argentina era de 32 cenți ; în Brazilia de 28 ; în Columbia de 17 ; în Mexic de 16, iar în Guatemala abia ajungea la 10 cenți. [109] În anii următori, breșa a continuat să se lărgească. *În prezent, pentru a cîștiga atît cît cîștigă un muncitor francez într-o oră, un muncitor brazilian trebuie să muncească două zile și jumătate. În ceva mai mult de 10 ore de muncă, muncitorul nord-american cîștigă o sumă pentru care muncitorul din Rio de Janeiro trebuie să muncească o lună de zile. Iar pentru a primi un salariu superior celui pe care-l cîștigă într-o zi de muncă de opt ore un muncitor din Rio de Janeiro, muncitorul german sau cel englez nu trebuie să muncească nici 30 de minute* [110]. Nivelul scăzut al salariilor existent în America Latină se traduce doar prin prețurile scăzute pe piețele internaționale, cărora această regiune le oferă materii prime la costuri foarte scăzute, pentru ca de ele să beneficieze consumatorii din țările bogate ; pe piața internă, în schimb, unde industria denaționalizată vinde produse industriale, prețurile sînt ridicate, pentru ca, în acest fel, veniturile corporațiilor imperialiste să fie foarte ridicate.

[108] Ministerul Planificării și Coordonării Economice, *op. cit.*

[109] Z. Romanova, *La expansión económica de Estados Unidos en América Latina*, Moscova, nedatat.

[110] Date oferite de Serge Birn, specialist nord-american în problemele organizării muncii, după „*Jornal do Brasil*", Rio de Janeiro, 5 ianuarie 1969.

Economiștii recunosc în unanimitate importanța creșterii cererii, care devine o catapultă a dezvoltării industriale. Industria în America Latină, „străinizată", nu manifestă nici cel mai mic interes pentru lărgirea și adîncirea pieței de masă. Aceasta ar putea crește și orizontal și vertical, cu condiția să se stimuleze punerea în practică a unor profunde transformări în întreaga structură economico-socială, ceea ce ar implica însă izbucnirea unor nedorite furtuni politice. Sindicatele din orașele cele mai industrializate fiind deja influențate, anihilate sau domesticite, puterea de cumpărare a populației salariate nu crește în suficientă măsură, dar nici prețurile la produsele industriale nu scad. America Latină constituie o regiune enormă, cu o piață *potențială* enormă și o piață *reală* restrînsă din cauza sărăciei maselor. *Producția marilor fabrici de automobile sau de frigidere se adresează, de fapt, doar unui procent de 5% din populația latino-americană* [111]. Numai un brazilian din patru poate fi considerat consumator real. Un număr de 45 000 000 de brazilieni însumează un venit egal cu cel al unui număr de 90 000 de persoane privilegiate, situate la cealaltă extremitate a scării sociale [112].

Integrarea Americii Latine sub drapelul cu dungi și stele

Există îngeri care mai cred că toate țările se întind numai pînă la granițele proprii. Aceștia sînt cei care afirmă că Statele Unite nu au de-a face sau au de-a face prea puțin cu integrarea latino-americană, din simplul motiv că Statele Unite nu fac parte din Asociația Latino-americană a Liberului Schimb (ALALC) și nici din Piața comună a Americii Centrale. Se mai spune că, așa

[111] André Gunder Frank, *op. cit.*

[112] Națiunile Unite, CEPAL, *Estudio sobre la distribución del ingreso en América Latina*, New York-Santiago de Chile, 1967. „Înainte de 1953, în Argentina a avut loc un semnificativ proces de redistribuire progresivă a venitului. Din cei trei ani pentru care dispunem de date mai detaliate, acesta a fost anul în care inegalitatea a fost mai mică, în timp ce în 1959 a fost mult mai mare... În Mexic, într-o perioadă mai îndelungată, cuprinsă între anii 1940—1964..., există indicii care îndreptățesc presupunerea că pierderea nu a fost numai relativă, ci și absolută, pentru un procent de 20% din numărul de familii cu venituri mai scăzute".

cum voia Simón Bolívar, Eliberatorul, această integrare nu depășește limita ce desparte Mexicul de puternicul său vecin din nord. Cei ce susțin acest serafic criteriu uită — interesată amnezie — că, de-a lungul unei negre istorii, detașamente întregi de pirați, bancheri, *marineri*, tehnocrați, *caschete verzi*, ambasadori și conducători nord-americani de întreprinderi au decis viața și soarta majorității popoarelor din sud și că, în prezent, istoria Americii Latine zace și ea în adîncul aparatului digestiv al Imperiului. Puterea „lui" stă în unirea „noastră", în măsura în care țările, nerupînd în prealabil cu tiparele subdezvoltării și cu dependența, *alcătuiesc respectiva sa servitorime*.

De obicei, documentele oficiale ale ALALC ridică în slăvi rolul pe care capitalul privat îl joacă în cadrul dezvoltării integrării. În capitolele anterioare am văzut în mîinile cui se află acest capital privat. La mijlocul lunii aprilie 1969, de pildă, la Asunción s-a întrunit Comisia Consultativă pentru Afacerile Întreprinderilor. Printre altele, aceasta a confirmat „orientarea economiei latino-americane, în sensul că integrarea economică a zonei va trebui să se realizeze, în principal, pe baza întreprinderii private", recomandînd guvernelor să stabilească o legislație comună în vederea creării de „întreprinderi multinaționale, cu precădere *(sic)* cu capitaluri și întreprinzători din țările membre". Hoțului i se dau pe mînă toate cheile : în declarația finală a Conferinței Președinților, care a avut loc la Punta del Este în aprilie 1967, declarație pe care însuși președintele Lindon Johnson a pecetluit-o cu pecete de aur, s-a ajuns pînă acolo, încît s-a susținut realizarea unei piețe comune de acțiuni, un soi de integrare a burselor, pentru ca în orice parte a Americii Latine să se poată cumpăra întreprinderi situate în orice punct din regiune. Și documentele oficiale merg chiar mai departe : se recomandă, pur și simplu, denaționalizarea întreprinderilor de stat. În aprilie 1969, ALALC a ținut la Montevideo prima reuniune a secției pentru industria cărnii : aceasta a hotărît „să se ceară guvernelor... să studieze măsurile necesare în vederea trecerii treptate a industriei frigorifice de stat în sectorul privat". În același timp, guvernul Uruguayului, printre ai cărui membri se numără și cel ce a prezidat reuniunea, a apăsat pînă în fund pe acceleratorul în politica sa de sabotare a întreprinderii pro-

prietate de stat „Frigorífico Nacional" în favoarea industriei frigorifice private străine.

Dezarmarea vamală, care liberalizează treptat circulația mărfurilor în cadrul zonei ALALC, este menită să ducă la reorganizarea repartiției centrelor de producție și a pieților din America Latină în folosul marilor corporații multinaționale. Domnește „economia eșalonată" : într-o primă fază, realizată în acești ultimi ani, s-a perfecționat „străinizarea" platformelor de lansare — orașele industrializate —, care vor fi proiectate asupra pieței regiunii în ansamblul ei. Întreprinderile cele mai interesate din Brazilia în integrarea latino-americană sînt tocmai întreprinderile străine [113] și, cu deosebire, cele mai puternice. Peste jumătate din numărul corporațiilor multinaționale, în majoritatea lor nord-americane, care au răspuns unei anchete efectuate de Banca Interamericană pentru Dezvoltarea întregii Americi Latine, își planificau sau își propuneau să-și planifice activitatea la mijlocul deceniului al șaselea în vederea pieței lărgite a Asociației Latino-americane a Liberului Schimb, în care scop își creau sau își întăreau departamentele regionale. [114] În septembrie 1969, Henry Ford II anunța de la Rio de Janeiro că dorea să se încorporeze procesului economic al Braziliei, „deoarece situația este foarte bună. Participarea noastră inițială a constat în cumpărarea companiei «Willys Overland do Brasil»", după cum declara el cu prilejul unei conferințe de presă, afirmînd, în același timp, că va exporta vehicule braziliene în mai multe țări ale Americii Latine". „Caterpillar", „o firmă care a privit întotdeauna lumea ca fiind o singură piață", după cum remarcă „Business International", nu a întîrziat să profite de pe urma reducerii tarifelor, pe măsură ce acestea se negociau, furnizînd, încă în 1965, mai multor țări din America de Sud nivelatoare și piese de schimb pentru tractoare fabricate de uzina sa din São Paulo. Cu aceeași iuțeală, fabrica din Mexic a lui „Union

[113] Maurício Vinhas de Queiroz, *op. cit.*

[114] Gustavo Lagos, în volumul publicat de BID, un grup de autori, *Las inversiones multinacionales en el desarrollo y la integración de América Latina*, Bogota, 1958. Folosindu-se de concesionările acordate de ALALC, un procent de 64% din numărul întreprinderilor exportau în regiune produse chimice și petrochimice, fibre artificiale, materiale electronice, mașini industriale și agricole, echipament de birou, motoare, instrumente de măsură, tuburi de oțel și alte produse.

Carbide" furniza produse electrotehnice mai multor țări latino-americane, făcînd uz de scutirile de taxe vamale, impozite și depuneri prealabile pentru schimburile efectuate în zona ALALC. [115]

Sărăcite, izolate, lipsite de capital și înfruntîndu-se, pe plan intern, cu foarte grave probleme de structură, țările latino-americane înlătură treptat barierele economice, financiare și fiscale, *pentru ca monopolurile, care strangulează încă fiecare țară în parte, să-și poată înmulți mișcările și consolida o nouă diviziune a muncii, la scară regională, pe baza specializării activităților proprii pe țări și pe ramuri*, a fixării unor dimensiuni optime pentru filialele lor, a reducerii prețurilor de cost, a eliminării concurenților străini de zonă și a stabilizării pieților. Filialele corporațiilor multinaționale pot ținti la cucerirea pieței latino-americane numai în ce privește anumite produse și în anumite condiții, care nu afectează politica mondială trasată de societățile mamă ale lor. După cum am văzut într-un alt capitol, diviziunea *internațională* a muncii continuă să funcționeze pentru America Latină după criteriile dintotdeauna. Noutăți se admit numai în cadrul regiunii. La reuniunea de la Punta del Este, președinții au declarat că „inițiativa privată străină va putea îndeplini un rol important în asigurarea succesului obiectivelor integrării", hotărînd, de comun acord, ca Banca Interamericană pentru Dezvoltare să-și mărească „fondurile disponibile în vederea creditelor de export *în cadrul comerțului intra-latino-american*".

Revista „Fortune" evalua astfel, în 1967, „seducătoarele posibilități noi" pe care piața latino-americană le deschide comerțului din nord : „Piața comună devine un serios element ce se ia în considerație la alcătuirea planurilor de viitor, nu numai într-o singură sală de conducere. «Ford Motor do Brasil», care fabrică marca «Galaxie», preconizează alcătuirea unei frumoase rețele cu «Ford» din Argentina, care fabrică marca «Falcon», pentru a produce împreună automobile pentru piețe mai mari, realizînd astfel economii pe scară mare. Firmei «Kodak» din Brazilia, care fabrică în prezent hîrtie fotografică, i-ar place să producă pelicule pentru a le exporta în Mexic și aparate de

[115] „Business International", LAFTA, *Key America's 200 Million Consumers*, reportaj de cercetare, iunie 1966.

fotografiat şi de proiecţie pentru Argentina.[116] Revista amintită mai cita şi alte exemple de „raţionalizare a producţiei" şi de extindere a ariei operaţiilor altor corporaţii, cum sînt ITT, „General Electric", „Remington Rand", „Otis Elevator", „Worthington", „Firestone", „Deere", „Westinghouse" şi „American Machine and Foundry". În urmă cu nouă ani, Raúl Prebisch, un important avocat de la ALALC, scria : „Un alt argument pe care îl aud frecvent, din Mexico şi pînă la Buenos Aires, din São Paulo şi pînă la Santiago, este acela că Piaţa comună va oferi industriei străine şanse de extindere pe care, în prezent, nu le are pe pieţele noastre limitate... Există teama că de avantajele Pieţei comune va profita îndeosebi industria străină şi nu industriile naţionale... Am împărtăşit această teamă, şi o împărtăşesc şi acum, nu din pur spirit imaginativ, ci pentru că am constatat practic cît de real este acest fapt..."[117] Dar această constatare nu l-a împiedicat ceva mai tîrziu să semneze un document în care, în legătură cu integrarea din mers, se afirmă : „fără îndoială, capitalului străin îi revine un rol important în dezvoltarea economiilor noastre",[118] propunîndu-se crearea de societăţi mixte, în cadrul cărora „întreprinzătorul latino-american să participe eficient şi echitabil". Echitabil ? Desigur, *egalitatea de şanse* trebuie salvgardată. Avea dreptate Anatole France cînd spunea că legea, în maiestuosul său spirit egalitarist, interzice atît bogatului, cît şi săracului să doarmă pe sub poduri, să cerşească pe stradă sau să fure o pîine. *Pe această planetă şi în aceste vremuri se întîmplă, însă, ca o singură întreprindere, „General Motors", să aibă un număr de muncitori egal cu populaţia activă a Uruguayului şi să cîştige într-un singur an o sumă de patru ori mai mare decît întreg produsul naţional brut al Boliviei.*

Datorită altor experienţe anterioare legate de integrare, corporaţiile cunosc deja avantajul de a acţiona ca participante la dezvoltarea capitalistă a altor ţinuturi. De pildă, valoarea totală a desfacerilor de mărfuri efectuate de filialele nord-americane împrăştiate prin lume este de şase

[116] „Fortune", *A Latin American Common Market Maken Common Sense For U.S. Businessmen Too*, iunie 1967.

[117] Raúl Prebisch, *Problemas de la integración económica*, în „Actualidades económicas financieras", Montevideo, ianuarie 1962.

[118] Prebisch, Sanz de Santamaria, Mayobre şi Herrera, *Proposiciones para la creación del Mercado Común Latinoamericano*, document prezentat preşedintelui Frei, 1966.

ori mai mare decît valoarea exporturilor Statelor Unite.[119] Ca şi în alte regiuni, în America Latină nu funcţionează incomodele legi antitrust din Statele Unite. *Aici, cu o deplină impunitate, ţările devin pseudonimele întreprinderilor străine care le domină. Primul acord de complementare din cadrul ALALC a fost semnat, în august 1962, între Argentina, Brazilia, Chile şi Uruguay ; în realitate, însă, acesta a fost semnat de IBM, IBM, IBM şi iar IBM**. Prin acest acord între cele patru ţări se desfiinţau taxele pentru comerţul cu maşini de calculat şi componentele lor, în timp ce, pentru aceleaşi maşini, taxele de import din afara zonei creşteau. IBM World Trade „le-a dat de înţeles guvernelor Braziliei şi Argentinei că le va construi fabrici, dacă vor desfiinţa reciproc taxele vamale..."[120]. Cînd s-a semnat cel de-al doilea acord între aceleaşi ţări, a aderat şi Mexicul. Desfiinţarea taxelor pentru schimbul reciproc de echipament de radio şi televiziune a fost susţinută de întreprinderile „RCA" şi „Philips of Eindhoven". Şi aşa mai departe. În primăvara anului 1969, prin cel de-al nouălea acord, a fost consacrată împărţirea pieţei latino-americane de instalaţii pentru producerea, transmiterea şi distribuţia energiei electrice între „Union Carbide", „General Electric" şi „Siemens".

La rîndul său, Piaţa comună a Americii Centrale, rezultat al eforturilor de asociere a economiilor rahitice şi diforme a cinci ţări, nu a făcut altceva decît să-i doboare dintr-o suflare pe slabii producători naţionali de pînzeturi, vopsele, medicamente, cosmetice sau pesmeţi, mărind, în acelaşi timp, cîştigurile şi orbita comercială a companiilor „General Tire and Rubber", „Procter and Gamble", „Grace and Co.", „Colgate Palmolive", „Sterling Products" sau „National Biscuits"[121]. Desfiinţarea taxelor vamale a

[119] Judd Polk (de la U.S. Council of the International Chamber of Commerce) şi C. P. Kindleberger (de la Massachusetts Institute of Technology) oferă foarte substanţiale date şi păreri în legătură cu nord-americanizarea economiei capitaliste mondiale, în publicaţia Departamentului de Stat „The Multinational Corporation", Office of External Research, Washington, 1969.

* IBM (International Business Machines) — firmă nord-americană pentru producerea de calculatoare electronice. — *Nota trad.*

[120] „Business International", *op. cit.*

[121] E. Lizano F., *El problema de las inversiones extranjeras en Centro América*, în „Revista del Banco Central de Costa Rica", septembrie 1966.

fost însoțită în America Centrală și de ridicarea de bariere împotriva concurenței *străine din exterior* (ca să-i spunem așa), pentru ca întreprinderile străine *din interior* să poată vinde mai scump și cu mai multe profituri : „Cîștigurile încasate ca urmare a protecției tarifare depășesc valoarea totală adăugată de procesul propriu de producție", conchide Roger Hansen [122].

Întreprinderile străine au simțul proporțiilor mai bine ca oricine. Al proporțiilor proprii și al celor străine. Ce sens ar avea, de pildă, să construiești în Uruguay sau în Bolivia, în Paraguay sau în Ecuador, țări cu piețe minuscule, o mare uzină de automobile, furnale siderurgice ori o importantă fabrică de produse chimice ? Trambulinele alese, în funcție de dimensiunile piețelor interne și de posibilitățile de creștere ale acestora, sînt altele. FUNSA, fabrica uruguayană de anvelope, depinde în mare măsură de compania „Firestone", dar cele care se dezvoltă în vederea integrării sînt filialele companiei „Firestone" din Brazilia și din Argentina. Ascensiunea întreprinderii din Uruguay este frînată prin aplicarea aceluiași criteriu care face ca „Olivetti", întreprindere italiană asaltată de „General Electric", să-și fabrice mașinile de scris în Brazilia, iar mașinile de calculat în Argentina. „Alocarea eficientă de resurse *necesită* o dezvoltare inegală a diferitelor părți ale unei țări sau ale unei regiuni", susține Rosenstein-Rodan [123], iar *integrarea latino-americană va avea și ea golurile ei și polii ei de dezvoltare*. Cu prilejul efectuării bilanțului celor opt ani de existență a Tratatului de la Montevideo, care a dus la crearea Asociației Latino-americane a Liberului Schimb, delegatul uruguayan a denunțat faptul că „decalajele existente între nivelurile de dezvoltare economică (între diferitele țări) tind să se ascută", deoarece simpla creștere a comerțului în cadrul unui schimb de concesiuni reciproce nu poate decît să mărească inegalitatea, deja existentă, între polii privilegiați și zonele dominate. Ambasadorul Paraguayului s-a plîns, la rîndul său, de același lucru. El a afirmat că țările slab dezvoltate subvenționează în mod absurd dezvoltarea industrială a țărilor mai avansate din zona Liberului Schimb, absorbind costurile interne ridicate prin intermediul degrevării vamale, și că deteriorarea termenilor de schimb se răsfrînge în cadrul ALALC asupra țării sale la fel de puternic ca și în afara acestuia : „Pentru fiecare tonă de produse importate din zonă, Paraguayul plătește cu două tone". Realitatea, a afirmat reprezentantul Ecuadorului, „este dată de un număr de unsprezece țări aflate în diferite stadii de dezvoltare, ceea ce se traduce prin posibilitățile mai mari sau mai mici de a folosi aria comerțului liber, ducînd la o polarizare de beneficii și prejudicii..." Ambasadorul Columbiei a tras „o singură concluzie : programul de liberalizare a comerțului favorizează, într-un mod extrem de disproporționat, cele trei mari țări" [124]. *Pe măsură ce integrarea va progresa, țările mici vor renunța treptat la veniturile provenind din taxe vamale — care în Paraguay reprezintă aproape jumătate din bugetul național — în schimbul îndoielnicului avantaj de a primi, de pildă, din São Paulo, Buenos Aires sau Mexico, automobile fabricate de aceleași întreprinderi care, la Detroit, Wolfsburg sau Milano, se vînd la jumătate de preț.* [125] Aceasta este certitudinea care însuflețește, dincolo de fricțiunile pe care le provoacă într-o măsură crescîndă, procesul de integrare. Reușita constituirii Pactului Andin, care reunește națiunile de pe coasta Pacificului, este unul din rezultatele vizibilei hegemonii a celor trei mari țări pe piața lărgită a ALALC : cei mici încearcă să se unească separat. Dar, în ciuda tuturor dificultăților și oricît de spinoase ar părea ele, piețele se lărgesc pe măsură ce sateliții încorporează noi sateliți pe orbita lor de putere dependentă. În timpul dictaturii militare a lui Castelo Branco, Brazilia a semnat un acord de garantare a investițiilor străine, prin care statul își asuma răspunderea pentru riscurile și dezavantajele fiecărei afaceri. A fost foarte semnificativ faptul că funcționarul care a încheiat acordul a susținut în fața Con-

[122] În „Columbia Journal of World Business". Citat de „NACLA Newsletter", ianuarie 1970.

[123] Paul N. Rosenstein-Rodan, *Reflections on Regional Development*. Citat de BID, un grup de autori, *op. cit.*,

[124] Sesiuni extraordinare ale Comitetului Executiv Permanent al ALALC, iulie și septembrie 1969. *Apreciaciones sobre el proceso de integración de la ALALC*, Montevideo, 1969. Integrarea, ca simplu proces de reducere a barierelor vamale — subliniază directorul UNCTAD-ului din New York — va menține „enclavele unei dezvoltări ridicate în cadrul depresiunii generale a continentului". Sidney Dell, în volumul colectiv *The Movement Toward Latin American Unity*, editat de Ronal Hilton, New York—Washington—Londra, 1969.

[125] Industria de automobile este străină în Brazilia și Argentina și în cea mai mare parte străină în Mexic. ALALC, *La industria automotriz en la ALALC*, Montevideo, 1969.

gresului umilitoarele condiții ale acestuia, afirmînd că, „într-un viitor apropiat, Brazilia va investi capital în Bolivia, Paraguay sau Chile, iar atunci va avea nevoie de acorduri de acest fel“ [126]. Într-adevăr, în rîndul guvernelor ce au urmat loviturii de stat din 1964 s-a afirmat o tendință ce-i atribuie Braziliei o funcție „subimperialistă“ față de vecinii săi. Un grup militar foarte influent postulează pentru țara sa dreptul de a fi marele administrator al intereselor nord-americane în regiune, chemînd Brazilia să exercite, în sud, o hegemonie asemănătoare celei pe care Statele Unite o exercită față de Brazilia însăși. În acest sens, generalul Golbery do Couto e Silva invocă un alt „destin evident“ [127]. Referindu-se la acest „destin evident“, sus-numitul ideolog al subimperialismului scria în 1952 : „Cu atît mai mult, cu cît în regiunea Mării Caraibilor el nu afectează cu nimic pe frații noștri mai mari din nord...“ Generalul do Couto e Silva este actualul președinte al companiei „Dow Chemical“ din Brazilia. Desigur, dorita structură a subdominației se bazează pe destule antecedente istorice, de la distrugerea Paraguayului în numele băncii britanice, începînd cu războiul din 1865 și terminînd cu trimiterea de trupe braziliene pentru a conduce operația de solidaritate cu invazia *marinerilor* în Santo Domingo, exact cu un secol mai tîrziu.

În acești ultimi ani, s-a ascuțit și mai mult concurența dintre garanții marilor interese imperialiste, instalați în sînul guvernelor Braziliei și Argentinei, în jurul acutei probleme a șefiei pe plan continental. Totul demonstrează că Argentina nu este în stare să reziste puternicei provocări braziliene : Brazilia are o suprafață de două ori mai mare, o populație de patru ori mai numeroasă, o producție de oțel de aproape trei ori mai ridicată, de ciment de două ori și de energie electrică de peste două ori mai mare ; rata de reînnoire a flotei sale comerciale este de cincisprezece ori mai ridicată. De asemenea, în ultimele două decenii a înregistrat un ritm de creștere economică destul de rapid

[126] Vivian Trías, *Imperialismo y geopolítica en América Latina*, Montevideo, 1967. Uruguayul, de pildă, s-a angajat să-și mărească importul de utilaje din Brazilia, în schimbul unor favoruri cum ar fi livrarea de energie electrică braziliană pentru nordul țării. În prezent, departamentele uruguayene Artigas și Rivera nu-și pot mări consumul de energie electrică fără permisiunea Braziliei.

[127] Golbery do Couto e Silva, *Aspectos geopolíticos do Brasil*, Rio de Janeiro, 1952.

față de Argentina. Pînă nu demult, Argentina producea mai multe automobile și camioane decît Brazilia. Ținînd seama de ritmul actual, producția industriei braziliene de automobile va fi în 1975 de trei ori mai mare decît cea a Argentinei. Flota maritimă a Braziliei, care în 1966 era egală cu cea a Argentinei, va fi egală cu cea a întregii Americi Latine la un loc. Brazilia oferă investiției străine enorma sa piață potențială, fabuloasele ei bogății naturale, marea valoare strategică a teritoriului său — deoarece se învecinează cu toate țările sud-americane, în afară de Ecuador și Chile — precum și toate condițiile pentru ca întreprinderile nord-americane ce-și au sediul pe teritoriul ei să progreseze cu pași de uriaș : Brazilia dispune de brațe de muncă mai ieftine și mai numeroase decît rivala sa. Nu întîmplător o treime din produsele prelucrate și semiprelucrate care se vînd pe piața ALALC provin din Brazilia. Aceasta este țara chemată să constituie axul eliberării sau al servituții întregii Americi Latine. Poate că senatorul nord-american Fulbright nu a fost pe deplin conștient de adevărul vorbelor sale, atunci cînd, cu prilejul unor declarații publice făcute în 1965, i-a atribuit Braziliei misiunea de a se afla în fruntea Pieței comune a Americii Latine.

„Niciodată nu vom fi fericiți, niciodată !“,
a prorocit Simón Bolívar

Pentru ca, astăzi, imperialismul nord-american să poată *integra America Latină pentru a o stăpîni*, a fost necesar ca ieri, în aceleași scopuri, Imperiul britanic să contribuie la divizarea noastră. Ca urmare a frustrării unității noastre naționale, a luat naștere un arhipelag de țări deconectate între ele. Cînd popoarele și-au cucerit independența cu arma în mînă, America Latină apărea pe scena istoriei unită prin tradițiile comune diferitelor ei regiuni, prezenta o unitate teritorială fără fisură și, în principal, vorbea două limbi, spaniola și portugheza, ambele avînd aceeași origine. Ne lipsea însă, așa cum remarca Trías, una din condițiile esențiale pentru a ne constitui într-o singură și mare națiune : unitatea economică.

Polii progresului, care înfloreau pentru a răspunde cererii europene de metale și produse alimentare, nu aveau legătură între ei : evantaiul avea vîrful îndreptat către cealaltă parte a oceanului. Oamenii și capitalurile urmau acel

du-te vino dictat de soarta aurului sau a zahărului, a argintului sau a indigotierului și numai porturile și capitalele — răni sîngerînd ale regiunilor productive — aveau o existență permanentă. *În visul și speranța lui Simón Bolívar, José Artigas și José de San Martín, America Latină apărea ca un spațiu unic, dar ea era dinainte îmbucătățită de deformările fundamentale caracteristice sistemului colonial.* Prin intermediul comerțului liber, oligarhiile portuare au consolidat această structură fragmentară, care constituia propria-i sursă de cîștig : acești traficanți luminați nu puteau realiza o unitate națională similară celei întruchipate de burghezia din Europa și Statele Unite. Englezii, moștenitorii Spaniei și ai Portugaliei încă înainte de cucerirea independenței, au perfecționat această structură de-a lungul întregului secol trecut cu ajutorul intrigilor diplomaților urzite cu mănuși albe, a forței de extorcare a bancherilor și a puterii de seducție a comercianților. „Pentru noi, patria este America", a proclamat Bolívar : Marea Columbie s-a împărțit în cinci țări, iar Eliberatorul a murit înfrînt : „Niciodată nu vom fi fericiți, niciodată !", i-a spus generalului Urdaneta. Trădați de Buenos Aires, San Martín și-a smuls însemnele de comandant, iar Artigas, care-i numea americani pe soldații săi, a plecat în exil în Paraguay, unde a murit singur și părăsit : viceregatul Río de la Plata se împărțise în patru. Francisco de Morazán, creatorul republicii federative a Americii Centrale, a murit împușcat [128], iar centura Americii s-a fragmentat în cinci părți, la care s-a adăugat Panamá, canalul cu statut de republică, invenție a lui Teddy Roosevelt.

Rezultatul este evident : în prezent, *oricare din corporațiile multinaționale operează mai coerent și cu un mai mare simț al unității decît acest ansamblu de insule care este America Latină*, sfîșiată de atîtea granițe și de atîta

[128] „Porunci să se pregătească armele, își descoperi capul, ordonă să se țintească, corectă ținta, dădu comanda de foc și căzu ; totuși, își înălță capul plin de sînge și spuse: — Trăiesc!; ordonă din nou foc și, de data aceasta, muri". Gregorio Bustamente Maceo, *Historia militar de El Salvador*, San Salvador, 1951.

În fiecare duminică seara, fanfara cîntă muzică ușoară în piața din Tegucigalpa, lîngă statuia de bronz a lui Morazán. Dar inscripția este greșită. Cel din statuia ecvestră nu este campionul unității Americii Centrale. După ce acesta a fost executat, hondurienii trimiși de guvern la Paris ca să găsească un sculptor și-au cheltuit banii în chefuri, cumpărînd în cele din urmă din piața de vechituri o statuie a mareșalului Ney. Tragedia Americii Centrale se transforma rapid în farsă.

lipsă de comunicare. Ce integrare pot realiza între ele țări care nu s-au integrat nici măcar pe plan intern ? Fiecare țară se înfruntă pe plan intern cu fracționări adînci, o puternică diviziune socială și tensiuni nerezolvate între vastele pustiuri marginalizate și oazele urbane. Drama se produce pe scară regională. Căile ferate și drumurile, create pentru a transporta cît mai direct producția în străinătate, constituie încă dovada incontestabilă a neputinței sau a incapacității Americii Latine de a da viață proiectului național gîndit de cei mai lucizi eroi ai săi. Brazilia este lipsită de legături terestre permanente cu trei din vecinii săi — Columbia, Peru și Venezuela —, iar orașele de pe coasta Atlanticului nu dispun de legături telegrafice cu orașele de pe coasta Pacificului, astfel încît telegramele între Buenos Aires și Lima sau între Rio de Janeiro și Bogota trec inevitabil prin New York. Același lucru se întîmplă și cu liniile telefonice între regiunea Mării Caraibilor și sudul continentului. Fiecare țară latino-americană continuă să se identifice cu propriul său port, negare a rădăcinilor și a identității sale reale, în așa măsură încît comerțul intraregional se efectuează aproape în totalitate pe mare ; în realitate, transporturile interne nu există. Aceasta fiind situația, cartelul mondial de navlu fixează tarifele și itinerariile după bunul său plac, iar America Latină se mulțumește să accepte tarife exorbitante și rute absurde. Din cele 118 linii navale regulate din regiune, doar 17 funcționează sub pavilion național ; hemoragia produsă economiilor latino-americane de taxele de navlu este de miliarde de dolari anual [129]. *Astfel, mărfurile expediate din Porto Alegre la Montevideo ajung la destinație mai repede dacă trec mai întîi prin Hamburg, ceea ce se întîmplă și cu lîna expediată din Uruguay în Statele Unite ; taxa de navlu aplicată la Buenos Aires unui port mexican din golf scade cu peste un sfert dacă traficul se realizează prin Southampton* [130]. *Transportul lemnului din Mexic în Venezuela este de peste două ori mai scump decît transportul lemnului din Finlanda în Venezuela, deși, dacă e să dăm crezare hărților, Mexicul se află mult mai aproape de Venezuela decît se află Finlanda. Un transport direct de produse chimice*

[129] Națiunile Unite, CEPAL, *Los flotes maritimos en el comercio exterior de América Latina*, New York-Santiago de Chile, 1968.

[130] Enrique Angulo H. în volumul colectiv *Integración de América Latina, experiencias y perspectivas*, Mexico, 1964.

de la Buenos Aires la Tampico, în Mexic, costă mult mai scump decît dacă acesta s-ar efectua prin New Orleans.[131]

Statele Unite şi-au propus ţeluri foarte diferite, pe care, firește, le-au atins. La numai șapte ani de la cîștigarea independenței, cele treisprezece colonii își dublaseră suprafața, întinzîndu-se dincolo de munții Alegani, pînă la malul fluviului Mississippi, iar după alți patru ani își consacrau unitatea prin crearea unei piețe unice. În 1803, au cumpărat Louisiana de la Franța, la un preț ridicol, dublîndu-și astfel teritoriul. Mai tîrziu, a venit rîndul Floridei, iar la mijlocul secolului trecut al invaziei și al amputării unei jumătăți din suprafața Mexicului, în numele „destinului evident". A urmat apoi cumpărarea peninsulei Alaska, uzurparea insulelor Hawaii, Porto Rico și Filipine. Coloniile au devenit națiune, iar națiunea a devenit imperiu, totul pe baza punerii în practică a unor obiective clar exprimate și urmărite încă din îndepărtatele timpuri ale *strămoșilor întemeietori*. În timp ce nordul Americii creștea, dezvoltîndu-se în interiorul granițelor ei în expansiune, sudul, dezvoltîndu-se în spre afară, se fărîmița ca o grenadă ce explodează.

Actualul proces de integrare nu ne readuce la propriile noastre origini și nici nu ne apropie de țelurile noastre. Însuși Bolívar a afirmat — adevărată profeție — că Statele Unite păreau trimise de providență pentru a pustii America folosind drept instrument mizeria, dar în numele libertății. Nu „General Motors" și IBM vor fi cele care vor avea amabilitatea să înalțe în locul nostru vechile stindarde ale unității și emancipării căzute în luptă, și nici trădătorii contemporani care să răzbune astăzi eroii trădați ieri. Pe drumul Americii Latine spre reconstrucție putreziciunea este prea mare ca s-o poți arunca pe fundul mării. Celor jefuiți, celor umiliți, celor blestemați le revine, da, lor le revine, această misiune. Cauza națională latino-americană este, mai întîi de toate, o cauză socială : pentru ca America Latină să se poată naște din nou, va trebui să se înceapă cu distrugerea stăpînilor din fiecare țară, rînd pe rînd. Se deschide era răzvrătirilor și a schimbărilor. Există unii care cred că destinul poate fi aflat la picioarele zeilor, dar adevărul este că acesta constituie o arzătoare provocare ce acționează asupra conștiinței oamenilor.

[131] Sidney Dell, *Experiencias de la integración económica en América Latina*, Mexico, 1966.

Postfață

După șapte ani

Au trecut șapte ani de cînd s-a publicat pentru prima oară volumul *Venele deschise ale Americii Latine*.

Cartea aceasta a fost scrisă pentru a sta de vorbă cu lumea. Un autor nespecializat se adresa unui public cititor nespecializat, cu intenția de a-i face cunoscute anumite fapte pe care istoria oficială, istorie pe care o povestesc învingătorii, le ascunde sau le denaturează.

Stimulentul cel mai puternic nu s-a datorat paginilor literare din ziare, ci unor întîmplări de pe stradă. De pildă, fata care-i citea colegei ei de pe scaun această carte, în timp ce autobuzul străbătea străzile orașului Bogota, și care, în cele din urmă, a început să citească cu glas tare pentru toți călătorii din autobuz ; sau femeia care, în timpul măcelului, a fugit din Santiago de Chile cu această carte ascunsă printre scutecele copilului ei ; sau studentul care, timp de o săptămînă, a bătut librăriile de pe strada Corrientes, din Buenos Aires, citind cartea pe apucate, în fiecare librărie cîte puțin, deoarece n-avea bani s-o cumpere.

Tot astfel, cele mai favorabile comentarii la adresa cărții nu s-au datorat vreunui critic de prestigiu, ci dictaturilor militare, care, interzicînd-o, nu au făcut altceva decît să-i aducă un elogiu. Această carte, de pildă, nu poate circula în țara mea, Uruguay, și nici în Chile, iar în Argentina autoritățile au condamnat-o, la televiziune și în presă, ca pe un instrument de corupere a tineretului. „Ei nu permit să se vadă ceea ce scriu eu", spunea Blas de Otero, „deoarece eu scriu ceea ce văd".

Cred că nu este o vanitate din parte-mi să constat, după scurgerea atîtor ani, că *Venele deschise* nu a fost o carte mută.

Știu că poate fi considerat un sacrilegiu faptul că acest manual de popularizare vorbește de economie politică în stilul unui roman de dragoste sau de piraterie. Mie, însă, mi se face părul măciucă, mărturisesc, atunci cînd citesc cărți de valoare în care anumiți sociologi, politologi, economiști sau istorici scriu codificat. Limbajul ermetic nu

de la Buenos Aires la Tampico, în Mexic, costă mult mai scump decît dacă acesta s-ar efectua prin New Orleans.[131]

Statele Unite şi-au propus ţeluri foarte diferite, pe care, firește, le-au atins. La numai șapte ani de la cîștigarea independenței, cele treisprezece colonii își dublaseră suprafața, întinzîndu-se dincolo de munții Alegani, pînă la malul fluviului Mississippi, iar după alți patru ani își consacrau unitatea prin crearea unei piețe unice. În 1803, au cumpărat Louisiana de la Franța, la un preț ridicol, dublîndu-și astfel teritoriul. Mai tîrziu, a venit rîndul Floridei, iar la mijlocul secolului trecut al invaziei și al amputării unei jumătăți din suprafața Mexicului, în numele „destinului evident". A urmat apoi cumpărarea peninsulei Alaska, uzurparea insulelor Hawaii, Porto Rico și Filipine. Coloniile au devenit națiune, iar națiunea a devenit imperiu, totul pe baza punerii în practică a unor obiective clar exprimate și urmărite încă din îndepărtatele timpuri ale *strămoșilor întemeietori*. În timp ce nordul Americii creștea, dezvoltîndu-se în interiorul granițelor ei în expansiune, sudul, dezvoltîndu-se în spre afară, se fărîmița ca o grenadă ce explodează.

Actualul proces de integrare nu ne readuce la propriile noastre origini și nici nu ne apropie de ţelurile noastre. Însuși Bolívar a afirmat — adevărată profeție — că Statele Unite păreau trimise de providență pentru a pustii America folosind drept instrument mizeria, dar în numele libertății. Nu „General Motors" și IBM vor fi cele care vor avea amabilitatea să înalțe în locul nostru vechile stindarde ale unității și emancipării căzute în luptă, și nici trădătorii contemporani care să răzbune astăzi eroii trădați ieri. Pe drumul Americii Latine spre reconstrucție putreziciunea este prea mare ca s-o poți arunca pe fundul mării. Celor jefuiți, celor umiliți, celor blestemați le revine, da, lor le revine, această misiune. Cauza națională latino-americană este, mai întîi de toate, o cauză socială : pentru ca America Latină să se poată naște din nou, va trebui să se înceapă cu distrugerea stăpînilor din fiecare țară, rînd pe rînd. Se deschide era răzvrătirilor și a schimbărilor. Există unii care cred că destinul poate fi aflat la picioarele zeilor, dar adevărul este că acesta constituie o arzătoare provocare ce acționează asupra conștiinței oamenilor.

[131] Sidney Dell, *Experiencias de la integración económica en América Latina*, Mexico, 1966.

Postfață

După șapte ani

Au trecut șapte ani de cînd s-a publicat pentru prima oară volumul *Venele deschise ale Americii Latine*.

Cartea aceasta a fost scrisă pentru a sta de vorbă cu lumea. Un autor nespecializat se adresa unui public cititor nespecializat, cu intenția de a-i face cunoscute anumite fapte pe care istoria oficială, istorie pe care o povestesc învingătorii, le ascunde sau le denaturează.

Stimulentul cel mai puternic nu s-a datorat paginilor literare din ziare, ci unor întîmplări de pe stradă. De pildă, fata care-i citea colegei ei de pe scaun această carte, în timp ce autobuzul străbătea străzile orașului Bogota, și care, în cele din urmă, a început să citească cu glas tare pentru toți călătorii din autobuz ; sau femeia care, în timpul măcelului, a fugit din Santiago de Chile cu această carte ascunsă printre scutecele copilului ei ; sau studentul care, timp de o săptămînă, a bătut librăriile de pe strada Corrientes, din Buenos Aires, citind cartea pe apucate, în fiecare librărie cîte puțin, deoarece n-avea bani s-o cumpere.

Tot astfel, cele mai favorabile comentarii la adresa cărții nu s-au datorat vreunui critic de prestigiu, ci dictaturilor militare, care, interzicînd-o, nu au făcut altceva decît să-i aducă un elogiu. Această carte, de pildă, nu poate circula în țara mea, Uruguay, și nici în Chile, iar în Argentina autoritățile au condamnat-o, la televiziune și în presă, ca pe un instrument de corupere a tineretului. „Ei nu permit să se vadă ceea ce scriu eu", spunea Blas de Otero, „deoarece eu scriu ceea ce văd".

Cred că nu este o vanitate din parte-mi să constat, după scurgerea atîtor ani, că *Venele deschise* nu a fost o carte mută.

Știu că poate fi considerat un sacrilegiu faptul că acest manual de popularizare vorbește de economie politică în stilul unui roman de dragoste sau de piraterie. Mie, însă, mi se face părul măciucă, mărturisesc, atunci cînd citesc cărți de valoare în care anumiți sociologi, politologi, economiști sau istorici scriu codificat. Limbajul ermetic nu

este întotdeauna apanajul obligatoriu al profunzimii. În unele cazuri, acesta poate ascunde pur și simplu o incapacitate de comunicare ridicată la rang de virtute intelectuală. Bănuiesc că, astfel, plictiseala slujește adesea pentru a binecuvînta ordinea stabilită: ea confirmă faptul că cunoașterea este un privilegiu al unor elite.

Încerci să scrii pentru a răspunde unor întrebări care-ți zumzăie în cap, aidoma unor muște tenace care-ți deranjează somnul, iar ceea ce scrii poate căpăta un sens colectiv atunci cînd coincide în vreun fel cu nevoia socială de a primi un răspuns. Am scris *Venele deschise* pentru a face cunoscute idei ale altora și experiențe proprii, care, poate, prin realismul lor, vor ajuta puțin la lămurirea semnelor de întrebare pe care ni le punem dintotdeauna: este, oare, America Latină o regiune a lumii condamnată la umilințe și la sărăcie ? Condamnată de cine ? Este vina lui Dumnezeu, este vina naturii ? A climei istovitoare, a raselor inferioare ? A religiei, a datinilor ? Este oare nefericirea un produs al istoriei, pe care oamenii au adus-o și pe care, prin urmare, tot oamenii trebuie s-o înlăture ?

Venerarea trecutului mi s-a părut uneori a fi o atitudine reacționară. Cei de dreapta aleg trecutul, deoarece preferă morții : o lume liniștită, vremuri liniștite. Cei puternici, care-și justifică privilegiile prin moștenire, cultivă nostalgia. Se studiază istoria de parcă s-ar vizita un muzeu, și această colecție de mumii este o escrocherie. Ele ne mint în legătură cu trecutul, tot așa cum ne mint în legătură cu prezentul : ascund realitatea. Cel oprimat este obligat să-și însușească o imagine fabricată de cel care-l oprimă, o imagine străină, disecată, sterilă. Astfel, se va resemna să trăiască o viață care nu este a sa, ca și cum aceasta ar fi singura posibilă.

În volumul *Venele deschise*, trecutul apare întotdeauna evocat de prezent, ca imagine vie a timpului nostru. Această carte reprezintă căutarea unor chei ale istoriei trecute, care contribuie la explicarea prezentului, care, și el, devine istorie, pornind de la ideea de bază că prima condiție pentru a schimba realitatea constă în a o cunoaște. Nu oferim aici un catalog cu eroi îmbrăcați ca pentru bal mascat, care, înainte de a muri în luptă, rostesc fraze lungi și solemne, ci cercetăm zgomotul făcut și urma lăsată de nenumărații pași care prevestesc mersul nostru de acum. Cartea *Venele deschise* se inspiră din realitate, dar și din alte cărți, mai bune ca ea, care ne-au ajutat să aflăm ce

sîntem, pentru a putea ști ce putem fi, și care ne-au permis să cercetăm de unde venim, pentru a ști mai bine încotro ne îndreptăm. Această realitate și aceste cărți arată că subdezvoltarea latino-americană este o consecință a dezvoltării altora, că noi, latino-americanii, sîntem săraci, deoarece pămîntul pe care călcăm este bogat, și că locurile binecuvîntate de natură au fost blestemate de istorie. În această lume a noastră, lume cu centre puternice și suburbii subjugate, nu există bogăție care să nu apară cel puțin suspectă.

În perioada scursă de la apariția primei ediții a *Venelor deschise*, istoria a continuat să fie pentru noi o maestră plină de cruzime.

Sistemul a făcut să sporească foamea și teama ; bogăția a continuat să se concentreze, iar sărăcia să se răspîndească. Este un fapt recunoscut de statisticile organismelor internaționale de specialitate, în al căror limbaj țările noastre oprimate sînt numite „țări în curs de dezvoltare", iar sărăcirea implacabilă a clasei muncitoare „redistribuire regresivă a venitului".

Angrenajul internațional a continuat să funcționeze : țările în slujba piețelor, oamenii în slujba lucrurilor.

Odată cu trecerea timpului se perfecționează metodele de export al crizelor. Capitalul monopolist atinge cel mai înalt grad de concentrare, iar dominația internațională a piețelor, creditelor și investițiilor face posibil transferul sistematic și crescînd de contradicții : periferiile plătesc — fără prea mari deosebiri între ele — prețul prosperității centrelor.

Piața internațională continuă să fie una din cheile universale ale acestei operații. Aici își exercită dictatura corporațiile multinaționale — multinaționale, cum spune Sweezy, deoarece operează în mai multe țări — dar foarte naționale, desigur, prin prosperitatea atinsă și controlul exercitat. Organizarea internațională a inegalității nu se modifică dacă, de pildă, Brazilia exportă în prezent automobile „Volkswagen" în alte țări sud-americane și în îndepărtatele piețe din Africa sau din Orientul Apropiat. La urma urmei, cea care a hotărît că e mai rentabil ca pe anumite piețe să exporte automobile filiala braziliană este întreprinderea vest-germană „Volkswagen" ; braziliene sînt costurile de fabricație scăzute și brațele de muncă ieftine, iar vest-germane sînt marile cîștiguri.

Cămașa de forță nu se rupe ca prin minune nici atunci

cînd o materie primă reușește să scape de blestemul prețurilor scăzute. Aceasta a fost situația petrolului începînd din 1973. Oare petrolul nu este o afacere internațională ? „Standard Oil" din New Jersey, în prezent numită „Exxon", „Royal Dutch Shell" sau „Gulf" sînt, oare, întreprinderi arabe sau latino-americane ? Cine ia partea leului ? De altfel, a fost grăitor scandalul care a izbucnit împotriva țărilor producătoare de petrol care au îndrăznit să-și apere prețurile și care, imediat, au devenit țapi ispășitori pentru inflația și pentru șomajul muncitorilor din Europa și din Statele Unite. Oare înainte de a urca prețul la vreunul din produsele lor, țările cele mai dezvoltate s-au consultat vreodată cu cineva ? În ultimii douăzeci de ani, prețul petrolului a înregistrat o continuă scădere. Insignificanta sa cotă la bursă a reprezentat un cîștig enorm pentru marile centre industriale din lume, ale căror produse, în schimb, s-au scumpit din ce în ce mai mult. Față de continua creștere a prețurilor produselor nord-americane și europene, noua cotă la bursă a petrolului nu a făcut altceva decît să-l readucă la nivelul anului 1952. În 1973, țiteiul și-a recăpătat, pur și simplu, puterea de cumpărare pe care o avusese înainte cu două decenii.

Unul dintre cele mai importante evenimente petrecute în acești ultimi șapte ani a fost naționalizarea petrolului în Venezuela. Deși naționalizarea nu a pus capăt dependenței venezueliene în materie de rafinare și comercializare, ea a deschis totuși calea spre autonomie. Puțin timp după ce a luat ființă, întreprinderea de stat „Petróleos de Venezuela" ocupa deja primul loc între cele 500 de întreprinderi mai importante din America Latină. În afara pieților tradiționale, a început explorarea de noi piețe, „Petroven" reușind în scurt timp să-și facă cincizeci de clienți noi.

Totuși, ca întotdeauna cînd statul devine stăpînul principalei bogății a țării, este bine să te întrebi cine este acest stăpîn. Naționalizarea resurselor de bază nu implică de la sine o reîmpărțire a venitului în folosul majorității și nici nu pune neapărat în pericol puterea ori privilegiile minorității dominante. În Venezuela continuă să funcționeze intactă economia risipei, în al cărei centru strălucește, sub lumina neonului, o clasă socială multimilionară și risipitoare. În 1976, importurile au crescut cu 25%, în bună măsură pentru achiziționarea de articole de superlux, care inundă piața venezueliană ca o cascadă. Fetișismul mărfurilor ca simbol al puterii, existența umană redusă la relații de concurență și consum; în mijlocul oceanului subdezvoltării, minoritatea privilegiată imită modul de viață și modelele celor mai bogați membri ai celor mai opulente societăți din lume ; în larma orașului Caracas, la fel ca la New York, bunurile „naturale" prin excelență — aerul, lumina și liniștea — devin din ce în ce mai scumpe și mai rare. „Atenție", avertizează Juan Pablo Pérez Alfonso, patriarhul naționalismului venezuelian și profetul recuperării petrolului : „Se poate muri de indigestie — spune el — tot așa cum se moare de foame" [1].

Am terminat de scris *Venele deschise* în ultimele zile ale anului 1970.

În ultimele zile ale anului 1977, Juan Velasco Alvarado a murit pe masa de operație. Sicriul său a fost purtat pe umeri pînă la cimitir de o asemenea mulțime cum nu se mai văzuse niciodată pe străzile Limei. Generalul Velasco Alvarado, născut în nordul arid al Perului într-o familie umilă, fusese sufletul unui proces de reforme sociale și economice. A fost o încercare de schimbare de mari proporții și în profunzime a istoriei contemporane a țării sale. După revolta din 1968, guvernul militar a stimulat o reformă agrară reală și a deschis calea recuperării resurselor naturale jefuite de capitalul străin Cînd a murit Velasco Alvarado, funeraliile revoluției avuseseră deja loc cu un timp în urmă. Procesul creator a avut o viață scurtă : a luat sfîrșit sufocat de șantajul cămătarilor și al comercianților, precum și din pricina fragilității implicite a oricărui proiect parternalist care nu are o bază populară organizată.

În 1977, în ajunul Crăciunului, în timp ce în Peru inima generalului Velasco Alvarado bătea pentru ultima oară, în Bolivia, un alt general, care nu-i semăna cu nimic, bătea sec cu pumnul în birou. Generalul Hugo Banzer, dictatorul Boliviei, spunea *nu* amnistierii deținuților, exilaților și muncitorilor concediați. Atunci, patru femei și paisprezece copii care sosiseră în orașul La Paz de la minele de cositor au început greva foamei.

— Nu este momentul, erau de părere pricepuții. Vă vom spune noi cînd va fi...

Femeile s-au așezat pe jos.

---

[1] Interviul lui Jean-Pierre Clerc în ziarul „Le Monde", Paris, 8—9 mai 1977.

— Nu vă cerem părerea, au răspuns ele. Vă aducem la cunoștință. Hotărîrea e luată. Acolo, în mină, oamenii fac mereu greva foamei. Nici nu te naști bine, și începi greva foamei. Acolo, tot o să murim. Mai încet, dar tot o să murim.

Guvernul a răspuns cu pedepse, cu amenințări ; greva foamei a dus însă la dezlănțuirea unor forțe de mult timp încătușate. Bolivia întreagă s-a cutremurat și și-a arătat colții. După zece zile, nu mai erau doar patru femei și paisprezece copii. Declaraseră greva foamei un număr de 1 400 de oameni ai muncii și studenți. Dictatura a simțit că i se deschide pămîntul sub picioare. Și amnistia generală a fost obținută.

Așa au trecut pragul anilor 1977—1978 două țări din Anzi. Mai spre nord, în regiunea Mării Caraibilor, după spinoase negocieri cu noul guvern al Statelor Unite, Panamá aștepta promisa desființare a statutului colonial al Canalului, iar în Cuba poporul se afla în sărbătoare : revoluția socialistă sărbătorea victorioasă nouăsprezece ani de existență. Cîteva zile mai tîrziu, în Nicaragua mulțimea se năpustea cu furie pe străzi. Dictatorul Somoza, fiul fostului dictator Somoza, stătea la pîndă, cu ochii lipiți de gaura cheii. Furia poporului a dus la incendierea mai multor întreprinderi. Una din acestea, numită „Plasmaféresis", era specializată în vampirism. Întreprinderea „Plasmaféresis", distrusă de incendiu la începutul anului 1978, era proprietatea unor exilați cubanezi și se ocupa cu vînzarea de sînge nicaraguan Statelor Unite. (În comerțul cu sînge, ca și cu toate celelalte produse, producătorii se aleg doar cu bacșișul. Întreprinderea „Hemo Caribbean", de pildă, plătește haitienilor 3 dolari litrul de sînge, pe care îl revinde apoi pe piața nord-americană cu 25 de dolari.)

În august 1976, Orlando Letelier a publicat un articol în care denunța faptul că teroarea dictaturii lui Pinochet și „libertatea economică" a micilor grupuri privilegiate sînt două fețe ale aceleiași monede [2]. Letelier, care fusese ministru în guvernul lui Salvador Allende, se afla în exil în Statele Unite, unde, de altfel, la scurt timp a sărit în aer, făcut bucăți [3]. El susținea în articolul său că este absurd

[2] „The Nation", 28 august.

[3] Crima a avut loc la Washington, la 21 septembrie 1976. Anterior, în Argentina, fuseseră uciși mai mulți exilați politici din Uruguay, Chile și Bolivia. Printre aceștia, cei mai cunoscuți au

să vorbești de libera concurență în cadrul unei economii cum este cea chiliană, dominată de monopoluri care învîrtesc prețurile după bunul lor plac, și că într-o țară în care adevăratele sindicate se află în afara legii, iar salariile sînt fixate prin decret de junta militară, este ridicol să vorbești despre drepturile oamenilor muncii. Letelier descria multiplele avantaje ale cuceririlor înfăptuite de poporul chilian în perioada în care la putere s-a aflat Unitatea Populară. Din monopolurile și oligopolurile industriale naționalizate de Salvador Allende, dictatura restituise jumătate vechilor proprietari, punînd în vînzare cealaltă jumătate. „Firestone" cumpărase fabrica națională de anvelope; „Parsons and Whittemore" o mare uzină de pastă de hîrtie... Economia chiliană, spunea Letelier, este acum și mai concentrată și mai monopolizată decît era în ajunul venirii la putere a lui Allende [4]. *Comerț mai liber ca oricînd, oameni mai neliberi ca oricînd : în America Latină, libertatea de întreprindere este incompatibilă cu libertățile publice.* Libertatea pieței ? Piața este dominată de două întreprinderi. Începînd din 1975, în Chile este liber prețul laptelui. Rezultatul nu s-a lăsat așteptat. Pentru consumatori, prețul laptelui a crescut imediat cu 40%, în timp ce prețul pentru producători a scăzut cu 22%.

Mortalitatea infantilă, care scăzuse destul de mult în timpul guvernului Unității Populare, începînd cu dictatura lui Pinochet a făcut un salt dramatic. Cînd Letelier a fost asasinat pe o stradă din Washington, un sfert din populația chiliană nu avea nici un *venit*, supraviețuind din mila altora sau datorită propriei încăpățînări sau șiretenii.

fost : generalul Carlos Prats, personalitate-cheie în schema militară a guvernului lui Allende, al cărui automobil a sărit în aer, într-un garaj din Buenos Aires, la 27 septembrie 1974 ; generalul Juan José Torres, care s-a aflat în fruntea unui guvern antiimperialist instalat pentru scurt timp la putere în Bolivia, și care a fost ciuruit de gloanțe în ziua de 15 iunie 1976 ; procurorii uruguayeni Zelmar Michelini și Héctor Gutiérrez Ruiz, sechestrați, schingiuiți și asasinați tot la Buenos Aires, între 18—21 martie 1976.

[4] A fost anulată și reforma agrară începută de guvernul Democrației Creștine și continuată și adîncită de Unitatea Populară. María Beatriz de Albuquerque W., *La agricultura chilena: ¿ modernización capitalista o regresión a formas tradicionales ? Comentarios sobre la contra-reforma agraria en Chile.* „Ibero-americana", vol. VI: 2, 1976, Institute of Latin-American Studies, Stockholm.

Prăpastia care se deschide în America Latină între bunăstarea celor puțini și mizeria celor mulți este infinit mai mare decît în Europa sau în Statele Unite. Prin urmare, metodele necesare pentru a menține acest decalaj sînt mult mai feroce. Brazilia dispune de o armată enormă, foarte bine echipată, dar pentru cheltuielile de educație alocă 5% din bugetul național. În Uruguay, jumătate din buget este în prezent absorbită de forțele armate și poliție : o cincime din populația activă are sarcina de a supraveghea, urmări și pedepsi restul de patru cincimi. Unul din cele mai importante fapte ale acestei decade a anilor '70 din regiunea noastră a fost, fără îndoială, o tragedie : insurecția militară care, la 11 septembrie 1973, a răsturnat guvernul democrat al lui Salvador Allende, scăldînd Republica Chile într-o baie de sînge.

Ceva mai înainte, în iunie, o lovitură de stat a dizolvat Parlamentul din Uruguay, scoțînd în afara legii sindicatele și interzicînd orice activitate politică [5].

În martie 1976, generalii argentinieni au revenit la putere : guvernul văduvei lui Juan Domingo Perón, aflat în descompunere, s-a prăbușit în anonimat.

În prezent, cele trei țări din sud sînt o plagă a lumii, constituie o continuă veste proastă. Schingiuirile, sechestrările, asasinatele și exilările au devenit fapte cotidiene. Aceste dictaturi sînt tumori ce trebuie extirpate din organisme sănătoase sau puroiul care anunță o infecție a sistemului ?

Există întotdeauna, cred, o relație directă între intensitatea amenințării și brutalitatea răspunsului. Consider că nu se poate înțelege ce se întîmplă astăzi în Brazilia sau în Bolivia dacă nu se ține seama de experiența regimurilor lui Jango Goulart și Juan José Torres. Înainte de a cădea, aceste guverne puseseră în practică o serie de reforme sociale și duseseră o politică economică naționalistă, proces căruia în Brazilia i s-a pus capăt în 1964, iar în Bolivia în 1971. *Tot astfel, se poate spune că Chile, Argentina și Uruguayul ispășesc păcatul de a fi sperat.* Ciclul profundelor schimbări realizate de guvernul Allende sau

[5] Trei luni mai tîrziu, au avut loc alegeri la Universitate. Erau singurele alegeri care mai existau. Candidații dictaturii au obținut 2,5% din numărul voturilor cadrelor universitare. Prin urmare, pentru a apăra democrația, dictatura a băgat la închisoare jumătate din oameni, lăsînd Universitatea pe mîinile acestui procent de 2,5%.

înălțarea drapelelor dreptății care au mobilizat masele muncitoare argentiniene în timpul scurtei guvernări a lui Héctor Cámpora, în 1973, și rapida politizare a tineretului uruguayan, toate acestea au constituit acte de sfidare, pe care un sistem neputincios și în criză nu le putea accepta. Aerul tare al libertății s-a dovedit a fi irespirabil pentru stafii, astfel încît garda pretoriană a fost convocată pentru a restabili ordinea. Planul de curățire este un plan de exterminare.

De obicei, documentele Congresului Statelor Unite înregistrează dovezi de necontestat în legătură cu intervențiile în America Latină. Roase de viermii vinovăției, conștințele își trăiesc agonia în confesionalele Imperiului. De pildă, în ultimul timp s-au înmulțit declarațiile oficiale de recunoaștere a răspunderii pe care Statele Unite o poartă pentru diferitele dezastre. Confesiuni publice amănunțite au arătat, printre altele, că guvernul Statelor Unite a luat parte directă la politica chiliană prin mită, spionaj și șantaj. Strategia crimei a fost plănuită la Washington. Încă din 1970, Kissinger și serviciile de informații au pregătit cu grijă căderea lui Allende. Dușmanilor guvernului legal al Unității Populare le-au fost împărțite milioane de dolari. Așa se explică, de pildă, ampla grevă din 1973 a proprietarilor de camioane, care a dus la paralizarea unei bune părți a economiei țării. Certitudinea că actul rămîne nepedepsit dezleagă limbile. Cînd în Brazilia a avut loc lovitura de stat împotriva lui Goulart, Statele Unite aveau în această țară cea mai mare ambasadă din lume. Lincoln Gordon, ambasadorul de atunci, a recunoscut în fața unui ziarist, treisprezece ani mai tîrziu, că guvernul său finanțase cu mult timp înainte forțele care se opuneau reformelor : „Ce diavoli !", a spus Gordon. „Pe atunci, această practică devenise aproape un obicei... CIA era obișnuită să dispună de fonduri politice" [6]. Cu prilejul aceluiași interviu, Gordon a explicat că, în zilele loviturii de stat, Pentagonul amplasase un enorm portavion și patru petroliere în fața coastelor braziliene „pentru cazul în care forțele anti-Goulart ar fi solicitat ajutorul nostru". Acest ajutor, a spus el, „nu ar fi fost doar moral. Am fi dat ajutor logistic, provizii, muniții, petrol".

De cînd președintele Jimmy Carter a inaugurat politica drepturilor omului, a devenit un lucru obișnuit ca regimurile latino-americane impuse grație intervenției nord-

[6] „Veja", nr. 444, São Paulo, 9 martie 1977.

americane să facă declarații înflăcărate împotriva intervenției nord-americane în afacerile lor interne.

În 1976 și 1977, Congresul Statelor Unite a hotărît să suspende ajutorul economic și militar către mai multe țări. Cea mai mare parte a ajutorului extern acordat de Statele Unite nu trece, firește, prin filtrul Congresului. Astfel, în ciuda declarațiilor și protestelor, regimul generalului Pinochet a primit în 1976 un ajutor direct din partea Statelor Unite însumînd 290 000 000 de dolari, fără să fi existat o autorizație parlamentară. La capătul unui an de existență, dictatura generalului Videla din Argentina primise 500 000 000 de dolari din partea unor bănci nord-americane particulare și 415 000 000 din partea a două instituții, în cadrul cărora Statele Unite exercită o influență hotărîtoare. Drepturile speciale de tragere ale Argentinei în cadrul Fondului Monetar Internațional, care în 1975 erau de 64 000 000 de dolari, au urcat, în numai cîțiva ani, la 700 000 000.

Pare salutară preocuparea președintelui Carter față de măcelurile care au loc în prezent în unele țări latino-americane, dar actualii dictatori nu sînt autodidacți : ei au învățat tehnicile de represiune și arta de a guverna la cursurile Pentagonului, în Statele Unite, și în zona canalului Panamá. Aceste cursuri continuă și în prezent, și trebuie spus că, în ce privește conținutul, acesta nu s-a schimbat cu o iotă. Militarii latino-americani care constituie astăzi motiv de scandal pentru Statele Unite au fost elevi silitori. Cu cîțiva ani în urmă, fiind secretar al Apărării, actualul președinte al Băncii Mondiale, Robert McNamara, a declarat răspicat : „Ei sînt noii lideri. Nu mai este nevoie să explic importanța pe care o prezintă faptul de a avea în poziții de conducere oameni care în prealabil au cunoscut îndeaproape cum gîndim și cum procedăm noi, americanii“ [7].

Cel care a făcut pe paraliticul, poate să ne ofere scaunul pe rotile ?

Episcopii din Franța vorbesc despre un alt gen de răspundere, mai profundă, mai puțin vizibilă [8] : „Noi, care aparținem națiunilor ce pretind a fi cele mai înaintate din lume, ne numărăm printre cei ce beneficiază de pe urma

[7] U.S. House of Representatives, Committee on Appropriation, Foreign Appropriations for 1963, Hearings 87th Congress, 2nd Session, art. I.

[8] Declarația de la Lourdes, octombrie 1976.

exploatării țărilor în curs de dezvoltare. Nu vedem suferințele pe care aceasta le produce în trupul și în sufletul unor popoare întregi. Noi contribuim la întărirea procesului de adîncire a împărțirii lumii prezente, caracterizată prin dominația celor bogați asupra celor săraci, a celor puternici asupra celor slabi. Știm, oare, că risipa noastră de resurse și materii prime nu ar fi posibilă dacă țările occidentale nu și-ar exercita controlul asupra schimburilor comerciale ? Nu vedem cine profită de pe urma traficului cu arme, în legătură cu care țara noastră a dat triste exemple ? Înțelegem, oare, că militarizarea regimurilor din țările sărace este una din consecințele dominației economice și culturale exercitate de țările industrializate, țări în care viața este dirijată de dorința de cîștig și de puterea banului ?“

Dictatori, călăi, inchizitori : teroarea are și ea funcționarii ei, asemenea poștei ori băncilor, și este aplicată deoarece se dovedește a fi necesară. Nu este o conspirație a unor monștri. Generalul Pinochet poate apărea drept un personaj din *Capriciile* lui Goya, o bucurie pentru psihanaliști ori moștenitorul unei crude tradiții a republicilor bananiere. Dar trăsăturile clinice sau folclorice ale cutărui sau cutărui dictator, trăsături care condimentează istoria, nu înseamnă istorie. Cine ar îndrăzni astăzi să susțină că primul război mondial a izbucnit ca urmare a complexelor kaiserului Wilhelm care avea un braț mai scurt decît celălalt ? „În țările democrate nu se dezvăluie caracterul violent al economiei ; în țările autoritare se întîmplă același lucru cu caracterul economic al violenței“, scria Bertolt Brecht în jurnalul său de lucru, la sfîrșitul anului 1940.

În țările din sudul Americii Latine, centurionii au ajuns la putere datorită unei necesități a sistemului, iar terorismul de stat este pus în funcțiune atunci cînd clasele dominante nu-și mai pot rezolva afacerile prin alte mijloace. *În țările noastre, tortura n-ar exista, dacă n-ar fi eficientă; iar democrația formală ar putea avea continuitate, dacă ar exista garanția că nu scapă de sub controlul celor ce dețin puterea.* În vremuri de restriște, democrația devine o crimă împotriva securității naționale, adică împotriva securității privilegiilor interne și a investițiilor străine. Mașinile noastre de tocat carne omenească fac parte dintr-un angrenaj internațional. Întreaga societate se militarizează, starea excepțională devine o permanență, iar

aparatul de reprimare se transformă în hegemon doar printr-o simplă învîrtire de șurub în centrele sistemului imperialist. Cînd criza devine un spectru amenințător, trebuie intensificată jefuirea țărilor sărace pentru a evita complet șomajul total și a garanta libertățile publice și ritmurile înalte de dezvoltare ale țărilor bogate. *Relații de la victimă la călău, dialectică sinistră : există o structură de umilințe succesive care începe pe piețele internaționale și în centrele financiare și se termină în casa cetățeanului de rînd.*

Haiti este cea mai săracă țară din emisfera occidentală. Aici există mai mulți spălători de picioare decît lustragii: fetițe care, pentru un bănuț, spală picioarele clienților, deoarece aceștia, neavînd pantofi de dat la lustruit, merg desculți. În medie, haitienii trăiesc doar ceva mai mult de 30 de ani. Dintr-un număr de zece, nouă nu știu să scrie și să citească. Pentru consumul intern, sînt cultivate ariile coaste ale munților. Pentru export, văile fertile : cele mai bune pămînturi sînt consacrate culturii de cafea, zahăr, cacao și altor produse cerute de piața nord-americană. Haiti este principalul producător din lume de mingi de base-ball, deși în Haiti nimeni nu joacă base-ball. Țara nu duce lipsă de ateliere în care copiii lucrează pentru un dolar pe zi, asamblînd casete și piese electronice, care, firește, sînt produse pentru export ; firește, și cîștigurile se exportă, după ce a fost reținută partea ce le revine administratorilor teroarei. În Haiti, cel mai mic gest de protest se soldează cu închisoarea sau cu moartea. Oricît de incredibil ar părea, salariile muncitorilor haitieni au scăzut, între 1971—1975, cu un sfert din valoarea lor reală, și așa foarte scăzută [9]. Este semnificativ faptul că, în aceeași perioadă, în țară a intrat un nou val de capital nord-american.

Îmi amintesc de articolul de fond al unui ziar din Buenos Aires publicat cu cîțiva ani în urmă. Un vechi ziar conservator exploda de furie din pricină că, într-un anumit document internațional, Argentina apărea drept țară subdezvoltată și dependentă. Cum de era posibil ca o societate cultă, europeană, prosperă și de oameni albi, să fie comparată cu o țară săracă și cu oameni atît de negri cum este Haiti ?

[9] *Le nouvelliste*, Port-au-Prince, Haiti, 19—20 martie 1977. Informație dată de Agustín Cueva în *„El desarrollo del capitalismo en América Latina"*, „Siglo XXI", Mexico, 1977.

Fără îndoială, diferențele sînt enorme, deși acestea nu au mai nimic comun cu felul în care vedea lucrurile aroganta oligarhie de la Buenos Aires. Dar, cu toate deosebirile și contradicțiile existente, Argentina nu se află în afara cercului vicios care strangulează economia latino-americană în ansamblul său, și nici un efort de exorcism intelectual nu ar putea să sustragă țările din regiune de la realitatea pe care o trăiesc, unele mai mult, altele mai puțin.

În ultimă instanță, măcelurile care au avut loc sub guvernul generalului Videla nu sînt mai civilizate ca cele ale lui *Papa Doc* Duvalier sau ale urmașului său la tron, deși în Argentina represiunea se bucură de un nivel tehnic mai ridicat. În principal, ambele dictaturi acționează în slujba aceluiași obiectiv : *oferirea de brațe de muncă ieftine unei piețe internaționale care cere produse ieftine.*

Abia ajunsă la putere, dictatura lui Videla s-a grăbit să interzică grevele și să decreteze libertatea prețurilor, înghețînd în același timp salariile. La cinci luni după lovitura de stat, noua lege a investițiilor străine punea pe picior de egalitate întreprinderile străine cu cele naționale. Libera concurență a pus astfel capăt situației dezavantajoase și nedrepte în care se aflau unele corporații multinaționale față de întreprinderile locale. De pildă, neajutorata corporație „General Motors", al cărei volum mondial de vînzări echivala, nici mai mult nici mai puțin, cu întregul produs național brut al Argentinei. De asemenea, acum sînt libere, cu limite lipsite de importanță, transferarea în străinătate a profiturilor și repatrierea capitalului investit.

Cînd regimul a împlinit un an de existență, valoarea reală a salariilor scăzuse la 40%. Era un fapt care se datora teroarei. „Un număr de 15 000 de dispăruți, 10 000 de deținuți, 4 000 de morți, 10 000 de exilați, acestea sînt cifrele adevărate ale teroarei", denunța scriitorul Rodolfo Walsh într-o scrisoare deschisă trimisă la 29 martie 1977 celor trei șefi ai juntei guvernamentale. În aceeași zi, Walsh a fost ridicat și a dispărut.

Surse demne de încredere confirmă faptul că o infimă parte a noilor investiții străine directe în America Latină provine realmente din țara de origină. Un studiu publicat

de Departamentul de Comerț al Statelor Unite [10] arată că numai 12% din fonduri provin de la societatea mamă nord-americană, 22% reprezintă cîștiguri realizate în America Latină, iar restul de 66% provine din sursele de credit intern și, îndeosebi, de credit internațional. Proporția este asemănătoare și în ce privește investițiile de origine europeană sau japoneză ; și trebuie ținut seama de faptul că, adesea, acest procent de investiții de 12%, care provine de la societățile mamă, nu este altceva decît transferul de instalații uzate sau, pur și simplu, reflectă prețul arbitrar pe care întreprinderile îl pun pentru *know-how*-ul lor industrial, pentru patente și mărci. *Așadar, corporațiile multinaționale nu jefuiesc numai creditul intern al țărilor în care operează, în schimbul unui aport de capital destul de discutabil, ci măresc, totodată, datoria externă a acestor țări.*

Datoria externă latino-americană era în 1975 de aproape trei ori mai mare decît în 1969 [11]. Brazilia, Mexicul, Chile și Uruguayul au alocat în 1975 aproximativ *jumătate* din veniturile lor provenite din export pentru plata amortizărilor și a dobînzilor în contul datoriilor, precum și pentru subvenționarea profiturilor întreprinderilor străine care funcționează pe teritoriul lor. Serviciile în contul datoriilor și transferurilor de profituri au înghițit în acest an 55% din valoarea exporturilor panameze și 60% din valoarea celor peruane [12]. În 1969, datoria externă pe locuitor a Boliviei era de 137 de dolari, iar în 1977 de 483 de dolari. În legătură cu aceste împrumuturi înrobitoare, populația Boliviei nu a fost consultată și nici n-a văzut vreun sfanț.

În puținele țări latino-americane în care mai au încă loc alegeri, „City Bank" nu figurează drept candidat pe nici o listă electorală și nici unul din generalii dictatori nu se

[10] Ida May Mantel, *„Sources and uses of funds for a sample of majority-owned foreign affiliates of US companies, 1966—1972"*, US Department of Commerce, Suvery of Current Business, iulie 1975.

[11] Studiul Comisiei Economice ONU pentru America Latină (CEPAL) *„El desarrollo económico y social y las relaciones externas de América Latina"*, Santo Domingo, Republica Dominicană, februarie 1977.

[12] Banul, care are aripioare, călătorește fără pașaport. O mare parte din cîștigurile provenite din exploatarea resurselor noastre se îndreaptă către Statele Unite, Elveția și Germania federală sau către alte țări, de unde, făcînd un salt ca la circ, se reîntoarce transformată în împrumuturi.

numește Fondul Monetar Internațional. Dar care este mîna ce execută și care este conștiința ce poruncește ? Cine dă cu împrumut, poruncește. Ca să plătești, trebuie să exporți mai mult, și trebuie să exporți mai mult ca să finanțezi importurile și să faci față hemoragiei de cîștiguri și redevențelor pe care filialele străine le drenează spre societățile lor mamă. Creșterea volumului exportului, domeniu în care puterea de cumpărare scade, duce la salarii de înfometare. Sărăcia în masă, cheia succesului unei economii îndreptate spre exterior, împiedică lărgirea pieței interne de consum în măsura necesară dezvoltării unei economii armonioase. Țările noastre își pierd propria lor voce, devenind simple ecouri. Ele depind de alții în măsura în care răspund nevoilor altora. La rîndul ei, remodelarea economiei în funcție de cererea externă ne readuce la strangularea originară : ea deschide larg porțile în fața jafului monopolurilor străine și obligă la contractarea de noi împrumuturi, și mai mari, față de Banca Mondială. *Cercul vicios este perfect : datoria externă și investiția străină obligă la creșterea exporturilor, exporturi pe care ele însele le devorează. Sarcina nu poate fi dusă la capăt cu ajutorul bunelor maniere. Pentru ca oamenii muncii latino-americani să-și îndeplinească rolul lor de prizonieri ai prosperității altora, ei trebuie să rămînă prizonieri, fie înăuntrul, fie în afara gratiilor închisorilor.*

Exploatarea sălbatică a mîinii de lucru nu este incompatibilă cu tehnologia intensivă. Niciodată nu a fost pe meleagurile noastre : contingentele de muncitori bolivieni, de pildă, care și-au lăsat plămînii în minele de la Oruro pe vremea lui Simón Patiño, lucrau într-un regim de sclavie remunerată, dar cu echipament foarte modern. *Prințul cositorului* a știut să îmbine cel mai înalt nivel tehnologic al epocii sale cu cel mai scăzut nivel de salarizare [13].

În zilele noastre, importul de tehnologie de la economiile dezvoltate coincide, în plus, cu procesul de expropriere a întreprinderilor industriale cu capital național de către atotputernicele corporații multinaționale. Mișcarea de centralizare a capitalului se realizează pe baza „distrugerii nemiloase a întreprinderilor dotate cu utilaj învechit, care, nu întîmplător, sînt tocmai cele aflate în

[13] Agustín Cueva, *op. cit.*

proprietate națională“ [14]. Denaționalizarea accelerată a industriei latino-americane aduce cu sine o dependență tehnologică crescîndă. Tehnologia, cheia hotărîtoare a progresului, constituie, în lumea capitalistă, monopolul centrelor metropolitane. Tehnologia importată este de mîna a doua, dar aceste centre încasează pentru copii ca și cum acestea ar fi originale. În 1970, comparativ cu 1968, Mexicul a plătit de peste două ori mai mult importul de tehnologie străină. Între 1965—1969, Brazilia a plătit de două ori mai mult, la fel Argentina, în aceeași perioadă.

Transplantul de tehnologie duce la creșterea datoriei externe, și așa considerabilă, și are consecințe devastatoare asupra pieței mîinii de lucru. În cadrul unui sistem organizat în scopul scurgerii cîștigurilor spre exterior, mîna de lucru în întreprinderea „tradițională“ pierde treptat din șansele de ocupare. În schimbul îndoielnicului impuls mobilizator dat restului economiei, insulițele de industrie modernă sacrifică mîna de lucru prin reducerea timpului de muncă necesar producției. La rîndul ei, existența unei numeroase și crescînde armate de șomeri facilitează scăderea valorii reale a salariilor.

Pînă și documentele CEPAL vorbesc, în prezent, despre o nouă diviziune internațională a muncii. Peste cîțiva ani, se aventurează să spere specialiștii, poate că și America Latină o să exporte produse industrializate, în aceeași măsură în care astăzi vinde străinătății materii prime și produse alimentare. „Diferențele de salarizare dintre țările dezvoltate și cele în curs de dezvoltare — inclusiv cele din America Latină — pot duce la o nouă diviziune a muncii pe plan mondial, deplasînd, din motive de concurență, industrii în care costul mîinii de lucru este foarte ridicat în cadrul primului grup de țări comparativ cu cel de-al doilea. Costul mîinii de lucru în industrie, de pildă, este, în general, mult mai scăzut în Mexic sau în Brazilia decît în Statele Unite“ [15].

Impulsionare a progresului sau aventură neocolonialistă ? Instalațiile electrice și neelectrice figurează deja printre principalele produse de export ale Mexicului. În ce privește Brazilia, aceasta își sporește continuu volumul vînzărilor în exterior de vehicule și armament. Unele țări latino-americane cunosc o nouă etapă de industrializare, determinată și dirijată în mare măsură de cererea

[14] *Idem.*
[15] Națiunile Unite, CEPAL, *op. cit.*

externă și de dominația străină asupra mijloacelor de producție. Oare acesta nu va fi un nou capitol pe care-l vom adăuga lungii noastre istorii de „dezvoltare înspre exterior“ ? Pe piețele internaționale, prețurile în continuă creștere nu corespund cu adevărat „produselor industrializate“, ci mărfurilor celor mai sofisticate, care includ un nivel tehnologic ridicat, reprezentînd apanajul celor mai dezvoltate economii. De dragul de a vinde orice, materii prime sau produse industrializate, principalul produs de export al Americii Latine îl constituie brațele de muncă ieftine.

Experiența noastră nu a fost, oare, o permanentă experiență istorică de mutilare și dezintegrare sub masca dezvoltării ? Cu secole în urmă, conchista a răzuit pămînturile ca să introducă culturi pentru export și a nimicit populația indigenă obligînd-o să muncească în mine și în spălătoriile de metal prețios pentru a satisface cererea de argint și de aur de peste ocean. Hrana populației precolumbiene care a putut supraviețui exterminării s-a *înrăutățit* pe măsură ce alții au prosperat. În zilele noastre, populația peruană produce făină de pește, foarte bogată în proteine, ca să hrănească vacile din Statele Unite și din Europa, în timp ce în hrana majorității populației peruane proteinele strălucesc prin absență. Filiala „Volkswagen“ din Elveția plantează cîte un copac pentru fiecare automobil pe care-l vinde — amabilitate ecologică —, în timp ce filiala „Volkswagen“ din Brazilia rade de pe fața pămîntului sute de hectare de pădure pentru a produce intensiv carne pentru export. Poporul brazilian, care foarte arareori se hrănește cu carne, vinde din ce în ce mai multă carne în străinătate. Nu demult, cu prilejul unei convorbiri pe care am avut-o cu Darcy Ribeiro, acesta îmi spunea că, în punctele ei esențiale, o *republică Volkswagen* nu se deosebește cu nimic de o *republică bananieră*. Pentru fiecare dolar care se obține prin exportul de banane, numai unsprezece cenți rămîn în țara producătoare [16], iar din aceștia, muncitorilor de pe plantații le revine o parte neînsemnată. Se schimbă proporțiile dacă o țară latino-americană exportă automobile ?

Navele de negoț cu sclavi negri nu mai brăzdează

[16] UNCTAD, *The Marketing and Distribution System for Bananas*, decembrie 1974.

oceanul. Traficanții de sclavi operează acum din cadrul Ministerului Muncii. Salarii africane, prețuri europene. Ce altceva sînt loviturile de stat din America Latină decît episoade succesive ale unui război de jaf ? Dictaturile nou instalate invită imediat întreprinderile străine să exploateze mîna de lucru autohtonă, ieftină și numeroasă, creditul nelimitat, scutirile de impozite și resursele naturale, care le stau la îndemînă.

În cadrul planului de urgență al guvernului chilian, salariul lunar al angajaților echivalează cu 30 de dolari Un kilogram de pîine costă o jumătate de dolar. Prin urmare, aceștia primesc 2 kilograme de pîine pe zi. Salariul minim în Argentina și Uruguay echivalează, în prezent, cu 6 kilograme de cafea. Salariul lunar minim în Braziia este de 60 de dolari, dar pe plantațiile de cafea, soia și alte culturi destinate exportului, muncitorii rurali sezonieri, numiți *boias frias*, primesc între 50 de cenți și un dolar pe zi. Furajele pe care le consumă vacile în Mexic conțin o cantitate mai mare de proteine decît hrana țăranilor care le îngrijesc. Carnea de vită este consumată în țară doar de cîteva familii privilegiate, în schimb se exportă. La adăpostul unei generoase politici de credite și facilități oficiale, în Mexic se dezvoltă agricultura de export, în timp ce între anii 1970—1976 s-a *micșorat* cantitatea de proteine disponibile pe locuitor, iar în zonele rurale din cinci copii doar unul are greutatea și înălțimea normale.[17] În Guatemala, cultura orezului, a porumbului și a fasolei — pentru consumul intern — este lăsată în voia soartei, în timp ce cafeaua, bumbacul și alte produse de export beneficiază de aproximativ 87% din valoarea creditului. Din *zece* familii guatemaleze care lucrează în cultura și recoltarea cafelei, principala sursă de devize a țării, doar *una* se hrănește corespunzător nivelului minim necesar. [18] În Brazilia, doar 5% din creditul agricol este canalizat spre cultura orezului, a fasolei și a manioculuí, hrana de bază a brazilienilor. Restul este destinat produselor de export.

[17] *Reflexiones sobre la desnutrición en México*, „Comercio exterior", Banco Nacional de Comercio Exterior, SA, vol. 28, nr. 2, Mexico, februarie 1978.

[18] Roger Brubach și Patricia Flynn, *Agribusiness Targets Latin America*, NACLA, vol. XII, nr. 1, New York, ianuarie-februarie 1978.

Recenta deteriorare a prețului zahărului pe piața internațională nu a dezlănțuit, așa cum se întîmpla înainte, un val de foamete în rîndul țăranilor cubanezi. În Cuba, subalimentația a dispărut. Din contră, creșterea aproape simultană a prețului cafelei pe piața internațională nu a îmbunătățit deloc starea de mizerie cronică a muncitorilor de pe plantațiile de cafea din Brazilia. Ridicarea cotei cafelei la bursă în 1970 — euforie ocazională, provocată de frigul care a distrus recolta braziliană — „nu s-a reflectat direct asupra salariilor", după cum a recunoscut un înalt funcționar din conducerea Institutului Brazilian al Cafelei [19].

În realitate, culturile destinate exportului nu sînt, prin ele însele, incompatibile cu bunăstarea populației și nici nu contrazic dezvoltarea economică internă. La urma urmei, exportul de zahăr i-a servit Cubei drept pîrghie pentru crearea unei lumi noi, în care toți au acces la roadele dezvoltării și în care axul relațiilor umane îl constituie solidaritatea.

Se știe cine sînt cei condamnați să plătească pentru crizele de remaniere ale sistemului. La majoritatea produselor pe care America Latină le vinde, prețurile scad implacabil față de cele ale produselor pe care aceasta le cumpără din țări care dețin monoplul asupra tehnologiei, comerțului, investiției și creditului. Pentru a compensa diferența și a face față obligațiilor legate de capitalul străin, *ceea ce se pierde la capitolul preț trebuie acoperit mărind cantitatea.* În acest context, dictaturile din Conul de Sud au înjumătățit salariile muncitorilor, transformînd fiecare centru de producție într-un lagăr de muncă forțată. *Și muncitorii trebuie să compenseze scăderea valorii forței lor de muncă, deoarece ea reprezintă produsul pe care ei îl vînd pe piață. Oamenii muncii sînt obligați să acopere cu o cantitate sporită de ore-muncă ceea ce pierd la capitolul putere de cumpărare a salariului. Legile pieței internaționale se reproduc astfel în microclimatul vieții fiecărui om al muncii latino-american.* Pentru cei care au „norocul" unei slujbe fixe, ziua de muncă de 8 ore este numai literă moartă a legii. Frecvent, se lucrează 10, 12 și chiar 14 ore pe zi, iar cei care lucrează duminicile nu sînt puțini la număr.

În același timp, a crescut numărul accidentelor de

[19] *Idem.*

muncă, sînge omenesc jertfit pe altarul productivității. Iată trei exemple din Uruguay de la sfîrșitul anului 1977 :

— Carierele căilor ferate, care produc piatră și balast, își dublează productivitatea. La începutul primăverii, 15 muncitori mor din cauza unei explozii de gelinită.

— Coada de șomeri în fața unei fabrici de artificii. Mai mulți copii angajați. Se bat recorduri. La 20 decembrie, o explozie : 5 muncitori morți și zeci de răniți.

— La 28 decembrie, la ora 7 dimineața, muncitorii unei fabrici de conserve de pește refuză să intre în fabrică pentru a începe lucrul, deoarece simt un puternic miros de gaze. Sînt amenințați : dacă nu încep lucrul, își pierd slujba. Ei refuză în continuare. Sînt amenințați : vor fi chemați soldații. Întreprinderea mai convocase armata și cu alte ocazii. Muncitorii încep lucrul. Un număr de patru morți și mai mulți muncitori spitalizați. Exista o scurgere de amoniac în stare gazoasă [20].

María Carolina de Jesús s-a născut printre gunoaie și păsări de pradă.

A crescut, a suferit, a trudit din greu, a iubit, a făcut copii. Cu scrisul ei neîndemînatec, își nota într-un carnețel preocupările și viața de zi cu zi.

Un ziarist a citit din întîmplare acest carnețel, iar María Carolina de Jesús a devenit o scriitoare celebră. Cartea ei, intitulată *Quarto de despejo* *, *La favela* **, jurnalul a cinci ani de viață trăită în una din sordidele mahalale ale orașului São Paulo, a fost citită în patruzeci de țări și tradusă în treisprezece limbi.

Cenușăreasă a Braziliei, produs de consum mondial, María Carolina de Jesús a plecat din *favela*, a străbătut lumea, i s-au luat interviuri și a fost fotografiată, a fost premiată de critici, copleșită cu amabilități de domni și primită de președinți.

Și anii au trecut. La începutul anului 1977, într-o dimi-

[20] Date bazate pe surse sindicale și publicistice, apărute în „Uruguay Informations", nr. 21 și 25, Paris.

* Titlul originar, în limba portugheză, se traduce *Debaraua*, aici vrînd să însemne locul în care se aruncă tot ce e de prisos. Jurnalul a apărut în limba română sub titlul *São Paulo, Strada A. nr. 9*, Editura pentru Literatură Universală, București, 1962. — *Nota trad.*

** În Brazilia, cartiere aflate la marginea orașelor, cu case construite din cutii de carton, tablă, scîndură etc., locuite de populația cea mai săracă. — *Nota trad.*

neață de duminică, María Carolina de Jesús a murit printre gunoaie și păsări de pradă. Nimeni nu-și mai amintea de femeia care scrisese că „dinamita corpului omenesc este foamea".

Ea, care a trăit din resturile de la masa altora, pentru scurt timp a putut fi o aleasă a soartei, I se permisese să se așeze la masă. După desert, însă, vraja s-a rupt. Și, în timp ce visul ei mergea mai departe, Brazilia continua să fie țara în care, zilnic, o sută de muncitori sînt schilodiți în accidente de muncă și în care, din zece copii care se nasc, patru sînt obligați să devină cerșetori, hoți sau vrăjitori.

Deși statisticile sînt îmbucurătoare, lumea este neliniștită. În sistemele rău organizate, odată cu creșterea economiei, crește și nedreptatea socială. În cea mai izbutită perioadă a „miracolului" brazilian, rata mortalității infantile în suburbiile celui mai bogat oraș din țară era în creștere. În Ecuador, brusca prosperitate datorată petrolului a adus cu ea televiziunea în culori, în loc să aducă școli și spitale.

Orașele se umflă pînă ce vor plesni. În 1950, America Latină număra șase orașe cu peste un milion de locuitori. În 1980, numărul acestora va fi de 25 [21]. Imensele contingente de țărani pe care satul le expulzează împărtășesc, la marginea marilor centre urbane, aceeași soartă pe care sistemul o rezervă proaspeților orășeni „de prisos". Se perfecționează — picarescă situație latino-americană — formele de supraviețuire ale „descurcăreților". „Sistemul de producție a demonstrat o incapacitate vizibilă în ce privește posibilitatea de a oferi locuri de muncă suficiente pentru a absorbi forța de muncă în creștere din regiune, îndeosebi marile contingente de forță de muncă de la orașe..." [22].

Nu demult, un studiu al Organizației Internaționale a Muncii semnala faptul că în America Latină există peste 110 000 000 de persoane aflate în stare de „sărăcie absolută". Dintre acestea, 70 000 000 pot fi considerate „nevoiașe" [23]. Ce procentaj din totalul populației mănîncă mai puțin decît îi este necesar pentru a supraviețui ? În limbajul specialiștilor, 42% din populația braziliană, 43% din

[21] Națiunile Unite, CEPAL, *op. cit.*

[22] *Idem.*

[23] OIM, *Empleo, crecimiento y necesidades esenciales*, Geneva, 1976.

populația columbiană, 49% din cea hondurasiană, 31% din cea mexicană, 45 % din cea peruană, 29% din cea chiliană și 35% din cea ecuadoriană primește „venituri inferioare costului unei alimentații minime echilibrate“ [24].

Cum să stăvilești exploziile de răzvrătire ale marii majorități condamnate ? Cum să previi aceste posibile explozii ? Cum să eviți ca aceste majorități să devină din ce în ce mai numeroase, dacă sistemul nu funcționează pentru ele ? Mila fiind exclusă, mai rămîne doar poliția.

În țările noastre, industria teroarei, ca orice altă industrie, plătește scump *know how*-ul străin. Se cumpără și se aplică pe scară largă tehnologia nord-americană de reprimare, încercată în prealabil în cele patru puncte cardinale ale planetei. Ar fi însă nedrept să nu recunoaștem în acest sens claselor dominante latino-americane o anume capacitate creatoare.

Burgheziile noastre nu au fost în stare să promoveze o dezvoltare economică independentă, încercările lor de a crea o industrie națională fiind ca zborul găinii, scurt și tîrșîit. De-a lungul procesului nostru istoric, stăpînii puterii au dat cu prisosință dovadă și de lipsă de imaginație politică, și de sterilitate culturală. Au știut, în schimb, să fabrice o gigantică mașinărie a fricii, aducîndu-și aportul propriu la tehnica de exterminare a oamenilor și a ideilor. În acest sens, este grăitoare recenta experiență a țărilor de pe Río de la Plata.

„Opera de dezinfectare ne va lua mult timp“, au declarat militarii argentinieni ajunși la putere. Forțele armate au fost convocate de mai multe ori de clasele dominante din Uruguay și Argentina pentru a le distruge pe cele dornice de schimbare, pentru a le smulge din rădăcini, pentru a perpetua ordinea internă a privilegiilor și a crea condiții economice și politice seducătoare pentru capitalul străin : pămînt nivelat, țară disciplinată, muncitori domesticiți și forță de muncă ieftină. Nicăieri nu există o mai mare ordine ca într-un cimitir. Poporul a devenit rapid dușmanul din interior. Orice semn de viață, de protest sau de simplă îndoială constituie, din punctul de vedere al doctrinei militare a securității naționale, o provocare primejdioasă.

Așadar, au fost puse la punct mecanisme complexe de prevenire și pedepsire.

[24] Națiunile Unite, CEPAL, *op. cit.*

În spatele aparențelor se ascunde o gîndire diabolică. *Pentru a acționa eficient, represiunea trebuie să pară arbitrară.* Cu excepția respirației, orice activitate omenească poate constitui un delict. În Uruguay, tortura constituie un sistem obișnuit de a lua un interogratoriu : *oricine îi poate cădea victimă,* nu numai cei bănuiți sau cei vinovați de acte de opoziție. *În felul acesta, panica torturii se răspîndește în rîndul tuturor cetățenilor, asemenea unui gaz paralizant, care pătrunde în fiecare casă, în sufletul fiecărui cetățean.*

În Chile, partida de vînătoare s-a soldat cu 30 000 de morți. În Argentina, însă, nu se împușcă, se răpește. Victimele *dispar.* Sarcina revine invizibilelor echipe de noapte. Nu există cadavre, nu există răspunzători. Măcelul — întotdeauna oficios, niciodată oficial — are astfel loc sub semnul celei mai depline impunități și, *tot astfel, neliniștea colectivă este răspîndită cel mai bine. Nimeni nu dă socoteală, nimeni nu oferă explicații. Fiecare crimă este o dureroasă incertitudine pentru ființele apropiate victimei și, în același timp, un semnal de alarmă pentru toți ceilalți. Terorismul puterii își propune să paralizeze populația cu ajutorul fricii.*

În Uruguay, pentru a obține un loc de muncă sau pentru a-l păstra este nevoie de avizul militarilor. Într-o țară în care e atît de greu să capeți de lucru în altă parte decît la garnizoane sau comisariate, această obligație nu este menită numai să împingă la exod o mare parte din cei 300 000 de cetățeni luați în evidență ca fiind de stînga, ci *folosește și ca amenințare pentru toți ceilalți.* De obicei, ziarele din Montevideo publică pocăințe publice și declarații ale unor cetățeni, care, pentru orice eventualitate, se bat cu pumnul în piept zicînd : „niciodată nu am fost, nu sînt și nu voi fi...“.

În Argentina, nu mai este nevoie să interzici nici o carte prin decret. Noul Cod penal sancționează, ca întotdeauna, pe scriitorul și pe editorul acelei cărți considerate a fi subversivă. În afară de aceștia, pentru ca nimeni să nu mai îndrăznească să tipărească un text cît de cît îndoielnic, este pedepsit și cel ce a tipărit-o, și cel ce a difuzat-o sau librarul, pentru ca nimeni să nu mai îndrăznească s-o vîndă și, ca și cum atît nu ar fi de ajuns, este pedepsit și cititorul, pentru ca nimeni să nu mai îndrăznească s-o citească sau măcar s-o țină în casă. Consumatorului de carte îi sînt astfel rezervate de legi aceleași rigori ca și consumatoru-

lui de droguri [25]. *În proiectul unei societăți de surdo-muți, fiecare cetățean trebuie să devină propriul său Torquemada.*

În Uruguay, a nu-ți denunța aproapele constituie un delict. La intrarea în Universitate, studenții fac un jurămînt scris, în sensul că vor denunța pe oricine ar desfășura, în mediul universitar, „o activitate străină activităților de studiu". Studentul devine, implicit, răspunzător pentru orice s-ar petrece în prezența sa. *În proiectul unei societăți de somnambuli, fiecare cetățean trebuie să fie polițistul propriei sale persoane și al celorlalți.* Firește, sistemul este neîncrezător pe bună dreptate. Numărul polițiștilor și al soldaților se ridică în Uruguay la 100 000, dar tot la 100 000 se ridică și cel al informatorilor. Spionii sînt prezenți pe străzi, în cafenele și în autobuze, în fabrici și în licee, în birouri și la Universitate. Cine se plînge cu voce tare că viața este atît de scumpă și de grea, ajunge la închisoare : a comis „un atentat împotriva forței morale a Forțelor Armate", care se plătește cu trei pînă la șase ani de închisoare.

Cu prilejul referendumului din ianuarie 1978, votul care însemna *da* în favoarea dictaturii lui Pinochet a fost notat cu o cruce sub drapelul Republicii Chile, iar votul care însemna *nu*, cu o cruce sub un dreptunghi negru.

Regimul vrea să se confunde cu țara. Regimul este țara, spune propaganda oficială care-i bombardează pe cetățeni zi și noapte. Dușmanul regimului este trădător de patrie. Atitudinea de indignare față de nedreptate și dorința de schimbare constituie, în schimb, dovezi de dezertare. În mai multe țări din America Latină, cine nu este exilat peste graniță, își trăiește exilul chiar în propria sa țară.

În Chile, în timp ce Pinochet își sărbătorea victoria, grevele care izbucneau în toată țara, în ciuda teroarei, erau numite de dictatură „absenteism colectiv de la muncă". În Argentina, marea majoritate a celor sechestrați sau dispăruți o formează muncitorii care au desfășurat o activitate sindicală. Inepuizabila imaginație a poporului dă neîncetat

[25] În Uruguay, inchizitorii s-au modernizat. Curioasă îmbinare de Ev Mediu și simț capitalist al afacerilor ! Militarii nu mai ard cărțile : acum le vînd întreprinderilor pentru fabricarea hîrtiei. Acestea le toacă, le transformă în pastă de hîrtie, apoi le restituie pieței de consum.

naștere unor noi forme de luptă, precum *munca blazată, munca cu gîlceavă,* iar solidaritatea găsește noi căi pentru a ocoli frica. În anul 1977, în Argentina au avut loc mai multe greve generale, cînd primejdia de a-ți pierde viața era la fel de sigură ca riscul de a-ți pierde slujba. Puterea de reacție a unei clase muncitoare organizate și cu o îndelungată tradiție de luptă nu se distruge dintr-o simplă trăsătură de condei. În luna mai a aceluiași an, cînd își făcea bilanțul programului ei de golire a conștiinței și de castrare colectivă, dictatura uruguayană s-a văzut obligată să recunoască faptul că „în țară încă mai există un procent de 37% de cetățeni interesați de politică". [26]

În această regiune, nu asistăm la copilăria sălbatică a capitalismului, ci la cruda sa decrepitudine. *Subdezvoltarea nu este o etapă a dezvoltării, ci consecința acesteia.* Subdezvoltarea Americii Latine este rezultatul dezvoltării altora, dezvoltare pe care continuă să o alimenteze. Neputincios, ca urmare a funcției sale de servitor internațional, și muribund încă de la naștere, sistemul are picioare de lut. Se postulează pe sine însuși drept destin și ar vrea să se confunde cu veșnicia. Amintirea oricărui fapt este subversivă, deoarece diferă de poziția oficială, și, de asemenea, de orice proiect de viitor. *Zombi* * este obligat să mănînce fără sare; sarea e primejdioasă, fiindcă l-ar putea trezi. Regimul își găsește paradigma în imuabila societate a furnicilor. De aceea, nu se împacă cu istoria omenirii, căci aceasta se schimbă prea mult. Și pentru că, în istoria omenirii, fiecare act de distrugere își găsește răspunsul, mai devreme sau mai tîrziu, într-un act de creație.

EDUARDO GALEANO

Calella, Barcelona, 1978

[26] Conferință de presă a președintelui Aparicio Méndez, ținută la 21 mai 1977 la Paysandú.

* Persoană devenită incomodă, căreia, în Haiti, i se provoacă moartea aparentă cu ajutorul unei otrăvi ușoare. După ce „reînvie", avînd personalitatea total anihilată, este trimisă să muncească pe plantații sau în fermele unor secte religioase, ori este vîndută unor fermieri particulari, departe de cei ce ar putea-o recunoaște. Această practică de programare a dezumanizării este tolerată de regimul haitian corupt și antidemocratic. — *Nota trad.*

Cuprins

INTRODUCERE

O sută douzeci de milioane de copii în ghearele nenorocirii 5

PARTEA ÎNTÎI

Sărăcia omului, urmare a bogăţiei pămîntului . . . 15
Febra aurului, febra argintului 15
Regele zahăr şi alţi monarhi agrari 72
Izvoarele subterane ale puterii 166

PARTEA A DOUA

Dezvoltarea este o călătorie cu mai mulţi naufragiaţi decît călători 214
Povestea morţii timpurii 214
Structura contemporană a jafului 255

POSTFAŢĂ

După şapte ani 327

Tehnoredactor : FLORICA PĂSLARU
Format 16/54×84. Coli editură 22,40. Coli tipar 22
Bun de tipar 17 octombrie 1983. Apărut — octombrie 1983

Comanda nr 9236/30283
Combinatul poligrafic „Casa Scînteii",
Piaţa Scînteii nr. 1, Bucureşti,
Republica Socialistă România

E,01